

ZALAI GYŰJTEMÉNY 46.
ZALA MEGYE A XVIII–XIX. SZÁZADBAN KÉT KORABELI
LEÍRÁS ALAPJÁN

ZALAI GYŰJTEMÉNY 46.

ZALA MEGYE A XVIII–XIX.
SZÁZADBAN
KÉT KORABELI LEÍRÁS
ALAPJÁN

ZALA MEGYEI LEVÉLTÁR
ZALAEGERSZEG, 1999

Szerkesztő:
KÁLI CSABA

*Bél Mátyás: Zala vármegye leírása c. munkájának fordítását
az eredetivel egybevetette és sajtó alá rendezte:*
TÓTH PÉTER

*Zala megye útjai és a mellettük fekvő települések a XVIII–XIX. század fordulóján
c. munkát lektorálta:*
BENCZE GÉZA

Számítógépes szedés és tördelés:
KRISKER ÉVA
PINTYŐKE GÁBOR

Német nyelvű összefoglalók:
RINFEL MÓNIKA

*A Zala megyét ábrázoló becsatolt térképmellékletet
Tomasich János mérnök készítette 1798-ban
(Görög D.-Kerekes S.: Magyar Átlás. Viennae, 1802-1811)*

Könyvünk megjelenését támogatták:
NKA Levéltári Kollégiuma
NKÖM Szellemi Örökség Program
Pro Renovanda Cultura Hungariae
Történelem–földrajz szakalapítványa
Zalai Nyomda Rt.

ISSN 0133-5499
ISBN 963 7226 32 X

Kiadja a Zala Megyei Levéltár
8900 Zalaegerszeg, Széchenyi tér 3. Tel.: (92) 312-794
Felelős kiadó: Bilkei Irén

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
BÉL MÁTYÁS: Zala vármegye leírása (Fordította: Szabó Béla)	11
I. [általános] rész	13
1. szakasz. A vármegye természete és alkalmatosságai	13
2. [közigazgatási] szakasz. Zala vármegye lakosai és tisztikara	20
II. [különös] rész	25
1. szakasz. Zala vármegye erősségei és várai.....	25
2. szakasz. A Muraköz félsziget járásáról	47
1. fejezet. A Muraköz félsziget városai	47
2. fejezet. Új-Zrínyivár	56
III. rész. A kapornaki nagyobb járás.....	61
IV. rész. A kapornaki kisebb járás.....	62
V. rész. A szántói járás	62
VI. rész. A tapolcai járás	62
FÜGGELÉK	63
A FORDÍTÓ MEGJEGYZÉSEI	69
T. MÉREY KLÁRA: Zala megye útjai és a mellettük fekvő települések a XVIII-XIX. század fordulóján	71
BEVEZETÉS	75
ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP	76
AZ UTAK ÁLLAPOTA.....	81
AZ UTAK ÉS A TELEPÜLÉSEK KAPCSOLATA.....	111
ÖSSZEFOGLALÁS	199
FÜGGELÉK	203
JEGYZETEK.....	219

INHALTSVERZEICHNIS

EINFÜHRUNG.....	7
MÁTYÁS BÉL: Die Beschreibung des Komitats Zala (von Béla Szabó übersetzt).....	11
I. [allgemeiner] Teil.....	13
1. Absatz. Der Charakter und die Begebenheiten des Komitats.....	13
2. [Verwaltungs] Absatz. Die Bevölkerung und das Offizierskorps des Komitats Zala	20
II. [besonderer] Teil.....	25
1. Absatz. Die Festungen und die Burgen des Komitats Zala.....	25
2. Absatz. Über den Bezirk der Halbinsel Muraköz.....	47
1. Abschnitt. Die Städte der Halbinsel Muraköz	47
2. Abschnitt. Új-Zrinyivár	56
III. Teil. Der größere Bezirk von Kapornak	61
IV. Teil. Der kleinere Bezirk von Kapornak.....	62
V. Teil. Der Bezirk Szántó	62
VI. Teil. Der Bezirk Tapolca.....	62
ANHANG	63
DIE NOTIZEN DES ÜBERSETZERS	69
KLÁRA T. MÉREY: Die Straßen des Komitats Zala und die an denen liegenden Siedlungen um die Wende des 18-19. Jahrhunderts.....	71
EINFÜHRUNG.....	75
ALLGEMEINER ÜBERBLICK	76
DER ZUSTAND DER STRAßEN.....	81
DIE BEZIEHUNG DER STRAßEN UND ORTSCHAFTEN.....	111
ZUSAMMENFASSUNG	199
ANHANG	203
ANMERKUNGEN.....	219

BEVEZETÉS

A Zala Megyei Levéltár kiadványozási gyakorlatában az egyik legfontosabb törekvés – az intézmény jellegéből fakadóan –, hogy az érdeklődőkkel közvetlenül is megismertesse a megye történetének legfontosabb forrásait.

Ebben a kötetben két olyan forrást, megyeleírást talál a Tisztelt Olvasó, amellyel sajnos nem a mi levéltárunk büszkélkedhet, azokat máshol őrzik. Tartalmi fontosságuk okán azonban úgy éreztük, hogy kiadásukról nem mondhatunk le és mivel időben nagyjából ugyanazon századot, a XVIII.-at fogják át, ez indokoltá teszi – bizonyos technikai célszerűségek mellett is – az egy kötetben való megjelentetést.

Az első mű Bél Mátyás: *Notitia Hungariae novae historico geographica* című munkájának Zalára vonatkozó, kéziratban megmaradt, magyar nyelvű fordítása. A *Notitia...* kéziratának csak mintegy ötödrésze – tíz megye leírása – került Bél Mátyás életében 1735-1742 között sajtó alá Bécsben, 4 kötetbe rendezve, amelyek közé sajnálatos módon – sok más megyéhez hasonlóan – nem került be Zala megye.

A mű szinte közvetlenül a török hódoltság megszűnése után talált állapotot rögzítette, amikor a kutatást végzők még szót válthattak az elmúlt idők szemtanúival és – ha legtöbbször romokba dőlve is – de láthatták annak tárgyi emlékeit is. A Zalára vonatkozó részek kéziratban maradásának egyik oka az volt, hogy az itteni adatgyűjtést Bél Mátyás nem fejezte be, így a megye általa készített ismertetése sem anyagában, sem elrendezésében nem teljes. Zala általános, több szempontú ismertetése után az itt talált 17 vár leírását és történetét adja, melyek közül különösen Kanizsáról, Új-Zrínyivárról és Csáktornyáról szól részletesebben. Figyelembe kell azonban venni, hogy Bél Mátyás több, meglehetősen egyenetlen minőségű munkát végző munkatárssal dolgozott, továbbá az ismeretek egy részét levelezés útján szerzte, így adatai nem mindig felelnek meg a valóságnak, ezért munkáját kellő kritikával kell fogadni.

A töredékessége és olykor pontatlansága ellenére is fontos mű közreadásával nemcsak a XVIII. század nagy tudósára, hanem a munka fordítójára Szabó Bélára, a Zala Megyei Levéltár néhai levéltárnokára és igazgatójára is emlékezni kívánunk. A fordítás már az 1980-as évek elején elkészült, a mű kiadása azonban a fordító időközbeni halála és más okok miatt elmaradt, így intézményünk évtizedes restanciáját pótolja a fordítás közreadásával.

Szabó Béla fordításának lektorálását és sajtó alá rendezését Tóth Péter végezte el. Ennek során a nem annyira a szöveghűségre, mint inkább a közérthetőségre törekvő fordítást gyakorlatilag érintetlenül hagytuk, csupán a félreértéseket javítottuk, illetve

a véletlen, vagy tudatos kihagyásokat pótoltuk (ezek közül Zrínyi hosszú gyászénekét a Függelékben, mivel műfordítására természetesen nem vállalkozhattunk). A nevek írásában Szabó Béla a kéziratot követette, ezen a megoldáson sem kívántunk változtatni. A megyei ellenőrzőknek írott, a kéziratban maradt felhívásokat a lábjegyzetbe tettük; a szöveggel kapcsolatos kiadói észrevételek ugyancsak lábjegyzetbe kerültek, de mindig szögletes zárójelek közé. Technikai okokból, és a könnyebb áttekinthetőség végett Bél Mátyás eredeti jegyzeteit arab számosra, míg a fordító jegyzeteit végjegyzetként, római számosra változtattuk.

Még egy jelentősebb változtatást hajtottunk végre a fordításon. Ahol nem volt, a lapszéli megjegyzések (az ún. mandzsettacímek v. marginális címek) alapján elkészítettük és minden fejezet (rész, szakasz) élén elhelyeztük az áttekintéseket (synopsis), amelyek a szerző szándéka és a kor szokása szerint az olvasók jobb tájékozódását segítették elő. A rekonstrukciókra itt is a szögletes zárójelek utalnak. A szöveg mellett a lap szélén lévő mandzsettacímeket technikai okokból nem tudtuk az eredeti szöveggéppnek megfelelően közölni, ezért ezeket a főszövegben, mindig az adott sor elején, kurziválva, behúzással és a főszövegtől középponttal elválasztva tüntettük fel.

A fordítás alapjául szolgáló latin kézirat az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Batthyány-gyűjteményében, a Hist. I. hhh. jelzet alatt található. Ez egy XVIII. század második feléből származó másolat, amelynek készítője valószínűleg Szarka Ferenc volt. Itt jegyezzük meg, hogy Bél Mátyás irathagyatékában található Zala vármegyére vonatkozó töredékek (így például az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban a Hist. II. a. jelzet alatt Parschítius Kristóf országleírásának kéziratában vagy az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára Fol. Lat. 277. jelzetű kötetében), ezeket azonban Bél Mátyás beledolgozta a megyeleírásába, így közzétételük indokolatlan.

A kötetben szereplő másik leírás, T. Mérey Klára munkája, a Zala megye útjai és a mellettük fekvő települések a XVIII-XIX. század fordulóján címet viseli. Adatait két forrás, tulajdonképpen két, a megye helyégeit magában foglaló táblázat adja, amelyet az 1806-ban elrendelt második katonai felmérés keretében 1810-1812 között készítettek osztrák hadmérnökök. Az egyik táblázat az utak földrajzi helyzetét mutatja be aprólékosan, azokét az utakét, amelyek a katonaság mozgása szempontjából fontosak voltak. A másik táblázat ezen hadiutak mellett fekvő települések adatait közli. E főként demográfiai és gazdasági adatokat a szerző a II. József korában végrehajtott népszámlálás, a XVIII-XIX. század fordulóján megjelent két lexikon és egy 1828-ban kiadott anyakönyvi bejegyzéseken nyugvó kiadvány adataival veti össze, létrehozva ezáltal egy olvasható és kezelhető speciális „forrásmunkát”.

A mű alapjául szolgáló táblázatok a Bécsi Hadilevéltár térképgyűjteményében (Wien, Kriegsarchiv, Kartensammlung K VII. k 116/E és F) találhatóak. A munka lektorálását Bencze Géza végezte el.

E két leírás közreadásával, amelyek a török háborúk lezárultával kezdődő és a reformkorig tartó időszak két végpontján mutatják be Zala megye állapotát, reméljük sikerült a megyetörténet fehér foltjai közül pár darabkát eltüntetni és egy átfogó, összehasonlításra is alkalmas képet kialakítani.

A kötet elkészítésében a már felsorolt közreműködőkön kívül köszönet illeti a Zala Megyei Levéltár munkatársai közül Krisker Évát, a szövegek számítógépre viteléért és Pintyőke Gábort, a technikai szerkesztésért.

A szerkesztő

BÉL MÁTYÁS
ZALA VÁRMEGYE LEÍRÁSA

FORDÍTOTTA
SZABÓ BÉLA

I. [ÁLTALÁNOS] RÉSZ

1. SZAKASZ

A vármegye természete és alkalmatosságai

Áttekintés

<i>A vármegye elnevezése</i>	I. §.
<i>Hosszúsága, szélessége és határai</i>	II. §.
<i>Hegyek, erdők és ligetek</i>	III. §.
<i>Tavak és mocsarak: Balaton, Karnisa és Monostor</i>	IV. §.
<i>Folyók és patakok: Dráva, Mura, Száva és a többi</i>	V. §.
<i>Gyógyító források</i>	VI. §.
<i>A termőföld alkalmatossága, a levegő egészséges volta, a lakosok életeje</i>	VII. §.
<i>A föld termékenységé. Nevezetes a gabona, a bor és Ceres gyümölcsei tekintetében</i>	VIII. §.
<i>Állattenyésztés</i>	IX. §.
<i>Vadászat, halászat</i>	X. §.

I. §.

A vármegye elnevezése • Zala vármegyét Bonfini¹ a Zala folyótól származtatja, mivel azt mondja, hogy a megyét mindenfelől vizek áramlása övezi. És nem is ellentétes ezzel a vármegye helyzete, hiszen valamely részben a Balaton hullámzó tava veszi körül. Én azonban inkább a Salá-nak nevezett helységet tartom az elnevezés alapjának, a magyaroknak ama ősi és gyakorlattal szentesített szokásának megfelelően, hogy a vármegyének mondott kisebb országrészek a hatóságuk alatt lévő váraktól, városoktól és mezővárosoktól szokták nevüket kölcsönözni. A vármegyén keresztül-folyó hasonnevű folyó is adhatott annak a helynek nevet.

II. §.

Hosszúsága, szélessége és határai • A vármegye hosszúságban kiterjedtebb, mint szélességben; az Alsóörsnek nevezett falutól a német nyelven Raklsburgnak mondott helységig majdcsak 20 mérföldnyi hosszan terül el, viszont észak-déli irányban, Vas

¹ Bonfini, I. könyv, I. tized.

vármegye és a Balaton tó között alig szélesebb 6 vagy 7 mérföldnél. Nyugaton a Dráva és a Mura folyók határolják. Ezek részint Stájerországtól, részint Szlavóniától választják el. Az északi oldalon aztán Vas vármegye, keleten pedig Veszprém vármegye kapcsolódik hozzá, majd a határ enyhe ívben a Balaton tavára hajlik, s a tó összefüggő vizével választja el Somogy vármegyétől, s újra a Drávához tér vissza. E hosszú kerülő megtételével egy görbe barázdákkal a túlsó oldalára átforgatott szántóföld alakját juttatja eszünkbe. E vidék nagyrészt erdőkkel és hegyekkel borított; nyugat felé síkságban és mocsarakban végződik.

III. §.

Hegyek, erdők és ligetek • A vármegyének a Balaton mellett fekvő egész területe hegyektől és domboktól vadregényes. A tavat szerte járhatatlan és meredek kősziklák övezik: ezek sorát helyenként hatalmas szakadékok metszik s ettől a sziklák tornyok, illetve elkülönülten kiemelkedő oszlopok látványát nyújtják. Közülük kettő tűnik ki, ezeket a lakosság Csenge Két Hegyeinek nevezi;¹ Csobántz és Szigligeth között emelkednek meredeken, de kies tetővel; azután a Haláp hegy következik Csobáncz városka nyugati részével szemben. Ennek nemcsak a magassága, hanem termékeny és kellemes volta is figyelemre méltó. Ezután szőlőtermő hegyek tűnnek fel: közülük leghíresebb a Badacson és Szentgyörgy hegye.

Sümege • Északra fekszik Sümege, a többiek közül magas csúcsával kiemelkedő magános hegy. Ugyanott más, szintén magas, de összefüggő hegyhátakkal összekapcsolt hegyek Veszprém vármegye felé vonulnak.

Bakony • A vidéknek ezen a részén a Bakony nevezetes erdei és ligetei tűnnek fel: változatos, de inkább emelkedettebb és völgyekkel szabdaltnak, szerfölött vadregényes a fekvésük. A talaj egyik helyen homokos és terméketlen, másutt kövérebb és alkalmas az állattenyésztésre. Azt már említettük, hogy a bakonyi erdők napsütötte tájai nemcsak legelőül használhatóak, hanem a szénát is megtermik és igen alkalmasak mind a nyári, mind a téli istállózásra. A Bakony a legnagyobb hasznot mégis azzal hajtja, hogy bőven terem makkot, s ezáltal megszámlálhatatlan sertéskondát tud táplálékkal ellátni. Az erdők ugyanis majdcsak teljesen tölgyfákból állanak, s ezek olyan terebélyesek, hogy némelyiket hat-hét ember sem éri körül. A vadak számára alkalmasabb búvóhelyet sehol máshol sem találni.

Van aztán egy hegy, amelyet Sárkány hegyének neveznek.¹¹ Ez kelet felől Tapolczára, nyugatról Keszthelyre néz. Bővelkedik makkot termő fákból, s igen jó alkalmat nyújt a vadászatra. Vannak itt aztán szőlőtermő dombok, mint az edercsi és a györöki. Mindkettő jóízű s néha egész nyáron át tartósítható bort terem, ha nem is nagy mennyiségben. Innen nyugatra eléggé magas, csúcsos hegyek találhatók: ezeket

Tátikának és Rezinék hívják; mindkettő tetején hasonló nevű várrom. Ez idő szerint a Festetichek birtokában vannak.

IV. §.

Tavak és mocsarak, különösen a Balaton tava • Ezt a tájéket sok víz öntözi, de mindegyiknél jelentősebb a Balaton tava. A neve bizonytalan eredetű, hacsak azt nem tételezzük fel, hogy a szlávok Blato-jából származik, ami lápos, fertős helyet jelent, s a magyarok csináltak belőle Balato-t, egy magánhangzó beiktatásával, majd később Balaton-t. A németek Blattensee-nek nevezik, úgy tűnik, az eredeti név megtartásával. Amint az Strabo, Plinius, Ptolamaeus és Mela hallgatásából kitűnik, a régieknek nem is volt tudomásuk a tóról. Az újabbak közül némelyek a Volcea tóval tévesztik össze,² de azt már máshol megjegyeztük, hogy az távol esik innen, és bizony nem is kis távolságra. A hatalmas víz napnyugat felől kelet felé árad szét, s azon a végén, ahol a Zala folyót befogadja, keskenyebb, aztán mindinkább szétterül egyenetlenül, szélességben és mélységben egyaránt, majd egy-két mérföldnyire összeszorul, de a három-négy mérföldet is meghaladja ott, ahol kényelmesebben hömpölyög; a vármegye széleit görbe vonalban érinti; ahol lehet, beljebb lép és különféle öblöket képez. Ezek közül a legjelentősebb a tihanyi félszigetet foglalja magába; a tó két oldalról szélesebbre tárulva nagy területű szárazföldet zár be, s azt hullámaival körülövezve, egy magasabb fekvésű félsziget alakját képezi ki. Egyébként Alsóörs falutól, ahol a vármegye területére lép; a Fenék vár romjáig majdnem 12 mérföld hosszúságban nyúlik el. Az egész tó hosszúsága egyesek szerint ennyi, mások szerint több: szerintünk, német mérfölddel mérve, 14 mérföld. A legmélyebb részeken a 16 ölet is eléri, viszont ahol egyenletesebb a vízszintje, 6 ölnél nem mélyebb. A mélyebb helyei alkalmasak nagy és megterhelt hajók számára is. A vize fehéren csillogó, a gyakori viharok miatt zavaros; a halak táplálására alkalmas. A Zalán kívül a tapolczai, a Lesencze és még több más patak folyik bele, s ezeknek a vizeivel és halállományával gazdagodik. Csak egy kivezető vize van, amelyet Sió-víznek neveznek; ez más folyókba áramoltatja a vizét.

Karnisa • A Karnisa tó^{III} minden szempontból jelentéktelenebb a Balatonnál, de halban gazdag és a kisebb fajták sok nemeit neveli. Ezeket a lakosok gyakran és bőségesen halásszák is, de eladni otthon nem merészelik. Az a hír járja ugyanis, hogy nyomban kipusztul az a halfajta, amelynek a kifogott egyedeit áruba bocsájtják. Ez nevetségesnek tűnik, hiszen a kifogott hal úgyszólván elpusztul, ha egyszer eladásra kerül. De a lakosság valóban úgy tartja, hogy mihelyt valaki e tóból kifogott halat ad el honfitársának, az a halfajta írmagostól együtt elenyészik.

²Dillichius, Chron. Hung. 1. p. és Zeiler, 302. p. Vesd össze Topogr. 78. p.

Monostor • A Monostor tó^{IV} a szomszédságában fekvő településtől kapta a nevét. Monostor és Henye falvak között, egy hegyszerű magas helyről ered és elég tágasan árad szét. Halban bővelkedik, de azok kihalászását megnehezíti egyrészt a hely fekvése, másrészt a tó állapota.

V. §.

Folyók és patakok: a Dráva • A folyók közül, amelyek a vármegyét öntözik,

I. a Dráva a legjelentősebb. Ez – amint már említés is történt róla – a noricum Alpok sivár vidékén, Tobliushoz közel ered és a hegy meredekjein vadul indul le, majd kiteljesedve Karinthia mellett folyik el és Stájerország alsó részeit átszelve, egyenesen fut előre, hogy elválassza Szlavóniától Magyarországot. Azt a vidéket, amelyet Magyarországon és a megyénkben először érint, Muraköznek nevezik, illetve a Mura szigetének. Mi inkább folyóköznek mondanánk, mert az egymással való egyesülésre igyekvő két folyó: a Dráva és a Mura közt fekszik. Mindenesetre a Dráva telt medrével hivatkozva oly gyorsasággal, s vakmerően tör be a vármegye határára, hogy azt gondolná az ember, nem egyszerűen csak át akar folyni rajta, hanem keresztül akarja döfni azt. Megzavarja a szemét annak, aki a sebesen zúgó folyót nézi, és a fejét is szinte az örvénybe ragadja. Ugyanezzel a gyors áramlással vonul el több helység mellett, s a talajt öntözvén, a vármegye e részét termékenyvé teszi. Végül aztán a Murával egyesülve, Szlavónia és Somogy vármegye között megy tovább, e vidékek hasonló elválasztójaként.

a *Mura* • II. A Mura ugyanaz a folyó, amelyet a régiek Sabaria-nak neveztek.³ Valójában nevét a valamikor a partjain épült régi Mureolá-nak nevezett városról kapta. Karinthiában ered, szintén magas és meredek helyről. Innen lejtős eséssel Stájerország egy részén folyik át, aztán sok és nevezetes településen át Raklitan alatt érkezik be Pannóniába. A medre eléggé széles, a vize tiszta, erőteljes folyású. Így a vármegyének nem csekély hasznot hajt, mert azon felül, hogy a malmokat állandóan üzemelteti, különféle mesterségek műhelyeit is foglalkoztatja, s termékenyítő vizével ezt a területet annyira átítatja, hogy a széna, szőlő és vetemények termesztésében egy másik vidék sem múlja felül. Ezért Bombardius a Szerémséggel hasonlítja össze, s méltán, mert épp oly kedvező a szőlő és más gyümölcsök termesztésére. Aztán e termékeny vidéket elhagyva, a Mura a Drávába ömlik.

a *Szala* • III. Végül a Zala, e tájék belső folyója, a Vas vármegyei Őrséghegyi területben fekvő Szalafő falunál ered és a vármegye közepén folyik át. Aztán a mi vármegyéinkben Szala Mindszent, Lövé, Salomvár, Egerszeg felé tartva keletre fordul, s a Söjtörnél eredő Válicka patakot, valamint a Pölöskefő falutól kiinduló Pölöske vizét

³Lazius, Coment. XII. könyv, 3. sent. 2. fejezet

magához véve, Nemes Apátihoz közel majdnem ív alakban meggörbülve Szent Gertrud, magyarul Szent Gróth vára mellett folyik el. Aztán délre fordulva több települést is, köztük elsősorban Szalavár várát érintve, a Balatonba torkollik.

Akad itt még több folyó is: a Kerka, Cserta, a Kanizsai folyó, Tatna, Lesen, Csernik és még mások is, de ezeknek bővebb ismertetését nem tartjuk szükségesnek.

VI. §.

Gyógyító források • Ez a mi vidékünk a folyókon kívül forrásvizekben is bővelkedik, legfőképpen ott, ahol a hegyek magasodnak. Szerte az erdőkben és a hegyek vadonjaiban ugyanis igen egészséges forrásvizek fakadnak. Van egy bizonyos kénes forrás, amely fürdőzésre is alkalmas, ha felmelegítik: ez Tapolcza városáé. Bőségesen buzog fel, s nagy mennyiségben szolgáltatja a vizet az itt lakóknak. Kerítéssel vették körül, hogy az állatok behatolásától megóvják, s a fürdőzők számára biztosítsák. Fürdőnek nevezik, mivel sokan és gyakran látogatják. A fürdő pedig szlávul teplicze, s ezt módosították a magyarok Tapolczára.

Savanyúvizek • Két savanyúvíz forrást is ismerünk. Ezek közül jelentékenyebb a füredi, nemcsak ivásra, hanem fürdőzésre is nagymértékben hasznosítható. Tiszta, csípős ízű víz bugyog fel belőle, kellemesen orrcsiklandozó. A hitványabbik az, amelyik Kékkút falunál tör fel, s ennek kék színű vize adott nevet a helységnek. Ugyan jó ízű vizet ont magából, de nem tudom, miféle vizek, amelyek mellette folynak el, kellemetlenné teszik. Egyébiránt eléggé mohón isszák azok, akik hozzászoktak az ivásához.

VII. §.

A termőföld alkalmatlansága • Állapota szerint ez az egész tartomány alkalmas emberi településre, jóllehet helyenként erdők, hegyek, vizek, mocsarak ékelődnek belé. Van terület, ahonnan az építkezéshez szükséges anyagot beszerezzék, s olyan, ahol földművelést folytassanak.

A levegő egészséges volta • A mocsarak sűrű tócsái ugyan megfertőzik a levegőt, s nyomasztóvá teszik a lakosok számára, de a közbeékelődő hegyek és erdők, a légáramlatot elősegítve, az ártalmas levegőt egészséges szellőkkel mérséklék. Ahol pedig sík a terep, az állandóan fújdogáló északi, délkeleti és nyugati szelek frissítik fel a levegőt.

A lakosok életereje • A lakosok tehát élénk természetűek, bátrak és magukhoz hasonló utódokat hoznak létre. Középtermetűek, barna színűek, lobbánékony, a munka elvégzésére alkalmas természetűek.

VIII. §.

A föld termékenysége. Nevezetes a gabona, a bor és Ceres gyümölcsei tekintetében • E föld gabonát is, bort is megterem, és pedig olyan bőségesen, hogy meg sem lehet állapítani, melyik termékből nyújt többet, ráadásul nemcsak kiadósat, hanem minőségileg is kiválóat. Főleg a hegyek környékén és a Mura folyónál fekvő mezőkön terem a gabona, a dombokat és a hegyoldalakat pedig szőlők lepik el. Az a folyóközi terület pedig, amelyet a magyarok Muraköznek neveznek, a bor és gabona termesztésben annyira kitűnik, hogy csak a szerémi földdel lehet összehasonlítani, azzal vetekszik. „Ez a vidék” – mondja a Topographia szerzője⁴ – „jól terem mindenféle gabonát és igen kiváló bort, s az írások egymással megegyező bizonyossága szerint, úgy látszik, nem méltatlanul hasonlítható össze a szerémi tájjal.” Elsősorban a Balaton partvidéke büszkélkedik összefüggő szőlőtermő dombjaival, s bár mindegyik nagyszerű nedűt szolgáltat, közülük mégis kiemelkednek a Badacsonyi, Szentgyörgyi és Kővágóőrsi szőlőhegyek, amelyeknek termése az igen jó borokhoz számítható. S bár ilyen nagy dicséretet érdemel, mégis a pintnek nevezett mennyiséget ritkán tudják két-három pénznél drágábban értékesíteni. Csak az kifogásolható, hogy e vidék borai nem időt állóak. Azon aztán már nem vitázunk, hogy ez a szőlőtőke hibája-é, vagy a termelőké. Az biztos, hogy a bort elég hanyagul öntik a hordókba, s aztán a pincékben is többnyire piszkosan tartják. Az pedig nem szorul a mi kifogásoló szavunkra, hogy ez mennyire árt a nemes bornak. Megteremnek itt a legkülönbélebb gyümölcsök; szerte e tájon erdők módjára pompáznak a gyümölcsösök és ha még szerény mértékben is akár, de gondozzák ezeket, ontják a termést, s kielégítik az egész körül fekvő vidék szükségletét.

IX. §.

Állattenyésztés • E vidék némely részein büszke tartású, vad természetű fehér szarvasmarhát tenyésztenek; kissé kecsesebbeket pedig az Egerszeg körzetétől Horvátországig, illetve Stájerországig terjedő területen. A marhahús annyira olcsó, hogy egy font ára nem kerül többre egy polturánál; s ugyanígy a juhhús ára is. A borjúhús jóval drágább. Az itteni lakosoknak általában a disznóhús a tápláléka. A juhok, mint a magyar fajta rendszerint, hosszúak, magasak, a gyapjuk durva, de bőven tejelők. Ha valahol, akkor itt az erdők nagy tömegben nevelik a sertéseket; ezeket bakonyiaknak nevezik. Szerte kóborló sertések egész falkáiba botlik az ember, s ezek télen-nyáron a szabadban tartózkodnak. Ott pihennek meg, ahol rájuk esteledik, vagy a makk

⁴Michael Bombardius: Topographia magni Regni Hungariae etc. Viennae, 1718.

bőséges tápláléka marasztalja őket. Ezek között egész nyájukat figyeltek meg, amelyeknek a körmei teljeseek voltak; erre már másutt is felhívtuk a figyelmet.

X. §.

Vadászat • Itt, ahol a szarvasok és az őzek kecskék módjára csapatostul kóborolnak, az egész tájék jó alkalmat nyújt a vadászatra. A makktermő területeken a vad-disznók sem hiányoznak. Ezek aztán az erdőből kilépve, a már érett gabonára is rámennek. Farkasoknak, rókáknak, nyulaknak, s más efféle vadaknak se szeri, se száma; ma is állnak falvak, amelyeknek a vadászat a kötelező foglalkozása, s ezek lakói – ősi szokás szerint – a királynak vadban fizetik az adójukat. A vadászat módja egyszerű és nem követel sem mesterségbeli tudást, sem pénzt. Természetüktől fogva a vadak elfogásra alkalmas vizslákkal és agarakkal, valamint puszkagolyóval is igen sok vadat ejtenek el. A parasztok ritkán vadásznak, a nemeseknek viszont minden más időtöltésnél fontosabb élvezete a vadászat. Az köztudomású, hogy a régi világban Magyarország királyainak igen megnyerte tetszését az itteni vadászat lehetősége. Sok tüzök, fogoly, gém, valamint az erdei és mocsári madarak egyéb fajtái találhatók itt.

Halászat • A halászat nem kevésbé gyakori és eredményes, főleg ami a halak különféle fajtáit illeti. Elsősorban a ponty, csuka, harcsa, a kis sügér, s egyéb fajok a jelentősebbek. Legfőképpen a halban igen bővelkedő Zala folyó gazdagítja a Balatont. Azt hallottam, hogy 1725-ben egy nagyobb fajta hálóval 300 mázsa különféle halat húztak ki a partra a Balatonból.^v Ezt ámulattal hallgattuk és el sem mertük volna hinni, ha nem olyan emberektől hallottuk volna, akik számunkra szavahihetőnek bizonyultak.

E gazdag vidéknek viszont óriási hátránya, hogy a mezőgazdasági termelvényeit nem tudja pénzre váltani. Ez pedig amellet, hogy bosszantó, fölöttébb káros is, mert ennek következtében csak annyira foglalkoznak a földműveléssel, amennyiből az életük fenntartását, az adófizetési összeget és a katonatartást biztosíthatják. Ez a fő oka a paraszti tömegek szegénységének.

2. [KÖZIGAZGATÁSI] SZAKASZ

Zala vármegye lakosai és tisztikara

Áttekintés

<i>Ezen vármegye első lakosai</i>	I. §.
<i>Kicsodák ma a lakói</i>	II. §.
<i>A magyarok nyelve és szokásai</i>	III. §.
<i>A vármegye tisztikara</i>	IV. §.
<i>Egykoron két főkapitányság volt itt</i>	V. §.
<i>Különféle földesurak uradalmai</i>	VI. §.
<i>A vármegye címere</i>	VII. §.

I. §

A vármegye első lakosai • A vármegye első lakosai a pannonok után a rómaiak voltak, s ők hagyták hátra vármegyénkben az emberhez méltóbb életmód emlékeit. Azelőtt a megye rablók szállása volt,⁵ azokat űzték el a rómaiak és teremtettek jobb életfeltételeket. Hogy könnyebben ráálljanak ezekre, az itteni népet latin telepésekkel elegyítették. E telepek közül is kiválik Sala, Mogentina Valena, Olimacum és a rómaiak több hasonló helye. E tájnak akkor gondosan művelt képe volt, s napról-napra biztatóbb a jövője, ha a hunok seregei rá nem törtek volna. Amikor ezek zagyva tömege Attila fővezérsége alatt a rómaiak erejét megtörte, e vármegye is kezdett átalakulni, s az elhagyott római kolóniák általában gyászos változást szenvedtek. Ezután ugyanis a gótok, majd a longobárdok, az avarok, s nem is tudni, még miféle keverék népek tépdesték. Minthogy a hunok szokásuknak megfelelően sátrakban és kezdetleges módon összetákoltt kunyhókban laktak, a jobban megépített házak is az új lakók gondatlansága vagy durvasága következtében napról-napra pusztultak. Majd azután a szlávok sem szervezték meg jobban a közösségi életüket, bár a munkához és a feladataik elvégzéséhez jobban hozzá voltak szokva. Amíg a Balaton vidékén a hunok ádáz uralma tartott, a szlávok szolgálai és asszonyi módra, félénken húzódtak meg a Mura vidékén. Arról már a megelőző vármegyéknél szóltunk, hogy e népek után milyen volt e vidékek állapota, s hogy kik lakták.

⁵ Vö. Bonfini, I. könyv, p. m. 21. 8.

II. §.

Kicsodák ma a lakói? • Mostan két, helyesebben három fajtára tagozódik a lakosság.^{VI} A Mura folyóig terjedő egész területét Alsóörs és Egerszeg között a magyarok foglalják el. Ezek bennszülöttek ugyan, de durvább beszédmódjuk, a nép természetétől némileg eltérő szokásaik – úgy gondolom – az idegenek szomszédságának tulajdoníthatók. A vármegye többi részét elsősorban a Mura és a Dráva összefolyásánál a horvátok foglalják el, akik nyelvükben is, szokásaikban is faragatlanok.

III. §.

A magyarok nyelve és szokásai • E vármegyében a magyarok beszéde nem olyan kedves hangzású, mint a szomszédságban, gorombábbnak és a felső-magyarországi fül számára idegennek hangzik. Az életmódjuk paraszti és ez az állattenyésztésben, a szőlő és egyéb növények termesztésében jelentkezik. A szántóföldet évről-évre felosztják egymás között, gondosan, a birtok arányában, s nem is eredmény nélkül végzik a művelését. Bár a föld jól viszonzozza a befektetett munkát, mégsem járul hozzá a jóléthez többel, mint ami a földművesnek az élelemhez és ruházkodáshoz némiképp elegendő. A bor és termények olcsó árát ugyanis gyakran még kamatfizetés is terheli. Ennélfogva sokszor lehet tapasztalni, hogy a lakosok termelvényekben bővelkednek, de pénzre nem tudnak szert tenni, mert nincs hely, ahol eladják a portékájukat. A házaikat hitvány anyagból tákolják össze, tudniillik karókat kötnek össze vesszővel, s ezeket aztán sárral tapasztják be és szalmával vagy náddal fedik. Ahhoz vannak szokva ugyanis, hogy a lakásuk a szükségszerűségnek feleljen meg, s ne a fényűzést szolgálja. Az épületek minőségének felelnek meg a házi eszközök is: eltekintve valamely vánkosaiktól, amiken éjszaka a fejüket pihentetik és az ünnepi alkalmakra szánt ruhaneműktől, semmi más nem tűnik szembe. De ez a felszerelés is csak a gazdagabbaké és a fényűzésre törekvőké. A férfiak is, a nők is magyar ruhát viselnek. Házasságkötéseknél gyakran harmincadik, negyvenedik életévükben lévő férfiakhoz párosítanak alighogy érett korba lépő leányokat. A hajadonok csodálatos módon ragaszkodnak szüzességükhöz, de nem tudom, kívánnak-e jobban valamit is annál, mint hogy eltűrjék a pajkos férfiak simogatását. A férfiak szorgalma felülmúlja az asszonyokét. A tűzhely és a ház falai között szorgoskodó nőknek a férfiak minden munkájukban segítségükre vannak, otthon is és künn a mezőn is. Szerfölött vendégszeretőek, az idegeneknek mindent feltálnak, amijük csak van és amit tisztességgel tehetnek. Bátor, harcias lelkületűek, a művelődésre is fogékonyak a szellemi képességeik révén, de mert a gimnáziumoktól távol élnek, gyermekeik műveletlenek, illetve csak a földművelésnek szentelik az életüket: elég, ha némi kis imádságot és a keresztény vallás néhány fejezetét el tudják mondani. A lakodalmakat – fajtájuk szokása szerint – tánccal, s nagy evés-ivással, pazarló módon rendezik. Azt dicsérik, aki

a legpajkosabban viselkedik. Az ivócimborák gyakorta szórakoztatják asztaltársait nyers tréfáikkal a lakoma lármája közepette. A mulatozás közben az új házások egészségére nagy megtiszteltetés kancsót üríteni. A legnagyobb elismerést azonban az hívja ki, aki az asztaltársától átnyújtott fazekat vagy ibriket tizenkét korttyal kiússza. Mindezt azonban nem az előkelőbb emberekről írom, mert azoknak kifinomultabb szokásaik vannak, az életmódjuk egészségesebb és emberhez méltóbb.

A horvátok nyelve és szokásai • A horvátoknak majdnem azonos az életvitelük a magyarokéval, elegyítve laknak ugyanis velük, s ezért a nyelvüket, az életmódjukat, és a szokásaikat is utánozzák. Majdnem mindegyik horvát ismeri a magyar nyelvet. A gyermekeiket gyakrabban tanítatják, mint a magyarok, tehát az egész Magyarországon széles körben használt, de a nemzeti kultúrától idegen latin nyelvet is elsajátítják. Különbözik az összes többiek szlávul beszélnek, sokban azonban a horvátokhoz hasonlítanak, s azoknak, úgy látszik, a nemzetiségét is őrzik. A magyarok Bohmitz-nek nevezik őket, amiatt, mert állításuk igazolására a „Bogme” bizalmas formulát mondják, vagyis „Úgy segítsen meg az Isten”, s ezt eléggé hiábavaló módon akkor is használják, amikor kevésbé szükséges. E nép testi felépítése és életének foglalatosságai csak kevésbé különböznek a magyarokétól, azokkal azonos a ruházatuk és az épületeik. Lélekben azonban kissé hitványabbak, jóllehet dolgosak és fáradságot tűrők.

IV. §.

A vármegye tisztkara • Az egész vármegyei közösséget egy főispán kormányozza, aki a méltóságát királyi adományozás révén kapja. Amíg a Zrínyi család még virágjában volt és nem halt ki, övé volt a muraközi uradalom és a főispánság is örök jogon hozzá tartozott. Valószínű, hogy azok a családok is, amelyek előttük az uradalom birtokosai voltak, mint a Csáki és Hampó nemzetség, betöltötték a főispáni tisztséget. Az utolsó Zrínyi, Ádám halála után gróf Eszterházi Ferenc kapta e hivatalt a királytól, majd királyi adomány folytán a gróf Althan család következett az örökös főispáni hivatalban. Most gróf Althan János Mihály áll a vármegye élén.

V. §.

Egykoron két főkapitányság volt itt • Miután a török Kanizsát és Székesfehérvárt megszállta, vármegyénk két főkapitánysághoz tartozott: egyik része a győrihez, a másik pedig az egerszegihez. A kettő közül annak volt nagyobb a tekintélye, amelynek több régi őrséggel erődített vár és kastély állt parancsnoksága alatt a vidék védelmére. A győrihez tartoztak: Keszthely, Tihany, Csobántz, Szigligeth, Szentgyörgyvár, Szala-vár és Szeg-vár; az egerszegihez, amelynek többnyire a Batthyány grófok

voltak a parancsnokai: Egerszegh, Szent-Gróth, Bér, Kemend, Kiskomárom, Kányavár, Szétsi-Szigeth, Lenti és Alsólendva soroltattak. E két parancsnokságon kívül a Muraköznek is megvoltak a maga erődtímenyei Légrádon és Kotoriban, s még több is a Mura mellett. Ezeket a Zrínyi család tartotta fenn saját parancsnoksága alatt mindkét rendbeli katonaságával, s annál keményebben harcolt, mennél sűrűbben kellett visszaverni az ellenség támadását, vagy betörést intézni annak területére. Azt el sem lehet mondani, hogy a keresztényeknek és a törököknek ezek a végvárai kölcsönösen mennyit gyötörték egymást komoly csatákban is, meg váratlan csetepatékban és fegyverszünet idején is.

VI. §.

Különféle földesurak uradalmi • I. A muraközi uradalom egykor a Csáki és a Hampó grófoké volt, most pedig gróf Althan János Mihályé.

II. Az alsólendvai herceg Eszterházié.

III. A balatinczi valamikor a virágzó Bánfi család örökös birtoka volt, aztán a Szécsieké, most a gróf Csáki családé.

IV. A szécsi-szigethi azelőtt a Szécsieké volt, ezek kihaltával most a gróf Szapárikhoz tartozik.

V. A pölöskei egykor az Ördöghöké volt, most már a gróf Széchenyiek tulajdona.

VI. A szentgyörgyvári hajdan a Nádasdiaké volt, most a gróf Széchenyieké.

VII. A veszprémi püspökségnek e vármegyében három uradalma van: a sümeghi, az egerszeghi és a tapolcai.

VIII. Jelentősebb egyházi birtokok ezenkívül a tihanyi, a szalavári és a kapornaki apátságé; az óbudai, a türjei, a csatári és a felsőörsi prépostságé, aztán a veszprémi, a győri és a vasvári káptalané.

IX. Az ezeken az uradalmakon kívüli területeket a nemesek birtokolják, ki többet, ki kevesebbet.

VII. §.

A vármegye címere • A címer nagy egyszerűséget mutat, s ez – szerintünk – annak a bizonyítéka, hogy igen régi eredetűnek kell lennie. Mennél egyszerűbbek ugyanis a címer díszei, annál inkább azt a korszakot idézik, amelyben a címer díszítésének művészetét még nem ismerték. A címer egy pólýából áll, amely a pajzs közepét vízszintesen vágja, s fölötte nyílt királyi korona. Bárki észre veheti, hogy a pólýa a Zala folyót, a korona pedig a vármegye előkelő voltát jelzi.

II. [KÜLÖNÖS] RÉSZ

1. SZAKASZ

Zala vármegye erősségei és várai

I. Szala-vár

Áttekintés

*Szala egykoron a rómaiak erődítménye volt
Mikor pusztult el, s épült újjá?*

I. §.

II. §.

I. §.

Szalavár egykoron a rómaiak erődítménye volt • Szalát az erődítményekhez soroljuk, jóllehet régi virágzásnak a nyomait is alig lehet felfedezni. Az kétségtelen, hogy egykor híres római város volt, s róla Antoninus az Itinerariájában, Ptolemaeus pedig a földrajzi leírásában megemlékezik. Biztos, hogy ez a mi Szalánk egyáltalán nem esik messze Oliniacumtól, amely városon át utazott Antoninus Portovióból Carnuntumba. De ezenkívül az itt talált római emlékek világosan bizonyítják, hogy a régi világban ezen a helyen állt. Amikor I. Ferdinánd volt Magyarország királya, abban az időben került elő egy hatalmas agyagkorsó teli ezüst pénzekkel, s ezeken Gordianus, Severus, Faustina és mások képmásai voltak láthatók. (Sőt mostanában is ásnak ki márványtöredékeket.) Mindebből arra lehet következtetni, hogy itt régen római település létezett. Az egyik különlegesebb felirat, amelyet Lazius közöl:

CL. CRISPINUS ET CENSORINA
CETTI FILIA VIVI F. S. I. ACCEPTI
ANNO XVIII. CRISPINO CRISPINI
F. AEDILE ANNO XXV.

Helyesen állapítja meg Schönleben, hogy Megiser a Klagenfurt melletti Zollfeldet téveszti össze Szalával, pedig ez Pannóniához tartozik,⁶ azt pedig Noricumhoz sorolják. Fürstenfelddel sem lehet azonosítani, amint azt Cluverius megpróbálta. Ismert dolog ugyanis, hogy Antoninus Salla és Petovio között 15 mérföldet tett meg, Fürstenfeld pedig csak tízre esik Petoviótól.

⁶ Appianus Alexandrinus mindenesetre abban a könyvében, amely Ilyricáról szól, Szalát az illyr és pun városok közé sorolja.

II. §.

Mikor pusztult el és épült újjá? • Első romlása akkor következett be, amikor Attila idejében Pannóniát tűzzel-vassal pusztították. Bár a rómaiak ismét visszafoglalták, később a hunoktól, avaroktól és magyaroktól üldözve a lakói kénytelenek voltak a helyet elhagyni. Kétségtelen azonban, hogy amikor már a hódítók megszelídültek, ők építették újjá, ha nem is a régi fényében. Nagy mértékben emelte jelentőségét Andrásh király, amikor itt egy igen pompás templomot építtetett. Állítólag ebben tartották Salamon király keresztelelési szertartását.⁷ – Végül mégis leginkább az ide behatoló törökök vadsága viselte meg, attól az időtől fogva, amikortól e tájéket meghódították, állandó zaklatásnak volt kitéve.

Szala mai kénézete • Ma csak régi fényének maradványait láthatjuk; ezek közül az apátság a jelentősebb a templommal együtt. A többi részét a polgárok foglalják el, a nép szokása szerinti gyarló épületekkel. Ezek kevés horvátal keveredett magyarok, de a horvátok is már nemzetiségükben és nyelvükben magyaroknak mutatkoznak.

II. Kanizsa mezővárosa

Áttekintés

<i>A város eredete és fekvése</i>	I. §.
<i>Miksa császár a várat megerősíti</i>	II. §.
<i>A várnak Herberstein által előidézett ostroma;</i>	
<i>Paradeiser feladja a várat</i>	III. §.
<i>A törökök megszállják, majd a mieink ostromolják;</i>	
<i>az ostrom nehéz volta</i>	IV. §.
<i>Roswurm szándékát a téli idő viszonyosságai megghiúsították</i>	V. §.
<i>Mi történt ekközben Kanizsával? Kolonits hadicsese;</i>	
<i>a törökök lemészárlása; a várba beküldött gyújtogató;</i>	
<i>Kolonits törekvése megghiúsul</i>	VI. §.
<i>Kanizsa leégése; Zrínyi, a törökök pörölye;</i>	
<i>Kanizsa egy villámcsapástól leég</i>	VII. §.
<i>Tervek Kanizsa ostromlására;</i>	
<i>Zrínyi érvei győzedelmeskednek</i>	VIII. §.

⁷[E jelzetnek megfelelő jegyzet nincs.]

<i>Az ostrom kezdete és a legyőzhetetlen akadályok</i>	IX. §.
<i>Az ostromlók hiábavaló erőfeszítései</i>	X. §.
<i>Tervek az ostrom időben való abbahagyására;</i> <i>jeladás a visszavonulásra, bár Zrínyi tiltakozik</i>	XI. §.
<i>Elhatározásuk Kanizsa tartós ostromát;</i> <i>Batthyány Ádám és Zichy István kap erre parancsot;</i> <i>az ostrom története; a törökök feltételek alatt feladják Kanizsát;</i> <i>a visszavett várat Lipót császár parancsára</i> <i>a földdel teszik egyenlővé</i>	XII. §.

I. §.

A város eredete és fekvése • Kanizsa [latinul Canisia] valamikor e vidék jelentős erődítménye volt. Egy igen előkelő magyar család, a Kanizsaiak alapították, s tőlük kapta a nevét is. Akkori időkbeli képét Istvánffy írja le,⁸ amikor elmondja, hogy „*Kanizsa vára (a várost ugyanis Paradeiser és a mieink felégették s aztán nem is állították helyre) lápos, mocsaras helyen fekszik, egy partok közé nem szorított, sőt szélesen szétterülő, sással és sok égerfával és náddal akadályozott lefolyású patak veszi körül mindenfelől, s ezért rendkívül nehéz a megostromlása, mert a patak folyását másfelé elterelni semmiféle emberi erővel nem lehet. A vár négyzetes, hosszúkás alakú; a bástyák felőli részén 16, a közbeeső területeken 20 láb széles a várarok; dombokkal van körülvéve, amelyek közé a patak lassú folyással ereszkedik. Az észak felé nyomuló dombok a többieknél magasabbak.*”

Az így kiképzett várat hosszú ideig birtokolták a Kanizsaiak, s kezükből csak Kanizsai Orsolya idejében került ki. Miután ugyanis ő férjhez ment Nádasdy Tamáshoz, II. Miksa a kanizsai várat vele Borsmonostor városával cserélte el.

II. §.

Miksa megerősíti • Miután Kanizsa Miksa birtokába jutott, egészen megváltozott a képe. Ő ugyanis megerősítette az omladozófélben lévő részeit és így nemcsak az őrség befogadására tette alkalmassá, hanem a Szlavónia, Stájerország és Magyaror-

⁸ XXXII. könyv, 774. p. Majdnem ugyanilyen módon írja le Wagner is a vár fekvését 1664-ben. „*Nem messze – mondja – Stájerország és Horvátország határától, a Dráva és a Mura összefolyásánál áll Kanizsa. Miután Szolimán Szégetet elfoglalta, jelentéktelen falból e vidék legerősebb őrhelye a törökkel szemben, amelyet Miksa császár egy széles és mély mocsárban létesített. Csak az odaburcolt, földdel megtömött, egymással összekapcsolt tölgyfa gerendákból álló bástyák emelkednek ki, amelyekkel a régi város szarv módjára 40 láb széles és 10 láb mély árokkal van elől beépítve, a mocsarat sás és nád borítja és a gyakran megáradó Kanizsa patak befolyása miatt igen megnehezíti az ostromot.*”

szág vele szomszédos végeit is meg tudta védeni a szemben lévő törökök támadásai ellen. S ezt tette a Magyarországon szokásos módon, vagyis a körülötte fekvő vidék lakóinak az ingyenes munkájával. Az ország rendjei ugyan e célból a Kanizsa környéki kisebb várkastélyok megerősítését is elrendelték. Ebben az időben a király Taht állította a vár élére száz főnyi katonasággal. – Közben a törökök Szigetről, amelyeket nem régen foglaltak el, hirtelen ott teremnek, hogy az új erődítményt megtámadják. Sötét éjjel volt, amikor oda lopakodva a városnak még csak a minap új töltéssel megerősített karóinak estek, s azokat teljesen ki is szaggatták volna, ha a parancsnok csodálatos bátorsággal vissza nem veti őket. Ő, beteg lábbal is lóra ültette magát a zaj hallatára, s az övéit felbátorítva, a már-már diadalmaskodó ellenséget egyenként visszaűzte.⁹ – Aztán, amíg Tahy parancsnokolt, e helyen semmi különös esemény nem történik, de amikor Alapi Gáspár,¹⁰ aki hanyagabb parancsnoka volt Kanizsának, mint amennyire a hely fontosságához illett volna a vár őrségével együtt féktelen szabadossággal valósgos bachanáliát rendezett, a török csellel a városba bejutott, s mindent kifosztva, hatalmas zsákmánnyal tért vissza. A vár, igaz, sértetlen maradt. – Később, 1577-ben villámcsapás érte a várat, a puszkapor tüzet fogott, s majdnem az egész erődítmény elpusztult. Ennél a szerencsétlenségnél sok várőrző katona lelte halálát, köztük a várparancsnok családjával együtt. Raadásul 1590-ben egy még ennél is nagyobb károsodás következett be egy földrengés következtében. Ezt tetézte az a tűzvész is, amelyet a szabadulásuk reményében csatkozott foglyok idéztek elő. Csak két szálláshely maradt épen úgy-ahogy, a többi mind tönkrement.

III. §.

A várnak Herberstein által előidézett ostroma · Jóllehet azután ismételen helyreállították és megerősítették, nemsokára a törökök újra gyötörni kezdték. Erre Herberstein adott nekik alkalmat.¹¹ Ő ugyanis Sziget és Pécs alól a harsányiak jószágait elhajtatta, s a parasztok hiába kérték, nem adta vissza nekik azokat. E cselekedete miatt a törökök annyira felbőszültek, hogy elrendelték Kanizsa ostromát a Nándorfehérvárról odavezényelt sereggel, minden erő latba vetésével. S valóban késedelem nélkül megjelentek sóváran, a várat fenyegetve. Az ostrom másfél hónapig elhúzódott.

Paradeiser feladja a várat · Ekkor a vár élén Paradeiser állott, ez a nem kevésbé gyáva, mint meggondolatlan férfi. A császár mindent elkövetett, hogy az ellenséget az ostromtól visszavesse, de mivel a törökök a táborukat alkalmas helyen állították fel és a mieink az élelem hiánya miatt már lankadni kezdtek, mindkét oldalon néhány

⁹Decretum anni 1624. articulus XIII.

¹⁰Lásd Istvánffy, XXXII. könyv, 761. p. Vesd össze Ortelius-szal, I. rész, 119. p.

¹¹Lásd Istvánffy, XXXII. könyv, 761. p.

hevenyészett csatát kivéve, semmi érdemleges dolog sem történt. Paradeiser reményét veszítve, a még erős várat, amelynek az ostrom elviselésére szolgáló eszközei sem hiányoztak, október 22-én, elhamarkodva az ellenségnek átadta, miután magának és az embereinek szabad elvonulást biztosított. E vakmerőségéért aztán a császár parancsára nemsokára a fejével fizetett.¹²

IV. §.

A törökök megszállják, majd a mieink ostromolják • A várat aztán a „Kis” melléknévvel nevezett Hasszán szállta meg 900 törökkel. Ő a serege csekély volta miatt bizonytalanságban érezve magát, éjjel-nappal szüntelenül segítségért folyamodott a szigetiekhez és a székesfehérváriakhoz. Így aztán annyi törököt küldtek oda, hogy a védők megduplázásával a vár az ostromlók erejével szemben kényelmesen védhetővé vált. Ez ismeretes volt Ferdinánd előtt is, aki arra törekedett, hogy nagy erővel akkor támadja meg a várat, amikor az ellenség még Bélavár és Vízvár között úton van. Ekkor a mantuai azt javasolta, hogy ő ezekre tör, mert a leendő ostrom alkalmával, ha a felmentő csapatokat a várba való belépéstől elzárják, könnyebb dolguk lesz kevesek ellen harcolni. Nem tudni, mi okból, de ezt a tervet elvetették, pedig ez igen hasznos lett volna a jövő szempontjából. Talán akkor még nem értesültek arról, hogy a mieink Fehérvárt elfoglalták. Így a törökök sértetlenül bejutottak a várba. A mieink azonban így is nekiláttak a vár ostromának, annyira, hogy az északi részen a falakat két szögletbástyával együtt földig lerombolták és a belső várkapu feletti igen magas torony is nagy recsegéssel összeomlott. Már-már úgy látszott, hogy a mieink könnyen rohamot indíthattak volna, ha az árkok és mindenfelől lévő mocsarak nem állták volna útjukat.

Az ostrom nehéz volta • Az ellenség mit sem törődve a falaknak és a sáncoknak a romlásával, ágyúkkal szüntelenül támadta az ostromlók katonáit és azokat, akik útjukba kerültek, visszafordulásra kényszerítették. Emiatt Orphaeus a harcba induló katonák számára út készítését határozta el. Sok vászonzsákot szedettek össze, s ezeket földdel megtömve, a mocsárba teríttette; a közeli erdőkből pedig nagy mennyiségű vesszőt vágatott. Ezek betetőzésül Grácból, Pettauból, Rackersburgból és még néhány városból nagy mennyiségű durvább minőségű szövetet szedettek össze hihetetlen gyorsasággal, sőt maguknak a vezéreknek a sátraikat is engedelmükkel szétszabdalták és zsákokat készítettek belőlük. És ezekben kitűnt a mantuai nagy igyekezete. Minden nap már kora reggel lóra ült, s a töltéseket és más „veszélynek kitett” helyeket s az ágyúkat felülvizsgálta és megerősítette, s állandóan csak sürgette, hogy a szükséges munkát megfelelő gyorsasággal végezzék el. Orpheus azonban megnehe-

¹²Ortelius II. rész, 301. és köv. pp.

zította az ostromot, mert engedetlenkedett, s bizonyos dolgokat a saját módján lassabban hajtott végre, s ezenfelül nem gondoskodott mindenről, amit kezdettől fogva már többen is hiányoltak, s így a nagy késedelem és a mérhetetlen lassúság a megfelelő eszközök előteremtésében igen nagy kárt okozott. Ráadásul a lovakat és az igavonó ökröket, amelyeket főleg az ágyúk vontatására használtak, részben a takarmány hiánya miatt, részben pedig a szokatlanul hideg időjárás következtében vagy leölték, vagy azok annyira legyöngültek, hogy a hercegek és a vezérek és igen sok katona is a saját lovaikat és szekereiket voltak kénytelenek odaadni, hogy a nem is nagyon közeli erdőből vesszőt és egyéb anyagot szállítsanak. Ez idő tájt sok munkát fektettek bele, de eredmény nélkül. Orpheus hadmérnök ugyanis egy golyótól találva időnap előtt elesett, s ezután lassabban folyt az előkészületek. Az ellenség ezt látva, visszanyerte a lélekjelenlétét és gyakori kitörésével sokszor megtépázta a mieinket. Még maga Ferdinánd is veszélybe került több előkelő férfi társaságában. Éppen együtt ebédelt testvérel, Miksával és a mantuaival, s mivel a sátor ez alkalomra meggyújtott lámpáktól fénylett, az ellenség jól becélozva a lövést, úgy irányította oda, hogy a golyó az ebédelő helyiségen átfúródva, de senkit sem találva el az asztalnál felszolgálók közül, néhány szekrényt összetört, s végül a konyha földjébe állt bele. Időközben Mercurianus Székesfehérvárt elfoglalta; ádáz csatát vívott az ellenséggel, de győzelmet aratott. Ezt a hírt két levágott fej bemutatásával jelentették Ferdinándnak. Az egyik egy budai előkelőség: Muraté, a másik Ibrahimé, a vezér követéé volt. Mindkettőt mutogatták az ostromlottaknak, azzal a céllal, hogy övéik pusztulásával a vár feladására bírják őket. Ők azonban e látványtól éppen nem keseredtek el, sőt még ádázabbakká váltak. Midőn ugyanis a rohamra már minden szükséges intézkedést megtettek, október 28-án három részre oszolva a mieink előrerontottak, az ellenség vitézségétől éppúgy, mint azoknak a helyeknek a mostohasága miatt, amelyeken át kellett törniük, részben visszaverve, részben az előrehaladásban akadályozva, vissza kényszerültek térni. Ezután pedig az ostrom napról-napra nehezebbé vált, egyfelől az igen rossz időjárás miatt, másfelől a katonák gyakori pusztulása és a tábori munkák teljesítése miatti fáradtság következtében. Így, bár Roswurm az ostromlónak serényen segítséget hozott, minthogy Mátyás főherceg a fehérvári táborból 6000 gyalogossal és 2000 lovassal ide küldte: mégis, az év előrehaladtával, s a hidegbre fordult időjárás miatt minden eddigi törekvés és fáradozás kárba veszett.

V. §.

Roswurm szándékát a téli idő viszonyosságai megbíúsítják • Ő ugyanis azon fáradozott, hogy az egyszer elkezdett ostromot megújult erővel folytassák, de úgy tűnt, az időjárás keresztülhúzza a számításait. Az északi szél sok hóval kevert viharokkal oly nagy mértékben dühöngött, hogy a katonák ettől a szokatlan időjárástól s a hidegtől meg-

nyomorítva, sőt majdnem megfagyva sem kint háltni, sem őrséget állni nem tudtak. Közülök igen sokan sátraikban és vermekben meghúzódva nyomorult halállal pusztultak napról-napra. Az igavonó ökrök és lovak is előbb a takarmány hiánya miatt, majd a hirtelen beálló hidegtől pusztultak, az életető belső szerveik megbénulása következtében. A vezérek tehát elhatározták, hogy az oly sok és nagy nehézség ellenében feladják a küzdelmet és a hadsereget közös elhatározással elvezetik. Azokat az ágyúkat, amelyeket az elpusztult, illetve az éhségtől és fagytól elgyötört állatok elvontatni nem tudtak, hátrahagyták. De a többi sem tudták a helyéről elmozdítani, mert azok a mocsaras talajba belesüppedve, az igen kemény hidegben belefagytak. Elrendelték, hogy ezeket alaposan rongálják meg. Igen sok sátort égettek el, tüzet rakván alájuk, s ugyanez lett a sorsa a puskapornak és a poggyásznak is. Nem volt jobb sorsa a betegeknek és a sebesülteknek sem. Azokat, akiket a sereg nem tudott magával vinni, a sátrakban, szalmára fektetve hagyták hátra az ellenség prédájára vagy könyörületére, miután a hihetetlen és minden képzeletet felülmúló fagy és szárazság mindenfajta kötelességtudást és kegyeletet megsemmisített. Ez volt akkor az ostrom sorsa, keserves a városnak és fölöttébb méltatlan az igen vitéz hadsereg, de elsősorban Ferdinánd főherceg számára. Pedig ő oly mértékben viselte el a tábori élet megpróbáltatásait, hogy azt az alisztek sem túrték volna el zúgolódás nélkül. – Ezek a dolgok történtek 1601-ben, a már előrehaladott őszi időben.

VI. §.

Mi történt eközben Kanizsával? • Ettől az időtől fogva a törökök igája alá került. Bár a magyarok több ízben is megkísérelték, nem tudták tőlük visszaszerezni. Ezért következtek az országgyűlések rendelkezései¹³ arról, hogy a Kanizsával szomszédos helyeket meg kell erősíteni, nehogy az ellenség büntetlenül portyázhasson az ahhoz a vidékhez tartozó területeken.

Kollonits hadisele • Egyébként az ostrom feladása utáni harmadik évben Kollonits Szigfrid tervet készített az őrségnek a várból csellel való kicsalogatására, mert azt remélte, hogy ezek elpusztítása után a várat könnyebben megvívhatja. Válogatott lovas és gyalogos sereggel hirtelen az ellenséges területre vonult be, s titokban megközelítvén a hódolt falvakat, a lakosaikat a templomba záratta, nehogy érkezéséről az ellenségnek hírt adhassanak; őrskéket hagyott hátra, ő maga pedig a seregével a legnagyobb csendben, amiben csak lehetett, a Kanizsától egy mérföldre fekvő berekbe vonul. Véletlenül még a szerencse is segítette, mert a várból kilépő öt török katona éppen a mi őrségünkbe botlott. Ezek védekeztek, de hármat közülük levágtak, a negyediket elfogták, az ötödik pedig a sás közé húzódva, a várba visszatért. A

¹³Decretum anni 1601. articulus XIX. és XXIX., továbbá anni 1618. articulus XXXV.

cselet azonban nem vette észre, mivel azokon a magyar gyalogosokon kívül, akik őket megtámadták, több katonát nem látott. Csak a berekben keletkezett zaj és puskalövések hallatán jelentette övéinek, hogy valószínűleg a kiskomáromi őrség tanyázik ott. Így 400 főnyi török indult ki a várból, hogy a berket hajtóvadászszerűen körülzárja.

A törökök lemészárlása • Ezeket a gyanútlanul vonuló katonákat Kollonits a rejtek helyéről megtámadta. Kétszázat a gondolatnál gyorsabban levágnak közülök, harmincat foglyul ejtenek, a többit szétverik. A levágottak között egy előkelő agát is találtak. Aztán a szokásnak megfelelően a micink tíz töröknek fejét vették és ezeket Körmenden karóba húzva, a kapuknál kitétték. – Jóllehet azonban ettől a vereségtől erősen megfogyatkoztak, mégis a keresztények serege csak keveset haladt előre. Ezért Kollonits elhatározta, hogy a várat egy újabb mesterkedéssel kísérti meg. Volt a seregében egy igen bátor francia, a keresztények ügyének nagy harcosa.

A várba beküldött gyűjtogató • Őt titokban Kanizsára küldi azzal a feladattal, hogy válogatott eszközökkel, ahogy csak lehet, hitesse el, hogy szökevény, s aztán a várat több helyen meggyújtván, annak elfoglalására alkalmat teremtsen. A gall nyomban elfogadta a megbízást, s hamarosan annyira beférkőzött a törökök bizalmába, hogy a várban már mindent rábízta erre az alakoskodásra termett emberre. Ő pedig a törököknek ezt a jóindulatát a vezér szándékának megfelelően a keresztény ügy szolgálatába állította. Minthogy az őrségen lévők egyáltalán nem gyanakodtak rá, sikerült neki a házakat felgyújtani. A tűzvész a gondolatnál gyorsabban és olyan erővel támadt fel, hogy a várban lévő épületek mind hamuvá változtak; sőt a lángok átterjedtek a bástyákra is, ahol az ágyúk felborultak, mivel a kerekeik elégték. A várnak a kelet felőli részét csak nehezen tudták megmenteni a törökök. E tűzvész alkalmát akarta Kollonits kihasználni, azt gondolván, hogy a nagy zűrzavarban meg lehet közelíteni a várat, s erre a katonáit fel is szólította.

Kollonits törekvése meghiúsul • Ez a reménye meg is valósult volna, ha a vallonok zagyva tömege, amely a várban a törököknél szolgált (mivel a minap a zsoldjuk kifizetésének elmaradása miatt fellázadtak), ellen nem szegült volna. Ők voltak ugyanis egyedül, akik miközben a törökök vakon futkároztak, makacsul visszatartották a mieinket a várba való bevonulástól. Egy álnok fajta rosszindulata következtében így lett eredménytelen a rendkívül nagy erőfeszítés. Közben a várban dühöngő lángokból menekülő várvédőket a mieink részben levágták, részben foglyul ejtették. A török azonban Kanizsa felégetésének hírére habozás nélkül 16 000 katonát küldött ide a vár megerősítésére és azzal a feladattal, hogy mindenünnen éjjel-nappal szedjék össze a szükséges anyagot. Ezt olyan eredményesen végezték, hogy rövid időn belül helyreállított felszereléssel, elsősorban tizenhat nagyobb fajta ágyúval lett a vár megerősítve.

Kanizsa leégése · Ezt a nagy csapást a várát ostromló mieink készítették elő – az 1604. évben pedig maguknak a törököknek gondatlansága miatt újból megégett a vár. El se lehet mondani, hogy ez a tűzvész május 28-án mekkora gyorsasággal terjedt szét. Először a magán-, majd a középületek pusztultak el a tűz erejétől. Innen a lángok a magtárházra terjedtek át, s tovább dühöngve a fegyvertárban lévő puska-porba is belekaptak. Ennek erejétől a tűz a bástyákra is ráterjedt, s ott sem maradt meg semmi épen tőle. A helyükön felállított ágyúk vagy megolvadtak, vagy más módon váltak használhatatlanná. Égett a vár teljes felszerelésével együtt éjjel-nappal, mondhatni, a trójai tűzvészhez hasonlóan. A törökök ugyanis a múlt évi rombolások javítására tölgyfákat és más egyéb anyagokat hurcoltak össze a várba, s ezért történt hogy a tűzvész nem csillapodott addig, amíg minden, a táplálására alkalmas anyag hamuvá nem változott. Azt lehetne gondolni, hogy a törökök a vár helyreállítása iránti szerfelett mohó vágy következtében maguknak állítottak máglyát, hogy azon magukat és jövődjüket elégessék. Ebben a szerencsétlen helyzetben csak az a sajnálatra méltó, hogy nem volt jelen keresztény katonaság, amely a tűzvész alkalmát a vár elfoglalására kihasználhatta volna. Ezt pedig annál könnyebben végbe lehetett volna vinni, mivel a törökök állama kívül és belül már ingataggá vált. Kanizsa azonban még nem tombolta ki magát eléggé a keresztény szomszédságra; a törökök kezén kellett maradnia, hogy legyen hely, ahonnan napról-napra új villámokat szórjanak a keresztényekre. De mégis e vidék folytonos pusztításai közepette sem voltak boldogok a törökök, mert az általuk mért csapásokat kamatostul visszakapták.

Zrínyi, a törökök pörölye · A Zrínyieket általában minden török, de mindenekelőtt a kanizsaiak pusztítójának nevezhetném, mert őket gyakran megtámadták különféle alkalmakkal. Hosszú lenne nemcsak az apróbb csatározásokat és ütközeteket, de a Zrínyieknek a törökökkel való csatáit is felsorolni: elég, ha csak annyit mondunk, hogy azoknak a vidékeknek a védő szellemei voltak. Ez az, amit abban az időben idegenek is elismernek. A külföldi Tollius fellelkesedve és ékesszólóan írja a következőket: „*Megismerkedtem a magyar nemzetnek ama kiválóságával, a hős Zrínyi Miklóssal, akinek a török területre intézett sok és szerencsés betöréseinek híre az egész keresztény világot betöltötte és a Zrínyi név rettegetté vált a török szemében.*”

Kanizsa egy villámcsapástól lég · Kanizsa 1661-ben egy villámcsapás következtében ismételen hamuvá változott. Semmi sem maradt az egész várban, a csapás mindent elpusztított. Mindenesetre amit az ellenség, mint az ostrom kivédésére alkalmas dolgokat összehordott, azt egyetlen villámcsapás tönkre tette. Ezt az alkalmat akarta Zrínyi felhasználni, s komolyan fontolóra véve a vár ostromát, azt véghez is vitte volna, ha a császár, tervének indokait vissza nem utasította volna.

Tervek Kanizsa ostromára · Végre 1664 kezdetén odáig érett a dolog, hogy a császár elrendelte Kanizsa ostromát. Zrínyi Miklós is sürgette ezt és véleményét Stájerország rendjeinek a javaslatával is megtámogatta, akik ugyanezt javasolták a császárnak. A tervek érveiről Wagner szól szakértelemmel:¹⁴ „Zrínyi még fokozottabb elszántsággal gondolkodott Kanizsa elfoglalásáról (azt már előbb említettem, hogy az eszéki hidat felégette) és most elérkezettnek látta az alkalmat annak a dolognak a véghez vitelére, amelyet már régóta a fejében forgatott. Az idő megérett rá; az ellenség távol Belgrádban állomásozik és az eszéki híd felégetése miatt csak késve érkezhetsz. Kanizsa maga nincs kellőképpen felszerelve az ostrom ellen, s a hely bosnyák parancsnoka, aki keresztény vérből származik, csak színleg védi majd a várat, mivel az árulását már pénzen Zrínyi megvásárolta.” De a legnagyobb reményt Vasenhoff hadi mérnök nagyszerű ígéretei keltették, aki azt hangoztatta, hogy néhány hét leforgása alatt Kanizsa a kezei között lesz.

A becsületszóra tett kijelentések a hiszékeny embert arról győzik meg, hogy amit nagyon óhajt, azt véghez is viheti. Stájerország tartományának vezetőit, akikhez Zrínyi Vasenhoffot küldte e célból, szintén megfogta a szavak csillogása, mindenféle segítséget nagylelkűen megígérték, a császárhoz küldött levelükbe Zrínyi tervét csodálatosan feldicsérték, mert azok révén kényelmesen megszabadulunk Kanizsa vésszes szomszédságától. Ezeket megtoldva az ellenségnek néhány Ratisburgba szállított zászlóaljával, az udvar minden elismerését fejezte ki Zrínyi vitézségét illetően. Mindez az inneni Magyarország, Stájerország és Alsó-Ausztria sorsával volt összekötve, amelyeknek percnyi nyugtot sem hagyott az ellenség, s ezek a tervezett elhatározás jó eredményét szolgálták volna. Mivel azonban elsősorban nagy katonai becsvágynak állottak útjában, akadtak, akik akár a közösség iránti aggodalom miatt, akár mert gátat akartak vetni a Zrínyi érdemeinek, az ő elhatározását mindenképpen elleneztek.

Ezeknek a felemlített kifogásait Wagner így magyarázta: „A hadviselésben jártas Montecuccoli és Gonzaga teljesen ellenkező véleményt vallottak. Szerintük ugyanis valamilyen módon a háborút a Duna partjára kell áthelyezni, hogy a nagy felkészüléshez méltó Esztergomot vagy Újvárt foglalják vissza. Zrínyi hiába próbálja meg Kanizsa ostromát, a horvátok és a magyarok a harcmezőn igen használhatók, de az ostromlás kimerítő nehézségeinek elviselésére kevésbé alkalmasak; egyáltalán nem könnyű feladat a hely megostromlása, amelynél már annyi vereséget szenvedtek a mieink; sok a várőrző katona, s állandó kitérésekkel megedzett, és csalódik az,¹⁵ aki azt hiszi, hogy ezek az élelem hiánya miatt ingadozókká váltak. A katonai fegyelmet nem hagyják annyira figyelmen kívül a törökök, hogy a nagy fontosságú végvárakat kitérhetőségnek tegyék ki; teljesen hiú remény, amit a parancsnok árulásáról¹⁶ álmodozunk, volt-e emberemlékezet óta

¹⁴ Historia Leopoldi Magni, II. könyv, 144. és köv. pp.

¹⁵ Egy havi élelem volt a várban – ezt alább Wagner alapján majd elmondjuk.

¹⁶ S hogy a dolog így történt, az később a megöléséből nyilvánvalóvá vált.

olyan török, aki valamely várat a keresztényeknek átadott volna áruló módon? Éppen náluk, ahol a gyanú árnyéka miatt is fejét veszik az embernek.” Így érveltek ők, s ezek egyáltalán jelentős érvek lettek volna, ha a közösség üdvéről való gondoskodás sugallta volna azokat, s nem a vetélkedés. Ebben az időszakban nevezetesen elsősorban az szokott történni, hogy a véleményüket összeegyeztetni nem képes vezérek vagy az államot teszik tönkre, vagy mindenesetre sorsára hagyják.

Zrínyi érvei győzedelmeskednek · „Mindenesetre szerencsétlenségére Zrínyi győzött” – ezek ismét Wagner szavai – „és megkapta a felbatalmazást arra, hogy Stájerországból indítsa a hadakat, amennyit csak képes. Ez a rendelkezése a császárnak vagy a bizalom volt a férfi szerencséjében, vagy pedig azt hitte, hogy az ellene felsorakoztatott érvek vetélkedésből származnak. Megparancsolta azonban, hogy az ostromba ne bocsátkozzék hosszú időre, ha tíz napon belül nincs eredmény, a lehető legkisebb áldozattal hagyjon fel a kísérletezéssel.” Ilyen módon ismertette Wagner a vár ostromának terveit.

IX. §.

Az ostrom kezdete és a legyőzhetetlen akadályok · Most az ő szavait használva írjuk le magát az ostromot. Tudniillik április végén (a régi naptár szerint 28-án) kezdődött az ostrom: Strozzi vezérletével 6000 császári katona, 4000 magyar Zrínyi alatt és 3000 birodalmi katona csatlakozott Hollachius vezényletével. Az ostromot három helyről indították: Hollachius az óvárossal szemben, a többiek a mocsárral szembeni részen kezdték a Rakersburgból és Kapronczáról késve odaszállított ágyúkkal, s így az ostromlónak már a kezdet kezdetén némi késedelmet okoztak és hamarosan kiderült, mennyire nem egyenlő erővel vállalták el ezt a nagy feladatot. A parancsnok árulása ugyanis cselvetés révén kitudódott (az erről szóló ábrándról beszélt a szerző a tervek ellen szóló érvek felsorolása alkalmával), őt azonnal eltávolították s egy kemény, kérlelhetetlen utód következett utána. Az ő rendelkezései szerint a házakról a tetőt leverték, vermeket ástak, s azokba – miután a város leégett – mindent előkészítettek a tűzvész és a tüzes lövedékek elhárítására és mivel csak egy hónapra való kenyerek maradt (s ez sem másoknak, sem Zrínyinek a figyelmét nem kerülte el) az 1500 főnyi várőrséget gyűlésbe hívta, s ebben a szükséghelyzetben nyíltan feltárta a nehézséget, s egyúttal azt is közölte, hogy annak a módját is kitalálta, hogy a gabona mindenki számára kitarson még egy másik hónapig is. Érdeklődésükre végül is, hogy miféle csodaszert talált ki, amitől majd boldogulnak, feltárta a titkot: csak arra van szükség, hogy azt, amit különben egy nap alatt elfogyasztának két napra osszák be, hiszen a nagyvezér seregének megérkeztéig egy kis türelemmel olyan nagy szolgálatot tesznek az ottomán birodalomnak, hogy sem a dicséret, sem a jutalom nem marad majd el. E feltétel elfogadását valamennyien hangos kiáltozással igazolták, a kitarásban a keresztény katonaság példáját is szemük előtt tartva.

Az ostromlók hiábavaló erőfeszítései • Ezek történtek bent; kívül pedig mennél nagyobb igyekezettel feszültek neki a feladatnak, annál lassabban haladt előre minden, mert a hely természeti viszonyai igen fáradságossá tették az ostromot. A havas és a tavaszi záporoktól csúszós mocsarakon keresztül kellett ugyanis végrehajtani a megközelítést és az ágyúk felállítását, s ezeket távolról összegyűjtött gallyakkal és földdel megtöltött zsákokkal készítették el. Így gyakran megesett, hogyha ezt az alkotmányt jobban megterhelték, az emberek belesüllyedtek a posványba, ha meg könnyebb anyagot dobtak be, nemcsak az ágyútűznek, hanem a puszkagolyóknak sem állt ellen. Ehhez járultak a gyakori, s majdnem mindig eredményes kitörések, mivel minden, ami elkészült, könnyen tüzet fogó anyagból készült, s menedéket építeni egyáltalán nem lehetett, vagy csak nagyon szűkösét. Gyakran igen nagy jelentőségű mű egy perc alatt tönkrement, s nem egyszer kellett előlről kezdeni a munkát. A katonákat elkedvetlenítette a hiábavaló fáradozás és sok hiányzott még a sürgős munkából, amiket Zrínyinek kellett volna elvégeztetni, úgyhogy nem hiába tréfálkozott Strozzi, aki a hiábavaló igyekezetet megjósolta, amidőn Grácban nemes férfiak és urak társaságában a játékban azt parancsolta a veszteseknek, hogy néhány zsákot töltsenek meg földdel Kanizsának sánc kerítésére. Mindenesetre azoknak igen nagy hiányát érezték. E nehézségek közepette a magyarok és a horvátok a veszélyt nem vállalva abbahagyták a munkát, s csak nehezen sikerült rávenni őket, hogy a táborukat sánc-cal vegyék körül.¹⁷ Ilyen szorult helyzetben jóllehet Zrínyi utánpótlást kapott katonában, élelmiszerben és felszerelésben, ez már nem sokat használt, mert az a hír terjedt el hamarosan, hogy Eszék alatt a hajóhídon a vezér a Dráván át Szigetre érkezett május utolsó napján nagy sereggel és 100 ágyúval. Odáig ért a dolog, hogy igen tanácsosnak látszott ilyen körülmények között távozni, de a három vezér közül egyik sem vállalta, hogy elsőnek jelentse ezt a kínos helyzetet. Tehát folytatták az ostromot, közben távolból láthatták a Zrínyi csapatai által az ellenség megérkezése előtt felégetett Berzencze füstölgését. Egy másik tűzvész azonban közelebb és veszedelmesebben égett. Ez az volt, amelyet a várból kitörő törökök Strozzi állásánál idéztek elő; s akkora kárt okozott, hogy alig tudták 25 nap alatt helyreállítani. Közben napról-napra érkeztek hírek az ellenség közeledtéről s ez veszélyeztette az ostromot.

¹⁷Ortelius, aki az ostromról részletesen szól, azt állítja, hogy a magyarok serege gyarapodott, majd pedig megfogyatkozott. II. rész, 318. p.

XI. §.

Tervek az ostrom időben való abbahagyására • Akkor aztán komolyan kezdtek tanácskozni, s mérlegelték, vajon mennél hamarább visszavonuljanak-e, vagy a sáncoknál várják be az ellenséget. Zrínyinek a bátrabb, a többi vezérnek a biztonságosabb vélemény tetszett. Vasenhoff ugyanis a tábort olyan laikus módon állította fel és erősítette meg, hogy a környező dombokról szélesen be lehetett látni, s a magasabb helyről támadó ellenség ellen egy óráig sem volt védhető. Azonkívül annyira hatalmas területre terjedt ki, hogy nem voltak képesek minden őrhelyet ellátni, még ha megannyi új katonaság csatlakozott volna is a sereghez. Pedig a megrendített, beteg és kiéhezett kevés számú katonaságtól mit lehetett várni, nyilván csak azt, hogy a saját falai között az éhségtől megadásra kényszerül. Holachius a köztük fekvő mocsár miatt a hadsereg másik részéről semmiféle segítséget sem vihetett az itt tevékenykedőknek. Az ágyúk a folytonos tüzeléstől kiégtek, s a vezérek ellenséges kedve és a katonák különféle fajtái és szándékai miatt minden csak igen lassan haladt előre.

Jeladás a visszavonulásra bár Zrínyi tiltakozik • Így, bár Zrínyi tiltakozott ellene, visszavonulásra szánták el magukat, nem csekély zsákmányt hagyva hátra az ellenség számára. Voltak, akik a vezéreket kárhóztatták amiatt, hogy túlságosan hamar feladták az ostromot. Ezt a vádat Strozzi magáról és Holachiusról egy, a barátaiknak írt terjedelmes levélben háritották el úgy, hogy hallgatólagosan az egésznek az ódiúmat Zrínyinek rótták fel, mint aki a császárnak a vár alkalmatlan időben való ostromát javasolta, a kellő előkészületeket nem végeztette el idejében, s végül az egész feladatot hanyagabban látta el, mint az ügy súlyosságához illő lett volna. De erről már nem bölcseledünk. Igazában a vezérek közül Ortelius talán több joggal vádolja azokat, akik Óvárnál a hadsereggel tétlenül táboroztak, várva az ostrom végkimenetelét, mintha az egyáltalán nem tartoznék rájuk és katonáikra.

XII. §.

Elhatározzák Kanizsa tartós ostromát • Pedig valójában más vezérek alatt, s más időben sohasem rendelt még a keresztények számára a jóságos isteni hatalom nagyobb diadalt – csak ők maguk ne utasították volna vissza. Minthogy szokásuk szerint az egész vidék számára súlyos csapást jelentettek a kanizsaiak és sokszori itt-ott végrehajtott csapásaikkal a takarmányt mindenfelé elpusztították, elhatározták, hogy a várat huzamosabb ostromnak vetik alá.

Batthyány Ádám és Zichy István kap erre parancsot • Ennek a nagy feladatnak a tervét Batthyány Ádámra bízták, erre a hazáját igen szerető férfiúra, aki ráadásul az ország e részén tágas területek ura volt. Segítőtársául adták gróf Zichy Istvánt. Mindenesetre jó előjelek között július elsején a vár közelébe jönnek és azt amennyire csak lehe-

tett, alkalmas helyeken felállított őrállomásokkal szorosan körülveszik. A várvédők, akik a sok kudarcba fulladt ostrom példáitól fennhéjázóak lettek, mint akik bevehetetlen helyen települtek meg, mihelyt észrevették a keresztényeket, hangos lármával ingerelték őket.

Az ostrom története • Közben a mieink az őrségeket napról-napra közelebb vitték a várhoz, és már odáig jutottak, hogy július 13-án a vártól egy ágyúlövésnyire a zászlóikat kitűzve, megállapodtak. A törökök észrevévén, hogy a dolog komolyra fordult, öt századukat a váron kívül gyülekeztették, azzal a szándékkal, hogy ha alkalom adódik, a mieinket megtámadják vagy teljesen el is zavarják. De a katonák nem mertek e veszélyes feladatra vállalkozni. Közben Batthyány a Kanizsa körül fekvő földeken a már aratásra érett vetést felégettetni parancsolta. Ezt a várórség igen rossz néven vette, s ezért veszekedések közepette kérték a mieinket, hogy kíméljék meg a vetést, majd ismét azzal fenyegetőztek, hogy az ilyen gonosz cselekedetet megbünteti az Isten, ha nem állnak el a végrehajtásától. Emlékezetbe idézték, hogy ők a saját kárunkon tanultak, ők, akik az elsők között hasonló kegyetlenséggel pusztították a keresztény templomokat, megbűnhődtek érte. Batthyányt azonban sem a kérések, sem az átkozódás nem rendítették meg, s a gabonát, nehogy a kitörő ellenség a várba beszállíthatassa, elpusztította, sőt azokban a csűrökben, amelyekben a vár alatt a törökök különféle gabonanemüket halmoztak fel, felégettette, s az ott istállózott állatokat elhajtotta. Mindez pedig katonáinak nem kevés pusztulásával történt, mert a török őrség állandóan ágyúzta a szerte kóborló keresztény katonákat és ugyanazon a napon tizenhatot terítettek le. Ezt a balszerencsét némiképp enyhítette az az öröm, hogy a mieinkre vadul támadó ellenségből ugyanennyit fogtak el, amennyit az a végzetes nap tőlünk elszakított.

Azután az egész nyár folyamán szorongatták a mieink a várost, s igen vigyáztak arra, hogy eleséget ne vigyenek be; ez sok apró csatározásra adott alkalmat. Mint-hogy közben az ellenségénél az élelem mind szűkösebbé vált, mindent megkíséreltek, hogy kitöréseikkel vagy felmentő csapatokkal – amelyekre mohón vágytak – szerezzenek valamit, amivel a növekvő szükségét valamiképpen enyhíteni tudják. A mieinknek éber őrködéssel és mozgékony erővel kellett ezt megakadályozni. S valóban, a sokszor kitörő várórséget megbosszulták, mert megtépázva nyomták vissza őket a vár falai mögé. A követeket pedig több alkalommal is fogságba ejtve kivégezték. Ezek között volt Czampus Hussain is, akit a törökök a boszniai basához küldtek sirámokkal teli levelükkel. Ezt vagy a saját vigyázatlansága, vagy a mieink szemfülesége és az ágyúktól való félelme révén elfogták, s miután nyíltan bevallotta, hogyan állnak az ügyek a várban, lefejezték; a fejét Csikviz István, a győri csapatok parancsnoka, mihelyt alkalmá nyílt rá, a vár kapuja elé tűzette ezzel a török nyelvű csípős megjegyzéssel: *„Íme, kanizsaiak: a küldöncötök, Czampus H[u]asszain, miután a török portától semmiféle segílyt sem tudott kieszközölni, ő maga lépett be az örökekévalóság kapuján, hogy a holdvilágtól kérjen segítséget.”*

Történt pedig, hogy az 1690. esztendő kezdetén Szigetvárt a lehető legmúltányosabb feltételek mellett átadták a császárnak: a parancsnok tehát, talán mert már ebben meg is egyeztek, komolyan felszólította a kanizsai helyőrséget, hogy a rájuk bízott várat adják fel a keresztényeknek, a szigetvári feltételekkel. Hiábavaló és céltalan lenne tovább is viselni az ostrom nehézségeit a gabonahiány miatt az éhínség küszöbén, a törököktől igen messze dobva, csak a saját erejükre támaszkodva, segítséget nem remélhetnek, s mivel a környező várak már megadták magukat, a kanizsaiak a mocsárba zárva a sorsuk megpecsételődik. Attól azonban még igen távol voltak, hogy a megadás feltételeit elfogadják és az ostromlók elleni ismételt kitöréseikkel kétségbeesetten támadtak, mintegy bizonyítékot szolgáltatva arra, hogy maradt még ereje a várbelieknek az ellenség meggyöttrésére. És valóban volt is eredménye a kitöréseknek. Kétszáz barmot hajtottak el a magyaroktól s már kevés hiányzott ahhoz, hogy a várba tereljék ezeket, midőn Batthyány a katonáival rajtuk ütve majdcsak az egész csordát elszedte az ellenségtől, s e kaland alkalmával több törököt is elfogtak. – Ez volt az utolsó próbálkozás, amelyet a várvédők a tavasz kezdetén vesztükre kezdeményeztek. Amidőn ugyanis az éhségtől félholtan vérük hullásával is keresniök kellett a várfalakon kívül eleséget, s kétszázhusz várvédő az ostromló katonákra támadást intézett, a portyázó magyarok nyomban körülzárták őket. Batthyány 66 foglyot ejtett, két zászlót, s ezeket széosztotta az ostromlók között. A többi, akik megkísérelték az ellenállást, legyilkolták. Akkor végre kezdtek észbe kapni a várvédők, hogy mennyire a végéhez közeledő veszélyes helyzetbe kerültek. Ezért először is a keresztény foglyokat a várból szabadon bocsátották, hogy ne pusztítsák tovább az élelmet, ami máskülönben sem volt, s hogy ezzel a cselekedetükkel az ostromlóknál érdemet szerezzenek. Majd amikor ismétlődő kitöréseik semmi eredményre sem vezettek, a vár feladását határozták el. Tehát kölcsönösen túsokat adva, a várat azokkal a feltételekkel, amelyekkel a mieink Szigetet elfoglalták, átadták Batthyáynak, de csak Lipót császár jóváhagyása után.

A törökök feltételek alatt feladják Kanizsát • Így szabadult ki 1690. április 13-án Kanizsa a zsarnok kezéből, 90 év eltelte után, a sok hiábavaló, eredménytelen kísérlet után, a tizedik támadás következtében. A várparancsnok, egy aga, állítólag miután a keresztény katonaságot a várba bebocsátotta, kötelessége szerint a várkapu kulcsait, mint az átadás jelét, aranylánccal átkötve, egy selyemtokban nyújtotta át Batthyáynak e szavak kíséretében: „Fogadd e kulcsokkal az erődtményt, amelyhez fogható nincs a török birodalomban.” Átadtak egyszersmind 60 különféle nagyságú ágyút, hatalmas puskapor-készletet, s a fegyvertárat, felszerelve mindenféle ostromot elhárítani szolgáló fegyverrel.

A visszavett várat Lipót császár parancsára a földdel teszik egyenlővé • Ezek után 1702-ben a császár parancsára lerombolva az erődtményt, az egész várat a földdel tették egyenlővé, amint azt mi is láttuk. Végül idők mulásával Kiskanizsa és Szepetnek városokkal, valamint Sormás, Esztrenye és Fityeháza falvakkal, mint jelentős urada-

lom, a boldog emlékezetű gróf Batthyány Lajos nádor, aranygyapjas lovagra és egyenesági leszármazottaira majorátusképpen szállt át. Most gróf Batthyány Ádám ömértósága, Vas vármegye örökös főispánja s őfelsége kamarása és titkos tanácsosa, tűzérési főparancsnok és egy magyar gyalogezred parancsnoka birtokában van, atyja, a nádor halála után elsőszülöttségi jogon.

III. Tihany

Tihany vára: fekvése és eredete • A Zala vármegyei várak között jelentős hely, nem annyira a vár épülete, mint inkább a kedvező fekvése miatt. A Balaton tavának öblében egy meredek, s oszlop módjára a magasba emelkedő sziklán áll a vár. A nevezett tó ugyanis egy nem is szűk, de nem is tágas, igen kellemes félszigetet képez ki. Kiterjedése hosszúságban és szélességben is egy mérföld. A földje termékeny és megterem annyi gabonát, amennyire a lakosoknak szüksége van, de Bacchusszal sincs hadilábon, amennyiben a magasabb szikla oldalai bőségesen ontják a bort. Több helyen is előbukkannak örökké folydogáló forrásvizek. Ezek közül a legjelentősebb alig egy puskalövésnyire ered a vártól, s ugyanott a sziklába vágott bizonyos lakóhelyek is láthatók. Minden, ami a megtelepedéshez szükséges, a kőből kivágva, kellemes látványt nyújt. Meglehetősen nagy gőzfürdő, s valamivel kisebb borpince, azután az ételek elkészítésére alkalmas tűzhely, kápolna és lakószoba, ebben kőből faragott asztal és ágy: nem tudni, ki készítette ezeket. Egyesek azt gyanítják, hogy remetebárányok voltak. Egyébként az elkészítés módja régi korra vall. – Ezen a félszigeten minden megtalálható, ami a kényelmes élethez szükséges. Van szántóföldje, rétje, szőlői, halastavak és gazdag állatvilág, a vadak nemkülönben, mint háziállatok. Mondják, hogy a Fehérnek nevezett András király gyakran elidőzött itt, Thuróczi neki tulajdonítja a Szent Ányos régi kolostorának alapítását,¹⁸ s ezt Ranzanus is megerősíti, amikor így szól:¹⁹ „Nem messze a Balaton tavától, azon a helyen, amelyet az itt lakók Tihan-nak neveznek, Szent Ányos tiszteletére kolostort építettek.” – Bonfini pedig ékesen szólva jegyzi meg, hogy Tihany az a félsziget, amelyet halban való rendkívüli bősége, kiváló éghajlata és az András király által alapított, messze földön híres temploma tüntet ki. Nem kétséges, hogy e király igen szerette Tihanyt, mert a historikusok szerint ott is temették el. Így mondja Thuróczi: „Eltemették a hitvalló Szent Ányos kolostorában, amelyet maga a király alapított Tiban-ban, a Balaton tava mellett.”²⁰ Egy mostani író a vár és a kolostor eredetét még előbbre teszi, s egyenesen Szent Istvánnak tulajdonítja, ha nem is a felépítésüket, de magának az alapításuknak tényét, bizonyos régi

¹⁸ Chron. Hung. II. rész, XLII. fejezet, 48. fol.

¹⁹ Epitome rerum Hungaricarum, Index. X.

²⁰ Az idézett helyen, XLIV. fejezet, 51. fol. 30. sor.

okiratokra támaszkodva. Ha ezeket meg is tudja nevezni, szívesen elfogadjuk az állítását.

A Benedek-rendiek birtoka • Ma a pannonhegyi főapátság tulajdonában van, bár az ugyanabból a szerzetesrendből való Szent Ányos püspök és hitvalló tihanyi apátja szokta kormányozni. Amikor a török közellensége miatt a háborús időkben katonai őrhelynek számított, közköltségen tartották fenn és szerelték fel; erről gyakori országgyűlési végzések szólnak. A vár maga szerény terjedelmű, talán 100 várőrző befogadására alkalmas, de igen kellemes lakóhely válik belőle, mert egyfelől a szárazföldre, másfelől a tó vizére nyújt gyönyörűséges kilátást.

IV. Csobántz vára

A vár fekvése • Csobántz vára szintén a Balaton partjánál fekszik nem messze a tihanyi vártól, magas, meredek, de kies helyen, a tó melletti hegyek egyik jelentősebbjén. A szikla mindenfelől meredek, s az aljától a csúcsig majdcsak egyforma oldallal emelkedik fel. A tövét ligetek díszítik, s szerte szőlők, erdők tarkítják. A vár a hegy tetején épült, és oly meredek fekvésű, hogy egykor a gyengébb nem kövek dobálásával és forró vízzel úzta el az ellenséget. Kútja nincs; de van helyette víztárolója, nagyszerűen elkészítve és olyan esővíz tömeg fér bele, ami talán több esztendei használatra is elegendő. Sok háborúban vált híressé, de elsősorban az utolsó, a Rákóczi-félében, mert itt esett el az igen bátor vezér, Graitzky méltatlan halállal. S aztán sok időbe és katonába került, míg a várat állhatatosan védő Rákóczi-pártiaktól elragadták. Valamikor a Gyulaffy család birtokában volt, mégpedig mind a fiú-, mind a nőágot megillette. Aztán házasság révén minden tartozékaival együtt a Szarka család kezére jutott, de a mostoha körülmények miatt elszegényedett örökösöktől az Eszterházy herceg hatalma alá került.

V. Szigliget vára

A vár fekvése • Csobántztól egy mérföldnyire ugyanannak a tónak a peremén, hasonló hegyen épült. Alatta szántóföldek terülnek el, azokon túl szőlők emelkednek; mindenfelé erdők, tölgyesek virulnak, amelyek a Balatonon hajózók számára igen kellemes látványt nyújtanak. Magyar nevét bizonyára az „erdős ligeteiről” kapta, mint ahogy latinul angulus: szeglet, ligetes pihenőhely. Ebből következik a hely csodálatosan kellemes volta, minthogy elől a Balatonra, a többi részén pedig erdőségekre néz, változatosan felemelkedő kisebb hegyekkel.

A Lengyel család birtoka · A Lengyel családhoz tartozik, s ők ha nem is fényűző módon, de alkalmas állapotban tartják. Az 1563. évi decretum 55. cikkelye alapján országos végzés juttatta a birtokukba Magyar Bálinttól.

VI. Alsólendva

A Balaton tavától kissé távolabb eső vár; a magyarok Felső-Lendvától megkülönböztetendő nevezik Alsó Lendvának. Ezekben keresi Lazius²¹ Olimacumot, s bizony nem is jár téves nyomon, ha németül Lymbach Lendvát jelöli. Bárhogy is áll a dolog, e vár eredete a régiségbe nyúlik vissza, nem lehetett alkalmatlan hely római település számára sem. Régebben a Bánfiaké volt, majd ezek kihalásával a királyi kegy Eszterházi Pál hercegnek juttatta, s a vár ma is az ő utódainak a birtoka. A várost magyarok lakják, s jóllehet a szlovének szomszédságában vannak, csak magyar nyelven beszélnek. Földjük termékeny, de valamivel hitványabb a Balaton mellettiékénél. A várról elnevezett uradalom igen nagy jövedelmet hajt; több helységről és major-ságból áll.

VII. Nemphi, más néven Lenti vára

Alsólendva várától keletre fekszik az ugyanazon uradalomhoz tartozó Lenti, a régiek által pedig Nemphi-nek nevezett vár. Mocsarak közepette terül el egy síkságon, amely mellett a Kerka folyó folyik el. Amíg Kanizsát a törökök tartották megszállva, várórség volt benne. A hasonló nevű várost magyarok lakják, a lendvaiakkal azonos jellegűek.

VIII. Fenékvár vára

Szigliget várán túl, a Balatonnál, egy mélyebb fekvésű sík helyen romok láthatók, s ezek az alapjaiból ítélve egy igen erős vár maradványai. Négyszögletes formájú, olyan tágasságú, hogy egy negyed óra kell, míg átmegy rajta az ember. Mindenütt igen előkelő épületek kövei és omladékai; az égetett téglák, amelyekből a falakat felhúzták, a mostaniaknál kissé szélesebbek és vörösebbek; az egész területet árkokkal övezett sáncok veszik körül. A magyarok Fenékvárnak nevezik, s ez az alapját jelöli. Hogy ez valamikor római város volt, azt nemcsak az alakjából lehet követke-

²¹ Comment. Reipublicae Romanae, libr. 12. sent. 3. cap. 3.

tetni, hanem a római császárok itt sűrűn előbukkanó érmei miatt is. Pontos nevét az oly nagy homályból nem igen lehet kihámozni. Antoninus számítása szerint a Sabaria és Mogentiana közti távolság 30 000 lépés; eszerint itt állott, ugyanis a vár romjai Sabaria maradványaitól, amelyekből – mint már mondtuk – Sárvár épült, 6 mérföld távolságra fekszenek.

IX. Egerszeg

Egerszeget mások a Szala folyóról Szaladinusnak nevezik, mert mellette terül el. Régebben jobban fel volt szerelve falakkal és tornyokkal, vagyis a várost övező kerek építményekkel, de a törököknek a múlt századbeli gyakori, Magyarországot előzőnlő áradata nem hagyta érintetlenül. Tehát miután lerombolták a város falait, némiképp ékebb épületeket emeltek a magyarok. E vármegye gyűléseit itt szokták tartani. Minden egyes alkalommal a csáktornyaiak is mindig ide gyülekeznek, minthogy a legrégebb idők óta Zala vármegyéhez tartoznak. Amikor még a török háború dühöngött, e vidék jelentősebb erődítményei közé számították. Ezért megerősítésének a gondja állami feladat volt. És így kellett volna lennie mindenesetre, hogy a közelséget vissza lehessen tartani a támadástól, de voltak, akik a gondoskodást sikasztásukkal rosszra fordították. Erről szól az 1662. évi törvény. – Mivel a város a veszprémi püspökség birtoka, népes és a környék lakói számára híres vásárokat tartanak itt. Ezeket rendszeren megtartják január elsején, Bálint napján, Virágvasárnap, Fülöp és Jakab, Vitus, Egyed és Szent András napján. A magyar nevéből következtethetően beszögellő, illetve égerfás területet jelent, ami azonban másképpen van.

X. Sümeg vára

Két mérföldnyire esik a Balaton tavától, egy igen szép és a többtől elkülönült hegyen. A veszprémi püspökök építették, akiknek a fennhatósága alá tartozott; régisége miatt romba dőlt, de a néhai Széchenyi Pál veszprémi püspök bőkezűsége révén a romokból felépült, és a püspök által fizetett hajdúk védték, amíg a Rákóczi-féle zendülés alkalmával a zendülők csellel el nem foglalták, s oda erős őrséget nem raktak. Végül a dicsőséges császári fegyverek által visszafoglalt várba császári őrséget helyeztek el, s ez 10–12 esztendeig tanyázott itt. Aztán kiürítették, s az ott lévő hadianyagot a győri várhoz vitték át. Élő forrása nincs, de van két olyan hatalmas ciszternája, hogy azok esővízzel megtöltve több éven keresztül használhatók. Amikor aztán üressé vált, régi fényét elvesztette; amikor már nem volt benne katonaság, a püspökök sem igen törődtek a helyreállításával. – A vár alatt van a fallal övezett

város. Benne látható az alkalmasan épített püspöki rezidencia. Itt áll a ferencendi atyák kolostora is a templommal és Szűz Mária csodálatos képmásával, híres búcsújáróhely. A lakosok magyarok, s csak az anyanyelvükön beszélnek. A szőlőhegyen egész nyáron át tartósítható bor terem, de csak olyan mennyiségben, hogy házi használatra elégséges, de cserekereskedelemre már nemigen jut. A talaja fővenyes, s ennél fogva nem annyira termékeny.

XI. Lövő

Ezt a várost a mellette folydogáló Szala folyó annyira közeli kapcsolatban mossa, hogy saját nevének kölcsönzésével attól a helytől megkülönböztetendő, amely Sopron megyében fekszik, általában Szala-Lövőnek nevezik. A folyó eredetétől Egerszeg felé két mérföldnyire igen kellemes helyen terül el; észak felé erdők, délre pedig a Zala folyásán túl összefüggő szőlőhegyek és gyümölcsösök jellemzik a környéket. A hely alkalmas voltának köszönheti, hogy a törökök kanizsai várával szembe helyezett végvárak közé sorolták az akkori időben. Téglafalakkal épült, s vízzel teli árok övezte, s a környékbeli lakosokat az ellenség zaklatásaitól sikeresen védte. A későbbi időkben is folytatódott az a dicsősége, amelyet régisége jelentett, ezt bizonyítja Romulus és Remus márványba vésett képmása, római korok hőseinek különféle feliratos emléke, és a sok császár érme, amelyeket a parasztok ekéje nap-nap után felszínre hoz. S ha ezekhez a kétségtelen régiséget jelentő emlékekhez hozzávesszük azt is, hogy az utca egy része kövekkel van kirakva és a lakások kertjében, s a mezőkön hasonlóképpen jelentős földalatti építmények alapjai a régi fény bizonyítékai, könnyen elhíhető, hogy az idők viszontagsága alaposan megtépázta ezt a várost. Már mint végvár is elvesztette jelentőségét, s lakossága alapján közepes nagyságú falunak tekinthető; egyetlen, aminek örülni lehet, hogy Magyarország talaján magyar polgárok lakják, akik az [...] uradalom alattvalói.²²

XII. Keszthely

Keszthely egy közepes nagyságú város, amely a Balaton tavának partján, a Sárkány hegy lábánál, Fenék-vár romjaitól nem messze terül el. Egy emelkedettebb részén a ferences barátok kolostorát találjuk. Ezt a nevezett vár romjaiból építtette István erdélyi vajda, akinek a holtteste ide van eltemetve, amint azt a kripta fölött lévő márvány feliraton olvasni lehet. Maga a város népes, és sok életlehetősége van.

²²[A kézirat készítője nem tudta, melyik uradalomhoz tartozik, s a másoló is kipontozva hagyta a nevet.]

Az intenzív szőlőművelésen és a korszerű földművelésen kívül híresek a vásárai. Egykor a Pethő család örökös birtoka, most Festetich Kristóf családjának engedelmeskedik és a kellemes fekvésű kastéllyal, s más fényűző épületek és kertek gyönyörűségével, a tengerihez teljesen hasonlatos, kellemes hajókázással, vadászattal és halászzattal a Festetichek hozzáértése által úgy el van látva, hogy igen sok néző lelkét képes megragadni és felvidámítani.

XIII. Tapolcza

A Tapolcza szláv név, a „Teplicze”-ből ered, ami meleg vizet jelent. Egy itt feltörő kénese forrásvíz ugyanis felmelegítve igen alkalmas fürdésre. Ennek megfelelően sokan gyűlnek itt össze gyakorta gyógykezelés céljára. Különben maga a város közép-szerű. A török háborúk idején, amikor egyik felől Székesfehérvárnál, másik felől Kanizsánál harcoltak, az itt portyázó katonák gyakori betörései miatt sánccal is meg voltak erősítve, s ennek nyomai még most is láthatók. A veszprémi püspök fennhatósága alatt áll, az utolsó Rákóczi-féle zavargásokban elnéptelenedett. Régebben a lövöldi karthauziak perjelségéhez tartozott; a mohácsi csatavesztés után a törökök feldúlták a kolostort, s ezután kapcsolták a veszprémi püspökséghez, azoknak a birtokoknak a helyébe, amelyeket Buda körül birtokolt.

XIV. Szent Gróth

Szentgrót város a Zala folyó mellett hajdan végvári katonasággal jól megerősített hely volt, de a harcok gyakori pusztításaitól megtépázva, ma csak árnyékát őrzi előbbi virágzásának. Régen a Hagymássi családhoz tartozott, most pedig a Batthyány grófok birtokolják.

Tűjje • Tőle egy mérföldre van Tűrje városa, amely a Batthyány ház kegyurasága alatti premontrei prépostságról nevezetes.

XV. Kemend

Valamikor a Pethő család örökös tulajdonában lévő vár volt, de most a hozzá tartozó területekkel együtt ugyanolyan joggal Festetich Kristóf családjáé. Egerszegtől keletre egy mérföldnyire, egy magas hegyen áll. 1702-ben királyi parancsra lerombolták.

XVI. Légrad

Egykor ez a város nevezetes erősség volt a Mura és a Dráva összefolyásánál, s emiatt gyakori áradásoknak volt kitéve. Ebben az időben hasznos szolgálatokat tett Magyarország határainak védelmében, mégha – Istvánffy szerint – itt keresték a rabló hajdúk rejtékelyüket. Most – elvesztve előbbi fontosságát – egy nem éppen jelentéktelen város, amely földművelésből és szőlőtermesztésből él. A szőlők jelentékenyebb dombjait szent épületek díszítik. Ezek közül az egyik Szent Farkasnak, a másik Mindenszenteknek, a harmadik Szent Györgynek a tiszteletére van szentelve. Ez utóbbit az egyházi oklevelekben azért nevezik Vízi Szent Györgynek, mivel a főoltár alatt egy állandó és igen tiszta vizű kis forrás bugyog fel bő vizével, amely, ha szükséges, oltja a szomjúságot. Midőn még a környéken az ellenség tanyázott, serény katonák őrhelye volt, s akkor a gratuitus labornak nevezett ingyen munkával országos összefogással erősítették, amint erről az országgyűlési határozatok több helyen is szólnak.

XVII. Stridó

Ez a Mura félszigetén egy szerény épületekből álló város, de mert Szent Jeromos szülőföldje, már a régi világtól fogva nevezetes hely. Mert egyesek és nem kevesen úgy vélik, hogy a szent egyházatya itt látta meg a napvilágot, jóllehet vannak olyanok, akik a Földközi-tengeri Liburniába teszik születése helyét. Maga Jeromos azt mondja magáról, hogy „*Jeromos Eusebius atyától Stridó városában született, amely a gótoktól feldúlt hely egykor Dalmácia és Pannonia határán volt.*” Bárhogyan is van, a mi Mura és Dráva folyók közt fekvő Stridónk nemes bort szolgáltató, igen termékeny szőlőhegyeivel az Althan grófok fennhatósága alá tartozik.²³

²³ [A kéziratba e helyütt be van kötve egy cédula, a következő szöveggel: „*Emlékeztetőül. Alázatosan kérjük a felülbíró urakat, hogy ne csak ezeket az erődítményeket, a XVII. számig tárgyalt erődítményekhez tegyék meg észrevételeiket az üresen hagyott helyeken, hanem más, bármely járásban számomra ismeretlen városokról, kastélyokról méltóztassanak adatot szolgáltatni, fekvésük tekintetében és jellemző sajátosságaikról, és ami bennük említésre méltó és hogy kinek a fennhatósága alatt vannak. E célból üresen hagyunk helyet a 85. oldalig.*” A szöveg azonban a Muraközi járással a 91. oldalon folytatódik.]

2. SZAKASZ

A Muraköz félsziget járásáról

Bevezetés

Ez egy folyóközi vidék, amelyet egyik oldalról a Mura, a másik oldalról pedig a Dráva olyan szorosan övez, hogy joggal nevezhetjük félszigetnek. Nyugat felől tágas térségű, kelet felé futva azonban mindinkább keskenyedik, míg aztán a két folyó összefolyásánál ér véget. Ennél a vidéknél sem kisebbet, sem termékenyebbet nem találni az egész vármegyében. Lakói többnyire horvátok, római katolikus hitvallásúak, igen ragaszkodnak nemzetiségük szokásaihoz. Ruházatuk általában fehér, magyar módra készült, vastagabb gyapjú posztóból. Alig van olyan, aki a parasztok közül más színű ruhát öltene. Az asszonyaik török szokás szerint, ha nyilvánosan mutatkoznak, fejüket eltakarják. Télen azt a fajta ruhát viselik, amit török szóval kaftánnak neveznek. Az idegenek megcsodálják a falvak által emelt vastag falú templomaikat, amelyeket deszkákkal fednek be a lakosok, hogy a záporok kártételeitől megvédjék. Ezt költségkímélés miatt csinálják, mert olcsóbb deszkából építeni falakat, mint a lemállott vakolatot helyreállítani. Az útkereszteződéseknél a megváltó képmásával gyakran keresztet helyeznek el, a szokottnál magasabban, hogy már távolról láthatók legyenek. Különböző ez a nép dolgos és jó adófizető, s paraszt voltához képest igen nyájás. Saját szokásuk szerint épített házacskákban laknak: ezeket belül kemencével fűtik télen, bennük kémény egyáltalán nincs; a füstöt a kis ablakokon keresztül bocsájtják ki. Az építkezésnek ez a módja annyira elfogadott valamennyiőjük által, hogy a falvakban igen ritkán találhatunk kéményeket, kivéve azokat, amelyeket a nemes emberek házaik mutatnak. A Muraköz városokban és falvakban gazdag vidék, méltó arra, hogy részletesen szóljunk róla.

1. fejezet

A Muraköz félsziget városai

Bevezetés

Hat város ékesíti a Muraközt, köztük Csáktornya nagyszerű várával, egyúttal az egész félsziget fővárosa is. Azután Légrád [lásd az eredeti kézirat 77-78. oldalát, illetve a jelen kiadás 46. oldalát], Kotor, Perlak és Potturen. Ezeknek a fekvéséről és eredetéről egyenként adunk felvilágosítást, illetve hagyunk helyet a revizorok kiegészítéseinek.

I.

Csáktornya városa

[Áttekintés]

<i>Csáktornya neve és eredete; I. Lajos István erdélyi vajdának adományozása; a hely ragyogó volta; csodálatos felszereltségéről nevezetes hely</i>	I. §.
<i>Zrínyi bűne gyalázatot hozt rá; fekvésének Tollins által leírt kies volta; a luttenbergi bor</i>	II. §.
<i>[Zrínyi Péter összekülvétele]</i>	III. §.
<i>A Zrínyiek sírhelye a Szent Ilona kolostorban; az alapítók felsorolása; Miklós idehozott fejének gyászszertartása; mi történt a testtel; Miklós öt fiát ide hozták; a második, a vadkan által széttépett Miklós temetése</i>	IV. §.
<i>[Zrínyi sírfelirata és halotti éneke]</i>	V. §.
<i>Csáktornya földesurai; a császár gróf Althan Mihálynak adományozása. Mai kinézete</i>	VI. §.
<i>A vár uradalma; a termőföld milyensége</i>	VII. §.
<i>Csáktornya mezőváros; hogyan néz ki</i>	VIII. §.

I. §.

Csáktornya neve és eredete • Ez az egykor nevezetes erődítmény a Csákiak híres nemzetségétől vette eredetét és kapta egyúttal a nevét is, mert a *Csakii Turris* kifejezés a latinban ennek a magyarok közt talán a legősibb családnak a tornyát jelenti. Maga a vár sem új keletű; Thuróczy László az 1251. évet említi, amelyben elkezdték vagy befejezték az építését.

I. Lajos, István erdélyi vajdának adományozása • Hogy I. Lajos király István erdélyi vajdának adományozta a Nápolynál tanúsított vitéz magatartásáért, arról Thuróczy mester tudósít.²⁴ Felsorolva ugyanis István kiváló tetteit, hozzáteszi: „Így más igen sok cselekedeteit és szolgálatait tartalmazza ennek a királynak a neki kiadott kiváltságlevele, amellyel ígéretei beváltására neki adományozta a Dráva és Mura között fekvő, Osztrogó és Csáktornya nevű várakat.”²⁵

²⁴ Chronic. Hung. parte 3. cap. XIV. p. 99.

²⁵ Bárcsak érvet szereznének innét honfitársaink, legfőképpen azok, akiknek régi a nemzetsége, hogy milyen sokat jelentenek az oklevelek, vagyis a kiváltságokról szóló iratok a történelemnek akár a megerősítése, akár a megvilágítása szempontjából! Hiszem, hajlandóbbak lennének iratszékényeik kikutatására, amelyekhez különben máskor soha nem nyúlnak, csak akkor, ha per támad

A hely ragyogó volta; csodálatos felszereltségéről nevezetes hely · Ragyogását, amellyel az első időkben büszkélkedett, Tolloius²⁶ írta le: „A csáktornyai palota igen fényes és tágas volt, s kiválóan megerősítették a törökök támadásai ellen: majdnem minden oldalról mocsárral körülvett erődítmény, amely mocsár megakadályozta a földalatti aláaknázást. Csak egy oldalon, amely a falura néz, támaszkodik száraz földre, s ez jobban van erődítve. Csodáljuk a körülfekvő népek oly nagy elmaradottságának az ismeretében az igen díszes épületeket, a szerencsés familiát, az igen gazdag felszereléseket és mindenütt a legnagyobb pompát. A folyosókon törököktől zsákmányolt fegyverek vannak felfüggesztve: íjak, nyilak, buzogányok, pajzsok s más effajta fegyverek, de ezek fényét is felülmúlja a damaszkuszi szabványának ragyogása. Közük vannak olyanok, amelyeknek markolata arannyal, ezüsstel van díszítve. Némelyiknek a drágakövekkel kirakott hüvelyke kápráztatja el a néző szemét. Az előcsarnokban a töröktől elragadott, sok vérrel szennyezett zászlók vannak kifüggesztve; véres és ádáz harcokra emlékeztetve. Ugyanott képeket mutogatnak, amelyekben a gróf Zrínyi bátor tetteit örökítették meg. Emlékszem egyre, amelyen hátra felé fordulva levágja egy török fejét, aki hátulról megragadván a köpönyegét jobbjával, már halállal fenyegette. Ez volt az ifjú számára az első hadiiskola. Ezután pedig halld a többi dolgokat: a harmadik vagy negyedik napon a könyvtárba vezettek bennünket, amely tömve volt a könyvek mindenféle fajtájával; aztán a fegyvertárba, amely minden képzelet felülmúló módon volt felszerelve várvédő eszközökkel, ágyúkkal, dárdákkal. Ehhez járul az emberi művelődés igen bő gyűjteménye, a nyitott kincsesbázis, benne a régi értékek csodálatos bősége: Nagy Sándor arany és ezüst, s Otbo, Vütellius, Ovidius, Horatius, Pescennius Niger és sok másnak a bronzból készült ritka érméi. Aztán királyoknak, híres férfiaknak – gondolom – vésővel kifaragott kerek formájú kis képmásai. Megmutatták nekem többek között Luther Márton és felesége, Katalin igen izléses arcképeit. Aztán a gróf kertjeiben sétáltunk. Annak szépségét és finom izléses voltát szavakkal le nem írhatjuk. Talán akkor alkotsz magadnak képet róla, ha magad elé képzeled Alcinous régi kertjeit.” – De hosszú lenne itt e helynek a Tolloius előadásából minden szépséget ismertetni. Mindenesetre az olvasót arról győzi meg, hogy a magyarok már akkor sem voltak olyan barbárok, mint ahogy azt a külföldiek látják. De közreadjuk most azt a feliratot, amelyet itt jegyzett fel Tolloius.

P. CORNELIVS
CLAVA FORIS
T. F. ANN. XXV.
CLAVDIA P. F.
DACVMENA
ANN. XXXXV.

birtokaikról, vagy azok határaitól. Teljességgel azon a véleményen vagyok, hogy a magyar történelmet nem lehet pontosan helyreállítani, csak úgy, hogy kiszedjük a penészből és mocsokból az okleveleket, s a lehető legszorgalmasabban feljegyezzük azoknak a király és a haza iránti érdekeit, akik számára az okleveleket írták. Rövidesen más arculatot öltene akkor Magyarország története!

²⁶ Epistola itineraria VI. 240. és köv. pp.

FAVENTIA ERES
FACI CURA.

II. §.

Zrínyi bűne gyalázatot hoz reá · Ez a dicsőséges kor akkor volt, amikor a Zrínyiek virágjukban voltak, de miután a nemzetségük a saját bűne miatt omlott össze, a mi Csáktornyánk képe is nyomban megváltozott.

Fekvésének Tollius által leírt kies volta · Egyébiránt annál a tájéknál, amelyen megtelepült, kisebbet és termékenyebbet nem lehet képzelni; megint csak Tollius szavai: „Ez az egész vidék kiváltképpen termékeny, s mindenféle gabonát és igen jó bort oszt bőséggel, mintha Ceres és Bacchus azon versenyeznének, melyikük vegye pártfogásába ezt a területet. A borok közül a luttenergi tűnik ki, amelynek minthogy az íze bármely méznél édesebb, bevallom nem tudom, hogy ennél fogva alacsonyabb rendű-e a spanyol boroknál. Híres Horvátországban és Ausztriában is és másutt is az a magyar bor, amely a mellette fekvő Tokajtól kapta a nevét, de az én megítélésem szerint azt kell mondani, hogy az erősebb, de ez a kellemesebb az italozásra és alkalmasabb az emberek felélénkítésére.”

A luttenergi bor · Maga Tollius kipróbálta a luttenergi bort, amikor 1660 júliusában itt tartózkodott.

A vár pedig 2 mérföldnyire fekszik a Mura és a Dráva összefolyásától, Nándorfehérvártól 26, Kanizsától 4 mérföldnyire.

III. §.

[Zrínyi Péter összeesküvése] · Miután ugyanis a dolog kitudódott, Zrínyi és Frangepán, mintha önként akartak volna elpusztulni, ide húzódtak be. Ennek következtében a várat ostrom alá vették. Wagner így említi ezt a dolgot:²⁷ „Zrínyi elmenekült, mielőtt még megütkezött volna, s látta, hogy nincs számára menekülés, a rosszul felszerelt, gyenge csáktornyai várat 2000 martalóccal megszállta, s a sorsát a Frangepánéval összekötve ide zárta be magát. Nem sokkal azután Spankau erőteljesen verette a várat, s nem engedte, hogy az ostromot sokáig állják, s aztán a szüntelen támadások által széles területen előüdzött romokon át rohamot készített elő. A martalócoknak sem lelkijereje, sem megbízhatósága a végső veszélyre, s a grófban élt a félelem, hogy az ostromlottakból árulókká válnak. Zrínyi és Frangepán a védekezés reményét veszítván, egy szomorú éjjelen a vár ellenkező oldalán lévő kapuján kivonultak, miután az őrséget szélnek eresztették.”

²⁷ Historia Leopoldi Magni, 3. könyv, 244. p.

Ezzel a gyalázatos eseménnyel a vár elvesztette nevezetességét. Egyébiránt ma is annyira meg van erősítve, hogy az ártatlan embereknek menedékkül szolgálhat. De hát mi lehet eléggé erős és biztos az ellenséggel szemben?

IV. §.

A Zrínyiek sírhelye a Szent Ilona kolostorban · A Csáktornya közeli erdőben látható a Szent Ilona kolostor, alapítója nem ismeretes, Remete Szent Pál remetéinek rendje lakja.²⁸ Itt elsősorban azt kell megemlíteni, hogy amikor még a Zrínyiek nemzetségének a király iránt érzett hűsége töretlenül virágzott, sírhelyül építették itt a páduai Szent Antalnak szentelt kápolnát, a szentély jobb oldalához, ahová nyolc lépcsőn kellett a mélybe lejutni. Ez az egész sima márványból volt kiképezve és sem fogadalmi képek, sem sírfeliratok nem díszítették. Alul van a kriptá, amely lépcsőkön közelíthető meg.

Az alapítók felsorolása · A kolostorból nem a tudósok, hanem valaki más szolgáltatta nekünk az itt eltemetett Zrínyiek névsorát.²⁹ Először Zrínyi Miklósnak, Sziget védelmezőjének a fejét hozták ide 1566-ban és helyezték el egy ezüst tartóban, amelyet 4 oroszlán tart. Előtte a felesége, Frangepán Katalin földi maradványait helyezték ide. A temetés emlékezetét Istvánffy őrizte meg,³⁰ s adta át.

Miklós idehozott fejének gyászszertartása · Így szól: „Amidőn Salm éppen feloszlatni készült a hadait, a budai Musztafa, Szokoli Mehmed rokona Zrínyi gróf hitvány keszkenőkebe burkolt fejét egy levél kíséretében Komáromba küldte; ő aztán a szennyes és vérrel borított és iszonyú bűzt terjesztő fejet rózsavízzel lemosta és illatszerekkel kezeltetve szekérrre rakatta és az egész hadsereg kíséretével Győrbe vitette. Azt azután a sógora, Tahy Ferenc és a veje, Batthány Boldizsár a császár egész hadseregével Abdáig³¹ kísérve, Csáktornya váránál pompás szertartással György fiával együtt helyeztette abba a sírba, amelyben már az első felesége, gróf Frangepán Ferdinánd leánya nyugodott.” A micink az érdemdús fejnek megadták a tiszteletet, már csak azért is, mert előtte póznára tűzve hosszú ideig a barbárok mulatságára szolgált: „Zrínyinek a fejét nem sokkal a csata után a janicsárok előljárójának, Alinak a parancsára levágták (neki jutott a zsákmány is, a nagyszerű, Bervani nevezetű paripával), s Mehmethez küldték a táborba, ott póznára tűzve a törököknek és másoknak is látványosságul szolgált.”³²

Mi történt a testtel? · A testét pedig Banjalukai Mustapha, egy Vilitus névre is hallgató lovas hadnagy, aki azelőtt Zrínyi foglya volt, sírhalomba helyeztette el, amiképpen a történetíró tudja.

²⁸ Lásd Annales Eremitarum Coenobiticorum, 2. köny, 3. fejezet, 79. p. a végénél és a 80. p. legvégét.

²⁹ Ó Kolinowitsch Gábor, akit munkánk II. kötetében említettünk.

³⁰ XXIII. könyv, 490. p.

³¹ Ez a falu Győrtől nyári napnyugatra egy mérföldnyire, a Rábczán túl fekszik.

³² Ugyanott, a 487. oldalon.

Miklós öt fiát idehozták • Miklós földi maradványai után aztán négy fiát: Jánost, Farkast, Kristófot és Pétert is ide temették el. Azután az ötödik fiú, György ismeretlen évben és napon a két feleségével: Arcourt Annával, majd a Stubenberg-lánnyal itt kapott nyughelyet. Ezután hosszú ideig vagy mert nem halt meg senki közülük, vagy mert hozzátartozóikat máshol temették el, a Zrínyi nemzetség tagjai közül senki nem került ide, míg aztán 1648-ban a 8 hónapos csecsemőt, Györgyöt helyezték a kriptába.

A második, a vadkan által széttépett Miklós temetése • E fiút az 1666. december 21-én méltatlanul halált szenvedett hős Zrínyi Miklós követte. A közeli erdőben ugyanis – közönségesen úgy tudják – egy vadkan tépte szét,³³ de már akkor az után szaglásztak, hogy az ellenfelei gonoszsága révén pusztult el. És valóban vannak, akik azt állítják, hogy él, nem tudom, ma is, egy bizonyos Cornelius, akinek a nagyapja a rosszakaróktól elcsábítva hajtotta végre azt a gonosz cselekedetet; ezt nem a mi dolgunk eldönteni. De valóban nem hallgathatjuk el, csak a nagy férfiú iránti igazságtalansággal, azokat a dicsérő szavakat, amelyekkel a kiváló író, Wagner elhalmozta, amikor így írt:³⁴ „*A méltatlan halállal, a maga korában hírnévben, vitézi erényekben virágában elköltözött Zrínyi Miklósnak nevezetes temetése volt. Amikor ugyanis a harc szünetelt, egy óriási vadkant ólomgolyóval könnyebben megsebesítve, megfutamított. Kísérőit le hagyva, gyors lovon üldözte a vadat, oda szorította be, ahol a sziklák közt már nem volt a vadnak lehetősége a menekülésre. Már a dardáját készítette elő, amikor a sebesülés fájdalomtól felborzolt fenevad, mintegy végső kétségbeesésében vadabbul, a két hátsó lábára emelkedve rárontott és a földre terítvén, fogával a torkát felhasította, s magát is feltépve, nyomorultán végzett vele. Egy francia származású apródja rá akart lőni a dübörgő vadra, de a taplója nem gyújtott; bőven folyván vére, amelyet e napig oly sok ellenségnek áldozott, lassan boltan terület el. Nemcsak Horvátországban, de a földkerekségen mindenütt nagy gyászal áldoztak a legbátrabb vitéznek, annyira ismeretes volt neve és bátor tettei minden nemzet előtt.*” Ezeket mondja ő. – A gyászoló özvegy, Draskovits Mária Eusebia grófnő hat évvel élte túl férjét és 1671. december 21-én, azon a napon helyezték sírba, amely napon a férje elveszett. Ezután aztán senkit sem temettek a Zrínyiek nemzetségéből az ősi sírba. Akár mert így volt megírva a sors könyvében, vagy mivel különben is az ősök erényeitől elfajzott utódok nem érdemelték meg. Pétert ugyanis, Miklós testvérét, mint azt mindenki tudja, 1671. április 30-án Bécsben lefejezték, és ott is temették el. Ezzel szemben a fiát, Pétert a tiroli Rotenburgban töltött hosszú fogság után Grácba szállították, s ott fejezte be az életét. Majdnem ugyanez idő alatt Péter testvére, először I. Rákóczi Ferenc, majd Tököli Imre felesége a bithiniai Nicodemiában száműzetésben hunyt el. De Ádám is 1691-ben Szerémenél a törökökkel vívott csatában elesvén, kívül marad a családi sírbolton.

Ily nagy dolog megsérteni a földi világot és megvetni a házi isteneket.

³³E gyászos helyen egy emlékoszlop áll, őrizve a nagy hőshöz méltatlan sors emlékét az utókor számára.

³⁴A II. könyv legvégén, a 177. oldalon.

V. §.

[*Zrínyi sírfelirata és halotti éneke*] • Amikor a Zrínyiek sírkápolnáját bemutattuk, említettük, hogy ott semmiféle sírfelirat vagy ábrázolat sincs a Miklós által véghez vitt vitézi cselekedetekről. Méltányosnak tartjuk tehát, hogy amit ott elmulasztottak, e nagy férfiúnak sohasem eléggé tisztelhető emlékét felfrissítsük.

Az ő sírfeliratát a veje, Forgách Imre szerkesztette meg: „*Gróf Zrínyi Miklósnak, a páratlan hősnak, Magyarország főnixének, aki nem kevésbé hősi bátorságával, mint a földkerekségen, s mindenütt megismert tiszteletre méltó halálával Szigetvárt 35 napon át tartotta a hatalmas török szultán, Szolimán ellen, s nem csak ő maga esett el a hazáért való halál szép példájául, hanem a lelkiileg összetört Szolimánt is halálba kényszerítette. – Báró Ghymeszi Forgách Imre aranygyapjas lovag és Trencsén vármegye főispánja, mint vő a legkedvesebb apósának.*”

Ezt végezte tehát a vő. Mások is igen sokan dicsőítették elégiáinkban a nagy hőst. Itt adjuk közre azt a gyászéneket, amelyet magáról énekelt Zrínyi Magyarország főuraihoz.³⁵ De legyen elég ennyi, nem akarjuk tovább fárasztani az olvasót. Az bizonyos, hogy Zrínyi, mint a katonai erények példája az egész történelemben páratlanul áll.³⁶

VI. §.

Csáktornya földesurai • Csáktornya ma az Althan grófok birtoka. A Zrínyiek ugyanis közönséges vagy erőszakos halállal kihaltak: jelesen Ádám, akinek a Szerémnél történt haláláról már szóltunk. Csáktornya a királyi kincstár birtokába került, s annak az egész félsziget kezelése nagy gondot okozott. Több éven keresztül volt a király gazdaságában, míg aztán a kamara zálogba adta de Prie örgrófnak. A város ez új, de ideiglenes ura alatt sem tudott gyarapodni. A várból eltűntek azok az ékességek, amelyekről Tollius alapján már előbb megemlékeztünk. Végül is a császár úgy határozott, hogy annak a pénznek a fejében, amelyet de Prie márki a királyi kincstárnak kölcsönzött, névleges összegért örökbe adja. De ilyen körülmények között sem sokáig maradt meg Csáktornya.

A császár gróf Althan Mihálynak adományozza • Minden hozzátartozó jószágokkal és pusztákkal gróf Althan Mihálynak, igen kedves hívének adományul adta a király, s

³⁵ [Lásd a Függelékét.]

³⁶ Van a forrásaink között egy kis könyvecska, amelyet br. Ghimesi Forgách Imre aranygyapjas lovag, trencsényi főispán, Zrínyi Miklós veje állított össze Magyarország védőbástyájának, Sziget várának a török által történt 1566. évi ostromáról és megvívásáról, gr. Zrínyi Miklós, a dunántúli hadak főkapitánya, Sziget vár parancsnoka halhatatlan vitézségének szentelve. Kiadta Wittenbergben 1587-ben Petrus Albinus Olivemontius, negyedréti formában. Emlékszem, hogy az a Zrínyiről szóló halotti versek és dicsőítő énekek mellett két képmását is tartalmazza, az egyiket rövid mentében, a másikon hosszú köpönyegben, amelyben hősi halált halt.

együttal Zala vármegye főispáni méltóságát is reá ruházta. – Ezután az oly sok hányattatást szenvedett Csáktornya az Althanok békés ölében megnyugodott. Mindezenetre igen dicséretes, hogy Mihály gróf véget vetett a palota pusztulásának, azt a mai fényére és kényelmére emelte, s majdnem az egész várat alapjaitól restauráltatta. A munka haladt, nem annyira erős, mint szép alkatrészekből annyira, hogy már tágasan és kényelmesen használható. Ekkor Mihály gróf váratlanul meghalt. Ezért függőben maradtak addig a munkák, amíg az özvegy gyászolta férje halálát, illetve amíg a fia, János Mihály a gazdag örökséget és a megyei tisztet átvehette. Jóllehet a munka abban a siralmas időszakban sem szünetelt, ami közben eltelt, megint lassabban ment, mint ahogy eredetileg tervezték. Már annyira kicsinosodott minden, hogy szinte elképzelhetetlen egyéb a vár tökéletes kelleméhez, mint az úr állandó, vagy legalábbis gyakori itt tartózkodása.

Mai kényezete • A tágas négyszögletű épülettömeg négy szintre emelkedik. A legalsó rész még régi építésű, de minden a mostani pompára van átalakítva. Igen nagy az Althanok igyekezete. Itáliai minta szerint minden emelet minden kényelemmel el van látva. Pompás a bejárati kapu és olyan szélesek a lépcsők, hogy az itt közlekedők egész sokaságát tudják fogadni fennakadás nélkül. A díszes nagyságra kiképzett ajtók és ablakok az egész épületet nagyban csinosítják. Belül lakoszobák, ebédlők és társalkodó helyiségek tapétákkal, szőnyegekkel, díszes bútorokkal, kályhákkal úgy fel vannak szerelve, hogy ezeknél lakás céljára díszesebbeket és kényelmesebbeket el sem lehet képzelni. Ilyen a tanácsterem is. Kívülről régi építésű falak övezik, amelyek azonban alkalmasak hatásos védekezésre ostrom alkalmából: katonai szabályok szerint készültek ugyanis, ha nem is a legmodernebb módon, a falakat sánc és kettős árok övezi. Ezekben halakat is tenyésztő megfelelő mélységű víz folyik. A kapu alatt van a Szent Xavérnak szentelt kápolna; a család itt tesz eleget vallásos kötelességének. Minden megvan itt, ami a legnagyobb kényelmet szolgálja. Nekem azt magyarázták, hogy egész Magyarországon nem találni pompásabb épületet a csáktornyaiénál, talán eltekintve az Eszterházi herceg kismartoni várától. Azon igyekeznek, hogy minden évben még tetszetősebbé tegyék. Azt is hallottuk, hogy egy fenséges tornyot is építenek ide, vagy már készen is van.

VII. §.

A vár uradalma • Ehhez a várhoz tartozik az egész Muraköz félsziget teljes terjedelmében ősi jogon: állítólag körülbelül 90 falusi jellegű település a köz számára kiváló adóalap. Nevezetesen a zalaiakra évenként kirótt adó ötödrészt kialakult szokás vagy belső rendelkezés alapján szokták fizetni, s azt a kiszabott mennyiséget nem lehet sem fokozni, sem kisebbiteni. Nem csekélyek a földesúri jövedelmek, de ezekről nem a mi dolgunk szót ejteni. A várat az úr távollétében azok lakják, akiknek

a tartomány gondviselése a kötelessége. Ezek a jószágigazgató, a kincstárnok, az éléstárnok, várnagy, kulcsár, számvevő és az erdész a vadászokkal. Mindegyiknek az elnevezése jelenti egyúttal a tevékenységi területét. A várnagynak – akit a németek Burgratnak, a magyarok porkolábnak neveznek – a kötelessége, hogy a Muraközre kirótt közadót gondosan beszolgáltassa, s erről számadást készítsen. Arra ügyelnek a félsziget urai, hogy a Zala megyei közigazgatás a Muraköziekre ne rójon ki adót, s ne szedessen, mint ahogy azt a többi járásokban megteszik. Úgy gondolják, hogy az maradjon érvényben, amit egykor a Zrínyiek kezdtek el, nehogy a megyebeliek a félszigetbeliek belső ügyeit mélyebben megismerjék.

A termőföld milyensége • A vár és város körül elterülő szántóföldek csodálatosan alkalmasak a földművelésre. Bővelkedik gabonában, s azok tárolására egy nem régen épített három emeletes magtárt láthatsz, cseréppel fedettet. Fácános kert is van, de szigorúan tilos elfogni őket, ha a kerítésen túl repülnek is. A vadászat is tiltva van, a nemeseknek is. A vártól kb. 3 mérföldnyire szőlőhegyek húzódnak. Ezek után nem hegyvából vagy bortizedből áll a földesúri jövedelem, hanem készpénzből. Azokat a szőlőskerteket pedig, amelyek a vár hatósága alá tartoznak, majdnem ingyen művelik. Azok a falvak ugyanis, amelyek a szőlőkhöz közel fekszenek, a szőlőmunkát végzik, s ezen kívül sem adóval, sem egyéb szolgáltatással nem tartoznak az uradalomnak. A bort hordószám árusítják, ezek közül a nagyobbak 10 csöbör, a kisebb fajták öt csöbörnyi befogadó képességűek. Ezt polovnáknak, azt stertináknak nevezik az itteni lakosok. Már a sziléziaiak is kezdik felvásárolni e vidék borait.

VIII. §.

Csáktornya mezőváros; hogyan néz ki • A város a vár mellett fekszik, elég népes, de nem mértéken felül. Magyarok kevesen vannak, de ezek a leggazdagabbak. A horvátok nem annyira az iparból élnek, mint inkább a földművelésből. Ha az idő kedvező, elég a termés. Szerafi Szent Ferenc rendjének a horvátországi Szent László rend tartományhoz tartozó temploma áll a városban, amelyet nem régen kezdtek el építeni, de már be van fejezve. A levegője sűrű, ha esős az időjárás, ha pedig a felhők eloszlanak, homályos. A szelek, amelyeket a folyók hoznak magukkal, kellően szétoszlatják a fellegetet, s így a levegő nem válik nyúlóssá. A szél leginkább Stájerországból érkezik és itt helyi északi szellé válik.

2. fejezet
Új-Zrinyivár

[Áttekintés]

<i>Új-Zrinyivár alapítója és kora; gyűlöletes volt a törökök számára</i>	I. §.
<i>A kinézete</i>	II. §.
<i>A muraközi háború alkalmá; Stroczy hősiessége; a vezír Új-Zrinyivárat fenyegeti; a vezérek terve a megerősítéséről; elrendelik a védelmét</i>	III. §.
<i>A törökök közeledtére Vanguriust állítják Új-Zrinyivár élére; az ő gondossága; az ostrom hevessége; miután Vangurius megsebesül, Tasy kerül a helyére</i>	IV. §.
<i>Elhatározzák a kiűtést az ellenségre, de eredmény nélkül; az ostromlók kényszerűsége; Montecuccoli meglekinti az erődöt, s megparancsolja annak elhagyását és felégetését; rohammal beveszik; a mieink nagy vesztesége</i>	V. §.
<i>Az ostromból a mieinknek származott haszon; a vezír a földdel teszi egyenlővé Új-Zrinyivárat; Zrínyi Miklós méltatlankodása és panasza; az erődítmény Mura menti fekvése</i>	VI. §.
<i>A félsziget többi mezővárosa</i>	VII. §.

I. §.

Új-Zrinyivár alapítója és kora; gyűlöletes volt a törökök számára · Zrínyi Miklós 1661-ben a Muraköz védelmére építtette ezt a kanizsai törökök támadásainak visszaverésére emelt erődítményt. A törökök nehezen túrték e várat, s fenyegetéseikkel magát Zrínyit, kérésekkel pedig Lipót császárt zaklatták szüntelenül, hogy a várat, az ő kicsapásaik megzabolázásának legfőbb eszközét, haladék nélkül romboltassa le, mert ha ezt nem tenné, nem jöhet létre békesség, vagy ha igen, az nem lesz hosszú életű. De oly nagy volt Zrínyi tekintélye és az ellenség iránti harag, hogy Zrínyi a császártól könnyen megszerezte az erődítmény létesítésének engedélyezését. A törökök fenyegetéseit pedig még a munka végzése közben, nem egyszer az ellenség megrohanásával bosszulta meg. Az köztudomású, hogy Új-Zrinyivár adta az alkalmat a súlyos, de aztán a törökön Szentgotthárdnál aratott fényes győzelemmel végződő ütközetre. Zrínyi ugyanis örökös kitöréseivel háborgatta őket és sok valóságos csatába is ereszkedett velük. A zaklatott ellenség pedig úgy gondolta, hogy ez nem szűnik meg addig, amíg a földdel nem teszik egyenlővé ezt az övéik pusztítására emelt erődítményt,

s a Zrínyi bántalmazásait alaposan meg nem bosszulják. S valóban ez is történt, de úgy, hogy amit a törökök a mieink ellen forraltak bosszúból, azt maguk ellen hívták ki.

II. §.

A kinézetete • Wagner írja le³⁷ a vár és felszerelése elrendezését hozzáértően, de kritikával: „Az t a várat Zrínyi – úgymond – a Murára helyezett hídnak őrizőjéül és a horvátoknak menedékül emeltette a Kanizsa vidékét állandó portyázásaikkal szorongató ellenség ellen erődítményül, egy alkalmatlan fekvésű helyen. Inkább olyan menedékhely formájú – mint mondják –, amelyeket a táborok védelmére és a városok ostromára szoktak létesíteni. De ezenfelül még több fogyatékosága is van, mivel sem árok nem veszi körül, sem a védekezés céljára nincsenek kiképezve az oldalai. A sánc annyira kiemelkedik a földből, hogy az alját is lehet ágyúval verettni, ezenkívül annyira szűk a vár, hogy ha csak kécsivel is többen tartózkodnak benne, egymást akadályozzák, s ezért tréfás katonai kifejezéssel juhakolnak keresztelték el. De ami leginkább alkalmatlanná teszi, az, hogy a szomszédos hegyek tetejéről rálátva, az őrség fejenként megszámlálható, s így kitöréseket sem hajthatnak végre. Ami pedig a folyó felőli részét illeti, csak karókkal van elzárva, egyébként a lovasok számára is sima behatolást tesz lehetővé.”

Már abban az időben hangoztatták a mieink, hogy Zrínyi magabiztosabban, mint azt a valóság engedte volna, ígérte meg Lipót császárnak, hogy az ő vára az ellenség egész erejét nemcsak feltartóztatni képes, de visszaverni is. Három év múlva ez más-kepp történt, mint ahogy azt a maga helyén bővebben elmagyarázzuk.

III. §.

A muraközi háború alkalmá • Zrínyi 1664-ben siker nélkül ostromolta Kanizsát. A nagyvezér tehát ezt az alkalmat fel akarván használni, a seregével betört a Muraközbe, s átkelést a Murán, majd Új-Zrínyivár megvívását tervezte.

Stroczy hősiessége • A folyón való átkeléstől Stroczy kivételes vitézsége által, övéinek nagy veszteségével visszaűzetett, mielőtt a várostrom kezdetét vette volna. Már akkor a táborba érkezett Montecuccoli, aki Zrínyivel a hadsereg élén állott.

A nagyvezér Új-Zrínyivárat fenyegeti; a vezérek terve a megerősítésről • A vezérek megszi-matolták, hogy a nagyvezér mindent el fog követni, hogy Új-Zrínyivárat fenekestől felforgassa. „Montecuccoli tehát a vezértársát és a többi vezért is felkérdezi afelől, hogy miféle intézkedésre van szükség. Többen azt javasolták, hogy az őrség vonuljon ki s azután aláaknázza, tűzzel emésszék el az erődítményt; e formátlan földtömegben egy katonát sem szabad elveszejteni.

³⁷ Historia Leopoldi Magni, II. könyv.

Az a háború törvénye, hogy amit megmenteni nem lehet, vagy nem válik hasznossá, azt le kell rombolni, hogy az ellenség hasznára ne fordítsa. A haditanácsnak két évvel ezelőtt ez volt a véleménye, amidőn Holstius hadmérnök a leírását bemutatta. Ugyanez volt Vanguriusnak, egy francia nemesnek, az európai és külső háborúkban igen jártas férfinak is a véleménye. A nehézségeket növelte, hogy az ellenséges oldal magasabban fekvő erdős, hegyes vidék volt, a vele szemben levő pedig csupasz, sík és alacsonyabb. Mindenesetre a vár minden erővel való védelmét határozták el, nem annyira azért, hogy a Zrínyi kedvében járjanak, hanem inkább azért, hogy ezáltal mintegy koncot dobva az ellenségnek, időt nyerjenek, amíg a francia és a császári csapatok megérkeznek. Bár azokkal az ellenséget semmiképpen sem lehetett feltartóztatni.” Ezek Wagner szavai.

IV. §

A törökök közeledtére Vanguriust állítják Új-Zrínyivár élére; az ő gondossága • Miközben Montecuccoli övével tanácskozott, a törökök megközelítették a várat. Ennélfogva Jakob Lesli helyébe, aki eddig a vár parancsnoka volt, Vanguriust küldi. Ennek első gondja az volt, hogy amennyire az idő szorítása és az ellenség jelenléte engedi, az erődítmény fogyatékosait megjavíttassa: így igen szorgos munkával a sáncárkot mélyíti, s körül megerősíti; sövény-sáncot húzat fel, s azokon kívül őrséget helyez el a földalatti ostromjáratokkal szemben. Semmit sem mulasztott el, amiről azt gondolta, hogy az ellenség feltartóztatására hasznosnak bizonyul. Mintha nem egy ostromba tömeget, hanem elsőrangú várat szándékoznék védelmezni.

Az ostrom hevessége • Közben nem kevésbé nagy előkészülettel, mint állhatatossággal az ellenség megkezdte a vár ostromát, egyrészt ugyanis gyors és hozzáértő munkával megássák az ostromjáratokat, másrészt gyakorta ismétlődő rohamokkal törik a külső erődítményeket. Vangurius parancsnok állhatatosan teljesítette katonai kötelességét. A futóárkokból minduntalan kivetett török azonban úgy látszik, inkább felizgatta magát és dühbe gurult, mint kifáradt vagy megtört volna.

Vangurius megsebesül, Tassy kerül a helyére • Az a szomorú esemény következett be, hogy Vangurius súlyosan megsebesült. Őt nyomban felváltotta Tassy, előzőleg a Stroczi ezred parancsnoka, majd tribunus. Napról-napra új katonaság vonul a hídon át, hogy szívesebben viseljék el a fáradságokat. Közben Montecuccoli a Mura-partot a Drávába való torkolásától Kotorig sáncokkal megerősíti, nehogy alkalmat adjon az ellenség átkeléseinek. Ezeket egyik felől a császári, másik felől a szövetséges csapatok őrizték éberem.

Elhatározzák a kiütést az ellenségre, de eredmény nélkül • Az ostrom már június 20-ig elhúzódott, s ekkor a vezérek kitörést határoztak el, hogy az erődítményekben és futóárkokban már igen közel lévő ellenséget megzavarják. Erre a vállalkozásra 2000 gyalogost és 500 magyar lovast szemeltek ki, de mivel a kitört záporosó a talajt mélyen átáztatta és a nyomot elmosta, ez az egész terv dugába dőlt. Nagy volt az öröme Montecuccolinak, amikor látta, hogy a földbe beásott janicsárokat sikerült az őrség elég nagy veszteségével elűzni. Ez idő alatt voltak, akik forró fejjel inkább, mintsem meggondoltan azt tanácsolták, hogy a nagyvezért a táborán belül, átkelve a folyón, kell megtámadni. Montecuccoli azonban e terv érveit elutasította, mivel igen kétes volt az eredménye, s látta, hogy nem rendelkezik annyi katonával, amennyivel ily merész cselekedetet felvállalhatna.

Az ostromlók kényszerűsége • „Ezután” – beszéli Wagner – „napról-napra küzdelmesebbé vált az erődítmény védelme az elfekvő romok miatt. Június 27-én félboldnál egy erős támadást a védők vitézsége megállított, azután kétnapi ostrommal birtokba vette az ellenség a sáncokat, s lassan arra az oldalra jutottak ki, amelyről említettük, hogy nyitva állt a támadás számára. Az ily közeli veszélyben is Montecuccolinak, Tassiusnak, s Vanguriusnak, Butlerusnak, Rossiniusnak és Bembergiusnak egyképpen az a véleménye, hogy a katonák eleget tettek kötelességüknek, életük megmentése érdekében vissza kell vonulni, az ellenség túlereje ellen a megtépzott erődítményt már úgysem lehet védelmezni. S azért is, nehogy a fejetlen visszavonulás kárt okozzon.” Ezeket mondta ő. Tassius így rábírta Montecuccolit, hogy a veszély nagyságát fontolóra vegye. A fővezér tehát elrendeli, hogy az ellenség túlságosan is közeli volta miatt használhatatlan ágyúkat lassan vetessék le az állványaikról, a katonaságot a túlsó partra átdobva a hidat hátulról rongálják meg, s gyutacsot helyezzenek el a futóárkoknál.

Robammal beveszik • Alighogy Montecuccoli Sparral eltávozott, a törökök szörnyű zaj közepette, csak karddal és dühös indulattal felfegyverezve a sáncok kerítéseit elvágták és minden részen szétözönölve annyira megrémítették a katonáinkat, hogy senki sem gyújtotta meg a házakat és az aknákat a megbeszéltnak megfelelően, rendezetlen tömegben a hídhöz törekednek, s jobban félnek a vízben való haláltól az ellenség kardjánál is, a híd a túlsúlytól kettészakadt, s az örvénylő vízben nyolcszázán letek halálukat.

A mieink nagy vesztesége • Az ezerötszázból csak háromszáznak sikerült kitörni, a többieket levágták. Tassius, miközben a katonáit lelkesítve egy kis időre megállt, súlyosan megsebesült, és csak nehezen menekült meg.

Az ostromból a mieinknek származott haszon • Ezek történtek az ostrom 20. napján, s nem lehet tudni, a keresztény ügy javára vagy kárára-e, mert a vereség már csak azért is szármalmas volt, mivel a hadsereg többi részének szemeláttára történt, de az az időbeli késedelem, amelyet e gyenge kis erődítmény elfoglalásával vesztegetett el az ellenség, igen jó hasznára volt a császári seregeknek; ez alatt ugyanis a még távollevő franciák Coignius vezérletével s a német fejedelmek segédcsapatai táborba tudták magukat elszállásolni. A Szentgotthárdnál aratott győzelmet valóban Új-Zrinyivár ostroma készítette elő legfőképpen. Ha ugyanis a Vezér az akkor még készületlen Montecuccollit nyomban megtámadta volna, valószínű, hogy a győzelemre több reménye lett volna. Új-Zrinyivár elfoglalása után a törökök minden fáradozása és szándéka abban összpontosult, hogy a Murán átkelven, a sík terepen, csatasorban vívhassanak meg a mieinkkel. Montecuccoli addig várakozott, amíg az ellenség Kanizsa felé indult. Akkor mindenekelett szemügyre vette az erődítmény alakját, már amennyit lehetett belőle látni, mert nagy részben szétdarabolva és szétszaggatva a földön hevert.

A nagyvezér a földdel teszi egyenlővé Új-Zrinyivárt; Zrínyi Miklós méltatlankodása és panasza • Látva az alaktalan művet, a hely nyílt megközelíthetését és szűk voltát, a szégyentől és a dühtől felbőszülten, nehogy szégyenének valami emléke is maradjon, földig romboltatta, s most fájlalta, hogy annyi időt és katonát áldozott érte. Új Zrinyivára rövid életű volt: 3 év elteltével a felépítése után végpusztulásra jutott. S amint a későbbiek igazolják, várának pusztulása előjele volt Zrínyi 1664-ben bekövetkezett méltatlan halálának.

Mindenesetre a még ugyanabban az évben megkötött béke feltételei között szerepelt a törököknek az a kívánsága, hogy ezt a gyűlölt romot sohasem fogják felépíteni. Amíg Zrínyi élt, a nevééről nevezett vár pusztulása mindig emésztette. Montecuccoli késedelemkedésének, s tán irigységének tulajdonította ezt a csapást, mint aki csak késedelemkedve engedélyezte a védekezést, mint ahogyan a veszély nagysága és félelmetes volta megkívánta volna. A haditanácshoz is eljutottak panaszok, amelyek Zrínyi bűnéül róják fel, hogy a törököket gyakrabban zaklatta és a sokszor gazdag zsákmány megszerzésével felbőszítette, s fegyverre készítette őket. Azt azonban ebből az egészből a dolgok kedvező változásához kell sorolni, hogy a pogányoknak egy ilyen csekély akadályba fektetett dühe fényes győzelemre, majd kényszerű békére adott helyet és alkalmat.

Az erődítmény Mura menti fekvése • Új-Zrinyivár a Mura déli partján települt, csaknem félúton a Dráva összefolyása és Kotoriba mezőváros között. Nyomokban fennmaradt romjai, amerre körbevették az erődítéseket, teljesen elpusztulva csekély emelkedésű halmokat alkotnak.

VII. §.

A félsziget többi mezővárosa • A félsziget többi városa eléggé népes: Kotor, Perlak, Nedelicz és Potturen. Ezekben is palánk módra kialakított erődítmények voltak, amikor a félszigeteket még a török támadta. Ezeket így szerkesztették össze: minden rendszer nélkül kiásott árok veszi körül a falut, illetve várost, ahova az ároknak a belső lenyúlt, hegyezett tölgyfákat szúrtak le, vesszőkkel megtöltötték, s keresztgerendákkal megerősítették. Erre a kiásott árokból a földet olyan magasságban döngölték be, amiről azt gondolták, hogy az ellenség visszaverésére alkalmas lesz. Ezekre a sáncokra őrálló helyeket létesítettek, s ezekben őrköt rejtettek el, akiket veszély esetén fegyverbe szólítottak. Már ezek elmúltak, s a hosszan tartó béke miatt minden biztonságban van.

A városok közül, amelyekről szóltunk, Kotor a Muránál fekszik a többi beljebb fekvő. Prilok a legtehetősebb, akár a tágasságát, akár a lakosai számát tekintjük.

A muraközi járás falvai³⁸

III. RÉSZ

A kapornaki nagyobb járás

E járás Kapornak váráról és nagyobb terjedelméről kapta az elnevezését. A [...] folyónál kezdődik, s széles terjedelemben a Muráig nyúlik ki, s amint már említettük, magában foglalta régen az egész félszigetet. A benne fekvő uradalmak: Alsó-Lendvai, Belatinczi és Szécsi Szigethi, s más egyházi és nemesi birtokokkal együtt. Most már a mi feladatunk előbb a városainak az ismertetése, utána a falvait is vizsgálat tárgyává tenni a sajátosságaik megemlékezésével, s kinek a birtokában vannak.

³⁸ Megjegyzés: Megkérjük a felülvizsgáló urak jóindulatát, hogy mindazokat a várakat, amelyeket régen a kanizsai törökök ellen e járásban létesítettek, más járások városaival a 79. oldaltól a 91-ig üresen hagyott részekre szíveskedjenek beilleszteni, mégpedig úgy, hogy azoknak fekvése, földje, változatos élete, lakói, s ezek szokásai, nyelve és még egyebek is tüzetesen adassanak elő. Még azt is hozzátéve, hogy egykor (ha megállapítható) és most kihez tartoznak. Az egyes járások falvairól hasonlóképpen tegyék meg az észrevételeiket a széljegyzetekben.

IV. RÉSZ

A kapornaki kisebb járás

Ez a járás a Válicka pataknak a Zala folyó felé forduló oldalánál kezdődik, s azt a részt foglalja magába, ami a kettő között elterül.

V. RÉSZ

A szántói járás

Bevezetés

Az a vidék ez, amely a Szala és a Lesencze között fekszik széles területen. Mihelyt elkészülnek a falvak leírásai, folyamatosan közölni fogjuk.

VI. RÉSZ

A tapolcai járás

FÜGGELÉK

Hic ego, qui jaceo virtute decorus et armis
Barbarico oppressus Zrinius ense cado,
Dum mihi vita stetit, Turcas populatus acerbos
Incussi saevis hostibus ante metum.
Multosque ex illis ad Tartara misimus hostes,
Donec corruerent arxque salusque mea.
Ast nunc avulsum trunco caput aspice nostrum,
Quem vici toties, victus ab hoste cado.
Sic erat in fati, nec enim fortuna secundis
Auspiciis quenquam semper amica beat.
Mars amat alternos belli casusque, vicesque,
Victorique dedit saepius ille necem.
Vos tamen exemplo, proceres, addiscite nostro,
Humanis nullam rebus habere fidem.
Nos quoque flouimus, nostra quoque gloria dextra
Parta fuit primis inclyta temporibus.
Profuimus patriae, Turcasque explosimus armis,
Defuit et regum gratia nulla mihi.
Militis et studio cinctus fervente solebam
Aspera cum diris bella movere Getis.
Arx quoque nostra Szigeth, natura arque arte valebat,
Viribus ut nullis posse perire putes.
Huc me contuleram, dum res stetit integra regis,
Imperio nostris forte daturus opem.
Et jam canities, nostris quae sparsa nitebat
Temporibus, docuit posse rogare rudem.
Paruimus tamen, impositique accepimus una
Officii regimen, sic moderante Deo.
Interea fama est saevum properare tyrannum
Threicio nostrum littore ad exitium.
Nec me, cum possem sic cedere velle periculis
Concessit patriae jam pereuntis amor.
Quin etiam pectus generosum et conscia virtus
Antiquum vetuit dedecorare decus.
Ergo stat casus, quos vel Deus ipse dedisset,
Vel sors, invicta sustinuisse fides.
Intrepidus mortem operior, saevique timenda

Caesaris exemplo spernere jussa placet.
Atque utinam mihi par numero saevissimus hostis,
    Obvius ad durum Martis adisset opus.
Nulla recusassem certamina, nullaque belli
    Praelia pulvereo continuanda solo.
Vivida nam fuerat nostro sub pectore virtus,
    Nec mala militibus spes, animusque meis.
Tunc quoque, quem nostris populatum miserat oris,
    Tentatumque animos, armaque nostra ducem
Vicimus et fuso delevimus agmine bassam,
    Nec levis est clades ista, tyranne, tibi.
Ergo ferventes Solymanus duplicat iras,
    Evomat in nostrum virus ut omne caput.
Obicibus portas struimus, stamusque parati
    Turribus hostilem vim cohibere cavis.
Claudimur et forti cum milite rite tueri
    Maenia suscipimus firma, favente Deo.
Obruimus numero, quot enim sunt sydera caeli,
    Admovit nostris maenibus ille manus.
Machina dat sonitum, crebris tonat ictibus aether,
    Sulphura labentem praeripere diem.
Saevior urget opus factisque minisque tyrannus
    Exemploque animos addit ubique suo.
Nec secus ipse meos muris valloque profundo
    Instruo, nec quicquam linguimus officii.
Instruit ille acies, aditusque viasque requirit,
    Qua ratione viros maenibus excutiat.
Invadit, precibusque minas regaliter addit,
    Turbaque in insultu tela globosque vomunt.
Nituntur frustra, frustra tentantque volando
    Culmina frustra aditus et tabulata petunt.
Consequitur clamor, strepitus, durique ululatus,
    Telaque missa manu plurima utrinque volant.
Millia sub nostris ceciderunt plurima muris,
    Millia degeneri terga dedere fugae.
Ter sunt conati summos conscendere muros,
    Ter quoque vis nostro Marte repulsa fuit.
Instaurat toties pugnam, violentia duxi
    Caesaris, et socios increpat ille suos.
Sic contra statione sua collecta juvenus

Expectat Scytici Martia tela ducis.
Illis dat robur pudor et praesentia regis,
At nos pro vita cogimur esse boni.
Heu! Mihi quam nullae prosunt sine numine vires.
Heu! mihi quam nemo facta suprema canet.
Atterimur jam, jamque magis decrescimus aegri,
Copia, quae fuerat, parva minorque virum est.
Debilitant socios insomnia, cura, labores
Et metus et saeva spes inimica necis.
Quid faciant? Manet una salus sperare salutem
Nullam, nec praesens posse cavere malum.
Tunc sic exanimis socios, vultuque paventes
Alloquor et verbis tristia corda levo.
Quid vos, o, socii, rerum spectacula turbant
Tristia, venturi turbat imago mali?
Mors ne adeo metuenda fuit, nam caetera saevus
Barbarus haud quidquam juris habere potest?
Ante tamen fugienda fuit, tolerare necessum est,
Infracto deinceps pectore, quidquid erit.
Nec frustra mutare malum conemur acerbum,
Quin parere magis sit pia cura Deo.
Viximus et Turcis dedimus fera bella, volente
Christo, nec cuiquam sit quoque triste mori.
Hanc miserae vitam patriaedonemus, amici,
Si modo post mortem patria salva foret.
Aspice, quam nostris inhiet saevissimus hostis
Manibus, et nostram quam velit ille necem!
Aut alacres bello decernere fortiter omnes,
Atque opus est digna morte perire viro,
Aut ignava magis praebere necanda tyranno
Guttura, faemineaque occubuisse nece.
Spes est nulla fugae, moriendum restat amici,
Si modo laudetur, mors adeunda placet.
Mors commune malum est pigris et fortibus, illic
Utilitas hosti, hinc gloria parta tibi est.
Robora, sed dextrae miseris solatia praestant,
Si modo, quod victor defleat hostis erit.
Audiat haec procerum turba, audiat istaque miles,
Exemplumque illis quod moriamur, erit.
Nec vos degeneres virtutum oblita tenere,

Pectora, vel media morte probare pecor.
Si qua superfuerit genti jam, jamque ruenti
    Posteritas nostrum stabit in orbe decus.
Caetera fortunae instabilis non nostra putemus,
    Virtutem retine, desit ut illa tamen.
Nec mors, o, socii, totam mihi credite vitam
    Erripiet melior pars super hujus erit.
Angelicis animam dextris ad sydera duci,
    Vox tua mentiri nescia, Christe, probat.
Hinc iterum rediviva venit volventibus annis,
    Corporaque haec stabunt, tunc revocata solo.
Quare agite, o, socii, nec nunc moriamur inulti,
    Caetera prospiciat pro pietate Deus.
Talibus extimulo flagrantia pectora bello,
    Omnibus idem animus nil dubitare mori.
Tunc genibus Christum flexis oramus Jesum,
    Ut caesorum animas agreget ipse sinu.
Oscula quin etiam socii dextrasque vicissim
    Orantes veniam voce, fideque dabant.
Scilicet insidias, occultaque damna paramus
    Manibus, egressique obvia tela damus.
Barbarus irruerat praedam laniare paratus,
    Non secus ac catulis orba leona suis.
Consertaque manu petimus, petimurque vicissim,
    Sed numero pauci, proh, dolor, obruimur.
Deficimus tandem, medioque in milite septi
    Corruimus, plures at periere Getae.
Hic finis virtutis erat per proelia dextra,
    Occidimus, nobis exitus iste fuit.
Ipse ego suscepto jam vulnere saucius, ante
    Vix aegre spirans, captus ab hoste trahor.
Nec mora anhelanti, nec enim mihi vita stetisset,
    Tollitur annosum vulnifico ense caput.
Dulcibus atque humeris procul hoc avellitur, eheu,
    Truncus in hac, illa stat regione caput.
Nec tamen illa mihi turbabit gaudia deinceps,
    Conditio Christi, quae sacra regna dabunt.
Tempus erit siquidem, Christo testante requiret,
    Cum Deus ex variis ossa sepulta plagis.
At mihi sors patriae miserabilis: haec quoque sola

Causa mihi, malle cum superesse fuit.
Haec prostarata jacet turpi subjecta tyranno,
Et dat ad impuros vota coacta pedes.
Tempus erat, quo Pannonicas exhorruit hastas
Improbis et petiit faedera nostra Getes.
Tempus erat, quo vix patriis se finibus hostis
Tutari et potuit maenia habere domi.
At nunc nostra tenet, nostris proditque superbus,
Maenibus et victos fertque, rapitque viros.
Scilicet irrito nihil est pugnare tonante
Et scelera, hoc tantum commeruere malum.
Quae si non essent, vel si respiscere nobis
Extrema, proceres, clade placaret adhuc.
Nondum sera foret vitae emendatio, nondum
Est brevior Domini, quam fuit ante, manus.
Sic satis extremam genti meruisse ruinam,
Et nobis pariter damna parasse semel.
Reliquias servate, precor, patriaeque, piaequae
Gentis, et irratum conciliate Deum.
Mutua vos jungat concordia, cesset iniquus
Livor, et in partes factio saeva duas,
Pectora sed solido jungantur amore, videte,
Conspirentque prius corda in amore Dei.
Parcite subjectae plebi, nec mole laborum
Pressos ad durum cogite servitium.
Denique justitiae memores pugnabitis ultro
Nomine pro Christi, proque salute gregis.
Nec dubitate Deum, victoria cujus in aequo
Arbitrio semper statque, caditque ducem.
Quod si parva manus, pugnaeque asueta juvenus
Rara sit atque impar hostibus innumeris.
Quid prohibet Dominum angelica demittere caelo
Turba, aut etiam fulmina, saxa, faces,
Aut armare statim pro vestra, elementa, salute,
Hostilesque adeo praecipitare viros.
Aut si nulla super sanctae pietatis et aequi
Cura sit in nobis, nullaque justitiae.
Ultio jam veniet, nimiumque propinqua ruina est
Impendet vestris, quae quoque verticibus.
Frustra praesidium petitis, frustra vicissim

Ad stolidi, o, stolidi faedera confugitis
Faedera firma Deo primum placuisse putato,
Caetera, crede mihi, commoditate carent.
Aspice, de nostris repetens exempla periclis,
Quid juvet adverso bella movere Deo.
Aspice, praesidii quam sit spes frivola vanis,
Quam nil magnanimo pectore dextra juvet.
Interea si quid patriae dum viximus almae,
Profuerint nostrae praelia militiae.
Quos juvat hystoriam nostrorum audire laborum,
Dicite: ZERINI MOLLITER OSSA CUBENT
Nomen in orbe bonum, spiritus ante Deum!

A FORDÍTÓ MEGJEGYZÉSEI

^I A Csenge-hegy Salföld falu határában. Lásd: Veszprém megye földrajzi nevei. I. Tapolcai járás. Bp. 1982. 45/53. jelzet alatt.

^{II} Sárkány-hegy: ezt a Hegymagas falu határában fekvő Szentgyörgy-heggyel azonosíthatjuk. Lásd. u. o. 43/53. jelzet alatt.

^{III} Kornyi-tó, Kornyila-tó, Kornyita, Kővágóórs és Köveskál között, „most kevés vízzel, előbb jó nádas és bőséges vízimadarakkal 10 hold téren” lásd u. o. 40/83. jelzet alatt.

^{IV} Monostorapáti határában „vízállás, az öregek még halásztak benne. Ma már kevés a vize, nádas terület.” Lásd. u. o. 20/234. jelzet alatt.

^V Az akkori mázsának (centenarius) a súlya kb. a fele volt a mostaninak.

^{VI} A lakosságnak csak két fajtáját ismerteti.

MÁTYÁS BÉL
Die Beschreibung des Komitats Zala
(von Béla Szabó übersetzt)

Der Verfasser dieses Werkes, Mátyás Bél (1684-1749) war eine der hervorragenden Persönlichkeiten des ungarischen wissenschaftlichen Lebens im 18. Jahrhundert. Im Mittelpunkt seiner wissenschaftlichen Tätigkeit stand die Zusammenstellung einer Landesbeschreibung, die Ungarn Anfang des 18. Jahrhunderts in geschichtlicher, politischer, geographischer und wirtschaftlicher Hinsicht dargestellt hätte. Von diesem umfangreichen Werk erschien aber nur zwischen 1735-1742 in Wien ein vierbändiger Bericht über zehn Komitate in lateinischer Sprache mit dem Titel „Notita Hungariae novae historico geographica“. Die anderen sind seitdem auch hauptsächlich in Manuskript, zu denen bisher auch die Beschreibung des Komitats Zala gehörte.

Leider wurden die Teile über das Komitat Zala nicht völlig fertig, Mátyás Bél hat nicht einmal das Datensammeln beendet. Zuerst macht er eine allgemeine Charakterisierung über das ganze Komitat in mehreren Hinsichten, dann beschreibt er die Burgen der Gegend und ihre Geschichten. Von ihnen schreibt er ausführlich über Kanizsa, Új-Zrinyivár und Csáktornya. Das Werk wird mit zwei verschiedenen Anmerkungsammlungen ergänzt, die mit den arabischen Ziffern enthält die ursprünglichen Anmerkungen von Mátyás Bél, die andere mit den römischen Ziffern die des Übersetzers. Da der Verfasser mit mehreren Mitarbeitern mitwirkte, die eine uneinheitliche Arbeit verrichteten, und er einen Teil seiner Kenntnisse durch Korrespondenz erwarb, sind seine Daten nicht immer korrekt, deshalb müssen wir sie mit Kritik betrachten.

Das Werk von Mátyás Bél über das Komitat Zala hat noch am Anfang der 1980er Jahre der verstorbene Archivar und Direktor des Archivs des Komitats Zala Béla Szabó übersetzt, so ist die Veröffentlichung dieses Werkes auch ein Zeichen unserer Achtung vor ihm.

T. MÉREY KLÁRA

**ZALA MEGYE ÚTJAI ÉS A MELLETTÜK FEKVŐ
TELEPÜLÉSEK
A XVIII-XIX. SZÁZAD FORDULÓJÁN**

A jogtudós Degré Alajos emlékének

BEVEZETÉS

Zala megye hazánk különlegesen érdekes és figyelemreméltó része volt a XVIII–XIX. század fordulóján. Ha magunk elé tesszük Dél-Dunántúl térképét, ez a megye nemcsak viszonylagos nagyságával tűnik ki, hanem az erdőkkel és a sok irányban elágazó vizekkel is különös színfoltja az ország területének. Erre a megyére is rányomta bélyegét a történelem. Az a tény, hogy ez a terület sokáig „végvidék” volt, vagyis közvetlenül határos volt az ozmán-török birodalommal: mozgó határokkal, nagyrészt idegen zsoldosokból álló őrséggel végváraiban, érthetővé teszi a táj „elvadulását”, amelyről Bél Mátyás olyan megkapó képet festett az 1730-as években.

S ez a kép később sem változott sokat, hiszen Szalós Mihály, a Zala Vízsabályozó Társulat igazgató mérnöke 1894-ben készített műszaki leírásában arról írt, hogy 1829 előtt a Zala folyó egész völgye a Kis-Balatontól a kehidai töltésig náddal, sással, éger- és kőrisfákkal benőtt mocsár volt. Csak pár sziget magaslott ki ebből, és a partok mentén 50-100 méter széles sávokon rét- és legelőgazdálkodás folyt. A berek egésze csak a téli fagyok alkalmával volt megközelíthető, a nád és fa elszállítására használható.¹

A megye itt említett egyik legnagyobb folyójának, a Zala vízgyűjtőjének részletes feldolgozása már kisebb vízszabályozásokról ad hírt a XIX. század elején, 1806-1815 között,² de ez sem cáfolja meg az előbb említett jelentés készítőjének azt az állítását, hogy a Zala nyílt folyása 30-50 méter között váltakozó szélességgel, sok helyen több ágra szakadva tekervényesen haladt, s néhol, különösen „a szalavári és az esztergályi határban nyílt folyását veszítve”, a folyó vize kilométeres szakaszon a láp alá bújt el. Árterét 8000-8500 holdra becsülték.

S nem lehetett jobb a helyzet Zala megye egyéb területén sem, hiszen délen a Dráva folyása közismerten „romboló” volt, s nem volt szelídebb a megye többi folyója és egyéb vize sem, beleértve a széles mocsarakkal övezett Balatont, melynek nyugati és északi partja e megyéhez tartozott.

A millennium idején a megyét jól ismerő és litterátori képességekkel is rendelkező Eötvös Károly írta erről a megyéről az áttekintést, az ismertető sorokat. Éles szemmel tekintette át tájait és különböztette meg az eltérő vidékeket. A Balatontól északra fekvő területet külön tárgyalta a Zalától Göcsejig és Letenyéig húzódó vidéktől, s végül Göcsejjel egybevontan tekintette át a Muraköz Zalához tartozó területét.³

Ez, a megyét tájegységekre bontó szemlélet a megye egyes területeinek eltérő jellegére is rámutat, s megkönnyíti a megye egészének áttekintését.

Jelen értekezésünk alapját és gerincét egy olyan jelentés egy részlete képezi, amely 1810-1812 között készült s a megyén átvonuló utakkal és az azok mellett fekvő tele-

pülésekkel foglalkozott. Egy olyan időszakban készült tehát ez a jelentés, amely egy háborúnak, az osztrák-francia háborúnak volt a „hullámszünete”, s amelyet a hadvezetéshez tartozó hadmérnökök készítettek, az akkori katonai célok és ismeretek alapján.

Része ez az I. Ferenc által 1806-ban elrendelt második katonai felmérésnek, s az Országleírás (Landesbeschreibung) anyagában található. A bécsi hadilevéltár térkép-gyűjteményeit tartalmazó részlege őrizte meg számunkra ezeket a fontos információkat, amelyek számot adnak a megyének akkori állapotáról, s állóképként ismerhetjük meg a reformmozgalom igazi munkásidőszakát megelőző időszak megyéjének és lakóinak helyzetét, katonai szempontból. Egyszerre ad tehát ez a jelentés helyzetképet és kritikát, leírást és programot, amit megvalósítani javasol.⁴

ÁLTALÁNOS HELYZETKÉP

A hadmérnöki jelentés egyik fontos része az az általános leíró rész, amely az utakat a tájban helyezi el, s a közlekedés akkori lehetőségét tekinti át nagyvonalakban. A legkonkrétabb leírást a „Communicationen” címmel megjelölt s az egyes tájegységek egymással való kapcsolatát tárgyaló részben találjuk.⁵

A jelentést tevő a Duna és a Dráva, továbbá a Balaton által behatárolt déldunántúli területet öt tájegységre bontotta. Ennek első része Zala (ahogyan akkor következetesen írták: Szala) megye területének nagy részét foglalta magába. E leírás szerint a Zala, a Dráva és a Mura közötti terület a Somogy megyei Iharosberényig húzódott. Ez a „tájegység” a közép- és „laposhegyek” (Flachgebirge) vidéke: erdők, szakadékok és mocsarak jellemzik, ahol sok a „mocsarat teremtő” patak, amelyek aztán az utat járhatatlanná vagy alig járhatóvá teszik a gyalogosok számára. (1., 2. ábra)

A következő zalai utakat említi ebben a tájegységben, megjegyezvén azt, hogy ezek nem pusztán főutak, hanem vannak közöttük mezővárosokat összekötő utak is.

1. Út vezet Varasdról Baksán át Lövőre, majd onnan tovább Sopronba.

2. Ebből egy országút (Landwege) ágazik el, amely Lentin és Nován át Baknál csatlakozik az Egerszegről Kanizsára vezető postaúthoz.

3. Lendváról a Mura mellett vezet egy út Kanizsára (Murandinnál lévő átkeléssel, amely helység valószínűleg Molnári elírása). Itt kétfelé ágazik az út: az egyik ág Nagykanizsára tart, a másik Légrádba.

A 4. út Lendváról délkeleti irányban Dobriba tart, majd észak felé Pákán és Gutorföldén át a Baknál lévő postaútba ágazik.

Az 5. út a harmadik útból ágazik ki: Letenyéről Szentlislón át halad Bakra.

A 6. az a postaút, amely Egerszegről Kanizsára vezet, majd abból kiágazott a Somogy megyei Berzencére és Dernyére (mely drávai révhely volt) tartó kereskedő út.

A 7. út Kanizsától Felső Rajkon és Nagy Kapornakon át északi irányban Szöppötkön csatlakozik ahhoz a postaúthoz, amely Fürstenfeldről Budára tart.

A 8. út Kanizsáról Galambokon át a Zala folyó mentében Szalabérre tart, ahol a már említett postaútba torkollik.

A 9. út Kanizsáról a Somogy megyében fekvő Nemesdédén és Böhönyén át halad Kaposvárra, vagyis lényegében csak az induló állomása van Zalában, akárcsak a 10. és 11. útnak, amelyek mindegyikénél Légrád a „nyitó állomás”, s az egyik Berzencére, a másik az ugyancsak Somogy megyei Iharosberénybe vezet. (Mindkét említett mezővároson postaút haladt át és postaállomás is volt területükön.)

Az útvonalak felsorolása után a mérnök megjegyzi, hogy a felsorolt 11 út közül csupán a Varasdról Lövőre tartó út van kavicsos meghintve (geschottert), a többi országút (Landwege), amelyet részint a megye illetve az ottani lakosság tart karban, azaz betömik a lukakat, helyrehozzák a megrongálódott hidakat stb. Minthogy az utak talaja többnyire agyag, így gyakran nem használhatóak (fast Impracticable). Legrosszabbnak a Kanizsáról Nemesdédre vezető útszakaszt tartja, amely „nagy javítást” kívánna. Ezekén kívül több kisebb út is van, – hangzik a jelentés, amely egyes helységeket köt össze egymással, s amelyeket azok lakói használnak.

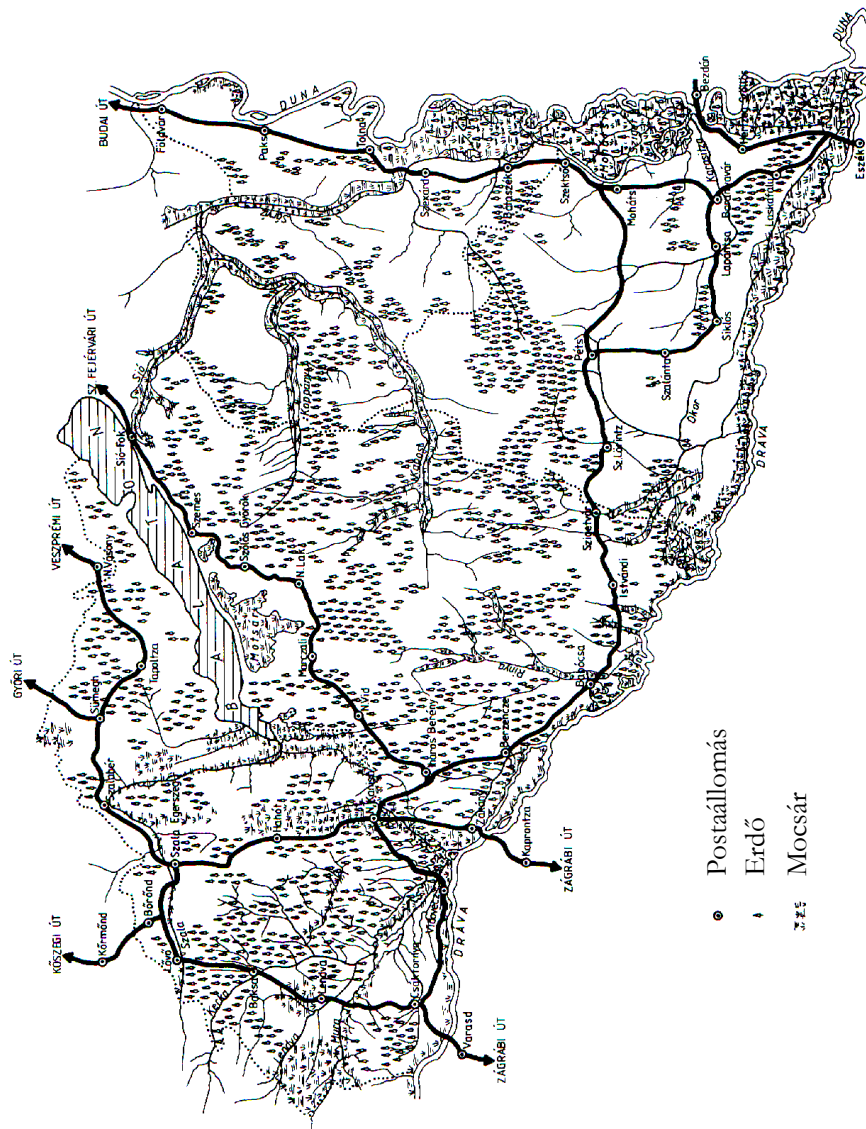
A jelentésben még itt szereplő másik három kerület területileg Somogy, Tolna illetve Baranya megyéket érintette.

Ezen utak katonai értékelésekor a Varasd-Lövő utat emelte ki a jelentést tevő hadmérnök, mint amely katonai célokra alkalmas. Ez egyébként, mint kereskedelmi út is fontos volt, hiszen – mint azt Bencze Géza kutatásaiból tudjuk – ez volt a délnyugat-dunántúli térség egyik legforgalmasabb útja, amely Bécsset kötötte össze Trieszttel. Emellett a katonai jelentés a Balatont Légráddal összekötő és Kanizsán áthaladó utat tartotta még kiemelendőnek. Az igazi „operációs” vonal azonban, ahonnan katonai mozgás lehetséges, Somogy és Baranya megyékben van.

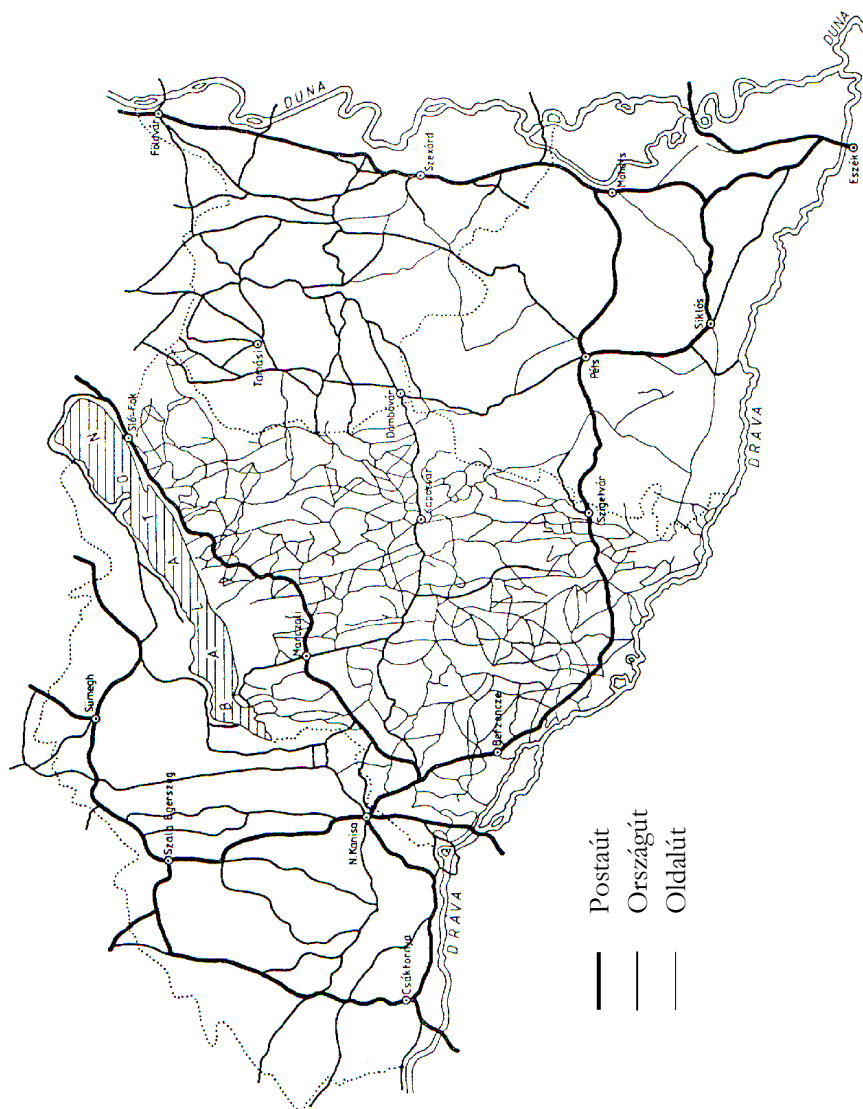
E katonai leírás másutt külön foglalkozik a Mura és a Dráva közötti területtel, amelynek nevét magyarul is leírja: Muraköz. Rövid földrajzi leírást is ad, megemlítve, hogy a postaútig (lásd alább 1. út) a terület lombosfákkal van beültetve, s a talaj agyagos, termékeny. Ez a laposan elterülő vidék népes, de a települések nincsenek egymás mellett, a házak szétszórta fekszenek. A területet jellemző vonásként említi, hogy sok kis patak folyik át rajta, amelyek részint a Ternavába, részint a Murába ömlenek. Megemlíti azt is, hogy sok útja van, de csak négyet emel ki közülük:

1. a postautat, amely Varasdról Szerdahelyre vezet,
2. a Rác-Kanizsáról Szerdahelyre vezető utat (Strasse),
3. azt az utat (Fahrweg), amely Rác-Kanizsáról a hegygerincen és Stridón át vezet Csáktornyára.
4. A Tekanoveczből Csáktornyára vezető utat, amely a Murán történő átkelésrel Csernecze vizsz.

1. ábra
Postautak a Dél-Dunántúlon a XVIII-XIX. század fordulóján

2. ábra
 Úthálózat a Dél-Dunántúlon a XVIII-XIX. század fordulóján

E négy út közül a postaút kavicsozott, a többinek talaja agyag, s ezért nedves időszakban alig használható.

A jelentés harcászati szempontból Rácz-Kanizsa környékét emeli ki értékes területként.⁶

Ha a fent említett útvonalakat egybevetjük a korabeli térképeken is ábrázolt útvonalakkal,⁷ továbbá a Zala Megyei Levéltárban található útikönyvek és egyéb forrásmunkákat feldolgozó tanulmányok eredményeivel,⁸ akkor azonnal szemünkbe ötlük, hogy ez a jelentés csak a hadiérdekek szempontjából fontos utakat jelölte meg. Az pedig bizonyos, hogy a térképen feltüntetett egyéb utaknak is komoly funkciójuk volt. E források feldolgozója, Bencze Géza 27 utat sorolt fel a XVIII–XIX. század fordulóján Zala megyében. (3. és 4. ábra)

A hadmérnökök közös munkájával készült, összefoglaló jelentés ezek szerint nem terjedt ki mindenre, nem a teljesség igényével készült. Mindamellet sok olyan részproblémára világít rá, amely többet elárul e korszak gazdasági problémáiról, mint az eddig feltárt források.

Az előbb idézett jelentésnek több előmunkálata volt, amelyet a terepen végeztek az e munkához értő hadmérnökök. A fontosabb adatokat előírt táblázatokba foglalták és ennek két formáját is őrzi az értékes bécsi anyag. Az egyik típusú felmérés a helységi utakkal foglalkozik: Ortschaftliche Wege címmel. Rovatai az útirányt, az érintett helységeket közli s felsorolja a távolságot időben mérve a meghatározott útszakaszok kezdő és végállomása között. Külön rovatban foglalkozik az utak minőségével, a haladás nehézségeivel, majd egy másik rovat a helyi vezetés utak javításával kapcsolatos feladataira mutat rá konkrétan, s az utolsó rovatban pedig a katonai szempontból fontos ismereteket, az egyes útszakaszokkal kapcsolatos konkrét tudnivalókat foglalja össze tömören.

A másik típusú táblázat: Ortschaften-Tabelle (Helységi táblázat) címmel készült, s az utak mentén fekvő települések legfontosabb adatait felmérő rovatai vannak, amelyek legtöbbször ki is töltötte a mérnök. Ezek: a lakosság – nemek szerinti – száma, a házak és istállók száma, a településen elhelyezhető férfiak és lovak száma, az illető település állatállománya: ló, igásállat és juh elosztásban. Az egyes települések neve mellett szereplő megjegyzések, jegyzetek olykor nagyon értékes felvilágosítást adnak az akkori helyzetükről.

Egy módszertani kérdést is meg kell itt említenünk. Minthogy az alapul vett táblázatokban a helységek nevét az idegen anyanyelvű katonatisztek, az adatok feljegyzői, esetleges másolói gyakran elhallották, illetve elírták, ezért ezek „megfejtése” nem egyszer nehézségekbe ütközik. Ez különösen érvényes azokra a területekre, ahol egy-egy helységnévnek olykor négy névformája is élt: a magyar, a német, a horvát illetve a szlovén. Úgy tartottam helyesnek, ha az „eredeti”, a táblázatban szereplő helynév mellett a statisztikai, leíró munkákban szereplő helység neveket is megemlítem, de

ahol ismeretes a magyar helységnév, ott a szövegben azt használom ebben a jórészét német nyelvű forrásokot magyarra fordító munkában.

AZ UTAK ÁLLAPOTA

Az előbb említett táblázatok közül az első kifejezetten az utak állapotának bemutatására törekszik. Az útirány aprólékos és konkrét, s egyben arra is rámutat, hogy ez időben milyen fontos szerepet töltött be minden ház, malom vagy megállási lehetőség, a katonai vonulások szempontjából. Mint azt már említettük, a távolságot időben mérték és közölték. Külön közlik a megadott két pont időbeli távolságát a gyalogosok (Fußvolk – F. V.), a lovasság (Reiterei) és a szekerekkel, szállítóeszközökkel közlekedő katonai alakulatok számára. A távolságot órákban számították. Ez azonban könnyen átszámítható távolsági mértékre is, hiszen a Haditanács 1764. május 13-án hozott rendelete értelmében a lépésekben számított távolság „gyenge menetidő-óra” esetén 4750 lépés, rendes menetidőt számítva egy órányi távolságot 5000 lépéssel lehetett megtenni, míg az „erős menetidő” óránként 6000 lépés megtételét jelentette.⁹

I. Ferenc 1806-ban hozott és újabb katonai felmérést elrendelő utasítása alapján az Országleírás (Landesbeschreibung) anyagában található 43 oldalas táblázat Dél-Dunántúl legfontosabb hadiútjainak útmenti településekhez kötött – bemutatása. (Lásd: Függelékben 5. ábra, I. táblázat.)

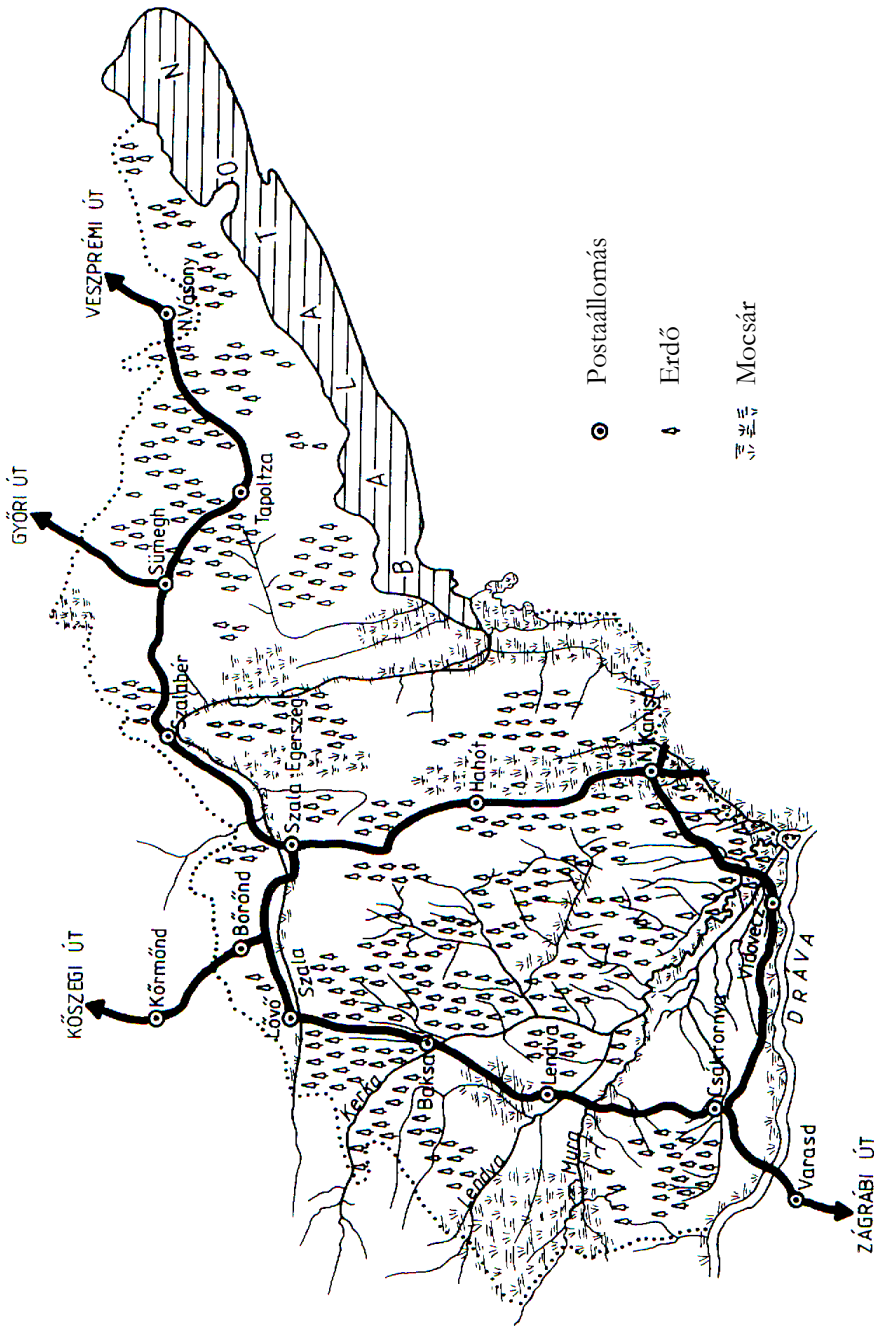
E táblázatban bemutatott első út Varasdról vezet Szombathelyre és – lényegében – átszeli Zala megye legnagyobb részét.

A Horvátországban levő Varasdról indul az út – e táblázat szerint – s a Dráván átkelve Buschina (a térképen Puschine) falut érintve, Nedeliczen áthaladva ér Csáktornyára. Ezt az útszakaszt gyalogosan, jó időjárás esetén 4, rossz időben 4 1/2 óra alatt lehetett megtenni. A lovasság számára 3 - 3 3/4 óra kellett ennek az útnak megtételéhez, míg a járművel, szekérrel haladó katonaság 4 1/2 - 5 óra alatt ért el Varasdról Csáktornyára. A megjegyzés rovatba írottak szerint egyedül ezen útszakasznak van erős alapja és ezért jó állapotban tartható. Varasd és Buschina között 200 lépés hosszú (146 m) jármű híd vezet át a Dráván, melyet gáttal erősítettek meg a folyó áradása ellen.¹⁰

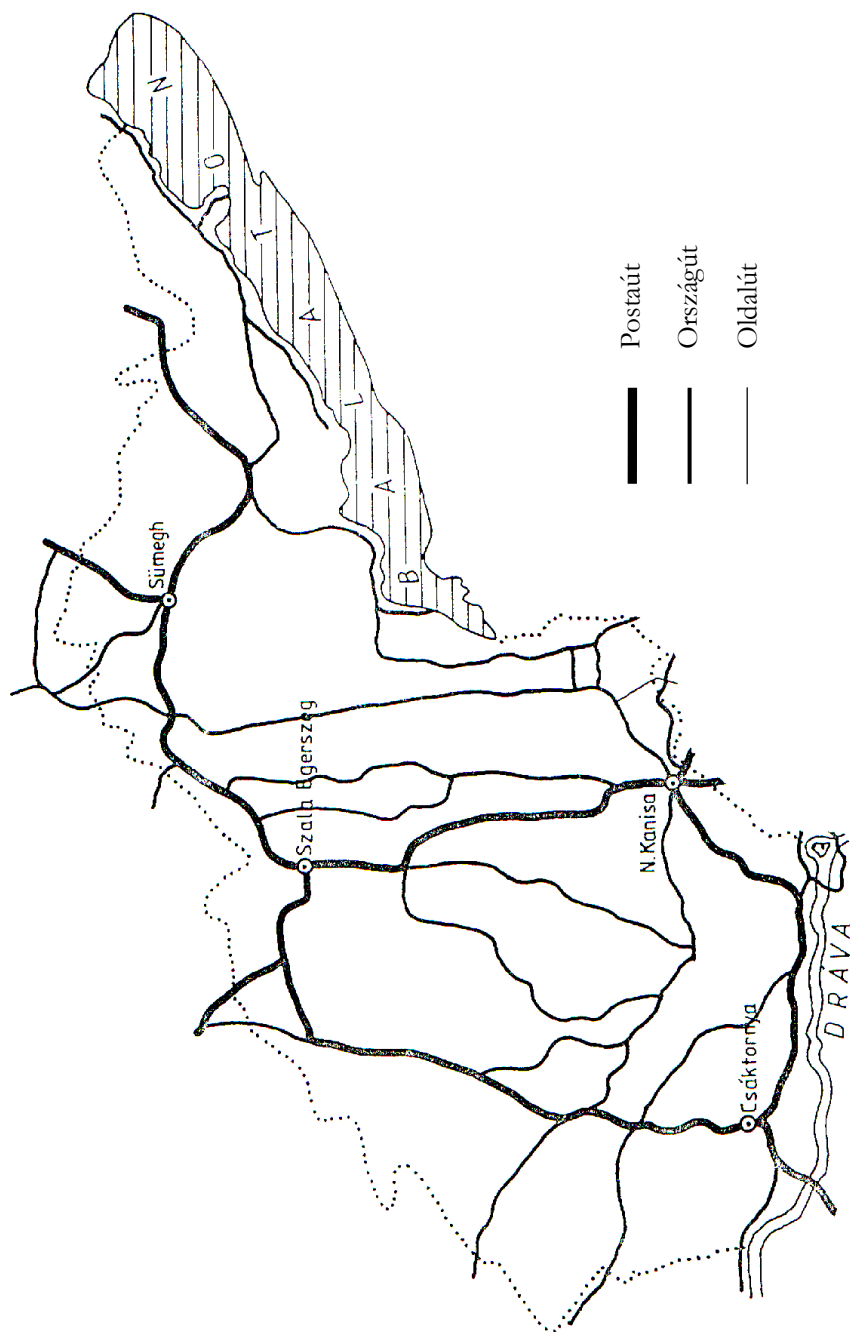
Az út Csáktornyától síkságon haladt tovább Szent Heléna, majd a Tschiskowcze kocsmá és Strukovecz falut érintve egy meg nem nevezett kocsmá mellett Muraszerdahelyre, majd tovább Lendvára. Ezen áthaladva Szent János falun keresztül Etvény kocsmá mellett Baksára ért, s innen tovább Kozmadombján át keleti irányban, Dombi kocsmá mellett elhaladva érkezett Zalalövőre.

Ez az út is több szakaszra bontható. A katonatiszt a Csáktornya-Lendva útszakaszt gyalogosan 5-6 óra alatt megtehetőnek jelezte, lovasoknak 4-5 óra, szekerekkel 6-7 óra kellett a távolság megtételéhez.

3. ábra
 Postautak Zala megyében a XVIII-XIX. század fordulóján

4. ábra
Úthálózat Zala megyében a XVIII-XIX. század fordulóján

A fontos részletekre kiterjedő megjegyzés rovatban megemlíti, hogy Csáktonyától út vezet a Ternavához.¹¹ Szerdahelyen a Murán át 120 lépés (80-90 m) hosszú jármos híd vezetett át és az út síkságon keresztül vitt Lendváig, a hasonló nevű folyóhoz. Innen sík területen vezetett az út tovább Baksáig, majd a Kerka folyó partján, annak mocsaras hajlatait követve, enyhe magaslatok között ért Kozmadombjára. A Gyersa erdőben levő Dombiani kocsmá mellett haladt tovább az út, majd elérte a Zala folyót, amelyen 90 lépés hosszú jármos híd vezetett át.

Lövőtől mélyút (Hohlweg) vezetett Zalaegerszeg felé, s ennek volt egy szakasza, amely 1 órán át erdőn vezetett át. Zalaegerszegnél több út egyesült, majd ez az út 2800 lépésnyi síkságon vezetett keresztül, majd néhány ölnyire a horizont fölé emelkedett. Ez különösen nedves időben mocsaras talajú volt, egy 50, majd egy 40 lépés hosszú fahíd vezetett át vizesárkokon.

Az út átvezetett Vas megyébe. A Szombathelyig tartó útnak két, még nagyrészt Zalában levő szakaszának időtávát 10-12 órában határozta meg (Lendvától Baksáig 5-6 óra volt gyalogosoknak, és Baksától Zalalövőig ugyancsak. A lovasságnak 8-11, a szekereknek 12 1/2 - 15 1/2 óra volt.)

Az utak állapotát a javíthatóság és a használhatóság szempontjából áttekintő rovatban a katonai jelentés a nehéz szakaszokat emelte ki. Így a zalalövői völgyesoros (Defilé) okozhat gondot, továbbá a Lövőtől Körmend irányába fekvő magaslat, amelyre csak Vorskpann (a kocsit vontató lovak elé fogott lovak – előfogat) igénybevételével lehet akadálytalanul feljutni.

Az utolsó rovat megjegyzései között találjuk azokat az észrevételeket, amelyek a különös figyelmet érdemlő útszakaszokra vonatkoznak (folyóátkelés, magaslatok stb.)

Ennek az útnak ismertetését vastag vonallal zárja le, mintegy jelezve, hogy a következő út áttekintésére kerül sor.

A táblázatban a 2. út is Zala megyei vonatkozású. Oldalt feljegyezi, hogy a (Mura-) Szombatáról a Varasdról Bécsbe közlekedő út egyik szakaszát ismerteti. A Vas megyei Muraszombatáról indulva ez az út három Vas megyei települést is érintve Bagnyánál lépi át Zala megye határát, majd keleti irányban Dobronaknak tart. Innen északra fordulva áthalad Nemesnépen és Csesztregen. Újra keleti irányba fordulva Czuppnál csatlakozik a Varasdról Bécsbe tartó postaúthoz.

Ez az útszakasz átlagosan – az időjárás függvényében – 6-8 óra alatt volt megtehető (gyalogosan, lovasoknak 5 - 6 1/2, szekereknek 7 - 9 1/2 óra kellett a megjárásához).

Az útirány megjelölése melletti megjegyzés rovat országútnak (Landwege) mondja, minősíti.¹² Ez a minősítés elsősorban arra vonatkozik, hogy az út karbantartása a helyi közigazgatás feladatkörébe tartozik. Ennél fontosabb azonban az út használói számára a járhatóság, mely az út talajától függ elsősorban. A hadmérnöki jelentés – éppen ezért – nagyon pontosan leírja az egyes útszakaszok talaját.

Az országútnak ez a része egyrészt természetes talajon halad, de kavicsozott, másik része is kijavított. Az első szakaszon minden időben jól utazható, másik részén azonban az agyagos talaj miatt, nedves időjárás esetén nehezen járható. Muraszombattól Nemesnépig vannak agyagos szakaszok, amíg a postaútba nem torkollik. A kavicsozott agyagos talaj azonban minden évszakban járható. Szombatnál megemlít egy közepesen jó állapotban levő fahidat, amely átvezet a Lendva két ágán, de a Tessenócz helység (Vas m.) fölött elhelyezkedő hidakat keskenynek mondja. Nemesnépnél hegyi vizeket említ, Csesztregnél pedig a több ágra bomló Kerkát, amelyeken jó állapotban levő hidak vannak. (A hidak fából készültek.) Muraszombattól síkságon halad az út Nemesnépig, majd lejtőkön megy tovább, amíg a postaúthoz nem ér.

A következő rovatban a Vas megyei Tessenóc falu hídját említi csak, amelyet szélesíteni kell.

Az utolsó rovatban az útszakasz általa javasolt táborhelyeit (Marschlager) említi (Muraszombat és Czupp, vagyis az út két „végállomása” a javasolt erre a célra).

A következő 3. út ismét országút, amely Letenyéről halad Bakra. Ezt az utat a hadmérnök két szakaszra bontotta. Az első Letenyétől Vindófa kocsmá és malom előtt elhaladva, a Felső Vindófán álló malmot is érintve, északkeleti irányban Tolmács falu felé tart. Innen halad tovább Bánok Szt. György, Szt. Lisló és Magyaródra. Ez az első szakasz 4 3/4 - 5 1/2 óra alatt volt megtehető (lovaknak 4 1/2 - 5 1/2 óra, szekereknek 6-8 óra kellett a megjárásához). Itt jegyzem meg, hogy Vindófa neve – feltételezhetően – a ma is megévő Fintafa elhallása mindenütt. Mivel a leírás készítője csak a Vindófa nevet használta (olykor Windofának írva) – én is ezt a névformát vettem át.

A következő útszakasz Pusztá Szt. Lászlónál elhaladva Ubornak (téérképen Úrbonak) majorságon át Nagy és Kis Söjtör érintésével ér el Bakig, ahol beletorkollik a Nagykanizsáról Zalaegerszegre vezető postaútba. Ez az útszakasz 5-6 óra alatt volt megtehető (gyalog,lovaknak 4 1/2 - 5 1/2 óra, szekereknek 6 1/2 - 8 1/2 óra kellett hozzá).

A katonaság szempontjából ez fontos út volt, ezt a megjegyzés rovatban szereplő aprólékos leírása is jelzi. Az út természetes talajon halad, csak a vidék lakosai javítják a legrosszabb helyeken és ritkán (seltén), egészében véve rossz az egész út és csak a legkönnyebb szekér számára használható (Fuhrwerk). Nedves évszakban nehéz az előrehaladás.

Pontosan feljegyzni, hogy pl. a letenyei kastély és a plébánia ház között agyagos a talaj, több helyen – különösen a malmoknál – mocsaras foltok is vannak. Vindófától mélyút (Hohlweg) vezet Tolmács faluig, amely annyira keskeny, hogy csak egy szekér (Wagen) férhet el rajta. Tolmácsnál völgy kezdődik, majd az út magaslaton át halad Bánok Szt. Györgyre, majd újabb mélyút következik szőlőhegyeken át, nagyon rossz, homokos szakaszon. Szt. Györgytől az erdőig jó az út, de az erdőn át már

helyenként mocsaras szakaszok vannak. Szt. Lászlótól meredeken halad lefelé, de Ubornak előtt homokos talajon halad, majd egy kötött talajú szakasz következik Söjtörig. Innen völgyön át, helyenként enyhén magasodva vezet az út a postaútba történő beágazásig. Ez a szakasz járható, de keskeny, mindössze egy szekér szélességű. Sok névtelen hegyi patak vágja át, az azokon átívelő hidak többnyire fából készültek, de van néhány szilárd anyagból (solide) készült híd is. A hidak egy szekér szélességűek.

A helységeket érintő harmadik rovatban szerepel, hogy a Letenye és a Kis Vindófa közötti útszakasz egyes részeit gáttal kellene megerősíteni (az utóbbi helyen malom állt), amelyhez a szükséges faanyag a környező erdőkből beszerezhető. Tolmácstól Bánok Szt. Györgyig meg kell javítani az előrehaladást s e célból az utak szélesítését ajánlja. Ugyanerre van szükség a Szt. László pusztáig vezető útszakaszon is. További útjavítást javasol a Tolmácstól Szt. Györgyre a szőlőhegyen át vezető úton is.

Katonai táborhelyül a mérnök ezen az útszakaszon Letenyét és Szent Lászlót javasolta.

A következő, 4. út a muraközi Kottory-ból (melynek eltérő helyesírása: Kotor, Kotori, Kottori, Koltory, gyakran jelentkezik a szövegben) Győrbe tart, s menetirányként Kanizsát, Istvándot és a Vas megyei Jánosházát jelöli.

Ezt a hosszú útvonalat a hadmérnök öt szakaszra bontotta, s ebből az utolsó 3 1/3 - 4 órás szakasz már Zala megyén kívül, Jánosházától Győrig tartott.

Az első útszakasz Kottoritól a Mura folyóhoz vezetett, majd azon Molnárinál történő átkeléssel Semjénföldre, Szepetnek, Kis és Nagy Kanizsa következtek. Ez az út gyalogosan 5-6 óra, lovasoknak 4 1/2 - 5, szekereseknek 6 1/2 - 7 óra alatt tartja bejárhatóknak.

A következő útszakaszt Nagy Kanizsán, a Kálváriától számítja, mely előtt halad el az út, majd Pallin falut említi, a Kanitz nevű kocsmát vagy vendégfogadót, K. Szigetet, Gelsét, Kilimant és végül A. Rajkot, mint ennek a szakasznak utolsó állomását. Ezt a távolságot 5 3/4 - 7 óra alatt tartja bejárhatóknak gyalogosan. (Az út lovasoknak 5 1/4 - 6 óra alatt, szekereseknek 6 1/2 - 8 1/2 óra alatt volt megtehető.)

Ezt követően az út Alsó és Felső Rajkon át haladt tovább Pacsa, majd a Sergi malom előtt Igricze faluba. Rád, Misefa, Nagy- és Kis Kapornak, s Orbányosfa volt még jelzője ennek az útvonalnak. Ez az útszakasz 6-7 óra alatt volt megtehető gyalogosan (lovasoknak 5 1/4 - 6 óra, szekerekkel 7 1/2 - 9 óra alatt volt megjárható az út).

A következő útszakasz irányjelző helységnevei: Istvánd, Szepetk (mely a térképen és a magyarázó szövegben Szöpötk formában szerepel), Bakod, Poczol, a Szalabér kocsmá, Bekots malom, Battyk, Türgye, Öttvös, Jabola, s aláhúzottan a már a megyén kívül fekvő Jánosháza.

A. Rajktól Türgyéig ill. Jánosházáig tartó távot 6 1/4 - 7 órányira becsülte a mérnök (lovásoknak 5 1/4 - 6 óra), szekerekkel 7 - 8 1/2 óra volt a távolság.

Az utat a mérnök a megjegyzés rovatban igen részletesen mutatja be. Kottoriból Szepetneken át az út természetes talajon halad és jó állapotban van. Kanizsáig homokos, majd onnan Szöpötkig agyagos a talaj, a föld népe javítja a legfeltűnőbb helyeken. Szöpötkről Türgyéig postaút, tehát rendben tartása már nemcsak a föld népének gondja és feladata. Türgyétől Jánosháza felé természetes talajon halad tovább. Az út egészét utazhatónak jelzi, bár az utazás lehetőségét az időjárás befolyásolja. Az eltérő talajösszetételtől sok minden függ.

Az előbb elmondottakat még egyes útszakaszokkal kapcsolatosan részletezi is. Így pl. megemlíti, hogy Kottoritól Szöpötkig bekvicsozták az utat.

Kottorinál komppal (Überfuhrplatte) történő átjárási lehetőség van a Murán, Molnárinál vizesárkok felett jó fahidak vezetnek át, Nagy és Kis Kanizsa között folyó kanálison jelenleg még használható fahíd van, ezen kívül néhány névtelen patak felett vezetnek át fahidak.

Molnári és Szöpötk között hullámos magaslatok vannak, s többnyire erdőkön át vezet az út. Részletesen taglalja a Kanizsától vezető út talajviszonyait és megjegyzi, hogy az erdei utak gyakran „a természetnek átengedettek” (... es is gänzlich seiner Natur überlassen). Rád körül ismét megemlíti a névtelen patakokat, amelyek ezt a vidéket is jellemzik.

Felső Rajktól két irányban is vezet út. Az egyik erdőn halad át, Igritze felé, ahol zsíros (kötött) szántóföldi talajon vezet át.

A másik, Felső Rajknál elágazó út magaslaton és fahídon keresztül vezet, majd mocsáron át és egy tégláégető (Ziegelofen) előtt halad el, egyrészt agyagos, másrészt zsíros, kötött talajon, erdőben és enyhe hajlaton át, majd sík területen. Egyes területeken nagy óva-tosságot javasol az előrehaladásban, mely fáradtságos a falvakon át. Az út általában egy szekér széles, de a földeken is át lehet haladni.

A Rádnál egyesülő út agyagos talajon halad Kapornak mezőváros felé. Több fahíd vezet ebbe a helységbe, s ugyanilyenek aztán kifelé is vezetnek, s ez kedvező a menetelés számára.

A talajadottságok további ismertetése után megjegyzi, hogy Istvánd és Szöpötk között a Szala folyó fölött szilárd anyagból és fából készült híd ível át.

Szöpötk és Türgye között a postaút a Szalaeegerszegről Sümegre vezető út szakasza. Itt a természetes talajt kavicssal illetve murával fedték és mindig jó állapotban tartják. Ez alól Batyk kivétel, ahol a homokos talaj miatt nehezebb a járás, de ez az útszakasz nagyon rövid. Ez enyhe hajlaton vezet át, amelyen több névtelen patak van, de ezeken szilárd fahidak állanak, ámbar szélességük nem haladja meg az egy szekér szélességét.

Türgyétől az út Öttvösönig nagyon homokos talajú, ami azt jelenti, hogy száraz időben nehezen járható, esőzés idején jobban. Az erdőn átvezető útszakaszt murvával behintették. Öttvösnél, Türgyénél kis patakokon átívelő hidakon vezet át az út.

A hadmérnök – községeket érintő – megjegyzései az egyes útszakaszokhoz kapcsolódnak. Így pl. a Szöpötk körüli útszakasz murvával való behintését javasolja. Nagykanizsa körül is az utak javítását sürgeti. Másutt a vízlevezető csatornák építését szorgalmazza. Alsó Rajknál az utak fával való megerősítését javasolja, amelyhez a környező erdőkből be lehet szerezni a szükséges anyagot. A Kapornak körüli hidak kiszélesítését is javasolja.

Jabulával kapcsolatosan ismét kiemeli azt, hogy mivel az út nagyon rossz, az átjárás szűk, nyugati irányban a földeken kell áthaladni. (Jabula nevével később foglalkozunk.)

A hadi célú megjegyzésekre szolgáló legszélső rovatba ismét az ezen út mellett kijelölhető táborhelyek nevét jegyezték fel: Kottori, Nagykanizsa, Orbánosfa, Türgye és Jánosháza. A védhető helyeket is megemlíti. A csapatok mozgásával kapcsolatosan is voltak megjegyzései. Szemlátomást ezt a Zala megyét észak felé átszelő utat, mint hadi utat jól hasznosíthatónak képzelte a hadmérnök, nyilván még emlékezetében élt a francia háború alig néhány éves, keserű élménye.

A következő, sorrendben az 5. út, ugyancsak Zala megyét érinti. Útirányként következőt írta a hadmérnök: postaút „Kanisáról Szala Egerszegig”.

Ez a tény ezért érdekes és fontos, mert a postautak hivatalos adatait a XIX. század elejéről más forrásból ismerjük. Az 1804-től kiadásra került postalexikon XVII. postaútként tartja nyilván a Reise Routen között, ahol a postastációk közötti távolságokat is közli. Nagykanizsa, mint Absats-Poststazion átmenő állomása volt a Zágráb, a Csáktornya, az Eszék, a Kőszeg és a Varasd felé tartó postautaknak.

Nagykanizsa és Zalaegerszeg közötti útszakaszon három kijelölt postaállomás volt: Nagykanizsa, amelytől egy-másfél stációnyira volt Hahót, és ettől egy postaállomásnyira Zalaegerszeg. Minthogy egy postaállomásnyi távolság – az előírások szerint – 2 német mérföld volt,¹³ s egy német mérföldet hivatalosan utóbb 15 kilométernek számítottak át,¹⁴ ez a távolság tehát akkor 75 kilométer volt.

A hadmérnök ezt az általa Nagykanizsa-Zalaegerszegi postaútnak feltüntetett utat három szakaszra bontotta, de ennek csak két első szakasza tartalmazza a már említett két mezőváros közötti távolságot. Ez utóbbit jó idő esetén, gyalog 13 óra alatt tartotta megtehetőnek. Ha a jelenlegi útjaink távolságát nézzük, akkor ez az eredmény már jelzi azokat a nehézségeket, kitérőket, amelyeket ezen az úton haladóknak (akár postakocsin, lovon vagy gyalog haladtak) le kellett gyűrniük.

Az utak akkori állapotába a mérnöki jelentés nyújt bepillantást, azok használata szempontjából mutatván be azokat.

Mint azt már említettük, a táblázatos kimutatásban ez az út három szakaszra oszlik. Az első útszakasz iránya a következő: Nagykanizsáról a postaút Pallén vagy

Pallin felé vezet, majd Kanáts kocsmá mellett elhaladva Korpaváron és Német Szent Miklóson halad át, ismét két kocsmá mellett vezet el az út Szent Balás alatt és így érkezik el Alsó és Felső Hahótra. Ezt a távolságot 6 1/2 - 7 1/2 óra alatt lehet megtenni gyalog (lovon 6 - 6 1/2, szekerekkel 8-10 óra kellett a megjárásához).

A következő útszakasz Fogos major előtt halad el (ez feltételezhetően Fakos puszta), majd Csurgó majort érintve Backra (sic!) megy, onnan Sárhida néhány háza előtt elhaladva, Boczföld nevű kocsmát érintve, Bessenye falun át jut el Zalaegerszeg mezővárosba. Ezt a távolságot 6 1/2 - 7 1/2 óra alatt lehetett megtenni (lovon 6 - 6 1/2, szekerekkel 8 1/2 - 10 1/2 óra alatt).

Az itt áttekintett útvonalat egy szakasszal meghosszabbítva, az Kaszaháza irányába haladt tovább, majd Nekeresy major (Majerhof) következett, s továbbhaladva Poszva és Szent Ivány falun át Alibánfa és Lukafa előtt, Olláron és Pókafán át ért Szöpötkre, ahol a már említett utakkal egyesült. Ezt a távolságot 4 - 4 1/2 óra alatt tartotta megtehetőnek (lovon 4-4, szekerekkel 5-6 óra alatt lehetett megjárni).

A megjegyzések rovatában ismét hosszú beszámoló készült az egyes szakaszok állapotáról, a haladás nehézségét is feltüntetve, megmagyarázó talajösszetételről stb.

Ezekkel az utakkal illetve útszakaszokkal is hosszasan foglalkozik a hadmérnök jelentése. Megjegyzései általános áttekintéssel kezdődnek, amely szerint Nagykanizsától Bakig az út természetes talajon halad, majd Baktól Zalaegerszegig homokos talaj a jellemző és onnan Szöpötkig, majd tovább Türgyéig az út talaja murvával javított. Szélessége megfelelő, a föld népe robotban javítja. Száraz időben az út jól járható, de nedves időszakban helyenként nagy vizek borítják.

A következő szakaszban a mérnök már a részletekre is kitér. Kanizsától a Kálvária hegyig agyagos, majd homokos a talaj Kanátsig. Ezen az útszakaszon enyhe hajlatok vannak és néhány jó fahíd kis névtelen patakokon. A Kanáts kocsmá épülete után Kapornakon át Szöpötkre vezető út fahídjairól emlékezik meg, amelyek közül három a középső főkanálison áll. Vagyis a végrehajtott első vízrendezésnek áldásos hatása máris lemérhető. Megemlíti a Kanisa folyót, a síkságon átvezető utat, amelynek nagy része homokos és jól járható. (A homokos talaj – mint azt tapasztalatból is tudhatjuk – száraz időben utazható nehezebben, ezt korabeli utazók is gyakran szóváltették Magyarországon, nedves időben viszont a talaj jó vízelnyelő képessége miatt könnyebben járható. Az agyagos talaj éppen ennek az ellentéte.)

Az út egyik legnehezebb szakaszaként a Csurgó kocsmá után következő részt említi Bak felé, hol meredek szakasz található, mely mintegy 500 lépésnyi távolságban Bak irányában halad lefelé. Itt a vontató állatok igénybevétele szükséges (Vorspann). Ezen a részen is feljegyez egy közepes minőségű fahidat, amely nyilván irányjelzőként is szolgál. Baknál a Veliczka víz (Wasser) csatornáját középen egy szilárd és megfelelő szélességű fahíd szeli át.

Baktól agyagos talaj visz tovább, mely homokkal és murvával is kevert, feltöltött, s ez vezet Zalaegerszegre, enyhén emelkedő síkságon. A megyeszékhelyen a Zala folyón szilárd és faanyagból készült jármoshíd vezet át. Az út a továbbiakban Nekeresfy majorig jó állapotban van. Ettől a majortól Boszváig (helyesen: Poszváig) erdőben vezet az út, nagyon homokos talajon, s nehéz előrehaladással.

Szöpötk körül ismét murvázott az út, jó állapotban van. A kis patakokon szilárd fahidak vezetnek át s itt is enyhe lejtőkön megy az út.

A helyi hatóságokkal kapcsolatos rovatban a hadmérnök csupán Fogos majornál (térképen Fakos puszta) jegyzi fel, mint sürgős teendőt, hogy az utat ki kell szélesíteni, dorongokkal megerősíteni (mit Prügel), hogy az áthaladó alakulatok állásaikat elfoglalhassák.

Ennek az útnak hadászati fontosságát emeli ki az utolsó rovatban lévő bejegyzés szokatlan hosszúsága és tömörsége. Az ezen az úton történő vonulás Kapornakon át Szöpötk felé nem kerülheti el a mocsáron való áthaladást. Részletesen taglalja a Veliczka irányában történő haladást, a csapatok elhelyezkedésének lehetőségét. Táborhelyként Nagykanizsát, Felső Hahótot, Fogos majorságot, Szalaegerszeget és Szöpötköt jelöli meg.

A táblázatban feljegyzett következő, a 6. út is átszeli Zala megyét s ennek iránya is Dél-Észak. A Horvátországi Kapronczáról indul Kanizsa, Keszthely, Sümeg és Vásárhelyen át (ez már Veszprém megye) Győrbe.

A Kapronczáról induló út a derneyi révhez vezet, majd az azon való átkelés után Dernye és a kocsmá mellett elhaladva, a folyó balpartján, a Somogy megyei Zákányon és Surdon át, egy majorság majd Szent Miklós falu mellett elhaladva jut el Nagykanizsára. Ennek a szakasznak, melyet a Drávától Nagykanizsáig számít, a menetideje 7-8 óra. Lovasoknak ez a távolság 6-7 órát, szekerekkel 8 1/2 - 10 órát vett igénybe, e mérnöki számítás szerint.

Ennek az útnak következő szakasza már teljesen Zala megyében haladt, Nagykanizsától Nagy Récsén át, a Bank kocsmá előtt, Galambok és Komárvároson át érkezett Kis Komárom mezővárosba, tehát a megye keleti részén haladt északi irányban. 5-6 óra volt a tervezett menetidő (lovasoknak 4 - 5 1/2 óra, szekerekkel 6-10 óra).

A következő útszakaszon az alábbi lakott helyeket említi irányjelzőként: Magyaród, majd Hídvég, Lebuj, Égenfölde, Sármellék, s a Pahaky (sic!) térképen nem szereplő kocsmánál Keszthely felé fordulva, ezt az útszakaszt 7 1/2 - 10 óra alatt tehetik meg a gyalogosok (lovasoknak 6-8 óra, szekerekkel 8-12 órának jelzi a menetidőt.)

Az út utolsó előtti szakasza Keszthelyről indul és egy kocsmá előtt halad el, Szántó falun és Bazsin át ér Sümegre. 7-8 órát számítanak a menetidőre (lovon ez 6-8 óra, szekerekkel 8 1/2 - 10 óra).

Végül az út utolsó szakasza Sümegről Rendeken, Kajánföldén és Káptalanfán át haladva, Zala megyét elhagyva jut a Veszprém megyei Vásárhelyre. Ennek az útszakasznak menetideje: 6-7 óra, lovon 5 óra. A szekeres menetidő feljegyzése elmaradt.

Az út szöveges ismertetésében a hadmérnök előrebocsátja, hogy annak nagy része természetes talajon halad, de egy része murvázott, kavicssal megerősített, s mivel postaút, egész évben rendben tartják, járható.

Szakaszonként haladva leírja, hogy Dernyétől kezdetben emelkedik az út és szilárd talajon halad, majd síkságon, kötött talajon halad tovább keleti irányban egy kocsmához, ahonnan negyed órányira meredek és agyagos talajú magaslat következik, úgy hogy azon esős időben nagyon nehéz a továbbhaladás. Ezt követően az út enyhén magasodva vezet Szt. Miklósig, homokos talajon, minden évszakban utazhatóan. Nagykanizsától több kisebb névtelen patak szeli át. Nagykanizsától N. Récsén át Galambokig tartó útszakasz nagyrészt agyagos talajú, erdőn vezet át és enyhe magaslatokon fel és le. A N. Récsétől keletre fekvő völgy talaja kötött és mocsaras. N. Récsétől a völgyön át völgyszoroson (Defilé) vezet az út lefelé. Galamboknál egy kis hidat találunk, amely egy patakon vezet át, homokos talajú ez a rész, száraz évszakban nehezen, esős időszakban könnyebben járható. A továbbiakban is aprólékosan leírja a mocsaras helyeket, az azokon átvezető hidakat, s a talaj minőségét. Magyaródnál említést tesz a homokos talajról, majd a Hídvégi hídról, mely a Balaton kezdeténél van. Itt homokos a talaj, majd az út egy szakasza erdőben halad, ahol mocsaras talajjal kell számolni. Sármellék falunál már kötött a talaj, egy része az útnak emelkedik a Pahoky kocsmáig, agyagos talajjal ez a szakasz nincs a megkívánható állapotban, az esős időben lezúduló vizek nagyon sok kárt okoznak benne. A Pahoky kocsmától Keszthelyig mocsaras a talaj, de kővel, murvával megerősítették.

Az útnak ezt a szakaszát egyébként megjavították, legutóbb kiszélesítették. A hidak jó állapotban vannak, nagyrészt fából készültek, minden évszakban jók, de csak egy kocszi szélességűek.

Keszthelyről két út vezet Sümegre, az egyik Szántón, a másik Zsiden át, az utóbbi kicsit közelebb van, de az előbbi a kedveltebb.

Az első Keszthelyről agyagos talajon halad egy kőhídig (Steinere Brücke), onnan a talaj homokossá válik, s enyhe magaslaton vezet egy fakeresztig. Itt ismét lefelé fordul és sziklás talajon halad tovább. Egy kis erdőn átmenve a Gyöngyös kocsmá előtt kell elhaladni. A Szántói malom előtt, amely az úttól keletre fekszik, agyagos mélyút vezet felfelé, majd keletre elkanyarodva éri el Szántó falut. A következő útszakasz a Gath patak völgyében s erdőben vezet. A Szántón való áthaladás a köves talaj miatt nehézkes, mindamellett megfelelően széles.

Szántótól ismét agyagos talaj és erdő következik. Hidegkút házai előtt elhaladva enyhe magaslat jön, melynek talaja erősen köves.

Az erdőtől Basiig kötött, köves a talaj, enyhe lejtőkön homokos talajon, majd az utolsó szakaszon síkságon, réteken át, amelynek kavicsos része van, vezet az út Sümegre.

Ezen a részen több névtelen patak van, azokon hidak állnak, de ezek csak egy szekér szélességűek. Az út egyébként elég széles és a föld népe rendszeresen javítja.

A másik út Keszthelyről Sümeg felé Alsó és Felső Zsiden (a mérnök a nevet itt elírta: Szid szerepel a szövegben) vezet át, s az elején szilárd talajon és enyhe emelkedőn vezet, majd egy ún. kőfejtőn át (Steinbruch) egy völgybe vezet, de szilárd talajon és ezen a szakaszon széles és jó az út.

Innen aztán az útnak egy szakasza, mintegy 1500 lépés kötött homokos talajon, egy erdőn halad át, de ez csak egy szekér szélességű és rossz. Innen Alsó Zsidig szilárd a talaj, e faluba 300 lépés hosszú mélyút vezet és ez az útszakasz nagyon rossz.

Zsidtól az út egy kis patak fölött vezet át, amely Alsó és Felső Zsid között folyik, s amelynek széles és mély árka van, mindkét híd fából van, szilárdan megépített, de csak egy szekérnyi szélességű.

A két falun jó az áthaladás (Passage), noha mindkettőben köves a talaj egészen a malomig. Onnan köves szántóföld vezet felfelé és ez a szakasz nagyon rossz. A továbbiakban az út egy óra hosszát erdőben vezet tovább, homokos és kavicsos talaja rossz, enyhe lejtőkön halad, fel és le. A sziklás részen veszélyes a közlekedés. Az erdő Sümegig tart.

Az utat a föld népe kijavítja, ahol szükséges, de ennek ellenére nehezen járható. Esőzés idején megvan az az előnye, hogy a Szántón és Csehin átvezető úton kívül erre is meg lehet közelíteni és elérni Sümeget.

Sümegről Vásárhely felé homokos, szilárd talajon visz az út és jó állapotban van tartva. Enyhe lejtőkön vezet fel és le, Kajánföldén egy kis patak keresztezi, amely itt két ágra szakad, az egyikén egy jó állapotban levő szilárd híd, a másikon fahíd vezet át, ez utóbbi is szilárdan megépített, de kicsit keskeny.

Ezzel zárul a megjegyzések rovata. A következő rovatban, amely a közvetlen teendőket közli, tanács és elvárásként a Galamboktól átvezető úton lévő két híd megerősítését és a mocsaras rész donga-, vagyis dorongúttá alakítását (Prügel-Weg) szorgalmazza, amelyhez a szükséges faanyagot a környező erdőkből be lehet szerezni.

Sármelléktől egészen a Páhoki (Pahoky) kocsmáig az úton szükségesnek tartja levezető árkok elkészíttetését, hogy az esővíz ne rombolhasson.

A Keszthely után a fakeszttől vezető utat murvázni javasolja és itt is szükség lenne levezető árkok ásására. A szántói malom utáni patakon hidat kellene verni, s a magasba vezető mélyutat ki kellene szélesíteni és dongafával, dorongokkal befedni („mit Prügel belegt werden”). A majorság így könnyebben elérhetővé válna.

A Keszthelyről Sümegre vezető másik útnál is közvetlen javítást jegyez fel. Annál az útszakasznál, mely az erdőn vezet át és eléggé elhasznált, földdel való feltöltését javasolja.

Javasolja a zsidó út említett 300 lépésnyi részét is megjavítani, az esővizek elvezetéséről történő gondoskodást. Ismét kiemeli az erdőn át utazás nehézségeit, amely a sziklák között veszélyes.

Az utolsó rovat a hadsereg menetelésével kapcsolatos megjegyzéseket foglalja hosszan és részletezően. Felsorolja a „felállási helyeket” (Aufstellungen), s táborhelyként ezen az úton a következő településeket jelöli meg: Nagykanizsa, Kiskomárom, Keszthely, Sümeg és Vásárhely.

A táblázatban szereplő következő út: a 7., Somogyon megy keresztül, Berzencétől Iharosberényen át Marcaliba tart.¹⁵

A következő, 8. útvonal ugyancsak Somogyot érinti és délről északi irányba vezet. (Berzencétől Böhönyén át tart Marcaliba.)

A táblázat 15. oldalán feljegyzett 9. út azonban ismét Zala megyét érinti. A táblázat oldalán ennek az útnak a megjelölése: Landweg vagyis országút, amely Lendváról indulva a Varasd-Bécs országútba kapcsolódik, Nován halad át Bakra és a Kanisa-Zalaegerszeg postautat is magába foglalja.

Ez esetben nyilván a postautakat összekötő utak tárgyalásáról van szó. Ezt támasztja alá az is, hogy az út mindössze két szakaszra oszlik.

Az első útszakasz Lendváról indulva kiágazik a Varasdról Bécsbe tartó postaútból és Rédicss falun át halad Lenti mezővárosba, majd azon át Szombathely és Hernyék falvak érintésével érkezik Novára. Ezt az útszakaszt 6-8 óra alatt tartja megtehetőnek gyalogosan, lovon 5 - 6 1/2, szekerekkel 7 1/2 - 9 órára volt szükség a megjárásához.

A Lendváról Novára tartó út második szakasza egy vámháztól indul, Zágorhida néhány háza előtt elhaladva Tárnok és Vakolya (térképen: Vakola) falvakon áthaladva jut el Bakig, ahol egyesül a Kanizsáról Zalaegerszegre tartó postaúttal. Ezt a távolságot 4 - 5 1/2 órának jegyezték fel, lovon 3 1/2 - 4 1/2 óra alatt volt megtehető, szekerekkel 5 1/2 - 7 óra menetidőt jegyeztek fel.

Az út egészét a mérnök a természetnek „átengedettnek” mondja, így csakis száraz évszakban használható. A föld népe ritkán javítja ezt az útszakaszt. Itt az út agyagos talajú, enyhe magaslaton halad egy mély vízmosás felett fahíd vezet át, majd bokros helyen (Gebüsch) áthatolva Rédicss faluba ér, ahonnan egy mély és széles vizesárok felett fahídon lehet átkelni. A vízmosásnál nagy kanyarulata van az útnak, amely aztán az erdőben levő téglavetőhöz vezet, majd egy erősen elhasznált (stark ausgefahrenen) útszakasz következik Lentiig, agyagos talajú, ahol nedves időszakban nagyon nehéz az előrehaladás.

Lenti mezővárosban az áthaladás elég jó, megfelelően széles. A Kerka folyó fölött jó fahíd vezet át, Lentitől Szombathely faluig magasodik az út és murvázott, ezen a

szakaszon több fahídon át vezet az út a Kerka folyásáig, amely a környező erdőket elmcasarasítja. Szombathelytől magaslaton visz tovább az út Hernyékig, ez is meglehetősen elhasználódott út, kisebb patak felett fahíd vezet át.

Hernyéktől magaslaton és erdőben agyagos talajon vezet Nováig az út, amely esős időben nagyon rossz. Novától ugyancsak magaslaton vezet tovább, Zágorhidán a malomig a malompatakon fahíd vezet át, s az út egy szakasza erdőn keresztül halad melynek végén, mintegy 200 lépésnyi út nagyon rossz.

Ezt követően halad tovább az út Tárnokig, amely esős időben nagyon rossz. A falun az áthaladás jó, csak a patak feletti híd nagyon keskeny. Tárnotól Vakolyáig agyagos az út, nagyon meredeken ível felfelé, s így az áthaladás is szűk. Vakolyától Bakig az út nagy része az erdőn át vezet, s ez a rész berki legelő. (Hayde Grunde.) A Bak felé vezető magaslaton haladó út a falun át keskeny és rossz. Itt jegyzi meg még a mérnök, hogy Tárnotól Bakig több a javítás, mint az út többi szakaszain.

A konkrét javítási igényeket tartalmazó következő rovatban a hadmérnök a Rédicstől a tégláigetőig vezető erdei út megjavítását sürgeti és dongaut készítését javasolja, amelynek anyaga a környező erdőkből könnyen beszerezhető.

Lenti és Hernyék közötti szakaszon az útnak rőzsével való megerősítését javasolja és vízlevezető árkok ásását.

Zágorhida házaitól ismét a vizek elvezetését és az említett 200 lépésnyi útszakasz kijavítását sürgeti. Vakolyán pedig csak akkor lehet áthaladni, ha a két vízfolyás feletti hidakat helyreállítják.

Ez az út, amely fontos összekötő út volt, hadászati is jelentékeny. Menettáborhelyként: Lendva, Nova és Bak nevét jegyezte fel a jelentés készítője.

A következő, a 10. út ugyancsak összekötő út volt Zala megyében. Országútként említi, amely Dobriból Lendván és Letenyén át halad Tárnok felé. A rövid iránymegjelölést hosszabb magyarázat egészíti ki. Az út Dobriból a Lendva-Letenye, a Mura mellett haladó főútból ágazik ki és Kis Lakos, Tormaföldje érintésével Szécsi Sziget mezővárosba vezet, ahonnan egy kőből készült kép és egy téglavető között, egy magaslaton át halad Páka falu felé. Innen Ortaházára vezet tovább. Ezt a távolságot 5-6 óra alatt megtehetőnek írja. (Lovasságnak $4 \frac{1}{2}$ - $5 \frac{1}{4}$, szekereknek 6-7 óra menetelési időt jegyzett fel.)

Ez az út Gutorföld, Kozmadombja falvakon halad át és ér el Tárnokra, majd a már előbb leírt úton: Vakolyán át halad Bakra. A menetidő 6-7 óra, lovasoknak $5 \frac{1}{2}$ - 6, szekerekkel 8 - $9 \frac{1}{2}$ óra alatt tehető meg.

A megjegyzés rovatba feljegyzett részletes ismertetés országútnak jelöli meg ezt az utat, amely Dobriból indul. A Muraközéből érkezik: Dekanoveczből Kis Cserneken és Szent Királyon áthaladva Baknál torkollik bele a Kanizsa-Zalaegerszeg postaútba. Mindig jó állapotban tartják és mivel természetes talajon halad, jól használható.

Dobritól Szécsi Szigetig a természetes alaptalajt murvázták, kavicssal erősítették meg, az oldalárok is elég széles és jó. Az út síkságon és – részben – hegyoldalakon vezet, több névtelen patak és közepesen jó fahíd van ezeken az utakon.

Szécsi Szigettől rövid szakasz vezet a Kerkán álló malomhoz – jegyzi fel a mérnök – amelynek agyagos a talaja, de innen homokos talajú rész következik. Az első szakasz nedves időben nehezen, a másik könnyen utazható. Pákáig síkságon halad át az út, ezen a helységen patak folyik át, amelyen jó és széles fahíd áll. Az átjárás széles és jó.

A továbbiakban agyagos és homokos talajok váltakoznak Ortaházáig, majd onnan Gutorföldig síkságon, végül mélyúton haladva van egy 500 lépésnyi szakasz, amelyen kocsival – különösen esős időben – nagyon nehezen lehet haladni. Kozmadombjától Tárnokig az út magasba vezet, agyagos talajú és egészen jó.

Tárnoktól Vakolyán át Bakra tart az út, s ott egyesül a Kanizsa-Zalaegerszeg postáúttal. Ez a szakasz jó állapotban van, javítják.

A lakosságot közvetlenül érintő rovatban a hadmérnök csupán a Kozmadombja előtti 500 lépésnyi erdei útszakasz rőzsével történő kijavítását javasolja, utalva arra, hogy anyagot a közelben lehet találni. Az utolsó rovatban az óvatosan történő előrehaladásra hívja fel a figyelmet, Ortaházát és Bakot emeli ki.

A következő, 11. út ismét egy összekötő útként szeli át Zala megyét, de más irányban, mint az előbbiek. Felső Rajktól indul Zalaegerszegre, és a megye más útjait kapcsolja be az ún. hadiutak rendszerébe.

Az útirány a következő: a Kanizsáról Istvánd felé tartó országútból Felső Rajknál ágazik el, elhalad a tégláégető előtt, majd átmegy Szt. Mihály és Pölöske falvakon, Vaskapu malma előtt, majd Szt. László Egyháza, Szt. Tamás és Bötöfalva településeken át Alsó Apáthi, Felső Henye településeken át Alibánfánál csatlakozik ismét egy főúthoz: a Zalaegerszegről Türgyébe vezető postaúthoz. A menetidő 6 1/4 - 7 1/4 óra (lovon 5 1/2 - 6 1/2 óra, szekerekkel 7 1/2 - 9 óra szükséges a megjárásához).

Ez az országút – ahogyan a mérnök a megjegyzések rovatban írja – természetes talajon halad, a föld népe javítja hibáit. Egy része agyagos, más része homokos és – az időjárás függvényében – hol jobban, hol nehezebben járható.

Az út nagyobb része síkságon, majd enyhe hajlatokon vezet. Szt. Mihálnál egy mocsáron kell áthatolni, amiből gátszerűen magasodik ki az út s ezen tartós hidak állanak. Középen még több kis patak is átszeli, fahidakkal. Alibánfánál egy szilárd, fából készült jármos híd vezet át a Zala folyón.

E rövid útszakasszal kapcsolatosan közvetlen és gyors javítást igénylő megjegyzés nincs. Az ún. katonai rovatban megemlíti a mérnök, hogy Szt. Mihály és Pölöske között kis földnyelv van (Erdzunge), mely mesterségesen készült, s a mocsár szélén vezet el, amivel utat lehet megtakarítani.

A feljegyzett következő, 12. út rövid szakasza a Zalaegerszegről Körmendre vezető postaútnak. A megyeszékhelyről indulva áthalad Olá falun (ami közvetlenül

Zalaegerszeg szomszédságában van, Vályi András lexikonában¹⁶ Oláh néven szereplő falu). Az út a Zalán álló malommal szemben halad el, balról Varhota fekszik (Vályi korabeli lexikonában Vorhota néven szerepel), és a következő falvak között halad még el: Andráshida, Gebard (Vályinál Gébárt, a térképen sem szerepel), Alsó és Felső Bogod (Vályinál Bagod), Börönd, Egyházás Bük, majd áthalad Zala megye határán és csatlakozik a Varasd-Bécs postaúthoz.

Az időtávot 7 1/2 - 8 1/2 órának jelzi a hadmérnök gyalog és feljegyzésében csak ez az egy idő szerepel.

Az út természetes talajon halad, de murvázott, tehát mindig jó állapotban van. Zalaegerszegtől Andráshidáig síkságon halad, a Zalán szilárd, fából készült jármós-híd áll, s enyhe hajlatokon, magaslaton vezet az út egészen Böröndig. Több névtelen patak vágja át, amelyen jó fahidak állnak. Ezek egy szekér szélességűek.

Ennek az útszakasznak leírása mellett a harmadik, a helyi utat javító „hatóság-nak” szóló megjegyzés nincs is, csupán a „katonai” rovatban szerepel annyi megjegyzés, hogy Andráshidánál a Zala bal partján az ellenség átkelését akadályozni lehet.

Menettáborként Zalaegerszeget és Körmentet jegyezték fel.

A 13. út ismét hosszabb, két szakaszra osztott út, amely azonban mellékútnak minősül: Galamboktól vezet Zalabérre.

Az út iránya: Galamboknál ágazik ki a Weeg-nek minősülő út a Kanizsáról Keszthelyre tartó főútból (Straße). A galamboki juhászattal szemben vezet el az út Karosra, majd a Garabonz kocsmá és malom mellett elhaladva, az úttól balra eső Merenye előtt halad el és ér el Kis- és Nagy Radára. Innen Szabar néhány háza következik, majd áthalad az út Alsó és Felső Bárádon, Esztergályon és innen ér el Szala Apátiba.

Ezt az útszakaszt 6 1/2 - 8 óra alatt jelzi megtehetőnek. (Lovon 5 1/4 - 6 1/2 óra, szekerekkel 7 1/2 - 10 óra volt a menetidő.)

Ennek az útnak második szakasza: Hosszúfalun, Bókaházán, Új Falun, Felső Csányon és Kehidán át vezet. A Szt. Tamás kápolna előtt halad el Barátságigeten át, majd elhagyja Koppán falut, Kosári pusztát és így ér el Szt. Groth mezővárosba. Innen aztán Felső Aranyadon át jut el Zalabérre, ahol a Zalaegerszeg – Sümeg postaútba torkollik. Ez az útszakasz 7 - 8 1/2 óra alatt volt megtehető. (Lovon 6-7 óra, szekereknek 8-10 óra volt a menetidő.)

A részletes útleírás az egész utat általában jónak, országútnak említi, amely természetes talajon halad és az egész szakaszt a föld népe tartja karban. Száraz időjárás esetén jó. A Zala völgyében a folyó jobb partján vezet, enyhe hajlatokon, nagyrészt síkságon át. A talaj minősége részint kötött, agyagos, de helyenként homokos is.

Az útra Kis Komáromból vagy Galambok felől lehet rájutni. Az előbbi út Kis Komáromtól mocsaras talajú síkságon és egy bozótos térségen vezet át és ez az útszakasz széles és jó állapotban van. Az ezen a szakaszon található öt híd szilárd és meglehetősen széles.

A Galamboktól vezető, másik út kevert szántóföldi talajon halad Karosra, ahol egyesül a Kis Komáromból induló és előbb említett úttal. A galamboki juhászatig síkságon vezet az út, majd enyhe lejtőkön halad tovább. A talaj a Garabonzi kocsmáig homokos, majd Nagy Rada falun áthaladva, onnan 200 lépés hosszan mélyút vezet kötött, szántóföldi talajon (fetten Ackergrund) lefelé. Innen homokos a talaj, néhol agyaggal kevert és csak Báránd előtt, majd Esztergály felé válik ismét homokossá, Csányig szántóföldi talajon halad, s innen Szala Apáthi magasságában erősen elhasznált (stark ausgefahren), rossz. Csányhoz magaslatról vezet le az út, amelyet az esővíz minden alkalommal rongál, úgy hogy majdnem mindig rosszul járható.

Csány előtt ismét barna szántótalajt jelez a jelentés szövege, Barát-Szigetnél jó állapotban lévőnek írja azt a hidat, amely egy széles és meredek vizesárok felett vezet át, de valamelyest keskeny (etwas schmal), de szilárd építmény.

Mindenhol megvan az átjárás, kivéve azt a szakaszt, amely Koppan falu előtt hosszan halad át, s amely nagyon homokos és nagyrészt barna szántóterület („braunen Ackergrund”), helyenként homokkal keverten, amely utóbbi kiválóan járul hozzá jóságához (welches letztere vorzüglich zu dessen Gute beyträge). Az út több névtelen patakon és azokon álló hidakon vezet tovább (ezek fahidak), Zalabérnél a Zalán jó fa jármos híd áll.

Ezzel az úttal kapcsolatban a közvetlen javításokat jelző következő rovatban két helyen találunk bejegyzést: Esztergály és Szalaapáti közötti rőzsenyalábok elhelyezését javasolja az utakon a rossz helyek kijavítása érdekében. A másik hely Csány és Barát-Sziget közötti útszakasz, ahol donga utat és levezető oldalárkok létesítését javasolja. Faanyag mindezekhez a közeli erdőkben található.

Katonailag fontos és az ellenséggel szemben védhető útszakasznak tartja a hadmérnök, ahol felállások létesíthetők. Menettáborok helyeként Galambok, Szala Apáthi és Szalabér neve szerepel ebben a jelentésben.

E táblázat 20. oldalán feljegyzett 14. út Keszthelyről Szalapára megy, ahol a Türgyéből Sümegre vezető postaúthoz csatlakozik. Ez nem hosszú útszakasz, ismét „köztes út”, mely hadiútként jól használható.

Az út (Weeg) Keszthelytől indul, elhalad a Gyöngyös kocsmá előtt, majd átmege a következő falvakon: Karmats, Szöllős, Kis Görbő, nyugat felé Óhíd falun át és Szalapa és a türgyei vámház között egyesül a postaúttal. Ez az út 7-9 óra alatt tehető meg gyalog, lovon 6-7 óra alatt, szekerekkel 8 1/2 - 10 óra alatt.

Az út leírása Keszthelytől Gyöngyös kocsmáig már előkerült a Kapronczáról Kanizsán, Keszthelyen és Vásárhelyen át Győrbe vezető út ismertetése kapcsán. A Gyöngyösi kocsmától Karmatsig homokos a talaj, amely száraz időben nehézkesen, esős évszakban jól utazható. Az említett kocsmánál átfolyik egy kis patak, amelynek közepén jó fahíd áll. A kis patakon álló következő híd valamelyest szűk. Karmatstól az út teljesen a természetnek átengedett és csak a legnagyobb szükség esetén javítják ki, mégis száraz időben mindenféle szállítóeszközzel utaznak rajta („ist es ...mit

jeder Gattung Fuhrwerk zu befahren”). Szöllőstől rövid útszakasz vezet lefelé, majd egy mélyúton visz az út Kis Görbőre, mint jó földút (Feldweg) enyhe hajlatokon fel és lefelé. Óhídig egy gyalogút vezet kötött szántótalajon, ennek a településnek nyugati oldalán van egy fás útszakasz (hölzerne Routh), amely egy patakon álló fahídon vezet át. Tovább, az említett postaúttal történő egyesülésig agyagos, majd homokos a talaj, az utolsó szakasz száraz évszakban nehezen utazható. A nedves évszakban a homokos talajon könnyebb az áthaladás, másutt ismét nehezen áthatolható részek vannak.

A 15. út ismét összekötő út, de nagyobb része Somogy megyéhez tartozik. Az út a Vid-Marczali postaútról ágazik le és Szőcsényből Keszthelyre tart. Ha a felsorolt út melletti településeket térképen kísérik végig, azonnal kiderül, hogy annak csak egészen kis szakasza érinti Zala megye területét, mindamellett ezt a kis szakaszt, mint fontos részt érdemes külön is áttekintenünk. Szőcsénytől Zsitva, Sámson, Tikos, sőt Szent György is Batthyánnal együtt Somogy megye területén van, az utóbbi helységénél volt az a fontos révhely, amelyen át lehetett kelni Somogyból Zalába. A hadmérnök azt írja, hogy Szt. Györgytől van kompátkelési lehetőség a Balatonon, ahová csak rőzsével megerősített mocsaras talajon jut el az utazó, és ezt az utat még földdel is letakarták. Az év nagy részében ez az útszakasz ún. „talaj nélküli”, talajtalan (Grundlos) terület, ahol szerfelett nehéz a tovahaladás.

A hadmérnök jelentése szerint a Balatonon való átkeléshez 45 perc kellett. Föniktől (Vályinál Főnek, a Festetich birtokhoz tartozó puszta neve ma: Fenékpuszta) egy kis patakot említ, amelyen jó fahíd áll. Egyébként onnan az út egészen Keszthelyig kötött talajú és murvázott, jól karbantartott útszakasz. Az út nagy része síkságon halad vagy enyhe hajlatokon. Az időtáv elég hosszú, rendes menetben 8-10 óra.

Ugyancsak somogyi út a következő kettő, amelyek ebben a táblázatban szerepelnek. A 16. út Berzenczétől halad Csurgóra, a 17. Somogyból indul: Iharos Berényből, de Sáncnál átlépi Somogy határát és így jut el Nagykanizsára. Az előbbi út rövidségét a 2 órás menetidő is jelzi, ez utóbbi út már $4\frac{1}{2}$ - $5\frac{3}{4}$ órát igényelt.¹⁷

A 18. út teljesen Somogy megyében halad: Surdtól Iharos Berénybe tart, $4\frac{1}{2}$ - $5\frac{3}{4}$ órát igényelt ennek megtétele is.

A táblázat 23-24. oldalán találjuk a 19. utat, amely Muraköznek egyik fontos hadiútja volt. Csáktornyáról vezetett Rác Kanizsára. Ez a (Mura-) Szerdahelyről érkező és Csáktornyáról észak felé haladó postaútból leágazó útszakasz, amely Szt. Helénánál szakad el a főúttól és vezet Szent Györgyre (St. Georgen), majd elhalad Prekopa és Leskovecz előtt, és Stridó mezővároson áthaladva éri el Rác Kanizsát. A helységnevek a korabeli térképen végigkísérhetők.

Az út Csáktornyától Szt. Heléniáig – része lévén a Szerdahelyről érkező vagy odatartó postaútnak – szilárd talajú (feste Grund). Szent Helénától a balra álló kocsmáig a talaj agyag, kővel behintve, megjavítva. Innen Stridóig agyagos a talaj, helyen-

ként homokkal kevert. Az említett kocsmaháztól magasba vezet az út St. Georgenig, majd a hegy enyhe lejtőin halad lefelé. Plaskovecz magaslatán nagyon szűk, mindössze egy szekér szélességű mélyút vezet tovább, Prekopán át egy magaslatról lefelé. Leskovecztől meredeken visz le az út és nagyon szűk. Stridótól egy kis útszakasz völgybe visz, s ezt néhány névtelen patak keresztezi, amelyeken jó állapotban lévő fahidak vezetnek át. Stridótól Rác Kanizsáig az út agyagos talajon, majd innen meredeken felfelé vivő útszakasz következik, majd ismét egy meredek mélyút vezet Rác Kanizsára. Az egész útszakasz meglehetősen szűk, különösen az előbb említett mélyút.

Az út megtételéhez 5 1/2 - 7 óra kellett gyalog, lovon 5-6 óra, szekerekkel 7-10 óra kellett a megtételéhez.

Ezzel az úttal kapcsolatban semmi további feljegyzés nincs, tehát sem az út javításával kapcsolatosan, sem pedig a hadászati értékeit vagy értéktelenségét tekintve, nincs semmiféle megjegyzés, az ezekkel kapcsolatos rovatok üresek.

A következő, feljegyzett, számításunk szerint 20. út ugyancsak Zala megyei. A megye északi részén haladt: Sümegről tartott Jánosházára. Közbeeső állomásként a mérnök Laki malmot, Gyömörő és Uk falvakat jegyezte fel. A menetidő: 5 1/2 - 6 1/2 óra volt (lovon: 5-6, szekerekkel: 6-8 óra).

A megjegyzések rovatában a hadmérnök országútnak nevezi ezt az utat, amelyet rendszeresen javítanak. Sümegről kiindulva egy Mayerhof, vagyis majorság az első „állomás”, tájékozási pont, s az út eddig agyagos és murvával feljavított. Ezután a Laki malomig kötött, homokos a talaj. E malomnál két jó fahíd vezet át a Marczal két ágán. Innen Gyömörő és Uk felé haladva kötött a talaj, de ezen viharos idő esetén nagyon nehezen lehet előrelépni.

Uktól az út a megyeri erdőben agyagos, kevés homokkal kevert altalajon halad, az erdőben hosszabb szakaszon rossz az út, erősen elhasznált és egyoldalú.

Megyertől ismét átvezet az út a Marczal folyó több ágán, az első ág 20 öl¹⁸, a másik körül mocsaras állóvíz van, és 8 1/2 öl széles, a harmadik 2 öl és a vám után, az utolsó 1 öl széles, s ezeken jó állapotban levő fahidak vezetnek át. Ezek között vezető út gátakkal magasított, mindamellett a nedves évszakban nagyon nehéz rajta közlekedni.

Innen az út néhány szakasza még pusztá talajon (Haydn Grund) halad, erdőn át, majd kötött lesz a talaj és Jánosháza előtt homokos és jó talajhoz ér. Csupán Uk és Megyer között van egy enyhén hajló magaslat, egyébként síkságon át vezet az út.

A harmadik rovatban az Uk és Megyer közötti erdei út javítását sürgeti a jelentést tevő mérnök vesszőnyalábokkal (mit Faschinen), hogy az előrehaladást ezzel elősegítsék.

A „hadi célt” szolgáló utolsó rovat a Marczal folyó feletti hidakkal foglalkozik és Sümeg védelmével. Átmenő táborként: Sümeg és Jánosháza szerepel a leírásban.

A táblázat 25. oldalán az utak leírása a 21. úttal folytatódik, amely egy fontos, mondhatni fő útvonalat tárgyal, illetve annak egy szakaszát. Ez az út, amelyet Strasse néven említ, a stájer Fridauból indul és halad Kottoriba, a Muraköz keleti felébe. Számunkra ez az út fontos, hiszen képet ad Muraköz akkori közlekedési helyzetéről.

Az út Pettauból indul s Fridaun át Ternovecznál lépi át a határt (ez a falu Vályi szerint Stridó szomszédságában van). Hrasánon és Nedeliczen át ér Csáktornyára. Menetidőként csak 3 órát jelöl meg. Innen halad tovább Buzovecz és Postakovecz helységekbe, amelyek nevét sem a térképen, sem Vályi munkájában nem találtam, elhalad Widovecz előtt (ez Vályi szerint Csáktornyához közel fekvő két település is volt, Alsó- és Felső Vidoveczként szerepeltek). Az úttól balra találjuk Kis Stephancze helységet, ahol a templom és a Szent Kereszt között halad el az út és ér el a szemközt fekvő kocsmához. Perlak ennek az útszakasznak végső állomása, s Csáktornyától eddig az út megtétele 4 órát igényelt a feljegyzés szerint.

Czirkoblián (a térképen Czirkovlan), Traskovetz (térképen: Draskovecz), majd Mihályewetz és Szt. Mária továbbá Vitoweczen át ér az út Kottoriba. Ez az útszakasz 4 1/2 óra alatt volt megtehető.

A hadmérnök feljegyzése szerint ez az út mesterségesen elkészített, tulajdonképpen az akkori fogalmak szerinti műút (Chaussé), elegendően széles és jó állapotban tartott. Síkságon halad át. A megyehatár átlépésétől Ternoweczig erősen, gátszerűen magasított és Szt. Mária felé oldalárkokkal is ellátott út, majd Kottoriig erősen, gátszerűen felmagasított út vezet ismét a védgát magaslatára, és a Dráva kiöntéseitől távolabb, a folyó balpartján halad az út Kottoriba, amely a Muránál van.

Az út Csáktornyánál átlépi a Ternavát és Vidovecz, valamint Kotori között a malomnál, ahol a Ternava egyik ágán kis híd van, halad tovább. Ezenkívül több kis, névtelen patak is érinti ezt az utat. Az elsőt egy fából készült szilárd jármoshíd vezet át, az utolsókat is elkészítették, s elegendően szélesek.

Csáktornyánál letérve a Ternavához vezető útról, az meglehetősen szűk.

Javítási igényt nem tartalmaz az erről az útról készült jelentés és a katonai rovatban is csupán a menettáborok helye szerepel: Csáktornya, Perlak és Kottori.

A következő, az e táblázatban ismertetett utak közül a 22. igen hosszú, hat szakaszra bontott út, amelynek fele azonban már Somogy megyéhez tartozott. Mindenképpen igen fontos útszakasza ez Zala megyének is, hiszen Stájerországból indulva, Muraközön át Kanizsára tart, majd onnan Somogy megye nagyrészét érintve, végállomásaként Vrászló szerepel, de ténylegesen Kaposvár volt ennek az útnak a végállomása. Az útirányt ekképpen jelöli: az út (Strasse) a Mura balpartján halad, a Stájerországban levő Ratkersburgból indul, áthalad Warnseen és a vámon, majd Rác Kanizsánál lép be az országba és a Mura jobbpartján halad tovább. Áthalad a következő településeken: a Stridó szomszédságában fekvő Gibinán, Bukovje, Lapsina, Jurovecz, Brezovecz, St. Martin, Verkolyán (a térképen: Verhovlan), Zsabnik (Vályinál: Sabnik), Maroff (Vályinál: Marof), Hapichina (Vályi munkájában nem

található). A stájer vámháztól Muraszerdahelyig 4 1/2 - 5 óra volt a menetidő gyalog, lovon 4 - 4 1/2 óra, szekerekkel 5 1/2 - 7 óra volt az út.

A következő útszakasz Pekleniczán át, Krisovecz, Miklovecz mellett halad el, majd Ferketinczet érinti, a dobrovai erdőn és Potturenen át halad Novakoveczre, majd Dekanoveczen át Domasinetzre. Muraszerdahely és Domasinetz között az utat 4 1/2 - 5 óra alatt lehetett megtenni (lovon 4 - 4 1/2 óra, szállítóeszközökkel 5-6 óra volt a menetidő).

A következő útszakasz a Ternava folyó hídján halad át és ér el Turschische faluba, majd onnan A. Hraschán falun áthaladva a Ternava balpartján halad tovább és a Murán átkelve Letenyére megy át. Az út Domasinecztől 4-5 órát igényel, lovon ez a távolság 4 - 4 1/2 óra, szekerekkel 4 3/4 - 6 óra alatt tehető meg.

Az út a továbbiakban áthalad Pola és Becsehely településeken, a Rigyáci kocsmá előtt, majd Sormás, Kis- és Nagykanizsa következik (a kettő között folyik a Kanisa vize). Az út 6 - 7 1/2 óra alatt tehető meg gyalog; lovon 5 1/2 - 6 1/2 óra alatt, szekerekkel 7 1/2 - 9 óra szükséges a megtételéhez.

Az ezt követő útszakasz Sánchnál már somogyi földön jár, s innen halad Nemesvid irányában, majd Nagybjomon át Kaposvárra. (Vrászló csak a leíró részben szerepel köztes állomásként.) E három szakaszra osztott útvonal megtételéhez 17 1/2 - 20 1/2 órányi időre volt szükség rendes menetben. Az időt véve figyelembe, a somogyi szakasz lehetett az út nehezebb része.

Kísérjük most végig ennek az útnak zalai szakaszát a részletesebb ismertetés, a megjegyzés rovatba bejegyzettek alapján.

Az út egy része műút, egy része természetes talajon halad, amelyet szükség esetén kijavítanak. Helyenként azonban „természetnek átengedett” részei is vannak.

Rác Kanizsától Letenyéig minden időben tovább lehet jutni, Letenyétől Kanizsáig azonban az esős időszakban nagyon rossz a közlekedés, Kanizsától Vrászlóig pedig ugyancsak rossz, megérett már egy nagy javításra, mert nem használható (in-practicable).

A következő megjegyzéseket teszi még az úttal kapcsolatban: a stájer földről történő átlépést követően Muraszerdahelyig ez az út természetes alapú, de murvázott, vagyis kővel, kavicsal behintett talajon halad, s jó állapotban tartják azt. Rác Kanizsától enyhe magaslaton vezet egy szűk és meredek, karókkal (Pfäler) megerősített út Szent Márton (St. Martin) felé, majd Szerdahelyig síkságon halad tovább.

Rác Kanizsánál kis völgyeken: Gibina, Csesztinnecz (sic!), Lapsina és Brezovecz településeknél mélyút, völgyesoroson vezet át. Ezen az útszakaszon a Muritza folyón vezet át az út és több névtelen patak fölött vezetnek át szilárd fahidak, amelyek eleendően szélesek, és minden évszakban alkalmasak az áthaladásra.

A megjegyzéseknek ehhez az utolsó szakaszához kapcsolódik a harmadik rovatnak az a rövid bejegyzése, amely szerint a völgyesoros (Defilé) nem „igazítható ki”

(kann nicht ausgewiesen werden), mert a déli magaslatokról a Mura felé itt folynak le a vizek.

A második útszakaszon: Muraszerdahelytől Domasineczig ugyancsak természetes talajon halad az út, de ez az agyagos talaj is murvázott, és minden időszakban jól karbantartott. Enyhe magaslaton halad Ferketineczig, ahonnan nagyrészt síkságon vezet tovább. Peklenicza falunál egy rövid útszakaszon mélyút vezet meredeken lefelé. Az út Novakoveczig nagyrészt a Mura jobb partján halad, s ezen a szakaszon van néhány névtelen patak. Domasinecztől a Murához műútszerűen megépített út (chaussé artig gebaut) vezet és ez minden időszakban a megkívánható állapotban van. Itt kell megjegyezni, hogy az akkor használatos „műút” kifejezés inkább a „csinált út” fogalmát fedi és messze van a későbbi kiépített (valójában „műutak”) fogalmától.

Domasowecz és Turschische között egy fahíd vezet át egy vizesárkon, majd a település előtt 40 lépés (kb. 29 m) hosszú fából készült jármos híd vezet át a Ternaván. Az út további kis hidakon is áthalad, majd újból egy nagyobb híd következik ezen a folyón, amely a Murán levő komphoz vezet, amelynek leírása egy másik Protocollumban szerepel.

A komptól Letenyéig az út síkságon vezet át, de ez védgátszerűen magasított és műútnak tekinthető (chaussé). Letenyétől néhány patakot is találunk, rajtuk jó fahidakkal. A talaj állapotát az előbbiekhöz hasonló gondossággal írja le ez a jelentés Poláig, majd Rigyáczig, amikor is egy útszakasz erdőn halad át, s noha magaslat is ez, a nedves időszakban nehezen használható, elhasznált és egyoldalas út. Nagykanizsáig még homokos is a talaj, ami száraz időben komoly akadályozója az előrehaladásnak.

Letenyétől Nagykanizsáig enyhe emelkedéssel visz az út Somogy megyébe, ahol síkság következik. Több kis patak és a Kanisa folyó ágai nehezítik a közlekedést, bár azokon mindenütt fahidak vezetnek át.

Ennek az útnak ez az utolsó Zala megyei szakasza, s ehhez illesztett a hadmérnök egy, a helyi hatóságoknak szóló megjegyzést. Eszerint ezt az útszakaszt a Murából kibányászott, kitermelt kavicsokkal kellene behinteni, s ezzel az utat megjavítani. Ez a környező lakosság (Landvolk) kötelessége, amivel az út állapota javítható volna.

Az útra vonatkozó katonai megjegyzés hosszan tárgyalja az út stratégiai előnyeit, értékét. A felállásokkal kapcsolatos konkrét megjegyzéseket is tesz. A stájer határtól a következő helységeket említi név szerint: Muraszerdahely, Domasinecz, Letenye, Nagykanizsa Zala megyében, Nemesdéd, Nagyabajom és Kaposvár Somogy megyében.

A Muraközzele kapcsolatosan meg kell jegyezni azt, hogy a települések különböző helyesírása nem véletlen. A már említett bécsi kiadású postalexikonban ennek a területnek településneveit olykor négy nyelven is közlik, a lakosságuk nemzetiségéhez igazodóan. A magyar és a német nyelven kívül szlovén és horvát nyelven is, mely két utóbbinak még a helyesírása is eltért egymástól (v és w, cz és tz stb.).

A következő, táblázatunkban szereplő utak sorrendjében a 23., továbbá a másik kettő is (24., 25.) Muraköz egy-egy települését köti össze vagy onnan kiindulva halad tovább Zala megye területén.

A Csáktornyáról induló út (Weeg) Szent Mihályon a templom mellett halad el Szt. Rókusra, majd onnan Novakoveczbe megy és a Murán át Felső Szemenye a „végállomása”. Utal a mérnök arra, hogy innen tovább is halad az út, mégpedig északi irányban Csernyefölde felé, majd Dobrinál kapcsolódik a Zalaegerszegre irányuló, továbbá a Lendva-Letenye útvonalhoz.

Az említett útszakasz, Csáktornyától Szemenyéig 5-6 óra alatt tehető meg (lovon 4 1/2 - 5 1/4, szállító eszközökkel 5 1/2 - 7 óra volt a jelzett menetidő).

A leírás szerint Csáktornyától Szent Mihályig természetes alapú, de murvázott talajon haladt az út, amely jó állapotú. A lakosság tartja karban. Szent Mihálytól agyagos a talaj Szt. Rókusig, ahonnan enyhe hajlaton halad tovább, s egy szakasza erdőben megy. Novakovecz keleti határát érinti, s Szemenyére komp szállítja át az utasokat. Jelzi, hogy innen már országút vezet tovább Dobriba.

Az út „víz-helyzetére” utalnak azok a feljegyzések, amely szerint Szt. Mihálynál egy kis patak van, Novakovecznél széles vizesárok, amelyen hidak vezetnek át.

Ennél a viszonylag rövid útnál szerepel egy kíváncsi: az erdei útszakaszt kellene – vesszőnyalábok behelyezésével – megjavítani.

A katonai megjegyzések az út stratégiai fontosságát emelik ki. Menettáborhelyek: Csáktornya, Felső Szemenye.

A következő (24.) út Csáktornyáról Turchischébe (téreképen: Turschische) vezet. Az irányjelzés szerint azonban ez az út is, akárcsak az előbbi, a további összeköttetés irányát is jelzi. Csáktornyáról Pribislavec és Bilicza (téreképen: Belicza) falvakon át Strana kocsmá előtt halad el, majd a Ternaván át Dersenevecz falun keresztül jut el Turchischére, ahonnan tovább lehet jutni a már tárgyalt Rác Kanizsa-Szerdahely-Kanizsa-Kaposvár vonalon távolabbi vidékekre is.

Az említett rövidebb útszakasz 3 1/4 óra alatt tehető meg.

A Csáktornyáról Biliczáig tartó út szilárd talajon halad és jó állapotban van. Innen tovább a strandai kocsmáig természetes talajon halad tovább az út, de nedves időben nagyon nehezen lehet ezen haladni. Turchischéig ismét szilárd a talaj. Pribislavectól kis patak keresztezi az utat, Strana kocsmá és Dersenevecz között négy vizesárok van, amelyeken fahidak vezetnek át. Végül Dersenevecznél a 2 öl széles, de száraz időben alig szembeűnő (umbetrachtliche) Ternaván vezet át az út.

Ezzel az úttal kapcsolatos javítási igény az utolsó útszakaszhoz kapcsolódik: eszerint a Ternava fölé fahíd emelését javasolja, amelyhez a faanyagot az erdőből könnyen beszerezhetik.

A katonai bejegyzés szerint Pribislavecnél és Biliczánál az ellenség könnyen feltartóztatható.

A következő (25.) út Turschischéből Draskoveczbe irányul. Az irányjelzés szerint az út (Weeg) Turschischéből Pallinoveczen át Szent György, Alsó Kralovecz és Hemusevecz falvakon át ér Draskoveczbe, s a menetidő 3 óra. Draskoveczből továbbutazhatnak, hiszen itt áthalad a Csáktornyáról Perlakon át Kottoriba és onnan Légrádba tartó postaút.

Ezt az utat a lakosság tartja karban. Turschischétől Pallinoveczig természetes, murvázott talajon halad, majd onnan Szent Györgyig s Kraloveczig ugyancsak murvával meghintett talajon megy tovább az út Hemuseveczig, ahonnan természetes talajon vezet Draskoveczig, s egyesül a murvázott úttal. Sík területen halad, részint száraz, részint kis patakokkal átszőtt nedves talajon. A patakokon jó fahidak vezetnek át.

Kralovecz és Hemusevecz között egyes nedves időszakokban nehézkes a közlekedés.

Az útjavítást kívánó rovat ennél az útnál üres, csak a katonai rovatban jegyezték fel, hogy a menetelésnél ügyelni kell.

A táblázat 31. oldalától ismét Dél-Zalát érintő kisebb útszakaszokat ismertet a hadmérnök felmérése.

Sorrendben a 26. út: Tüskés Szent Györgytől Letenyére vezet. (A szövegben St. György in Spinis néven szerepel a település neve, tehát félig magyarul, félig latinul jegyezte fel azt a mérnök.) Itt szeretném megjegyezni, hogy e falu nevét az időben legközelebb álló postalexikonban nevezték Tüskés Szent Györgynek, ezért én ezt a névformát vettem át (hivatalos neve Tüskeszgyörgy). Az irányt ekképpen jelöli meg: Perlakról indulva ér Szt. Györgyre, s onnan Hodosán falun áthalad és ott egyesül a Hrasánról Letenyére vezető úttal, amelynek leírása a 27. oldalon található, írja a mérnök. A jelzett utat 2 3/4 óra alatt lehet megtenni. Az út talaja murvázott és jó állapotban tartják azt. Síkságon halad, bozótos részek között. Csekovecz és Hodosán előtt elhaladva egyesül a már említett úttal. Egy kis patakon álló jó állapotban levő fahídon halad át. (Vö. I. táblázat 22. út utolsó szakasza.)

Mínthogy hivatalosan csak egy időtartamot jegyezték fel, így feltételezhető hogy ennek az útnak a járhatósága az időjárástól független volt. S ugyanez a helyzet a következő, rövid úttal is. Ezt (27.) A. Krályveczről indulónak jelzik, amely Goricsánon át Letenyére megy.

Az útirány: Alsó Krályvecznél ágazik el a Turschischéből Draskoveczbe vezető útból, áthalad Goricsánon és a Ternavát átívelő hídon, s Hrasánban egyesül a Letenyére vezető úttal, amelynek leírása ugyancsak a 27. oldalon található. Ezt az útszakaszt 2 óra alatt megjárhatónak mondja.

A részletes leírás szerint ez az út A. Krályvecztől Goricsánig kötött talajon halad és a szükséghez képest javítják. Esős időben nehezen járható. Goricsán falun az áthaladás széles és jó, innen a Ternava hídjáig gátszerűen magasítottan vezet az út és szilárd talaja van. Minden időjárásban használható.

Králýevecz után mélyedés következik, amelyen egy jó állapotú fahíd áll. Goricsántól a Ternaván átvezető hídig még 10 fahídat találunk, mindegyik elég széles és minden időben használható. Ezek azokon az árkokon vezetnek át, amelyek a környező erdők mélyedéseiből a vizek levezetésére szolgálnak. Helyenként vannak enyhe magaslatok, amelyek síkságba olvadnak.

A következő, 28. út Domasineczből a Mura jobb partján halad Kottoriba. Az irány a következő: Domasinecznél egy vizesárkon halad át, majd az erdőben az ún. Birnen Haus (Körte-ház?) előtt megy tovább. Az erdőn keresztül Letenyére vezet egy út, majd a Mura partján végig puszta területen halad Kottoriig.

A mérnök az időtávot a már szokásos módszer szerint jelöli ismét, vagyis gyalogosoknak 5 - 6 1/2 óra időtávot jegyez fel, míg lovasoknak 4 1/2 - 5 1/2 óra, szekerekkel közlekedőknek 6 1/2 - 8 óra menetidőt ír. Domasineczből a letenyei átjáróig (kompig) mélyút vezet, mely természetes talajon halad tovább. Az átkeléstől Kottoriig puszta talajon (Haydn) visz egy szakasz. Domasineczből viszont kötött talajon és két fahídon vezetett át az út, egy kiszáradt vizesárkon át az erdő kezdetéig. Ez száraz időben jó. Innen puszta talajon vezet tovább az út, s újabb árok következik, amelyen rossz állapotban levő fahíd vezet át, és ugyanott 200 lépésnyi út ugyancsak rossz állapotban van. Ezt követően ismét erdőn át visz az út a kompig, majd puszta földön tovább a Ternaván levő vámig (Muth). Goricsántól újabb vizesárkot jelez, majd kiemeli, hogy a Kottori előtti útszakaszon 1 öl széles és 1/2 láb (Schuh) mély vizesárkok több vizet egyesítve magába, egyesül a Ternavával.

Ez az út a komptól Kottoriig főként a Mura „vizes” részein halad, csak száraz időben használható, a Mura és a Ternava árterülete, több hídra lenne itt szükség, amelyhez az erdőben elegendő fa lenne. Ez utóbbi megjegyzés már a 3. rovatban, a javítási ajánlatok között szerepel.

A 29. út a Csáktornya melletti Alsó Vidoveczből indul és Dobraván át halad Nagykanizsa felé.

Az útirányt jelző települések a következők: A Csáktornya-Kottori útból Alsó Vidovecnél ágazik ki ez a Strasse szóval jelölt út, amely áthalad Dobrován és Kakonyánál a Murán, majd Sola vagy Feketeház mellett elhaladva a Posta malom előtt vezet tovább, majd nem messze a Moritz juhásztól egyesül a Kapronczáról Nagykanizsára közlekedő postaúttal. Ezt a távolságot 5-6 óra alatt tartotta a mérnök megjárhatónak. Lovon 4 1/2 - 5 1/4 órát, szekerekkel 6-7 órát igényelt a megtétele.

Az út részletes leírásából értesülünk arról, hogy Alsó Vidoveczből Kakonyáig műút haladt (Chaussé), ez is jelzi ennek az útszakasznak fontosságát. Kakonyától a postaúttal történő egyesülésig természetes, de javított úton halad tovább. Ez az út A. Vidoveczből Kakonyáig gátszerűen magasított, s ez biztosítja védelmét a Mura és a Dráva áradásai ellen. Ez az út síkságon vezet. Dobrava és Kakonya között egy víz két ágán halad át, mindkettő 30 lépés széles. Ezután két kisebb vízfolyás következik,

mindegyik felett szilárd, fából készült híd áll. Végül egy vizesárkon kell áthaladni, amelyen 75 lépés hosszú jármos fahíd áll.

Nem írja le a Kakonyán történő átkelés módját, csak utal arra, hogy az egy másik Protocollumban megtalálható. Bencze Géza szíves közlése szerint ekkor még rév volt a Murán, ez vezetett át a Somogy megyei Kakonya pusztára.

Kakonyától kezdődően az út nagyrésze homokos talajú, száraz időben nehéz az előrehaladás, egyes helyeken a talaj kötött. Ez az útszakasz erdőn vezet át, enyhe hajlatokon visz fel és le, több névtelen patak keresztezi, amelyeken szilárdan megépített fahidak állnak.

Útjavítással kapcsolatos megjegyzés nincs, a 3. rovat üres, csupán a „katonai rovatban” van annyi megjegyzés, hogy az átkeléssel kapcsolatban hídfő kiépítése (Tete de Ponte) szükséges, s javasolja a meneteléssel kapcsolatos elővigyázatosságot.

A következő, e táblázatban szereplő 30. út kiinduló állomása ugyancsak Alsó Vidovecz, de ez az út Légrádon és Derynén áthaladva Somogy megyében megy tovább és tart Berzenczén át Babócsára.

Ennek a hosszú útnak viszonylag kis része érinti Zala megyét, a négy szakaszra bontott út fél szakasa sorolható ide. Az első szakasz a következő településeket érinti: Alsó Vidovecz, Dobrava, Ottoknál átkelés a Dráván, Légrád, majd az ottani kocsmá épülete előtt elhaladva a Horvátországban fekvő Gyellekovecz és Torches után Deryne következik. Az út menetideje, gyalog 7-8 óra (lovon 6-7, szállító eszközökkel 8-10 óra volt a menetidő, nyilván az átkelés miatt tartott tovább).

A térképen az útvonal könnyen követhető, s látható, hogy ennek a szakasznak jó része már idegen országban halad.

Deryne után, mely fontos révhely volt akkoriban, a varasdi generalátus, határőrvidek területén, a régi somogyi Répáson haladt át az út, amely a Zdala árkot átlépve, Somogy megye egyik fontos útjává vált.

Ennek az útnak a zalai szakasa, amely Alsó Vidovecztől az ottoki átkelésig tartott, műút volt (chaussé). Ez a szakasz a Dráva kiöntései miatt magasított gáttal védett, töltésen vezetett út volt. A Dráván való átkelés módozatait egy másik Protocollumban jegyezték fel.

A következő, 31. út Légrádból vezet át Szent Mihály, Csurgó és Tarany érintésével Babócsára. Lényegében ennek az útnak csak az induló állomása van Zala megyében, az egész útszakasz Somogyhoz tartozik, részletes tárgyalása a már említett munkában történt meg. (Lásd 15. jegyzet.)

Táblázatunk 37. oldalán találunk egy útleírást (32. út), amely előtt a mérnök nem jelöli meg az út induló és érkező állomását, de ez – útirányát tekintve – lényegében egész Zala megyét érinti. Az út stájer földről érkezik és Vas megye határán, Mura-szombatnál lépi át a megyehatárt. Bratonecz az első Zala megyei állomás (a térképen Bratonce a helynév). E falun át jut Bellatinecz mezővárosba és uradalmi központba, majd a hozzátartozó Oderencze (Vályi művében: Adrianz) és Tsoraschovecz (tér-

képen: Tsakocz) falvakon át, a Gallai kocsmá mellett elhaladva Hottincza (Vályi művében: Hottó) települések érintésével az A. Lendvához közeli Kapcza és Gyertyános falvakba, majd innen Alsó és Felső Lakosra, ahol egyesül a Varasdról Szombat helyre haladó úttal.

E szakasz menetideje: 5 1/4 - 6 óra gyalogosan, lovon: 4 1/2 - 5 1/4, szekerekkel 6-8 óra Bellatinczig, majd onnan a Lakosig tartó útszakasz 5 1/4 - 6 óra alatt volt megtehető (lovon 4 1/2 - 5 1/4 óra, szekerekkel 6-8 órára volt szükség a megtételéhez).

A részletesebb leírás szerint az út (Weege) természetes talajon haladt, s a vidék népe javította azt. Sík területen haladt. Vas megye határát átlépve Bellatinczig pusztai talaj volt, majd onnan kötött talajon haladt a Gallai kocsmáig. A talaj innen gátszerűen megemelt és szilárd Felső Lakosig, onnan murvázott. Kapczánál van egy kis mocsaras rész. Az út a Makos patakon vezet át és több névtelen patakon, továbbá a Mura körüli árterületen. Ezekben a területeken több fahíd vezet át, nagyobb részük azonban csak egy szekér szélességű.

A síkságon, amelyen ez az út átvezet, sövényvel vagy gyepűvel (Zaun) vették közre az utat. Ha a Mura árad, olykor 3-5 napig teljesen járhatatlan ez a szakasz, egyébként minden időszakban használható.

Javítási kívánalmat a Kapczánál lévő mocsaras területen jelez, ahol rózsének, vesszőnyalábnak behelyezését ajánlja az útba, annak megerősítése illetve feltöltése érdekében (zu dämmen). A „katonai rovatban” a menettábor helyeket jelöli meg: Bellatincz és Lendva településeket.

A következő, a 33. út ismét egy nemzetközi út része. Ez is a stájerországi Radkersburgból indul és Vas megyén jön keresztül. Muraszombat és Rakicsán települések után lépi át e megye határát. A leírás szerint Strikovec falu felé halad. (E falu magyar neve Lippahócz.) Az út ezután Ganicsa és Renkocz falvakon halad keresztül (Vályi szerint mindkét falu Bellatincz és Turnische között fekszik), majd így halad tovább Dobronakba. Zsitkóczon és Kámaházán át jut el Göntérházára, Hídvégre, majd Hosszúfaluba, ahol egyesül a Varasd-Lendva-Bécs felé vezető országúttal.

Ez az út két szakaszra oszlik: az egyik a Zala megyei határig 4 1/2 - 5 óra hosszat tart, a Zala megyei szakasz gyalogosan 6 1/2 - 7 1/2 óra (lovon 6-7, szekerekkel 8-10 óra a menetidő).

Az út Zala megyei szakaszán, Muraszombattól Rakicsánon át murvázott az út és innen Lippaházáig kötött talajon halad. Renkoczig ismét murvázott az út és Dobronakig gátszerűen magasodó, kötött talajú út vezet. Renkócznál a Lendva 1 1/2 öl széles és egy kanális is van, amely 5 öl széles. Mindkettő felett minden időben használható hidak vezetnek át (szilárdak és fából készültek). Ez a kanális – Bencze Géza közlése szerint – a renkóczy vízimalom csatornája volt.

Renkócz és Dobronak között az út erdőben vezet, s Dobronaknál egy kis patak felett fahíd ível át. A pataknak meredek partja van.

Dobronaktól Kámaházáig kötött az út talaja és kővel van megerősítve. Zsitkócztól Kámaháza felé erdővágásban (Allé) vezet az út, de ennek szélessége mindössze egy szekérszélesség. Innen Hídvégig kötött a talaj, s az út így vezet a Kebele patak két ágán át és egy mocsaras mélyedésen keresztül, amelyek felett szilárd fahidak állnak. E hidak között az út védgátszerűen magasodik (töltés út) és mocsaras talaja van, így halad Hosszúfalúig, ahol a Varasd-Bécs postaúttal egyesül.

Az ezzel az úttal kapcsolatos 3. rovat üres, de a „hadí rovatban” hosszabb bejegyzés van. Renkócz és Hídvég falvanknál a védekező csapatrészt vagyis a hátvéd (Arriere Garde) felállhat. Egy csapatot Renkóczról Turnischére át lehet küldeni. Kifejti az ezzel kapcsolatos stratégiai elképzeléseit. Táborhelyként Magyarországon a Vas megyei Rakicsán és a Zala megyei Lendva említése szerepel ebben a rovatban.

A következő, a 34. út ugyancsak nyugati-keleti irányú. A Varasd-Bécs országútról ismét A. Lendvánál ágazik le egy mellékút, amely a következő lakott helyeken halad át: Feritfalu, Völgyifalu, Pincze és Újfalu, majd déli irányba fordulva érinti Szt. Miklóst, innen keletre fordulva éri el Dobri, Vöröcs, Csernyefölde településeket. Innen a Szemenysky kocsmá előtt elhaladva Rátk felé tart. A majorság és a hamuzsírőzők előtt elmenve ér el Letenyére. Ez az út 7 3/4 - 9 óra menetidőt jelentett. (A lovasútnak 7 - 8 1/2 óra, a szekereknek 9-12 óra volt a menetidő.)

Ez az út (Strasse) országútként haladt, amit rendben tartanak, esőzés ellen murvával hintenek be, de vannak természetes talajú részei is. Lendvától Dobriig kötött és agyagos talaj váltogatta egymást, Dobritól murvázott, majd Csernyeföldig kötött volt a talaj. Az út utolsó szakasza műút, csinált út volt Letenyéig, amelyet nemrég építettek és jó állapotban levőnek jelenti.

Csernyeföldtől a Szemenysky kocsmáig nedves időben nehezen lehet haladni. (Lehetséges, hogy a Szemenyski szó Szemenye elírása, ez esetben mindenütt a Muraszemenyei kocsmáról van szó!) Dobritól a Lendva folyó völgyében visz az út, részint síkságon, részint enyhén emelkedő hegyoldalakon. Innen a Mura völgyében halad Rátkig. Onnan ismét emelkedik, majd enyhe lejtőn jut el Letenyére.

Az út nehézségeit azonban nem hagyhatja szó nélkül ez a mérnöki jelentés. Így kiemeli, hogy a Rátknál levő hegyre csak 1 vagy 2 lovas Vorspannal (vontatással) lehet feljutni. Szent Miklós és Dobri között a Kerka két ága folyik, s ezeken kívül több névtelen patak keresztezi az utat, s e vizeken szilárd, fából készült hidak vezetnek át.

A Rátknál levő magaslat, mely meredeken vezet lefelé a Mura felé, nem rendelkezik fogózóval (ohne Geländer), ezen a lefelé menetelt óvatosan, bottal, rudakkal (mit Fußsack) kell megoldani.

A harmadik rovatba bejegyzettek a Mura folyó mellett vezető utakkal voltak kapcsolatosak. A környező falvak lakosainak kell majd ezeket kavicsal meghinteni, azok jobb járhatósága érdekében.

A „hadi rovat” az e szakaszon történő meneteléshez a szokásos óvatossági szabályok betartását javasolja. Felállások létesíthetőségére Rátkot és Letenyét tartja alkalmasnak, menettáborok Lendván és Letenyén létesíthetők.

A táblázat 40. oldalán ismét egy összekötő utat találunk, amely Letenyéről indul Kakonyára. Ez akkor igen fontos átkelő hely volt. Ez már a 35. út az e protocollumban feljegyzett Dél-Dunántúl nyugati részét érintő utak sorában. Állomásai a következők: Letenye, Egyeduta (ennek nevét a mérnök „elhallotta”, utólag javította, de nem mindenütt!), Tótszerdahely, a Mura melletti Molnári, Keresztúr, Kollátszeg és Kakonya.

Az út időtartama: 6 1/2 - 7 1/2 óra, lovasoknak 6-7, szekerekkel 7 1/2 - 8 1/2 óra a menetidő.

A katonatiszt itt is – nagyon lelkiismeretesen – ismerteti az egyes települések között vezető útszakaszon a talaj minőségét, ezeket az utakat a környék lakói tartoznak rendben tartani. Ezen az útszakaszon is több helyen vezet erdőben az út. Egészében az utat jónak tartja, kivéve a Szerdahely melletti egyik szakaszt. Itt megemlíti, hogy van egy kisebb elkerített szakasz (Revier) s ez az útszakasz erősen elhasznált („stark ausgefahren”). A 3. rovatban ide fel is jegyezte, hogy az útnak ezt a szakaszát a következő évben rőzsével meg kell erősíteni, ki kell javítani.

Egyedutánál, egy száraz vizesgödör és Szerdahely után egy kis patak keresztezi az utat, amelyeken jó állapotban levő fahidak vezetnek át.

Molnáritól erdőben vezet az út Keresztúrig, ahol akadnak mocsaras helyek. Az erdő kijáratától a cserje (Gehölz) egészen mélyre hatol, ezért aztán megterhelt járművel itt nem lehet előrejutni. Keresztúrtól Kollátszegig több helyen mocsaras a talaj, két vizesárok is található ezen a szakaszon, amelyek nedves időben megtelnek vízzel. Kakonyáig nagyon homokos a talaj és onnan az út erdőben vezet és nagyon elhasznált.

Ennek az útnak ehhez a szakaszához kapcsolódik a 3. rovat azon megjegyzése, hogy az erdei utat ki kell szélesíteni, s a mocsaras részeket rőzsényalábok behelyezésével kell kijavítani, megerősíteni. Keresztúrnál az erdő kijárását meg kell teremteni, a cserjéket ki kell vágni. Keresztúr és Kollátszeg között a két árok fölé hidat kell emelni. Az ehhez szükséges materiát, anyagot a környező erdőkből könnyen beszerezhetik.

A „katonai rovat” üres.

A Protocollumban újabb két zalai hadi út következik: a 36. út Lövőtől Szalapataka, Budafa, Györkefa, Cséb, Szent György és Bagod felé tart, ahol a Zalaegerszeg-Körmeny irányban közlekedő postaúthoz csatlakozik. A menetidő: 3 - 3 1/2 óra (lovon 2 3/4 - 3 1/4 óra, szekerekkel 3 1/2 - 4 óra a menetidő).

Ennek az útnak természetes talaja murvázott és jó állapotban tartott. A Szala folyó balpartján halad, enyhe hajlatokon és sík területeken át.

A másik, a 37. út iránya: Türgye, Szalapa, Mihályfa majd Sümeg, ahonnan tovább halad Tapolczára.

A menetidő 4 - 4 1/2 óra, lovon 3 3/4 - 4 óra, szállító eszközökkel 5-6 óra.

Ez az út része a postaútnak, jó állapotú, murvázott, tehát kavicsos, kövekkel javított, bár vannak elhanyagolt részei is, amelyeket konkrétan megjelöl. Szalapánál síkságon vezet át, majd egy kis fahídon kell átkelni.

A 3. rovatban feljegyezték, hogy Türgyénél az utat kavicssal kell meghinteni, s anyag ehhez a sümegi hegyből nyerhető.

A „hadi rovatban” a mérnök a „felállást” Türgyétől és Sümegtől keletre javasolja. Ugyancsak e két települést tartja alkalmasnak arra, hogy ott menettábort létesíthessenek.

Két út szerepel még ebben a táblázatban. A 38. a Vas megyei Ikervárról indul és halad északi irányban e megye területén a Veszprém megyei Vásárhelyre.

Az e Protocollumban bejegyzett utolsó, a 39. út pedig a Somogy megyei Inkéről indul ugyancsak északi irányban Marczaliba, e megye területén.

A táblázat ezzel lezárul. Ketten írták alá: Mähler százados (Hauptmann), aki egyik mérnök résztvevője volt ennek az országleírás résznek és báró Kerpen Inf. Regmt.

Az útleírás elkészültében tehát a gyalogság volt érdekelt elsősorban, ha az Infanterie Regimentnek egyik tagja volt e táblázat aláírója.

Ha e táblázat áttekintése és rövid tartalmi ismertetése után az abban ismertetett utakat a korabeli térképre vetítjük (lásd 5. ábra), akkor kiderül, hogy ezek az 1810-es években papírra vetett ún. hadiutak a József-kori összeírás óta megszorodtak és keresztül-kasul szövik Zala vármegyét. Ez alól csupán a Balaton északkeleti partja képez kivételt, de mivel a hadmérnökök elsősorban a nagy összefüggéseket keresték és mérték fel emellett egyáltalán nem voltak tekintettel a megyehatárookra, könnyen elképzelhető, hogy a hiányzó terület valahol Fejér, Vas vagy Veszprém megyék útjai között került megtárgyalásra, ismertetésre.

A táblázatunk adatai arra mutatnak, hogy noha a megye levéltári anyaga alapján a XVIII–XIX. század fordulóján megállapítható utak száma 27 volt, az 1810-es években a hadmérnök által ismertetett utak száma 33. A táblázatban feltüntetett utak között egy Vas megyei út volt, öt Somogy megyét szelte át, de ezek közül is három átnyúlt Zala megyébe, Kanizsa vagy Légrád volt az induló állomása.

A táblázat adataiból azonban nemcsak az derült ki, hogy több útja volt Zala megyének, mint amit a civil hatóság útként ismert el és tartott nyilván, hanem az is, hogy milyen fontos tájékozási pontokat használhattak a megye területén vonuló katonák. Szerepel olykor úttalan útként jellemzett hadiutakon irányjelzőként több malom, tégláégető, hamuzsírétető, kőfejtő, de van olyan irányjelző is, mint pl. kápolna, avagy kőkereszt, kőszobor. S feltűnően sokszor szerepel irányjelzőként a majorság, tehát az uradalomhoz tartozó központ, és különösen a juhászatok.

Rendkívül figyelemreméltóak az utak javításával kapcsolatos mérnöki javaslatok. Elsőként az tűnik fel, hogy mennyire praktikusak, gyakorlatiak. Az erdők közelében donga, dorong utak létesítését, rőzsenyalábokkal való útjavítást javasol a hadmérnök. Ahol közel a Mura vagy a Dráva, ott folyami kavicsal, ahol kőben gazdag hegyek vannak (mint pl. Sümegnél) ott azok kibányászását és útjavításra használatát javasolja. A mocsarak miatt járhatatlan vagy nehezen járható területeken többször merül fel a kanalizáció, az elvezető árkok vagy egyszerűen az oldalárkok létesítésének javaslata. A szövegben elvéve már meglévő kanálisokra is utal, vagyis már megtörténtek a „vizek országában” a rendezés irányában az első lépések. S ezek a hadiutak szempontjából is értékelhetőek.

Figyelemre méltó ezekben a mérnöki feljegyzésekben az is, hogy a rövid, de a hadsereg számára veszély esetén használható utak nagyon pontos leírása után a katonatisztek az utak távolabbi kapcsolódási pontjait is feljegyezték, így ezek a „birodalmi utakba” való bekapcsolódásuk révén, nagyobb jelentőségűekké váltak.

Az utak javítása nem kis feladata volt a megyéknek s ezen belül súlyos terheket rótt Zala megyére is. A közmunka összeírás adatai alapján ezt a problémát pontos és alapos feldolgozásban találjuk meg Bencze Géza egyik munkájában. A főutak forgalmát a vámbevételek is pontosan kimutathatóvá teszik.¹⁹

A hadmérnöki leírás azonban a gyakorlati célján túl, mást is elárul az akkori Zala megyéről, ami elsősorban a történelem kutatói számára fontos és elgondolkodtató. Ezek egyike a közlekedés szempontjából döntően fontos talaj-probléma. A talajösszetétel ismertetések tanulságosak még ma is: a szántóföldi talajtól a mocsárig a minőségek széles skálája vonul fel. Elgondolkodtató a viszonylag sokszor említett „Haydn”, amely szót a szótár szerint megadott pusztaságnak, puszta talajnak fordítottunk. A források azonban gyakran „berki legelőként” említik, s nagyon könnyen elképzelhető, hogy a megyének ezeket a részeit állatlegeltetésre is igénybe vették. Ezekre a „rejtett titkokra” azonban csak akkor derülhet fény, ha azokat a táblázatok is megvizsgáljuk, amelyek már településekre lebontva tartalmazznak – a gazdasági és társadalmi élet megvilágítására – fontos adatokat.

AZ UTAK ÉS A TELEPÜLÉSEK KAPCSOLATA

Bevezetőnkben már említettük, hogy a bécsi Térképtár anyagában a katonai becszámoló másik alapforrásaként az utak melletti településekről készített táblázatot is találunk. Szót ejtettünk arról is, hogy e táblázatnak milyen rovatai vannak, illetve, hogy ezek kitöltése olykor hiányos volt.

E tanulmányunkhoz függesztett II. táblázatban ismertetjük a hadmérnöki jelentésben előforduló települések adatait, azok közlésének sorrendjében, kiegészítve azokat a II. József idején végzett népszámlálás – 1785 – népesség és hákszám adataival, majd a hadmérnök adatainak közlése után feljegyeztük a következő, viszonylag

teljes történeti forrásnak, az 1828-ban kiadott Ludovicus Nagy szerkesztésében készült Notitia népesség és házadatait is. Mindezt azért tartottuk lényegesnek, mert ezek a konkrét adatok némiképp kontrollálják, azoknak az adatoknak a hitelességét és valóságtartalmát, amelyet a felmérő hadmérnökök papírra vetettek. De ez nemcsak ellenőrzésül szolgál, felhívhatja a helytörténet kutatóinak figyelmét egy-egy furcsaságra, logikátlanságra, aminek érdemes azután helytörténeti mélységekben utánanézni. Ezt a célt szolgálják még azok az inkább elbeszélőnek tekinthető források, elsősorban lexikonok, amelyek egy-egy település „személyes” arculatát rajzolják meg. Érdemes áttekintenünk a lexikális feldolgozások adattömegét is, mert így tudjuk meg, hogy mi az a plusz, amit a hadmérnökök megláttak és feljegyeztek a Bécsben őrzött és a II. katonai felméréshez tartozó Landesbeschreibung anyagában.

A második alapforrásunknak, az Ortschafts-Tabelle anyagának aláírója ugyanaz a Mähler százados, aki az előző táblázat adatainak hitelesítője is volt.²⁰ E táblázatban elsőként a Varasdról Szombathelyre tartó út melletti települések egy részének adatai szerepelnek. (Lásd a II. táblázatot.)

Az 1. út első állomásaként Puschina falu került feljegyzésre, amely a korabeli térképen is ezen a néven található. A táblázatban a férfi és a női lakosok száma, a házak és istállók mennyisége és a faluban illetve a településben elszállásolható férfiak és lovak számára vonatkozó kérdések szerepelnek. Az utolsó három rovat a település állatállományának megoszlása (ló, igavonó és juh) és száma iránt érdeklődik. Ennél a falunál hiányoznak a rovatokban szereplő kérdésekre adott válaszok, nincs bejegyzett adat, csupán a megjegyzés (Anmerkung) rovatban jegyezte fel a hadmérnök, hogy a helység az úttól keletre fekszik.

1785-ben Puschina néven jegyezték fel ezt a falut, 11 házat és 80 lakost írva össze.

Vályi lexikonában Puschina „elegyes falu”-ként szerepel, ami vegyes nemzetiségű lakosságot jelent. Földesura gróf Althan, aki Muraköz nagy részének földesura volt. A falu lakosai katolikusok, Nedelicz filiája a község, vagyis Puschina lakói e mezőváros plébániájához tartoznak.

A postalexikonban „praedális” falunak nevezik a csáktornyai uradalomhoz és Nedelicz plébániájához tartozó Puschina falut. A Varasdra vezető postaút keleti oldalán fekszik, a kursaneci erdő szélén és közel van a Dráva folyót átívelő hídhoz.²¹

1828-ban e falu házainak és lakosainak száma az 1785. évinek közel kétszerese (21 ház illetve 185 lélek).

A következő település, amely a hadmérnök táblázatában szerepel: Nedelicz mezőváros, amelynek német nevét is feljegyezték: Nedelisch. Ez már II. József uralkodása idején mezőváros volt, ahol 112 házban 956 lakost jegyeztek fel.

Vályi lexikonában horvát faluként említi Zala megyében, amelynek földesura gróf Festetics, s lakosai katolikusok. A Dráva vize mellett fekszik, Csáktornyától fél mér-földre. Határa közepes és „vagyonyai” hasonlóképp.

Crusius lexikonában arról ír, hogy ez a település azelőtt a templomosok birtoka volt, jelenleg (1808-ban) a csáktornyai uradalom mezővárosa saját plébániával és harmincadhivatallal. Nincs messze a Dráva folyótól, s a Csáktornyáról Varasdra menő postaúton fekszik. Csáktornyától 3/4 óra, Varasdtól 1 óra távolságra van (a postakocsival való utazás idejét mérték).²²

A hadmérnök 1810-ben 210 házat és 8 istállót jegyzett fel. A beszállásolásra vonatkozó rovatokat nem töltötték ki, s a mérnök csak annyit jegyzett fel, hogy a településen 120 ló és 50 igavonó található.

A megjegyzések rovatában hosszú bejegyzést találunk, ami a mezőváros bemutatása szempontjából fontos, hiszen ebből az időszakból alig vannak konkrét adataink. A mérnök elsőként a megfelelő szélességű átjárást említi és a település délkeleti irányból történő megközelíthetőségét. Síkságon fekszik és nincs katonai jelentősége. Nemrég a település teljesen leégett, csak néhány háza maradt, s a lakosok éppen elkezdték újbóli felépítését (sind über im Begriff ihn wieder aufzubauen). A lakosok itt is, mint az ún. Sziget vagy Muraköz legnagyobb részében, horvátok (Croaten). A súlyos csapás után szorgalmas, derűs népként élnek és dohánytermesztésből, valamint annak eladásából szerzik jövedelmüket, amellet lovakat tenyésztenek és teherszállítást végeznek, mindenfelé az országban.

L. Nagy adatai szerint ez a mezőváros Festetics birtok volt, s az 1820-as évek második felében 134 házat jegyezték fel, 1001 lakossal, akiknek többsége katolikus volt (1 izraelita és 3 protestáns lakott ott mindössze).

A mérnök településtáblázatában szereplő következő helység is mezőváros: Csáktornya, amely német és horvát néven is szerepel. 1785-ben 157 házat és 1142 ténylegesen ott lakót jegyeztek fel, s ez már akkor is jelentős településnek mutatja.

Vályi, a lexikonában Csáktornya mezővárosának két földesurát említi: gróf Althán és gróf Festeticset. Hosszan foglalkozik Vályi e mezőváros múltjával, a Zrínyi család történetével. A Wesselényi „összeesküvés” után a Zrínyiektől elkobzott birtokot gróf Althán kapta III. Károlytól. Leírja a várat, amelyben a földesúr és tisztviselői laktak akkor.

A mezővárost közép nagyságúnak említi, amelynek több horvát és kevés magyar lakosa van, akik között több a mesterember, de a lakosainak többsége „gazdálkodó munkával keresik élelmüket”. A ferencesek horvátországi Provinciájának székhelye. Határa termékeny, első osztályú. „Vagyonyyai külömbfélék.”

A postalexikon „privilegizált mezővárosként” említi, amelynek saját magisztrátusa van. Plébániáját ferencesek látják el. A kastélyt a Ternava patak veszi körül. Postaállomása és postaváltó állomása van a Varasd-Vidovecz-Kanizsa postaúton, de a kereskedelmi utak is itt ágaznak el: Fiume, Klagenfurt, Bécs, Buda és Pécs felé.²³

A hadmérnök 1810-1812 között a lakosok számát itt sem jegyezte be, mint ahogyan ez a rovat általában üresen maradt. A házainak száma 1785. évi házszámokhoz képest csökkent, mindössze 130. Az istállók száma viszont jelentős: 100. Mellékelt

táblázatunkban nem tüntettük fel, de érdemes megemlíteni, hogy Csáktornyan 2500 férfit és 400 lovat tartott elszállásolhatónak. A mezővárosban 350 ló, 200 igavonó és 790 juh alkotta az állatállományt.

A feljegyzésben szerepel még, hogy a Ternava mellett fekszik ez a település. A Perlak felé vezető út kissé keskeny. A körüljárhatóság, elkerülhetőség érdekében biztosítani kell a Ternaván való átkelést, áthaladást.

A mérnök is megemlíti a ferencesek kolostorát, egy kocsmát és több magánházat, továbbá több gabonaraktárt, amelyet katonai magazinná, raktárrá lehet átalakítani. A település nyugati oldalán áll gróf Festetics kastélya, amelynek részletes leírása egy másik Protocollumban szerepel. A mezőváros lakosainak többsége iparból és kereskedelemből él. Van egy szolgabíró (Stuhlrichter), egy uradalmi tiszttartó és több hivatalnok, lakosai között.

L. Nagy munkájában ez az oppidum 190 házzal rendelkezik, 1298 katolikus, 7 protestáns és 154 izraelita lakosa volt ekkor. Nem szerepelnek a feljegyzésben a görögkeleti hívek, noha akkor sokan lehettek, hiszen a róm. katolikus templomon és a zsinagógán kívül görögkeleti templom és parochia is volt ebben a városban.

A mérnök listáján a következő település Szt. Heléna vagy „Szent Ilona” falu volt. 1785-ben nem szerepel Zala megye települései között. Vályi sem tesz említést róla. A postalexikon Szt. Ilona néven említi a muraközi járásban. A Knezevich család birtoka és falucskája, régen a pálosok rezidenciája volt. Remeteség és a Zrínyi grófok mauzóleuma van itt. Egyháziilag Csáktornyához tartozik. Az Alsó Lendvára vezető postaúton fekszik, s Csáktornyától negyedórányi távolságra van (postakocsin!).²⁴

A hadmérnök 5 házat és 2 istállót jegyzett fel ebben a faluban. 600 férfit és 100 lovat lehetett itt elhelyezni. A faluban ekkor 20 ló és 40 igavonó volt. A megjegyzések között szerepel, hogy hajdan egy pálos kolostor volt itt, amelynek maradványai még akkor megvoltak, s amely a Knezevich család tulajdona és a postaúttól nyugatra fekszik. A kolostorral szemben kocsmáépület áll, fallal körülvéve.

1828-ban Heléna (Szent) néven a megye pusztái között találjuk a hajdani falu nevet, s ekkor már csak 3 házat és 51 lakosát jegyezték fel.

A következő útmenti település Struskovecz faluként szerepel a mérnök listáján, s a név bizonyosan elírás eredménye, mert az összes többi forrás Strukovecz formában szerepelteti nevét. Az első hazai népszámlálás idején Althan gróf és más családok birtokában volt, 16 házban 107 személyt jegyeztek fel. Vályi művében horvát faluként említi Szala megyében, s földesurai közül Pogledics uraság nevét emeli ki. Lakosai katolikusok. Szelnicza szomszédja és filiája. Határa sovány.

A postalexikon falucskának írja az Alsó Lendváról Csáktornyára vezető úton. Gróf Festetics csáktornyai uradalmához tartozik, Szelnicza filiája. 1 1/2 órányira van Csáktornyától és éppen olyan távol Alsó Lendvától.²⁵

A hadmérnök ebben a faluban 17 házat és 5 istállót jegyzett fel, ahol 200 férfit és 20 lovat lehetett elszállásolni. Állatállománya 26 ló és 40 igavonó volt. Az utolsó rovatban mindössze azt jegyezte meg, hogy az átjárás (Passage) elegendően széles.

1828-ban Strukovecz faluban 14 házat és 114 lakost tüntettek fel, akik mindannyian katolikusok voltak.

A hadmérnök listáján újabb mezőváros következett: Mura Szerdahely. 1785-ben is mezőváros volt, Althan birtok. 77 házat és 539 lakost jegyeztek fel akkor neve alatt. Vályi lexikonában Szerdahely néven találjuk Zala megyei mezővárosként említve. Másfél mérőföldnyire fekszik Kanizsától. Határa néhol középszerű, néhol jól termő, „eladásra jó módgyuk van”.

A postalexikon két Szerdahelyet említ Zala megyében, de mindkettőt falunak mondja. Az egyik a kapornaki járásban fekszik, a másik a muraköziben. Nyilván ez utóbbi az, amelyről a hadmérnök írt, mert ez a Mura folyó déli partján fekszik s a folyón egy híd vezet ott át. Szelnicza filiája. Az Alsó Lendváról Csáktornyára vezető postaúton fekszik, Alsó Lendvától egy, Csáktornyától másfél órányira.²⁶

A hadmérnök 95 házat és 50 istállót jegyzett fel ebben a mezővárosban, ahol 1000 férfit és 100 lovat is beszállásolhatónak tartott. Az állatállományt 120 lóra és 200 igavonóra becsülte. A megjegyzések rovatban hosszabb bejegyzést találunk: az út a település keleti felén vezet el, írja a mérnök, amely kisebb és meglehetősen széles. A település nem körüljárható, nem kikerülhető, a Mura magas és meredek partjához nyúlik le hosszan. Dominál a déli irányban fekvő területek felett, amely alkalmassá teszi a védekezésre és a Murán történő átkelés megfigyelésére. Néhány nagyobb épület található benne, amelyek a vámtisztviselők lakásául szolgálnak. A balparton van egy kocsmá, mely az úton, elszigetelten fekszik.

1828-ban Szerdahely néven a mezővárosok között jegyezték fel, 101 házzal és 671 lakossal, akik közül 5 volt protestáns, a többi katolikus.

A mérnöki listán szereplő következő település neve: Alsó Lendva, ugyancsak mezőváros, amelynek német és horvát nevét is feljegyezte a mérnök: Unter Limbach, Lindava Gornya.

Az első hazai népszámlálás idején Lendva mezővárosként jegyezték fel és herceg Esterházy Miklós birtoka. 416 házában 849 lakost tüntettek fel.

Vályi munkájában Lendva néven két magyar város volt Zala megyében (Belső és Külső Lendva, Limbach). Mindkettő Esterházy Miklós birtoka, akinek kastélya is van itt. Lakosai katolikusok. A határ (a szántóföldek és a szőlő) termékeny. A belső és a külső mezőváros össze van kapcsolva – írja Vályi. A boraikat helyben adják el. A Mura és a Lendva vize néha előnti határait.

A postalexikonban Alsó Lendva négy nyelvű elnevezéssel szerepel. Legkorábban római kolónia volt. Később a Bánffy család, jelenleg – írja a lexikon – Esterházy birtok. Saját plébániája és uradalmi tisztsége van, hivatalnokokkal. A Baksa és Csák-

tornya között vezető postaúton ezen a településen van a váltás (friss lovak cseréje), és egyben postastáció is, a Bécsből Varasdra tartó postaúton.²⁷

A hadmérnök 106 házat és 50 istállót jegyzett fel Alsó Lendván. 1200 férfit és 200 lovat tartott még beszállásolhatónak ebbe a mezővárosba. Az állatállományt 20 lóra, 240 igavonóra és 300 juhra becsülte. Feljegyzése szerint a település nem körüljárható, nem kikerülhető, a rajta átvezető út elég széles és hosszú. A mezővárostól keletre magaslat, a másik oldalon síkság van. Lakói nagyrészt kézműves mesteremberek (Handwerker). Él ezen a településen egy tisztartó (Hofrichter, provisor), van két jelentős uradalmi épület, továbbá egy tágas kocsmá. A keleti magaslaton áll Esterházy herceg kastélya, amely masszív építmény. A környező magaslatok dominálnak. Ezek az épületek kórházzá vagy magazinná (katonai raktárrá) alakíthatók.

1828-ban a mezővárosok között találjuk Lendva (Alsó) néven, német nevének feljegyzésével. Esterházy herceg birtoka, akinek kastélya is volt ott. Postahivatalát és római katolikus templomát jegyezték még fel. 109 ház állott ekkor a településben és 888 lakosa volt, akik közül 62 „héber”, mint a forrás mondja, s a többi katolikus.

A jelzett út következő állomása a Helységtáblázatban Szt. János falu, amely a neve mellett szereplő megjegyzés rovatban írottak szerint: Lendva folytatásában fekszik és a korabeli térképen is így jelölték nevét. Az első magyarországi népszámlálás anyagában neve nem szerepel s ugyancsak ismeretlen L. Nagy művében is, noha ennek adatait anyakönyvek alapján, igen gondosan állították össze. Ezek után már nem is csodálkozhatunk azon, hogy a hazai Szt. János nevű települések népes csapatából (Vályi 7 ilyen nevű települést ismer) hiányzik a Zala megyei Szt. János település.

A postalexikonban is hasztalan kerestük nevét. A hadmérnök 29 ház és 4 istálló meglétét rögzítette a táblázatban, ahol 160 férfit és 15 lovat tartott elhelyezhetőnek. A falu állatállományát 6 ló és 30 igavonó alkotta.

E településsel kapcsolatos „rejtély” megoldását e munka lektora: Bencze Géza adta meg, azzal a rövid közléssel, hogy Szentjános sohasem volt önálló helység, hanem Lendva egy külső utcája, amelyen át az út Hosszúfal felé vezetett.

A soron következő település: Hosszúfal volt, amely községi státusban került feljegyzésre az 1810. évi Helységtáblázatban. II. József idején Lendvahosszúfal néven jegyezték fel a kiadott anyagban, s herceg Esterházy Miklós volt ekkor a földesura. 90 ház és 396 lakos volt akkor területén.

Vályi lexikona szerint Hosszúfal két magyar falu Szala megyében. Az egyiknek hg. Esterházy volt a földesura, a másiknak Bojáki. Ez utóbbi Csány fiúja volt, amely a Zala folyó mentén feküdt, így csakis az előbbi faluról lehet szó a mi esetünkben. Vályi szerint ennek határát jól művelik, középtermékenységű és a Lendva vize el szokta önteni.

A postalexikonban Hosszúfalú herceg Esterházy alsólendvai uradalmának falujaként szerepel, s e mezőváros körzetébe tartozik, annak filiája. Negyedóránnyira van Alsó-Lendvától.²⁸

A hadmérnök 26 házat és 20 istállót jegyzett fel ebben a faluban, továbbá 250 férfit és 40 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. E falu állatállományát 40 lóra és 60 igavonóra becsülte. A falu neve mellett a mérnök egysoros bejegyzése szerepel még, amely szerint az úttól nyugatra fekszik ez a falu.

1828-ban a falvak között szerepel 21 házzal és 167 lakossal, akik közül 8 volt „héber”, a többi katolikus. Mindenképpen elgondolkodtató a házak számának fogyása, nemcsak az 1785. évi 90 házhoz, hanem az 1810-ben feljegyzett 26 házhoz képest is megdöbbentő ez a fogyás. Érdeemes lenne ezt a problémát a helytörténet forrásaival és módszereivel megvizsgálni.

Az útmenti települések közül a hadmérnök listáján egy kocsmá szerepel: Etvény néven, amely – úgy tűnik – fontos tájékozási pontnak számított. 1785-ben és 1828-ban nem szerepel a települések listáján, s nem találjuk nevét egyik századfordulós lexikonban sem. A hadmérnök is mindössze egy házat jegyzett fel neve mellé, s a megjegyzés rovatban az állt: izolált, elszigetelten álló ház, illetve kis kocsmá az úton.

A következő település Baksa falu a hadmérnöki listán. 1785-ben több közbirtokos kezén levő község, amelyben 69 házat és 358 lakost jegyeztek fel, mint tényleges népességet. Vályi lexikona szerint magyar falu Zala megyében, ahol „posta is vagyon Alsó Lendván felül egy stációval”. Csesztreg filiája, katolikus lakosokkal. Határa jó, „vagyonyjai különbfélék”, határa második osztályba tartozik.

A postalexikonban nagyjából ugyanezek az adatok szerepelnek, s azon kívül megjegyzi, hogy a Kőszeg-Varasd postaúton, síkságon fekszik, postaváltó és postaállomás. Közel van hozzá a Kerka patak és Barabás falu.²⁹

A hadmérnök 56 házat és 50 istállót jegyzett fel. 550 férfi és 100 ló volt itt elhelyezhető. Állatállománya pedig 90 ló, 120 igavonó és 250 juh volt akkor.

A mérnök még megjegyzi, hogy az áthaladás elég széles, de előkészítés nélkül nem körüljárható („kann ohne Vorbereitung nicht umgangen werden”). A helység a Kerka síkságán fekszik és nemesek (Edelleute) lakják, akik földművelésből élnek.

Érdekes, hogy egyik lexikon sem említi azt, hogy a lakosok nemesek! 1828-ban a falvak közt szerepel Baksa, 44 házzal és 354 lakossal, kik közül 324 volt katolikus, 13 protestáns és 17 „héber”.

A mérnöki listán szereplő következő település Kozmadombja, amely faluként, meglehetősen hiányos adatokkal került feljegyzésre. Az első magyarországi népszámlálás anyagában két Kozmadombja is szerepel Zala megyében. A most tárgyalandó településben, amely közbirtokosok tulajdona volt, 15 házat és 69 lakost jegyeztek fel. Vályi lexikonában Kozmadonya néven találjuk „elegyes faluként” feljegyezten, közbirtokosokkal, Csesztreg filiája. A határa is e településhez hasonló, vagyis elég ter-

mékeny, másodosztályú. „Lakosai külömbfélék” – írja Vályi. A korabeli térképen Kozmadombja néven az út mentén jelölték. A postalexikonban két Kozma-dombja (sic!) falut különböztetnek meg, s közülük nyilván a lövői járásban fekvő a „mienk”, amely a Lövőtől Baksára tartó postaút nyugati oldalán helyezkedik el, Kerka Újfalu és Kerka Kutas között. Egy órányira van Lövőtől és 1 1/4 órányira Baksától.³⁰ Jelentős település volt tehát, s ezért meglepő, hogy a mérnöki táblázatban csak egy házzal szerepel és azzal a megjegyzéssel, hogy ez az úton fekvő, elszigetelten álló kocsmáépület, amely negyedórányira fekszik a falutól, amelytől nevét veszi. A falu tehát nem a postaút mellett feküdt, hanem annak csak a vendégfogadója volt ott található.

1828-ban a feljegyzett két Kozmadombja közül a második látszik idetartozónak, amelyben 12 házat és 89 katolikus lakost jegyeztek fel.

A település-táblázat következő faluja: Kolosvár, amely a korabeli térképen a Szala folyó jobb partjához fekszik közel a Baksa-Lövő postaúton. Az 1785. népszámlálás anyagában ezen a néven nincs település és hasztalan keressük nevét a Vályi és a postalexikonban is. A hadmérnök 8 házat és 4 istállót jegyzett fel neve alatt, s 150 férfit és 50 lovat vélt ott beszállásolhatónak. Az állatállomány száma és összetétele egyaránt meglepő: 8 ló, 40 igavonó és 400 juh! A megjegyzések rovatban szerepel, hogy a Zala folyó jobb partján fekszik, szétszórt házakból áll s az úton egy tágas kocsmát találunk. 1828-ban ez a település már a puszták és külterületi helyek (praedia et diverticula) között szerepel, s L. Nagy már sem házat, sem lakost nem jegyzett fel a neve mellé. Ma ez a hajdani pusztá Zala-Lövő település része. (Bencze Géza közlése.)

Az út következő, a mérnök által feljegyzett települése: Lövő (Szala-Lövő). Falunak minősítette a mérnök. Az 1785. évi népszámlálás idején is község volt, közbirtokosok voltak a földesurai. 107 házban 474 lakost jegyeztek fel. Vályi lexikonában magyar mezővárosként szerepel Zala megyében, amelynek több földesura, továbbá katolikus lakosai és „másfélék” vannak. Salomvárhoz fekszik közel. Határa „soványos”, fája, legelője nincs elegendő.

A postalexikon Lövőt, német nevén is feljegyezve, ugyancsak mezővárosnak említi, amely után egy járás kapta a nevét. Két nemesi család (Pogán és Perneszy) birtoka, Salomvár filiája. A Körmen-d-Baksa-Csáktornya postaúton postaváltó és postaállomás.³¹

A felmérést végző katonatiszt 90 házat és 70 istállót jegyzett fel a neve alatt, ahol 800 férfit és 150 lovat is elhelyezhetőnek tartott. Az állatok száma: 100 ló, 160 igavonó és 500 juh.

A megjegyzések közt szerepel, hogy a Zala folyó két oldalán emelkedő magaslatok dominálnak. A településen való átjárás meglehetősen széles, de a helység nem körüljárható. A Körmen-d felé vezető út meredeken visz fel egy mélyúton a hegyre.

Lakói földművelésből élő nemesek. Itt áll gr. V. Ingay (sic!) kastélya és még néhány jeles épület. Ez a település egy szolgabíróság székhelye.

1828-ban Lövő (Szala) oppidumként került feljegyzésre L. Nagy művében. Katolikus filia volt, de falai közt számon tartottak egy zsinagógát. 69 házat jegyeztek fel összesen 541 lakossal, aki közül 416 fő volt katolikus, 8 protestáns és 117 héber.

Az út Szala Mindszent felé haladt tovább, amelyet falunak jelzett a hadmérnök. 1785-ben közbirtokosok voltak a földesurai és község volt. 65 házat és 380 lakost jegyeztek fel benne.

Vályi lexikonában két magyar falunak is Mindszent volt a neve Zala megyében. Minket Szala-Mindszent érdekel, amelynek Nádasdi gróf volt a földesura. Erről a lexikon semmit sem mond, a helynév helyesírása azonban mindenütt Mintszent ebben a lexikonban.

A postalexikon Zala-Mindszentet több nemesi családhoz tartozó falunak mondja, amely a Körmenről Lövőre vezető postaút nyugati oldalán fekvő település Salomvár filiája. Negyedóránnyira van Lövőtől.³²

A hadmérnök 28 házat és 24 istállót jegyzett fel ebben a faluban, ahová még 300 embert és 40 lovat tartott beszállásolhatónak. Az állatállomány 40 ló és 60 igavonó volt. A megjegyzés rovat bejegyzése rövid: a mérnök csak azt jegyzi fel, hogy a Lövőre vezető úton fekszik.

1828-ban Mindszent (Szála) filiális katolikus templommal, 41 házban 319 katolikus lakossal.

A következő települések: Rimai (?), Nádasd, Körmend már Vas megyében vannak és az út utolsó állomásaként Sorok szerepel, amely ugyancsak Vas megyei település.

A katonai listán a következő utat jelző települések füzére Mura-Szombatról vezet a Varasd-Bécs felé vezető postaúthoz (2. út). Ennek az útnak egy kis szakasza érinti Zala megyét. Mura Szombatról indulva három Vas megyei település érintésével ér el Bagonya faluhoz Zala megyében, ahol 1785-ben 55 ház állott és 300 lakos élt a népszámlálás adatai szerint. A földesurak közbirtokosok voltak. Vályi lexikona szerint Bagonya vagy Bagovina horvát falu Zala megyében, Esterházy herceg birtoka, katolikus lakossággal. Vas megye határának szélén fekszik, nem messze Dobronoktól. Határának egy része hegyes-völgyes, amelyen a hegyekből lefolyó vizek „keresztül futkosnak”, nagyobb része azonban sík, közepes termékenységű, szőlőjük „meglehetősen bort terem”, „vagyonyaik” eladására „jó módgyuk lévén, második osztálybéli” – írja Vályi.

A postalexikonban is feljegyezték Bagonyát, mint herceg Esterházy alsólendvai uradalmának faluját, saját plébániával. Vas megye határán, Alsó Lendvától 2 1/2 órányira fekszik – írja a lexikon.³³

A hadmérnök falunak írja 35 házzal és 20 istállóval, amelyben még 350 férfit és 30 lovat tart elhelyezhetőnek. Állatállománya: 34 ló, és 60 igavonó. A mérnök a

megjegyzés rovatban megemlíti, hogy az út a helységnek csak kevés házát érinti, amelyek a déli oldalon fekszenek.

1828-ban magyar és német néven jegyezte fel L. Nagy. Római katolikus temploma, 54 háza és 417 katolikus lakója volt ekkor.

Az út következő állomása Dobronak mezőváros, amely már II. József uralkodása idején mezővárosként került fel a népszámlálás íveire. Herceg Esterházy birtoka, 142 házat és 781 lakost jegyeztek fel itt. Vályi munkájában Dobronak vagy Dobrovina mezőváros Zala megyében, földesura Esterházy herceg, lakosai katolikusok. Az alsólendvai uradalomban fekszik, határa „meglehetősen termékenységgű”, de a Lendva vize el szokta önteni. Szőleje középszerű, eladásra részint otthon, részint másutt „van módja”. Második osztálybeli.

A postalexikon az előbb említett adatokat ismétli csak azzal, hogy e mezővárosnak saját plébániája van. Vas megye határán fekszik és 2 órányira van tőle Alsó Lendva.³⁴

A hadmérnök 71 házat és 20 istállót jegyzett fel. Az elhelyezhető férfiak száma – egy tintapaca miatt – olvashatatlan, a beszállásolható lovaké 50 darab. Az állatállományt 40 ló, 160 igavonó alkotta. A mérnök megjegyzi, hogy síkságon fekszik, az úttól déli irányban, a templom és a plébánia között halad el az út, mely utóbbi „tekintélyes” (ansehnliches) épület.

L. Nagy művében Dobronak néven Zala megye mezővárosai között találjuk, mint hg. Esterházy birtokát. Róm. katolikus temploma van. 105 házat 785 katolikus, 1 protestáns és 9 zsidó lakost jegyeztek fel neve alatt.

Az út északi irányban kanyarodik tovább és a következő állomása – a térkép szerint – a postaúttól meglehetősen távol fekvő Nemesnép falu. 1785-ben ez a község közbirtokosok tulajdonában volt, 85 házában 401 lakost jegyeztek fel. Vályi lexikona szerint magyar falu Zala megyében, több földesúrral, katolikus lakossággal. Szent György Völgyének szomszédja és filiája. Határa jól termő. A postalexikon ezt azzal egészíti ki, hogy Csesztreg mezőváros és Jakabfa szomszédja, azok között fekszik, 3/4 óra távolságra Baksától.³⁵

A mérnök 43 házat és 34 istállót jegyzett fel, s 400 férfit és 40 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. Állatállománya: 60 ló és 80 igavonó. Az áthaladás jó, a helység körüljárható, elkerülhető. Nemesek lakják (Edelleute).

1828-ban 56 házzal jegyezték fel, 242 katolikus és 192 protestáns lakosa volt.

Ennek az összekötő „hadi útnak” utolsó állomása a hadmérnök táblázatos kimutatásában: Csesztreg mezőváros. Ez már 1785-ben Esterházy Miklós herceg oppiduma volt, ahol 102 házat és 501 lakost jegyeztek fel. Vályi lexikona szerint magyar és „elegyes” mezőváros Zala megyében, Esterházy birtok, katolikus lakosokkal. A Kerka vize mellett fekszik, Dobronaktól egy mérföldnyire. Határa részint hegyes és sovány, részint a Kerka vize mossa, így ahol jól művelik, ott elég termékeny. Szőlő-

hegye „tsekély”, noha dombon fekszik. „Alább való bort terem”, eladási lehetősége más helyen van, a „vagyon” közészerű, második osztálybeli.

A postalexikon mindezt csak azzal egészíti ki, hogy a nemphthi Esterházy uradalomhoz tartozó mezőváros, saját plébániával a Kerka partján, Nemesnép és Czupp között. Félóránnyra volt Baksától, mely ekkor postaállomás volt.³⁶

A hadmérnök ebben a városban 120 házat és 74 istállót jegyzett fel, s 1000 férfit és 150 lovat tartott beszállásolhatónak. Az állatállományt 120 lóra, 200 igavonóra és 400 juhra becsülte. Megjegyzése szerint a síkságon fekszik, a Kerka árterületén. Az átjárás jó.

1828-ban Csesztreggh néven Zala megye mezővárosai között találjuk. Róm. katolikus temploma van. 69 házzal, 513 katolikus, 4 protestáns és 10 „héber” lakossal jegyezték fel.

Ezzel ez az útszakasz lezárult s egy másik út, illetve az amellet fekvő települések sora következik. Az út Letenyéről Bakra (melyet a mérnök Backnak írt) tart (3. út). A térképen követve irányát, ez is délről tart észak felé. Első állomása Letenye falu, amely II. József idején is község, a Szapáry grófi család birtoka. 114 házban 683 lakost írtak össze. Vályi lexikonában „elegyes mezővárosként” szerepel, Szapáry gróf a földesura, lakosai katolikusok. Vályi szerint nincs messze Zalaegerszegtől. Határa termékeny, „más, különbözőféle javai is vannak” – írja.

A postalexikonban ismét falunak jegyzik fel, mely Szapáry Péter gróf rezidenciája, a hajózható Mura folyó mellett, a Kanisáról Steyerországba vezető kereskedelmi úton, saját plébániával és komppal, tehát átkelési lehetőséggel a Murán. Póla, Bétz és Rátk között fekszik, Kanisától 2, Alsó Lendvától 3 óra távolságra.³⁷

A hadmérnök is faluként jegyzi fel, 86 házzal és 70 istállóval, ahová még 1500 férfit és 300 lovat lehetett beszállásolni. Az állatállomány 220 ló, 200 igavonó és 500 juh. A megjegyzés rovatban hosszabb szöveg szerepel, amely szerint a déli bejáratnál, ahol az út a Murától Kanisa felé vezet, egy vizesárok közepén híd ível át, s a helység közepén az út mégegyszer megfordul, s aztán egy kis majorságnál erős kanyart (Drehung) vesz és egy keskeny részen vezet tovább. Egyébként az átjárás elég széles és jó. Körbejárni, kikerülni nem lehet. A magaslatról áttekinthető. Egy hegylejtő déli és nyugati oldalán fekszik és dominál a környező vidék felett. A Lendva felől a Mura balpartján vezető út előnyösebben használható.

Egy jelentékeny kastélyt említ itt meg, amely gróf Szapáry tulajdonában van, s amelyet kórházként lehetne használni, míg egy hozzátartozó gazdasági épület magazinná, katonai raktárrá lenne átalakítható. A helységet horvátok lakják. Van benne egy esperes (Dechant) és egy uradalmi tisztartó. (Hofrichter, provisor.)³⁸

L. Nagy művében Letenye a Zala megyei falvak közt szerepel, melynek azonban katolikus temploma és vásárprivilegiuma volt. 90 házat jegyezték fel, s 651 katolikus, 1 protestáns és 6 héber lakosa volt 1828-ban.

A mérnök Helységtáblázatában ezután Felső és Alsó Windofai malom következett összesen két házzal, minden további megjegyzés nélkül. Ez nyilván fontos tájékoztató pontot jelentett volna az arra vonuló katonaság számára, de más forrásban neve nem szerepel. A „terepet” jól ismerő Bencze Géza szíves közlése szerint itt a két fintafai malomról van szó, amelyek a Fintafai (ma: Béci) patakon álltak.

A következő falu: Tolmács, mely II. József népszámlálása idején Esterházy Miklós herceg falva volt, 45 házzal és 307 lakossal. Vályi művében is Esterházy birtok, lakosai „többfélék”, Bánok Szent György szomszédja és filiája. Határában szőlő és erdő is van, „terméseit is eladhatta”. A postalexikon ezeket az adatokat annyiban egészíti ki, hogy megemlíti 2 1/4 órányi távolságra fekszik Kanizsától.³⁹

A hadmérnök 60 házat és 34 istállót jegyzett fel a neve alatt. 500 férfit és 50 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. Az állatállományt 40 lóra és 60 igavonóra becsülte. A megjegyzés rovatban akként jellemezte, hogy hegyek közé zárt település. Az út a helység déli részén vezet el, meglehetősen széles.

L. Nagy művében a falvak közt sorolja fel Tolmácsot, amelyben az 1828-ban kiadott munkában 27 házat és 217 katolikus lakost jegyeztek fel.

Az úton továbbhaladva Bánok Szent György falu nevét jegyezte fel a hadmérnök. II. József idején Esterházy Miklós herceg községe, ahol 121 házban 871 fő lakott. Vályi munkájában Szent György (Bánok) magyar falu Zala megyében, Esterházy herceg birtoka, amely az alsólendvai uradalomhoz tartozik. Lakosai katolikusok, határa középszerű. A postalexikon ezeket az információkat azzal egészíti ki, hogy saját plébániája van, és 4-4 óra távolságra fekszik Egerszegtől és Alsó Lendvától.⁴⁰

A hadmérnök 1810-ben 88 házat és 70 istállót jegyzett fel ebben a faluban. Az elhelyezhető férfiak száma 800, a lovaké 60. Állatállománya 66 ló, 90 igavonó és 300 juh volt, a feljegyzése szerint. Nem lehet körüljárni, elkerülni – írta továbbá –, s az áthaladás meglehetősen rossz, meredeken vezet át a helységen, mindamellett elég széles, de – ismétli meg a nyomaték kedvéért – nem körüljárható. Lakosai nemesek, akik földműveléssel foglalkoznak. (1785-ben csak 1 nemes férfit jegyeztek itt fel.)

1828-ban a zalai falvak közt találjuk, róm. katolikus templommal, 112 házzal. Lakosainak száma 833 fő (közülük 7 héber, a többi katolikus).

Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a hadmérnök „plusz információja” a nemesi lakosságról (akik nyilván a „bocskoros nemesek” sorába tartoztak), megállja-e a helyét.

Az útmenti települések sorában a hadmérnöki listán „Puszta Magyaród és Kis Magyaród vagy Puszta Istvánd” név szerepel faluként.

A hazai első népszámláláskor Puszta Magyaród néven feljegyzett község a Farkas és más családok birtokában volt. 103 házat és 650 lakost találtak ekkor ebben a faluban. Vályi lexikonában Magyarád (Puszta Magyarád) néven magyar falu Zala megyé-

ben, katolikus lakossággal. Legelője „középszerű”, szőleje nincs, földjei „meglehetősen”, fája elég.

A postalexikon Puszta-Magyaród faluról azt jegyzi fel, hogy több nemesi családhoz tartozik, plébániás hely. A Váliczka pataknál, Ederics és Istvánd között fekszik. Zalaegerszegtől 3 órányira.⁴¹

A hadmérnök 1810-es évek elején készült adatsora már sejteti, hogy a faluhoz puszta is tartozik. 90 házat és 60 istállót jegyzett fel, de 800 ember és 80 ló is elhelyezhető benne – jelzi a táblázatban. Az állatállomány 100 ló, 120 igavonó. A megjegyzés rovatban írottak szerint ez az út áthalad Puszta Magyaródon, s ez az áthaladás (Passage) széles és jó. Az út egy völgybe vezet amely hegyekkel van bezárva. Nem kikerülhető.

1828-ban Magyaród(Puszta) néven a falvak között találjuk, róm. kat. templommal, 83 házzal és 614 lakossal (közülük 17 volt izraelita, a többi katolikus).

Az út következő állomása a hadmérnöki táblázatban Ubornak Mayerhof vagyis praedium, magyarul puszta. A korabeli térképen Urbonaknak is jelölt fontos tájékozódási pont lehetett. Az első népszámlálás anyagából hiányzik. Vályi művében és a postalexikonban sem sikerült megtalálni.

A hadmérnök fontosnak tartotta feltüntetni három házat és ugyancsak három istállóját. 100 ember és 20 ló volt még beszállásolható oda, az állatállomány összetétele pedig elárulja, hogy ez az uradalmi puszta mire „szakosodott”. 10 ló, 50 igavonó és 450 juh alkotta az állatállományt. A bejegyzés szerint az út elvezet a puszta mellett, egyébként tulajdonságai hasonlóak az előző településnél leírtakhoz.

1828-ban a zalai puszták között találjuk Urbonak néven 1 házzal és 13 lakossal.

Ennek a „hadi útnak” utolsó feltüntetett állomása itt Sojtorje, amely a térképen Söjtör néven szerepel, nyilván ez a helyes. 1785-ben Söjtör falu Deák Ferenc és mások földesurasága alatt állt. 225 házzal és 1447 lakossal. Vályi munkájában Söjtört magyar falunak mondja a kapornaki járásban, több földesúrral és katolikus lakosokkal. Határa és „vagyonnyai” középszerűek. A postalexikon nem említi, ezek szerint a polgári közlekedés szempontjából nem volt jelentősége.

A hadmérnök adatai nem mutatják olyan jelentősnek ezt a települést, mint amilyenek még 1785-ben tűnt. 150 házat és 60 istállót jegyzett fel neve mellett. A beszállás rovata üresen maradt, állatállománya 50 ló és 240 igavonó volt. A megjegyzés rovatban csak annyit találunk: az áthaladás jó és egyébként „mint az előbbinél”. (...die Passage gut, wie vorher.)

Az 1828-ban feljegyzett adatok a mérnök feljegyzéseinek helyességét igazolják: Söjtér, Sojtér néven szerepel római katolikus templommal. 151 házban 1167 fő lakott, akik közül 1149 volt katolikus, 1 protestáns és 17 izraelita. Vegyes lakosságú település.

Ezzel ennek a „hadiútnak” településeiről készült feljegyzés lezárult. A végállomásként jelzett Bak, amely a térképen és másutt is ebben a formában szerepel, for-

galmi központnak számított Zala megyében, ahova több irányból futottak össze az utak.

A táblázat 4-5. oldalán egy hosszú út jelentős településeit jegyezte fel a hadmérnök, s ez az út Kottoriból indult Kanizsára, majd Istvándon át, Jánosháza érintésével, Győrbe (4. út).

Az első állomás Kottori mezőváros a Muraközben. Ez már az első népszámlálás idején mezőváros volt, gróf Althann (ezzel a helyesírással) birtokában, 263 házzal és 1712 lakossal. Vályi Kotorinak írta nevét, és horvát mezővárosnak mondja. Földesura: Althán. Lakosai katolikusok. A Mura vize mellett fekszik, Csáktornytól 1 1/4 mérföldnyire. Határa jól termő, „tulajdonságai különbözék, de gyakorta az áradások rongálják”. A postalexikonban Kotori, Kotoriba néven gróf Festetics csáktornyai uradalmának mezővárosaként jegyezték fel, saját plébániával, magisztrátussal, kompátjáróval a Murán, amely nem messze tőle ömlik a Drávába. Alsó-Dobravához van közel és Alsó Vidovecztől félóránnyira fekszik.⁴²

Idők jártával jelentősége nőtt. 1810-ben azon kevés Zala megyei település közé tartozott, ahol a hadmérnök a lakosok számát is feljegyezte: 2350 főt (összesítve a férfiakat és a nőket). Az akkor ott található házak száma 266, az istállóké 220. Beszállásolható férfiak száma 3000, a lovaké 500 volt. Az állatállományt 560 lóra és 200 igavonóra becsülte (a lovak nagy száma fuvarozásra enged következtetni). A megjegyzések rovatában írottak szerint az oppidum a Mura jobb partján fekszik. Az áthaladás a főúton elég széles és jó, az utcák rendszerint csak egy kocsi szélességűek. Déli irányból körbe járható. Horvátok lakják, akik a szántóföld műveléséből élve, jómódúak. Házaik rendezettek és csinosak (nett). E településnél található a Mura egyik főátkelő helye.

1828-ban Kottori Zala megye mezővárosai között szerepelt, római katolikus templommal. 261 házban 1971 katolikus lakos élt.

A következő település: Molnári falu, amelynek a hadmérnök másik, használatos nevét is feljegyezte: Mlinarecz.

Ez a falu 1785-ben a Fekete grófi család falujaként szerepel a népszámlálás listáján, 51 házzal és 342 lakossal. Vályi művében ugyancsak két néven szerepel, a magyar és a horvát néven. Zala megyében fekvő horvát falunak mondja Vályi, lakosai katolikusok. Szécsi-Sziget filiája, „határa szoros és a Mura vize is megöntözi néha”, írja a lexikon.

A postalexikonban ugyancsak két néven szerepel (de itt Minarecznek írták). Csuzy nemesi családhoz tartozónak írja ezt a falut a Mura partján, a Kanizsáról Csáktornyára vezető postaúton, nem messze Tóth Szent Mártontól, amelynek filiája, s ahová egyházilag tartozik. A térképre tekintve ez az állítás reálisabbnak tűnik, mint a Vályi által megjelölt Szécsi-Sziget, mely elég távol fekszik tőle. A postalexikon még azt is közli, hogy ez a falu másfél óránnyira fekszik Kanizsától.⁴³

A hadmérnök e település neve mellett nem közölt adatokat, csupán a megjegyzés rovatban szerepel annyi, hogy az átjárás jó és keletre körüljárható. Ezt a települést azonban, mint a Murán történő átkelés fontos helyét és több út találkozását a hadmérnöki leírás földrajzi részében többször is említették.

1828-ban magyar nevén találjuk meg a falvak között, 48 házzal és 377 lakossal, akik közül 2 volt izraelita, a többi katolikus.

Molnáriból ez a leírt út Semjénföldre felé, keleti irányban halad tovább. (A térképen Semjénföldre a falu neve.) 1785-ben Inkey Boldizsár volt a falu földesura, s 41 házat, 270 lakost jegyeztek fel benne. Vályi művében Semjénföldre néven horvát falunak mondják, amelynek Inkey volt a földesura. Lakosai katolikusok. Alsó Lendvától 3/4 mérföldnyire fekszik. Határa középszerű, „vagyonnyai külömbfélék”.

A postalexikon ezt a falut Szent Márton (Tóth) filiájának írja, amely a Kanisáráról Alsó-Vidoveczbe vezető úton fekszik, közel Szepetnekhez. Az Inkey család birtoka. 1 1/4 órányi távolságra van Nagykanizsától.⁴⁴

A hadmérnök Semyenföldre néven és mellette zárójelbe téve: Erdőföldre névvel jegyzi fel ezt a települést, mint falut. 35 házat és 30 istállót tüntet fel neve mellett, 320 férfit és 60 lovat tart még ott elhelyezhetőnek. Állatállománya: 90 ló és 62 igavonó. A megjegyzés rovatban leírtak szerint a falu enyhe magaslaton fekszik, két patak közt, s ezért nem kikerülhető, de az áthaladás rajta egyébként jó.

L. Nagy művében Sömjén föld, Semjénföldre, Erdőfa néven a falvak között szerepel, 47 házzal és 352 lakossal.

A következő falu a Kanizsára vezető úton: Szepetnek. Az első népszámláláskor Batthyány Lajos gróf birtokaként szerepel ez a falu, amelyben 151 házat és 1077 lakost jegyeztek fel 1785-ben.

Vályi munkájában Szepetnek német falu Zala megyében, gróf Batthyány a földesura, s lakói katolikusok. Kanizsától 1 mérföldnyire fekszik. Határa jól termő, legelője és erdeje van.

A postalexikonban e falu adatait azzal egészítik ki, hogy a falunak saját plébániája van, a Batthyányiak kanizsai uradalmához tartozik, a Kanizsáról Alsó-Vidoveczbe tartó postaúton fekszik, és 3/4 órányi távolságra van Kanizsától.⁴⁵

A hadmérnök 115 házat és 80 istállót jegyzett fel területén. A beszállásolható férfiak számát 1000, a lovakét 190 darabban jelölte meg. Az uradalom itteni gazdálkodásának irányáról árulkodik az állatállomány feljegyzett összetétele: 280 ló, 290 igavonó és 600 juh!

A falut egy kis patak vágja át, – írja a mérnök – s mindkét rész hegyoldalon fekszik. Az átjárás rajta elég széles, de rossz idő esetén meglehetősen rossz.

1828-ban Szepetnek Zala megye falvai közt szerepel, római katolikus és evangélikus templommal. 190 házzal, 1003 katolikus, 398 protestáns, tehát összesen 1401 lakosa volt, vagyis 1785 óta jelentősen megnőtt házainak és lakosainak száma.

A mérnöki listán a következő település Kis Kanizsa (német nevén is), amelynek neve mellett nem szerepelnek adatai. 1785-ben Batthyány Lajos gróf tulajdonában lévő faluként jegyezték fel, amelyben akkor 297 ház és 1618 lakos volt. Vályi nem jegyezte fel külön, de a postalexikonban 3 nyelven: magyarul, németül és horvátul is közli a nevét, mint a nagykanizsai uradalomhoz tartozó mezővárosét, amely egyházzal is Nagykanizsához tartozik. A nyugati oldalon a mocsaras Kanisnicza patak határolja. A Nagykanizsáról a Muraközbe vezető postaúton fekszik, negyedóránnyira Nagykanizsától.⁴⁶ 1828-ban nem szerepel a névjegyzékben, adatai nyilván Nagykanizsa adatai közt szerepelnek.

A következő település Nagykanizsa, melynek a mérnök német nevét is feljegyezte. Mezőváros. 1785-ben is oppidum, Batthyány Lajos gróf a földesura, uradalmi központ. 529 házat és 3857 lakost jegyeztek fel a népszámlálást végzők.

Vályi munkájában mezővárosnak írja és „külömbféle” földesurakkal szerepelteti. Katolikus és óhitű lakói vannak, s Iharostól két mérföldnyire fekszik. Vályi hosszasan ír a vár történetéről, a török előtti és alatti időkről. A vár török uralom alóli felszabadulása után, 1702-ben kapta meg Batthyány Lajos, akkori nádorispán azt a nagykanizsai uradalmat, amelyhez Kiskanizsa, Szepetnek, Sormás, Eszteregnye és Tettyeháza tartozott, mely utóbbi nevet nem sikerült sem a lexikonban, sem a térképen megtalálnom. Vályi megemlíti a mezőváros épületeit, amelyeket középszerűnek ír le, a piarista oskoláját, mely nevezetes, és hasznos, s népes vásárait. Határbeli földjei jók, malma van helyben, s „eladásra és keresetre jó módgyuk van”.

A postalexikon ezeket az adatokat kiegészíti azzal, hogy a ferencesek által ellátott plébániája van, továbbá rendezett magisztrátus áll az élén. Uradalmi felső vezetés (Oberamtverwaltung) is tartózkodik a falai között. Királyi sóhivatal található benne és a Vályi által is említett gimnázium. A pesti kereskedelmi úton fekszik, amely az Adriai tenger felé halad. Postaállomás, ugyanakkor postaváltóállomás is Hahót és Iharosberény között. Határa mocsaras, amit a Murába ömlő Kanisnicza patak alkot.⁴⁷

1810-ben a hadmérnök nem közli a város konkrét számadatait, de hosszabban ír a megjegyzés rovatban róla. Mivel ez hasznos kiegészítő adatokat is tartalmazó közlés, az alábbiakban ismertetjük ezt a német szöveget.

N. Kanizsa a Kanizsa balpartján fekszik egy enyhe lejtőn, ahonnan a környező vidék áttekinthető.

A településen való áthaladás esős időszakban, főként tartósan rossz időjárás esetén – az agyagos és kötött talaj miatt –, különösen rossz, nem lehet tovább haladni. A vizek levezetésére több lefolyást építettek, kőhidakat létesítettek, a rossz helyeket pedig rőzsével (mit Reisig) töltötték fel és homokkal szórták be, ezáltal biztosították az átjárást. De ahol az utat kővel és murvával is beborították, ott a nedvesség rövid időn belül újból visszatért.

A lakosok nagy része kézműves, a helységnek van egy magisztrátusa, és egy uradalmi tisztartója (Hofrichter). Ugyancsak található itt egy piarista és egy ferences kolostor, továbbá egy, Batthyány herceg tulajdonában lévő épület és egy megyeháza (Comitat Haus), amelyek kórház céljaira fordíthatók, szükség esetén. Magazin céljaira jók lennének az itt levő magtárak (granáriumok), továbbá egy csűr, amely azelőtt is erre szolgált.

Ezek a megjegyzések egyértelműen e város épületeinek háború eseténi hasznosítását célozták.

1828-ban Nagykanizsát (magyar és német nevén) Zala megye mezővárosai között találjuk azzal a latin nyelvű megjegyzéssel, hogy ez a település egy folyónál fekszik, mocsárral körülvéve. A Szent László Provinciához tartozó ferences kolostora, piarista iskolája van róm. katolikus gimnáziummal. Posta és sóhivatal működik itt. Jelzi a róm. katolikus, a görögkeleti templom és a zsinagóga létét. 762 ház állott ekkor benne és 5897 lakost tüntetett fel, kik közül 4829 volt róm. katolikus, 30 protestáns és 1038 „héber”. A görögkeleti lakosok száma hiányzik.

Az út mentén fekvő következő település Pallin falu (a térképen Palén formában szerepel). 1785-ben Pallén néven pusztaként jelölték Inkey Boldizsár birtokában. 46 házzal és 183 lakossal jegyezték fel. Vályi munkájában nem szerepel. A postalexikonban Palin néven, mint curialis praedium (nemesi puszta) szerepel, amely a nagykanizsai plébániához tartozik és a Hahótról Nagykanizsára vezető postaút mellett fekszik. Fél órányira van Kanizsától.⁴⁸

A hadmérnök falunak jelzi, amelyben 19 ház és 10 istálló állt. A beszállásolható férfiak száma 350, a lovaké 40. Állatállománya: 36 ló, 60 igavonó és 400 juh. A megjegyzések rovatában bejegyzettek roppant érdekesek: egy kis völgy vágja át a helységet, s a körbenfekvő emelkedések dominálnak. Az átjárás jó, a település körüljárható. Egy kis kastély van benne, melynek tulajdonosa: Ingai (Inkey elírása!), továbbá egy magtár.

1828-ban Pallén néven a zalai praediumok, puszták között találjuk feljegyezve, katolikus filiális templommal, 24 házban 209 lakossal. (A később bárói rangra emelt Inkey család előneve innen eredt: Pallini Inkeyek.)

A következő útjelző település: Kanats koccsma, egy házzal s azzal a megjegyzéssel, hogy ez a kis koccsma az út nyugati részén helyezkedik el. A vonuló hadaknak ez jó eligazításul szolgált, de ez a „megálló” nem volt elég jelentős ahhoz, hogy akár a népszámlálás, akár valamelyik századfordulói lexikon szerzője bevegye művébe.

A következő település a mérnök táblázatában: K. Sziget. A térképen csak Sziget formában jelölték. 1785-ben Esterházy János gróf és mások tulajdonában lévő községként jegyezték fel, ahol 31 házban 252 lakos élt. Vályi munkájában Sziget, Zala megyei falu, amelynek több földesura és katolikus lakosai vannak. Gelse filiája. Határa középszerű.

A postalexikon a Vallásalaphoz tartozó falunak mondja, amely Gelse és Új Udvar között fekszik és egy órányira van Nagykanizsától.⁴⁹ A mérnök által készített táblázatban 36 ház és 15 istálló szerepel neve mellett. A beszállásolható férfiak száma 300, a lovaké 30. Állatállománya: 10 ló és 80 igavonó. A megjegyzés szerint az átjárás jó, keletről kikerülhető.

1828-ban Szigeth (Gelse) néven a falvak között találjuk, 34 házzal és 276 katolikus lakossal.

Az út következő állomása Gelse. 1785-ben Stefanics Magdolna és mások tulajdonában levő község volt, ahol 139 házat és 931 lakost jegyeztek fel a népszámlálás alkalmával. Vályi magyar falunak írja Zala megyében, amelynek földesura: Besenyei, lakosai katolikusok. Kanizsától „3 fertály mérföldnyire esik”. Határát könnyen művelik, középtermékenységgű, legelője, szőlőhegye és erdeje, gesztenyéje és „borainak eladására jó módgya lévén, második osztálybéli”.

A postalexikon rövidebben ír. Megemlíti e falu plébániáját, és azt, hogy több földesura van. A Varasdon át Kanizsára vezető kereskedelmi úton fekszik, közel a kanizsai mocsárhoz. 2 és 1/2 óra távolságban van Nagykanizsától.⁵⁰

A mérnök adatai szerint jelentékeny falu volt: 143 házat és 54 istállót jegyzett fel területén. Beszállásolható 1300 férfi és 150 ló. Az állatállomány 80 ló és 220 igavonó volt, – becslése szerint. A megjegyzések közt csak az szerepel, hogy a falu egy részét nemesek lakják. (Érdekes módon 1785-ben a férfiak között csak 8-at tüntettek fel nemesnek.)

1828-ban a falvak közt találjuk, római katolikus templommal, 125 házzal (talán közben tűzvész pusztított a faluban?) és 920 lakossal. (Kevesebben laktak ott, mint 1785-ben.) A lakosok közül 24 volt „héber”, a többi katolikus.

A mérnök táblázatában a következő település Kilimán, amely a térképen is ezen a néven található falu. 1785-ben Pécsy Pál és mások községe, 32 házzal és 198 lakossal. Vályi munkájában magyar falunak említi, katolikus lakosokkal. Gelse fiúja. Határa középtermékenységgű, legelője és erdeje van.

A postalexikon annyiban egészíti ki ezeket az adatokat, hogy több nemesi családhoz tartozik ez a község, amely a Zalabérről Kanizsára vezető kereskedelmi úton, Alsó Rajk és Ung pusztá között fekszik, 2 1/2 óra távolságra Kanizsától.⁵¹

A hadmérnök 19 házat és 10 istállót jegyzett fel e falu neve alatt, továbbá 170 férfit és 22 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. Az állatállomány: 12 ló és 30 igavonó, s a megjegyzés rovatban az előző településnél közöltekre utal vissza. („Wie vorher.”) Feltételezhető tehát, hogy e falu egy részét is nemesek lakták? Nem valószínű, hiszen 1785-ben egyetlen nemes sem jegyeztek fel ott lakóként.

1828-ban Kilimán a zalai falvak közt található, 26 házzal és 200 lakossal jegyezték fel, akik közül 1 volt protestáns, a többi katolikus.

Az úton továbbhaladva Alsó és Felső Rajk neve szerepel a hadmérnök táblázatában, magyar és német néven. Az első népszámlálás alkalmával külön szerepelt a két

faluk, Alsó Rajk Esterházy János gróf és „mások” tulajdonában volt, s 64 házat, továbbá 349 lakost jegyeztek fel a neve mellett. Felső Rajk a Rajki család tulajdonában volt, 60 házzal és 369 lakossal szerepelt a népszámlálási íven (közülük 7 férfi volt nemes.)

Vályi lexikonában a két falu neve együtt szerepel, de adatai elkülönítettek. Alsó Rajknak Esterházy gróf és több uraság volt a földesura, Felsőnek Rajki és „több urak”. A lakosok mindkét faluban katolikusok és „másfélék”. Mindkét falu másfél mérföldre fekszik Kanizsától, „különbféle vagyonyaik” vannak, s a határbéli földek „jó termékenységek”. Szőlő hegyeik is vannak, első osztálybeliek.

A postalexikon ismét külön tárgyalja a két falut. Alsó Rajk esetében kiemeli, hogy több nemesi családot szolgál a falu, amely Felső Rajk filiája. A kanizsai mocsár keleti oldalán és a Vasvárról Kanizsára tartó kereskedelmi úton fekszik. Másfél órányira van Alsó Hahóttól és 3 órányira Nagykanizsától.

Felső Rajk fekvése hasonló, a Rajki nemesi család származási helye egy régi várommal. Saját plébániája van. 3 és 1/2 órányira van Nagykanizsától, 3 órányira Zalaabértől és 2 1/2 órányira Zalaegerszegtől.⁵²

A hadmérnök Alsó Rajkon 64 házat és 20 istállót jegyzett fel, a beszállásolható férfiak száma 650, a lovaké 46. Az állatállomány: 8 ló, 140 igavonó és 200 juh. Érdekes összetétel! Egy kis patak szeli ketté, amelyen egy kőhíd vezet át. A környező magaslatok dominálnak. Az áthaladás jó, körbejárható. Van itt egy kis urasági kocsmá – jegyzi még fel a mérnök.

Felső Rajkon 70 ház és 20 istálló volt az 1810-es években. 750 férfi és 40 ló volt még elhelyezhető. Állatállománya: 18 ló, 160 igavonó és 500 juh. A feljegyzés szerint a keleti oldalnál levő magaslatról áttekinthető, mocsaras részei is vannak, de az áthaladás jó. A magaslatokon át, keleti irányból körüljárható. Néhány nagyobb lakóhelye van itt a nemeseknek, írja tovább. („In selben sind einige grösseren Wohnung von Edelleute.”)

1828-ban Rajk (Alsó) német és horvát elnevezéssel is szerepel, L. Nagy Lajos munkájában. 48 házban 367 katolikus lakost tüntettek fel.

Rajk (Felső) ugyancsak háromnyelvű elnevezéssel szerepel, római katolikus filiális templommal, ahol 62 házban 481 lakos élt. (3 volt közülük „héber”, a többi katolikus.)

A hadmérnök táblázatában a következő, ezen út melletti település Pacsa. 1785-ben gróf Esterházy János és mások voltak a földesurai. 116 házat és 770 lakost jegyeztek fel a neve alatt. (27 nemeset jegyeztek fel a férfi lakosság sorából.)

Vályi munkájában Pacsát magyar falunak írja, katolikus lakosok élnek benne gróf Esterházy és más földesurak uralma alatt. Kapornaktól egy mérföldnyire fekszik. Határa „középszerű”, borai „meglehetősek”. Második osztálybéli.

A postalexikon Pacsa vagy Patsa néven több nemesi család falujaként jegyezte fel a Szöpötkön át Kanizsára vivő kereskedelmi úton. Saját plébániája van. 3 órányi távolságra van Nagykanizsától.⁵³

A hadmérnök 104 házat és 15 istállót jegyzett fel, s 500 férfit és 40 lovat tartott elhelyezhetőnek a faluban. Állatállomány: 4 ló és 280 igavonó. A környező magaslatok horizontján fekszik. Az átjárás jó, körbejárható.

1828-ban Patsát a Zala megyei falvak közt jegyezték fel, római katolikus templom és zsinagóga volt itt. 84 ház állt ekkor, amelyekben 670 lakos élt. Közülük 121 volt „héber”, a többi katolikus.

A jelzett út mentén a hadmérnök Igricze falut jegyezte fel következő „állomásként”. II. József idején ez Rummy József falujaként szerepelt, 27 házzal és 195 lakossal. Vályi művében Igritze a neve, földesura Rumi (sic!), lakosai katolikusok. Szentpéterúrhoz van közel. Fája, legelője elég, földje termékeny.

Mindezt a postalexikon azzal egészíti ki, hogy ez a falu Szent Péter Úr filiája, a Nagykapornakon át Kanizsára vezető kereskedelmi úton. 3 órányira van tőle Zala-bér.⁵⁴

A hadmérnök 26 házat és 6 istállót tüntet fel benne. 150 férfi és 15 ló számára jelzi a beszállásolás lehetőségét. Az állatállomány: 4 ló és 80 igavonó. Mocsaras magaslaton fekszik. Nyugati irányban mocsár van. Az átjárás jó, keleti irányban körüljárható, kikerülhető.

1828-ban Igritze falunak katolikus filiális temploma volt, de plébániája nem. 25 házat és 179 katolikus lakost jegyeztek fel neve alatt.

A hadmérnök a következő állomásként Sergi malmot jegyezte fel, ahol ekkor egy ház állott és 4 igavonó, tehát a molnár – feltételezhetően – gazdálkodott is. Ez a külterület a lexikonokban nem szerepel, a népszámlálás anyagából is – természetesen – hiányzik. 1828-ban sem találjuk nevét a puszták vagy diverticulumok között.

A hadmérnök faluként jelöli a következő települést: Rádot. 1785-ben is község volt a Salamon család és mások földesurasága alatt. 173 házat jegyeztek ekkor fel területén és 760 ténylegesen ott tartózkodó lakost. Vályi magyar falunak írja Zala megyében, több földesúrral és katolikus lakosokkal. Szent Gróttól két mérföldnyire fekszik. Határa jól termő, tulajdonságai külömbfélék, második osztályba tartozik.

A postalexikon mindezt azzal egészíti ki, hogy a falu a Kanizsai-mocsár eredeténél fekszik és a Vas megyéből Kapornakon át Kanizsára vezető kereskedelmi út mentén van, nem messze Sándorházától. Saját plébániája van. Zalaegerszeg és Zala-bér egyaránt 2 1/2 órányira fekszik tőle, s ha a térképre tekintünk, akkor ez az adat az utak eltérő nehézségének jellemzője is lehet.⁵⁵

A hadmérnök táblázatában Rád 96 házzal és 10 istállóval szerepel. 560 férfi és 50 ló volt benne elhelyezhető. Állatállománya: 6 ló és 320 igavonó. A megjegyzése szerint a községen való áthaladás keskeny és rossz, fel- és lefelé halad az út. A körbenfekvő magaslatokról egy része áttekinthető.

1828-ban is a falvak közt találjuk, katolikus templommal, 84 házzal, 667 lakossal, akik közül 9 volt „héber”, a többi katolikus.

A hadmérnöki táblázatban a következő falu: Misefa. 1785-ben Vörös Rozália és mások tulajdonában volt. 55 házat és 331 lakost jegyeztek fel benne. (Közülük 8 férfit jegyeztek fel a nemesek sorába.)

Vályi munkájában Misefa vagy Miskfa néven „elegyes falu” Zala megyében, több földesúrral, „külömbféle” lakosokkal. Kapornak filiája. Földje és szőleje is „középszerű”.

A postalexikon a több nemesi földesúr közül névszerint a Vörös családot említi. A falu a Vasvárról Kanizsára vezető kereskedelmi úton fekszik, Egerszegtől 2, Zalabértől 2 1/2 óra távolságra.⁵⁶

A hadmérnök 30 házat, de egyetlen istállót sem jegyzett fel a faluban. 120 embert tartott ott elhelyezhetőnek. A község állatállományát mindössze 56 igás állat alkotta. A megjegyzés szerint az ottani magaslat dominál, az áthaladás jó, de a település nem körüljárható, nem kikerülhető.

1828-ban Misefa néven Zala megye falvai között találjuk, 31 házzal és 232 katolikus lakossal.

Az út következő állomása: Nagypapornak mezőváros, melynek német nevét is feljegyezte a hadmérnök. A térkép szerint ez a település-„fűzér” a rendes postautat követte.

1785-ben Kapornak mezővárosként jegyezték fel, amelynek földesura a kapornaki apátság volt. 124 házat és 688 lakost számoltak ott össze. Vályi munkájában Kapornak címszó alatt Kis- és Nagy Kapornak együtt szerepel. Mindegyiket magyar falunak írja, s mindkettőnek a kapornaki apátság a földesura. Lakosai katolikusok, határa középtermeékenységű, rétje, legelője „meglehető”, és „vagyonyaik” szintén.

A postalexikonban Nagypapornak néven szerepel, mint mezőváros. Az ottani apátság uradalma és székhelye, amelytől Zala megye egyik járása a nevét kapta. Sajat plébániája van. Szöpötkről Kanizsára vivő kereskedelmi úton fekszik, Kis Kapornakhoz közel. Zalaegerszegtől 2 óra, Zalabértől 2 1/2 óra távolságra van.⁵⁷

A hadmérnök 138 házat és 30 istállót jegyzett fel itt, s 1500 férfit és 42 lovat tartott elhelyezhetőnek. Az állatállomány: 14 ló és 320 igavonó volt. A helységen keresztüli átjárás rossz, nyugati irányból csak bizonyos előkészületek után körüljárható, kikerülhető. A környező magaslatokról áttekinthető. A településen él egy uradalmi kasznár (Kästner) és egy plébános. Az áthaladás jó.

1828-ban Kapornak (Nagy) oppidum róm. katolikus templommal, 109 házat és 883 lakost jegyeztek fel benne, akik közül 876 volt katolikus, 2 protestáns és 5 héber.

Utána következik – magyar és német néven feljegyezten – Kis Kapornak falu. 1785-ben a községek között szerepel ezen a néven, mint a kapornaki apátság faluja, ahol 11 ház állott és 54 lakos élt ekkor. A férfiak túlnyomó többségét zsellérek alkották. Nyilvánvalóan ez lehetett a „szegényebb fele” az apátsági birtoknak.

Vályi művében Nagypapornakkal együtt szerepel (Kapornak, Nagy és Kis néven), mint azt már láttuk. Ugyancsak Nagypapornakkal kapcsolatosan említi nevét a postalexikon is. A hadmérnök 14 házat jegyzett fel neve alatt (istállót egyet sem), 54 férfit tartott még ott elhelyezhetőnek. Az állatállomány 30 igavonóból állt. Az átjárás jó.

1828-ban Kapornak (Kis) néven a falvak között találjuk, 8 házban 62 katolikus lakos élt.

A következő útmenti település Orbánosfa. 1785-ben Hertelendy Anna faluja. 23 házat jegyeztek fel akkor 84 lakossal. Vályi Orbánosfa néven magyar falunak írja, Hertelendi birtok. Lakosai katolikusok. A szomszédos Bezeréd filiája és határa is hasonló ahhoz, vagyis termékeny, különféle javai vannak, első osztályú.

A postalexikonban Orbános-fa néven a Deák nemesi családok adózó falujaként említik, változatlanul Bezeréd filiája, Nemes Apáthi és Forintosháza között fekszik. Másfél órányira van Egerszegtől és 2 óra távolságra Zalabértől.⁵⁸

A hadmérnök 13 házat jegyzett itt fel (istálló itt sem volt). 54 férfit tartott beszállásolhatónak (lovat egyet sem). Az állatállomány 28 igavonóból állt. Az átjárás jó.

1828-ban Orbánosfán 10 házban 79 katolikus lakost jegyeztek fel. Zala megye falvai között találjuk.

Az út következő állomása: Istvánd. 1785-ben Festetics György gróf faluja volt, 104 házban 605 lakost jegyeztek fel a népszámlálás idején. Vályi magyar falunak írja Zala megyében, lakosai katolikusok. Sümegtől 1 3/4 mérföldre fekszik. Ollár filiája, félóránnyira van Zalabértől. Határa közepes, bora „meglehető”. A postalexikonban Zala-Istvánd néven szerepel, mint a Festetics grófok kéméndi uradalmához tartozó falu, a Zala folyó partján. Ollár filiája változatlanul, fél óránnyira van Zalabértől.⁵⁹

A hadmérnök 46 házat és 10 istállót jegyzett fel neve mellett. 400 férfi és 30 ló volt ott elhelyezhető. Állatállománya: 4 ló és 94 igavonó. A Zala folyó jobb partján fekszik, – írja a mérnök. A környező magaslatokkal dominál. Az átjárás széles és a falu jól körbejárható, kikerülhető.

1828-ban Istvánd falu evangélikus templommal szerepel Zala megye falvai között. 124 házában 955 lakos élt, s közülük 658 volt protestáns, a többi (297) katolikus.

A hadmérnök táblázatában ennek az útvonalnak következő települése: Szöpötk falu. II. József idején készült népszámlálás íveiben Szepetk néven jegyezték fel, gróf Festetics György faluja volt. 77 házban 488 lakost tüntettek fel. Vályi művében is ezen a néven találjuk, magyar falu, Festetics gróf „az urasága”. A Zala vizéhez közel fekszik, határa középszerű. Keménden jó szőlői vannak.

A postalexikonban Szöpörk formában hibásan került a neve. Az adatok azonban jók: Festetics kéméndi uradalmához tartozik, jó termőtalaja van (Fruchtboden), Ollár filiája. A Vasvártól Egerszegre és Zalabérre vezető posta- és kereskedelmi úton fekszik, egy óránnyira Zalabértől.⁶⁰

A hadmérnök nem jegyezte fel adatait, mint ahogyan azt Nagykanizsán is tette. A megjegyzés rovatba csak annyit írt, hogy a Szala balpartján fekszik, egyébként mint előbb, vagyis az előtte levő község adatai voltak jellemzőek rá is.

1828-ban ismét Szepetk formában találjuk a nevét a falvak között. Katolikus filiális temploma volt. 60 házban 498 lakosa volt (közülük 3 protestáns, 6 héber, a többi katolikus).

A táblázat következő állomása Pakod falu, 1785-ben gróf Festetics „és mások” voltak földesurai. 159 házban 766 lakóval jegyezték fel, s a férfi lakosai közül 53 a nemesek rovatába került.

Vályi magyar falunak írja Zala megyében, s a földesurai közül Rostát emeli ki. Lakosai katolikusok. Istvánd szomszédságában fekszik, és határa is azéhoz hasonló. A postalexikon azzal egészíti ki ezeket az adatokat, hogy Pakod plébániás falu Zala megyében (ez nyilván az eltelt időszakban változott meg), s a Zala folyó északi partján fekszik. Gróf Festetics baltavári uradalmához tartozik, s több nemesi családhoz ezen kívül. Nem messze van tőle Föl-Csány és félórányira Zalabér.⁶¹

A hadmérnök 65 házat és 20 istállót jegyzett fel ebben a faluban. 350 férfi és 40 ló volt még itt elhelyezhető. Az állatállomány: 10 ló, 40 igavonó és 200 juh. Az átjárás a községen át jó, nyugatról a patak árkan át körüljárható, kikerülhető.

1828-ban Pakod róm. katolikus templommal szerepel a falvak között, 84 ház volt benne és 639 lakosa közül 7 volt „héber”, a többi katolikus.

A táblázatban a következő település ismét egy falu: Bocsol. Nevét sem a térképen, sem egyéb iratokban nem sikerült megtalálnom. A mérnök nyilván „elhallotta” a nevet. 8 házat és 4 istállót jegyzett fel a mérnök neve mellett, ahol 50 embert és 5 lovat tartott még elhelyezhetőnek. Az állatállomány 2 ló és 26 igavonó. Az átjárás jó.

Lehet, hogy e település neve: Bozot vagy Bozol, amely pusztá volt és ma Zalabér területéhez tartozik. (Bencze Géza közlése.) Sajnos ezen a néven sem sikerült forrásmunkáimban megtalálnom.

A következő település: Szala-Bér. 1785-ben Horváth József és mások földesurasága alatt állt, 184 házat és 935 lakost jegyeztek fel területén. Vályi lexikonában Szalabér címszó alatt magyar mezővárosként szerepel. Földesurai Horváth és „több Uraságok”, lakosai katolikusok, az országútban fekszik s az uraság kastélya és jeles kertje teszi nevezetessé. Ettől nem messze épült fel a Vármegyeháza, és postája is van. Határbéli földje jól terem, de némely részét a Zala vizének áradása rongálja. Szőlőhegye tágas, „malma helyben alkalmas”.

A postalexikon Zala-bér néven jegyezte fel, mint több nemesi családnak adózó falut, amely elsősorban Horváth de Zalabér családé. Saját plébániája van, a Vasvárról Sümegegre vezető postaúton itt van a váltás. Ugyanakkor postaállomás is. Jó szőlőművelés folyik itt a két postaállomás között. A Zala folyó innen fordul kelet és dél felé.⁶²

A hadmérnök a falvak között tünteti fel. 79 ház és 30 istálló volt területén. 700 férfit és 60 lovat lehetett itt elhelyezni. Az állatállomány 30 ló, 240 igavonó és 400 juh volt. A mérnök feljegyzése szerint a helység a Szala jobb partján fekszik. Egy kis kastély és több gazdasági épület van benne. A környező magaslatról áttekinthető. Az út a balparton vezet el egy kis kocsmáig és a Bakoz malom előtt.

1828-ban Szalabér oppidum a megye mezővárosai közt szerepel, római katolikus templommal és zsinagógával. 91 házban 707 lakost jegyeztek fel, közülük 39 volt „héber”, a többi katolikus. A zsinagóga mellett az izraelita vallásúak viszonylag alacsony száma arra enged következtetni, hogy ez a település ekkor már vallási centrum szerepet vitt a környezetében.

Az út következő állomása ismét egy falu: Csapó, amely a térképen P. Csapó néven található. Az első hazai népszámlálás alkalmával a türjei prépostság falujaként jegyezték fel, 13 házzal és 79 lakossal. Vályi művében magyar falunak mondja a szántói járásban. A magyar kir. kamara birtoka, lakosai katolikusok. A szántói járásban fekszik, Szalabér város szomszédságában és annak filiája. Határbéli földje „jó termékenységgel”.

A postalexikon a kapornaki járásba tartozónak említi egy malommal és kimérés-sel, amellet praediumnak, pusztának mondja. A Zalabérről Sümegre vezető országúthoz, postaúthoz fekszik közel. Zalabértől félórányi távolságra van.⁶³

A hadmérnök is csak 7 házat tüntetett fel területén, istálló egyáltalán nem volt, ezért mindössze 30 férfi befogadására tartotta alkalmasnak. Állatállománya 20 igavonó volt. Az áthaladás e helységen jó, körüljárható.

1828-ban Csapó a zalai puszták közt szerepel, 9 házzal és 74 lakossal!

A települések sorában Batyk következik, amely már közel van Vas megye határához. 1785-ben közbirtokosok tulajdonában levő község, ahol 81 házban 590 lakos élt. Vályi magyar falunak írja Zala megyében, amelynek földesura a királyi kamara. Lakosai katolikusok, Szalabér mellett fekszik, közel a Zala vizéhez. Határa jó, fája és legelője nincs elég, emiatt második osztályba tették.

A postalexikon több nemesi családhoz tartozó falunak mondja, amely Zalabér filiája, attól 1/4 órányira fekszik.⁶⁴

A mérnök 63 házat és 20 istállót jegyzett fel neve alatt. 400 férfi és 40 ló volt benne még elszállásolható. Az állatállomány: 12 ló és 200 igavonó. Az átjárás a falun jó és körbe is járható, kikerülhető.

1828-ban hasztalan keressük nevét Zala megye települései között, pedig ez nem tűnt el, Bajomi István 1831-es megyetérképen is rajta van. (Bencze Géza közlése.)

Ez az út, amely Vas vármegye felé halad, most a Vasvár-Sümeg postaútra kanyarodik és érinti Türgyét, amelyet a hadmérnök mezővárosnak említ. Innen északi irányba fordul és a Zala megyei Eötvös és Jabala érintésével, amely helység Nyavalád „elhallása”, elhagyja a megyét és a legközelebbi Vas megyei állomást, Jánosházát csupán nevével említi.

De térjünk vissza Türgyéhez! Az első népszámlálás idején a település még két részből állt s eszerint került be a népszámlálás anyagába. Belső Túrje mezőváros a türjei prépostság földesurasága alá tartozott, 147 házat és 768 lakost jegyeztek fel területén. Külső Túrje ugyancsak e földesúr tulajdona volt és ezt is mezővárosként jelölték. 84 házában 464-en laktak.

Vályi művében Türgye (B. és K. Türgye) mezőváros, székesegyházzal, volt klostrommal és épületekkel. Homokos föld, tágas szőlő jellemzi. A postalexikon közli Túrje néven azzal a megjegyzéssel, hogy régebben Thirlének nevezték. A szántói járásban fekszik, premontrei kolostora van, amelynek uradalma is van itt. Mezőváros, saját plébániával – rendi előjárói székhely. A Zalabérről Sümegre vezető úton fekszik, másfél órányira Sümegtől, s ugyanakkora távolságra Zalabértől.⁶⁵

A hadmérnök 273 házat és 100 istállót jegyzett fel neve alatt. 2500 férfi és 450 ló beszállásolására volt alkalmas. Állatállománya: 20 ló, 560 igavonó és 400 juh. A megjegyzések rovatban hosszabb szöveg került. A helységet (Ort), mint a mérnök írta, egy patak osztja ketté, a keleti oldal dominál a nyugati és minden további rész felett. Az átjárás a helységen át jó, a patakon jó fahíd vezet át. Délről körüljárható. E helységben egy premontrei kolostor áll, mely kórházként használható. Vannak még gazdasági épületek, amelyek magazin céljaira fordíthatók. E helységben még sok, nagyobb privát épület is található.

1828-ban Túrje vagy Türgye néven Zala megye mezővárosai között szerepel, római katolikus templommal. 166 házában 1268 katolikus lakos él.

A sorrendben következő település – a hadmérnök helyesírásában – Ötvös, a térképen Eötvös néven szerepel. 1785-ben Ötvös pusztaként jegyezték fel a népszámlálás anyagában, mint Szebedy (sic!) Ignátz birtokát, 11 házzal és 103 lakossal. Vályi munkájában Ötvöst szabad pusztának írja Zala megyében, amelynek földesura Szegedy, és Gógánfa filiája.

A postalexikonban nem találjuk nevét. A hadmérnök falunak mondja, 16 házat és 8 istállót jegyzett fel benne. 400 férfi és 50 ló volt benne elhelyezhető. Állatállománya: 20 ló, 56 igavonó és 500 juh. A körülfekvő vidék felett dominál. Az átjárás jó, minden oldalról körüljárható. Van benne egy kastély és több gazdasági épület. Mindez megmagyarázza, hogy miért került fel ez a település a mérnöki listára.

1828-ban Ötvös a Zala megyei falvak közt található, katolikus filiális templommal, 20 házzal és 157 lakossal (közülük 3 volt protestáns, a többi katolikus).

A következő falu, amely a mérnök listáján szerepel: Jabala. Ez a név ismét egyike a jelentést készítő katonatiszt „elhallásainak”. A térképre tekintve e település neve: Nyavalád vagy Nyavalyád. (Igen eredeti név, méltó lenne a néveredet kikutatására.) II. József idején a túskevári pálosok falujaként került feljegyzésre, ahol 63 házban 401 fő lakott 1785-ben. Vályi lexikonában magyar falunak jegyezték fel, a „Religió Kincstár” tulajdonában, ez már a szerzetesrendek feloszlata utáni helyzet. Lakosai katolikusok, határa tágas, közepes termékenységű.

A postalexikonban már a premontrai rend türjei uradalmához tartozónak írják. Saját plébániája van. Vas megye határán, közel Jánosházához fekszik, 2-2 órányira van tőle Sümeg is, és Zalabér is.⁶⁶

A katonai felmérés 49 házat és 20 istállót tüntetett fel ebben a faluban, s 450 férfit, továbbá 60 lovat tartott ott elhelyezhetőnek, beszállásolhatóknak. Az állatállomány: 11 ló, 130 igavonó és 300 juh volt.

Száraz idő esetén a településen való áthaladás nagyon jó, de eső esetén az út „út-talanná” (grundlos) válik, egyébként széles az út, s a település minden oldalról körüljárható. Síkságon fekszik. Néhány nagyobb ház van benne, mely szükség esetén magtárrá alakítható.

1828-ban Nyavalad faluban katolikus templom volt s 63 házban 478 katolikus lakost jegyzett fel L. Nagy.

Ezzel ennek a hadmérnök által leírt ún. hadi útnak ez a szakasza lezárult. Lényegében a leírt települések nagyobb része a posta út, illetve Zala megye egyik fontos kereskedelmi útjának egy szakaszán fekszik, a hadmérnök kiemelt néhány fontosabb tájékozási pontot, és éppen ezek a kiemelt pontok árulnak el sokat az akkori életéről, gazdálkodásról stb.

A táblázat 6. oldalán egy Kanizsáról Zalaegerszegen át Szöpötkre tartó útnak egyik szakasza melletti települések adatait veszi sorra a hadmérnök (5. út). Ez az utóbbinál rövidebb szakaszt érint, mert a táblázat elején közli a mérnök, hogy Nagykanizsáról Kanáts kocsmáig az út mentén fekvő települések adatait megtaláljuk a Kanizsáról Kapornakra vezető út leírásában. A most közlésre kerülő útszakaszon 19 település adatait vette sorra.

Az első falu, amelyet a hadmérnök feljegyzett: Korpavár, amelyet Kanáts kocsmával és malommal együtt tárgyalt.

Korpavár az első népszámlálás idején Batthyány Lajos gróf falujaként került feljegyzésre 10 házzal és 89 lakossal. Vályi magyar falunak mondja Korpavárat, amelynek Batthyány gróf a földesura. Lakosai katolikusok, Homok Komárom filiája. Határa homokos, erdeje tágas, legelője középszerű, borainak eladására „jó módjuk van”. A postalexikon ezeket az adatokat azzal egészíti ki, hogy herceg Batthyány kanizsai uradalmának faluja. Hahótól Kanizsára vezető kereskedelmi úton fekszik. Egy órányi távolságra van Kanizsától, 2 órányira Hahóttól.⁶⁷

A hadmérnök 14 házat és 3 istállót jegyzett fel ebben a faluban. 100 férfi és 6 ló számára volt elszállásolási lehetőség. Az állatállomány: 2 ló és 30 igavonó. A megjegyzés rovatban írottak szerint a Kanizsa vizének jobb partján fekszik, s ennek ellenében átjárási lehetőség van. Az áthaladás jó, a település körbejárható.

1828-ban a falvak között találjuk, 15 házzal és 119 katolikus lakossal.

Az északnyugati irányba tartó út következő állomása: Német Szent Miklós, amelyet a térképen is jelöltek. Az 1785. évi népszámlálás anyagában csupán Magyar Szt. Miklós nevét találjuk Batthyány Lajos gróf birtokában, 30 házzal és 257 lakossal.

Vályi művéből hiányzik. A postalexikon a kapornaki járásban fekvő Szent Miklós falut említi, amely a kanizsai mocsár nyugati partján feküdt, s herceg Batthyány kanizsai uradalmához tartozott. Homok-Komárom filiája. Az Alsó-Hahóttól Kanizsára vezető postaúton fekszik, 1 órányira Kanizsától.⁶⁸

A hadmérnök 36 házat és 10 istállót jegyzett fel itt, 250 férfit és 20 lovat tartott elhelyezhetőnek. Az állatállomány: 6 ló és 84 igavonó. A megjegyzés rovatában jelzi, hogy csak néhány ház van az úton és egy azokhoz tartozó kis kocsmáépület.

1828-ban két Szent Miklóst is feljegyeztek Zala megye falvai között. Az egyiknek német és horvát nevét is közölték, temploma nem volt. 53 házban 409 lakos élt itt. Ez az adat azonban csak fenntartással használható, hiszen Zala megyében több Szent Miklós nevű falu is volt s ez a forrás nem közölte a melléknevet. Bencze Géza állítása és a falu földrajzi helyzete szerint a hajdani Németszentmiklós neve lett Magyarszentmiklóssá.

Az út tovább halad északi irányban és a következő település: Szent Balás a mérnök táblázatában és a térképen is. Az első népszámlálás idején ez Inkey Boldizsár és mások falujaként 145 házzal és 895 lakossal került feljegyzésre. Vályi magyar falunak mondja (Balás, Szt. Balás címszó alatt). Alsó-Hahóttól Kanisa felé mintegy fél óra járásra van „az országútban”. Földesurai: Inkey és Skublits uraságok. Közlekedési szempontból jelentős, hiszen a postalexikonban is szerepelt: Inkey és Skublics családok faluja volt, saját plébániával. Alsó-Hahóttól Kanizsára vezető postaúton fekszik, – írja a lexikon, negyedóránnyira Alsó-Hahóttól.⁶⁹

A hadmérnök 72 házzal és 20 istállóval jegyezte fel, 760 férfi és 50 ló volt oda beszállásolható. Állatállománya: 18 ló és 142 igavonó. A környező magaslatok dominálnak. Az áthaladás jó. Egy kis patak vágja ketté. Nem lehet kikerülni. A faluban van egy uradalmi kasznár és egy plébános. Van továbbá egy Ingay (szokásos elírása Inkeynek) uraság tulajdonában levő kis kastély.

1828-ban Balás (Szent) a Zala megyei falvak közt egy templommal, továbbá 95 házában 701 lakossal szerepel (a lakosok közül 9 volt héber, a többi katolikus).

Az úton továbbhaladva magyar és német néven írja le a hadmérnök Alsó és Felső Hahót nevét. Az első népszámlálás idején is két község ez, Alsó Hahót Festetics birtok elsősorban, de más földesurak is élnek ott. 75 házban 551 lakost jegyeztek fel. Felső Hahót földbirtokosai az előbbieket, s itt 105 házban 704 lakos élt.

Vályi művében két magyar falunak írja le Hahótot (Alsó és Felső), melyeknek földesura Festetics, és lakosaik katolikusok. Az „ország uttyában” fekszenek, földjük közepes termékenységű... „legelője, szőlője, erdeje és lovainak eladására jó modgya van”.

A postalexikon külön említi a két falut. Alsó Hahót Felső Hahótnak filiája. Mindkettő több nemesi családhoz tartozik és a Zalaegerszegről Kanizsára vivő postaúton fekszik. A postaállomás Alsó Hahóton van, amely Felső Hahóttól félórányi

távolságra van. Felső Hahótnál megjegyzi, hogy Puszta Szent László és Fakos pusztá között fekszik.⁷⁰

A hadmérnök Alsó Hahót faluban 82 házat és 20 istállót jegyzett fel. 800 férfit és 60 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. Az állatállomány 26 ló és 160 igavonó. Az átjárás jó. A posta e helységben van.

Felső Hahót faluban 105 ház és 24 istálló szerepel a táblázatban. 1000 férfi és 60 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány 16 ló és 250 igavonó. Az áthaladás jó, de nem lehet körbejárni, nem kikerülhető.

1828-ban Háhot néven a falvak között találunk egy települést, amelyet postahivatallal és róm. katolikus templommal jegyeztek fel. 141 házban 1076 lakos élt benne (ebből 14 volt „héber”, a többi katolikus).

A következő az a Fakos pusztá, amelyet a postalexikon Felső Hahóthoz tartozónak említett. (A mérnök Fogos-nak írta.) A népszámlálás anyagában Fakos praedium Festetics gróf és „mások” birtoka. 5 házban 46 fő élt. Vályi Fakos szabad pusztaként említi Zala megyében, Felső Hahót szomszédságában. Fontosságát jelzi, hogy a postalexikonban is szerepel Fakos praedium megjelöléssel, mint amely a Zalaegerszegről Hahótra vivő postaúton fekszik és nyugatról Söjtörrel határos. Zalaegerszegtől 2 órányira, Alsó Hahóttól egy órányira távolságra fekszik.⁷¹

A sorrendben következő Csurgó pusztáról ezek az említett források hallgatnak.

A hadmérnök Fakos pusztánál 3 házat és 2 istállót, Csurgón 5 házat és 3 istállót jegyzett fel. Az elhelyezhető férfiak száma Fakoson 30, Csurgón 60 fő, a lovaké mindkét pusztán 10-10. Az állatállomány Fakoson: 2 ló, 18 igavonó és 350 juh, Csurgón 20 igavonó és 400 juh. Mindkét település neve mellett szerepel: Mayerhof, vagyis uradalmi pusztá, s az állatállomány összetétele azt is elárulja, hogy ezeken juhtenyésztés folyt ekkor. 1828-ban mindkettő praedium, Fakoson 7 házban 57 főt, Csurgón 1 házban 14 főt találunk, L. Nagy műve szerint.

A következő település: falu, Bak, amely fontos közlekedési központ volt ekkor Zala megyében, több út találkozó helye. Az első népszámlálás idején a gróf Széchenyi család falujaként jegyezték fel, ahol 89 házban 378 lakos élt.

Vályi lexikonában magyar falu Zala megyében, Csatár filiája. Gróf Széchenyi család faluja, de más családok is birtokosai. Határa nagy, földje elég, de középszerű, rétje hasonlóképpen. Borai „meglehetősek”, legelője elég, a szomszéd szőlőhegyei termők, gyümölcsökben gazdag, erdeje a szükséghez képest bőséges, kivált a hozzá tartozó Némaji pusztán. Malma helyben van, mivel a Valitzka vize el szokta önteni rétjeit és a záporok is sok helyen károkat okoznak. Második osztálybéli.

A postalexikon annyival egészíti ki ezeket az információkat, hogy a pölöskei Széchenyi uradalom része Bak falu. 1 1/4 órányira fekszik Zalaegerszegtől.⁷²

A hadmérnök feljegyzései szerint Bak faluban 69 ház és 15 istálló volt az 1810-es évek elején, 350 férfi és 20 ló számára akadt még hely és az állatállomány 10 lóból, 160 igavonóból és 300 juhból állt. A környező magaslatokról áttekinthető. Nem

lehet körüljárni, kikerülni, de az ott található magtár felhasználható kisebb magazin, katonai raktár céljaira.

1828-ban Bák formában szerepel a megye falvai között, római katolikus filiális templommal, 70 házban 549 lakossal, akik közül 13 volt „héber”, a többi katolikus.

Bak után az út észak felé halad tovább s a hadmérnök Sárhidát jelöli meg a következő állomáshelyként (a térképen is megtaláljuk nevét). 1785-ben a Pete család és mások tulajdonában levő község 59 házzal és 299 lakossal. Vályi munkájában magyar falunak írja Zala megyében, több földesúrral, „külömbféle lakosokkal”, Csatártól nem mesze fekszik, annak filiája. Határa középszerű. A postalexikon ezt azzal egészíti ki, hogy ez a falu Zalaegerszegről Hahótra vezető postaút nyugati oldalán fekszik, Bak és Boczfölde között, egy órányira Zalaegerszegtől.⁷³

A hadmérnök 31 házat jegyzett fel mindössze, s 150 férfit, de egyetlen lovat sem tartott elhelyezhetőnek. Az állatállomány mindössze 80 igavonó volt. A mérnök feljegyzi, hogy ez a település a postaúttól nyugatra, magasan fekszik, s csak néhány háza van az útnál.

1828-ban Sárhidát 54 házzal és 419 katolikus lakossal jegyezte fel L. Nagy összefoglaló munkájában, Zala megye falvai között.

Az úton továbbhaladva a következő „állomás”: Böczfölde falu. II. József népszámlálásakor Boczfölde néven szerepel, a Víz család és „mások” községe. 102 házat és 387 lakost jegyeztek fel ekkor neve alatt. (30 nemes férfit találunk lakosai között.) Vályi művében is ezen a néven szerepel, mint Zala megyében fekvő magyar falu. Birtokosai a veszprémi püspökség és „külömbféle” urak, Csatár szomszédja és filiája, lakosai katolikusok. Határa nem nagy, hegyes, rétje kevés, de jó. Legelője szoros, szőlőhegye elég nagy, erdeje nincs. Határát a Váliczka vize gyakran elönti. Harmadik osztályba tartozik.

A postalexikonban Botzfölde alakban szerepel a neve, több földesura van. A Kanizsáról Zalaegerszegre vezető postaúton fekszik és Csatár filiája. A tőle északra fekvő Zalaegerszegtől 3/4 órányi távolságra van.⁷⁴

A hadmérnök 26 házzal jegyezte fel, de istálló nem volt benne. 130 férfit talált elhelyezhetőnek, s az állatállománya 76 vonós állatból állt (ökör vagy tehén). A jegyzetben Sárhidához hasonlónak mondja. („Wie das vorhergehende.”)

1828-ban Boczfölde néven a megye falvai között szerepel, filiális katolikus templommal, 56 házzal és 443 katolikus lakossal.

A mérnök listáján és a térképen is a következő falu: Botfa. 1785-ben Erdődy Lajos gróf községe volt, amelyben 75 ház állott és 416 lakost jegyeztek fel. Lakosai parasztok és zsellérek voltak. Vályi magyar falunak írja, amely Zala megyében, Csatártól nem messze fekszik. Legelője, fája, makkja és szőlőhegye van, de mivel földje homokos, völgyben fekszik és „sovány termékenységű”, a harmadik osztályba sorolták.

A postalexikonban Botfa Csatár fliája, a Váliczka pataktól keletre, fél órányi távolságra fekszik Zalaegerszegtől.⁷⁵ 1810-12-ben a hadmérnök 35 házzal és 6 istállóval jegyezte fel. 320 férfit és 15 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. Az állatállomány: 6 ló és 90 igavonóból állott ekkor. A falu az úttól keletre feküdt, negyedórányi távolságra. Egy kastély volt még a faluban.

1828-ban a falvak között találjuk, 54 házzal, 405 lakossal, akik közül 6 volt izraelita, a többi katolikus.

Sorrendben a következő Besenye falu, amely 1785-ben Inkey Boldizsár községe volt, 121 házzal és 412 lakossal került feljegyzésre. (A férfiak közül 12 volt nemes.) Vályi munkájában Besenyő formában szerepel, mint magyar falu. „Külömbféle Uraságok” a földesurai. Lakosai katolikusok, Zalaegerszeg közelében fekszik. Földjei középszerűek, de legelő, makk, fa van elegendő. Szőlőhegyei is elegendőek. Piacosai Zalaegerszegen mindig eladhatják „vagyonnyait”. Első osztálybéli.

A postalexikonban Besenyő néven találjuk. Több nemes család birtoka. Vallásilag Zalaegerszeghez tartozik, negyedórányira van attól.⁷⁶

A hadmérnök 39 házat jegyzett fel ebben a faluban és 5 istállót. Az ott beszámolható férfiak száma 320, a lovaké 10. A falu állatállománya: 8 ló és 100 igavonó. Néhány ház az úton fekszik, de maga a település keleti irányban, fent helyezkedik el. Van benne egy nagy urasági épület, amely raktárrá alakítható át.

1828-ban Bessenyő, Bessenye formában a falvak között szerepel, római katolikus filiális templommal. 35 házat és 296 katolikus lakost jegyzett fel benne L. Nagy.

Az út következő állomása Szala Egerszeg mezőváros, amelynek 1785-ben a szombathelyi püspök volt a földesura. 693 ház állott akkor benne és 2881 ténylegesen ott lakót jegyeztek fel (közülük 52 férfi volt nemes).

Vályi munkájában Egerszeg néven szerepel, mint magyar mezőváros, melynek a szombathelyi püspökség a földesura, de „egy darab részét” Horváth uraság bírja. Lakosai katolikusok és kevesen reformátusok. A Szala vize mellett fekszik, hajdan kőfallal és „vigyázó tornyokkal” volt megerősítve, de ezt az oszmánok elpusztították. Van benne egy Vármegye Háza, amely új épület és a „katonáknak nem régen épített szállások”. Posta található benne még és egy „Ispotály”. Kollár püspök Szent Magdalénának szentelt két tornyú templomot építtetett, amelyet Czimbal neves „képíró” festett ki. A múlt esztendőben – írja Vályi – „a Szala vize megáradt és sok kárt okozott. „A határbeli földje a homok miatt középtermékenységű, de mivel szőlőhegye, legelője, fája” és a „Mesterembereknek” jó keresete van, „vagyonnyait könnyen eladhatják”, s több országos vásárjaikban sokan összegyülekeznek, fuvarozással is kereshetnek, jó piacozási lehetőségük is van, első osztálybéli ez a mezőváros.

A postalexikonban Zala-Egerszeg eddig ismert adatai mellett az szerepel, hogy privilegizált, saját magisztrátussal bíró város, amelynek plébániája van. A megyegyű-

léseket itt tartják. A Zala folyó partján, a Körmenről Kanizsára vivő úton fekszik, postaállomása van és postaváltó hely.⁷⁷

A hadmérnök 375 házat és 120 istállót jegyzett fel 1810 és 1812 között ebben a mezővárosban, lényegesen kevesebbet tehát, mint amennyi 1785-ben volt. A beszámolható férfiak számát 1500, a lovakét 400-ra becsülte. A mezőváros állatállománya ekkor 60 ló, 600 igavonó és 500 juh volt. A jegyzet rovatban hosszabb bejegyzést találunk, amely szerint a környező magaslatok körülzárják. A településen az áthaladás déli irányból meglehetősen széles, de a település maga nem kikerülhető a körülötte fekvő, árkokkal keresztül szabdaltságot mocsaras rétek miatt.

Ez a város Zala megye központja, megyeháza és ún. megyei Szállásház (Comitats Quartier Haus) található benne, amely tágas. Ezen kívül van néhány jelentékeny háza, egy kocsmá és a plébánia háza, s néhány privát háza. Egyébként a település egészen nyitott, lakosai nagyrészt szántóföldi- és szőlőművelésből élnek, néhányan (kevesen) pedig iparúzóik.

1828-ban a megye mezővárosai között találjuk Egerszegh (Zala) néven, azzal a megjegyzéssel, hogy a megyei nemesség gyűléseinek helye, amelyben postahivatal is van. Római katolikus templom és zsinagóga állt ott. 425 házában 3116 lakost jegyeztek fel, akik közül 318 volt izraelita, a többi katolikus vallású.

Az út haladt tovább, s a mérnök által feljegyzett következő állomás Kaszaháza falu volt. 1785-ben Horváth József volt e falu földesura, amelyben 13 házat és 74 lakost jegyeztek fel. Vályi művében magyar faluként szerepel, amelynek lakosai katolikusok, Zalaegerszeg fiúja, középszerű határral, de „vagyonnyai” vannak.

A postalexikonban Kasza-háza formában jegyezték fel nevét és az előző adatokhoz képest annyi a többlet, hogy megemlítik, miszerint a Zala folyó északi partján fekszik, s Egerszegh mezővárostól csak az említett folyócska – mint írják: tulajdonképpen patak – választja el. Negyedórányi távolságra van ettől a mezővárostól.⁷⁸

A mérnök 14 házat és 5 istállót tüntetett fel benne, 200 férfit és 30 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. Az állatállománya e falunak 4 lóból és 38 igavonóból állt. A megjegyzés rovatban szereplő szöveg szerint a falu Zalaegerszeggel szemben, a Zala balpartján fekszik, egy hegy lábánál. A településen átvezető út kicsit déli irányba tart, széles és jó. A házak a folyó partján, hosszában helyezkednek el és nagyrészt erős építmények. Más részük félig fallal körülvett. Néhány elrendezést követően (nach einigen Herrichtung) a Zalán történő átkelés e faluból védhetővé válna.

1828-ban Kaszaháza falu Zalában 16 házzal és 122 lakossal került feljegyzésre, akik közül 7 volt izraelita és a többi katolikus.

Ahogy az út tovább halad, a mérnök feljegyezi Nekeeresfy nevét 1 házzal és 1 istállóval, ahol 450 juh volt. Ez tehát juhtartó major volt (Ein Schaf Hof). A népszámlálás anyagában, Vályi és Crusius lexikonában, sőt még L. Nagy munkájában is hasztalan keressük nevét. A katonatisztek mindkét táblázatban Nekeeresfy-nek írták nevét, s nem Nekeeresd-nek.

A következő falu a mérnök listáján: Pozsva. A korabeli térképen Zalaegerszegtől északi irányban fekszik. 1785-ben Pozsva néven a Festetics grófok faluja, 21 házzal és 141 lakossal. Vályi Pozsva formában jegyzi fel, mint Zala megyei magyar falut, katolikus és „másféle” lakosokkal. A kapornaki járásban fekszik, határa középszerű. A postalexikonban Pózva néven a Zalabérre vezető kereskedelmi úton fekszik Szent István (a térképen Szent Iván) és Kisfalud között. A Festeticsek körmendi uradalomához tartozik. Szent Iván filiája. Félórányira van tőle Zalaegerszeg.⁷⁹

A mérnök 27 házat és 200 beszállásolható férfit jegyzett fel ebben a faluban. Az állatállomány 60 igavonó volt. Feljegyezte, hogy a falu síkságon, erdőségek között fekszik. Nem kikerülhető. Az áthaladás viszont széles és jó.

1828-ban Pozsvát magyar és gót betűkkel írtan: német nevén jegyezte fel L. Nagy munkájában, ahol 11 házat talált 90 lakossal, kik közül 1 volt protestáns, a többi katolikus.

A következő falu Szent Ivány néven szerepel a hadmérnök táblázatában. 1785-ben Szt. Iván a Festetics grófok faluja, 53 házzal és 334 lakossal. Vályi magyar falunak mondja, amelynek katolikus lakosai és postája van. 3/4 mérföldnyire fekszik Zalaegerszegtől. A határbeli földek jól termők.

Mindezeket az adatokat a postalexikon azzal egészíti ki, hogy a falu a Zala folyó északi oldalán fekszik, a Vasvárról Zalabérre vezető postaúton. Plébániája van. 1 órányira van Zalaegerszegtől és 2 órányira Zalabértől.⁸⁰

A mérnök 51 házat jegyzett fel benne, istállót egyet sem. 360 férfit, de egyetlen lovat sem tartott ott elhelyezhetőnek. A faluban levő állatállományt 120 igavonóra becsülte. Az áthaladás jó, de nem körüljárható.

1828-ban Iván (Szent) Zala megyében fekvő falu római katolikus templommal, amelyben 37 házat és 283 lakost jegyeztek fel (közülük 5 volt héber, a többi katolikus).

Ennek a mérnök által feljegyzett „hadi útnak” következő állomása Ollár falu volt. 1785-ben Festetics tulajdonban volt, 27 házzal és 217 lakossal. Vályi Festetics gróf „uraság” nevét jegyezte fel ebben a faluban. A postalexikon valamivel bővebben ír róla, de nem falunak mondja, hanem „Praedium allodiummal és uradalmi kúriával”, amely utóbbi szemben helyezkedik el a kéméni várral a Zala folyónál. Saját plébániája van. Zalaegerszegtől és Zalabértől is másfél órányira fekszik.⁸¹

A hadmérnök 39 házat és 2 istállót jegyzett fel benne, 500 férfit és 20 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. Állatállománya: 6 ló, 80 igavonó és 450 juh volt. A megjegyzés rovatban szerepel, hogy a falunak 13 háza fekszik az út mellett, amely Kéméndről a Zala jobb partján halad a szemben fekvő Revigennek nevezett terület irányába. A falu többi része szorosan a Zala mellett fekszik, s ebben egy tágas (geräumig) kastély és magtár is található.

1828-ban Ollárnak római katolikus temploma és 19 háza volt, amelyben 142 lakos élt (4 protestáns, a többi katolikus). Vajon hová lett a mérnök által feljegyzett 20 ház?

A következő, ennek az útnak utolsó feljegyzett állomása Pókafa falu volt. 1785-ben Vöczköndy István és mások tulajdonában levő községként jegyezték fel 18 házzal és 121 lakossal (közülük 18 férfi volt nemes).

Vályi magyar falunak mondja Zala megyében, amelynek több földesura katolikus és „másféle” lakosai vannak. Ollár filiája. Határa „középszerű”. A postalexikon mindezt azzal egészíti ki, hogy a Vasvárról Zalabérre vezető postaúton fekszik, s a falu „több nemesi családnak szolgál”. Egyházilag Ollárhoz tartozik. Zalabértől egy órányira, Zalaegerszegtől két órányira fekszik.⁸²

A mérnök feljegyzése szerint 17 ház és 15 istálló volt 1810-1812-ben ebben a faluban, ahová 170 férfit és 30 lovat tartott beszállásolhatónak. Az állatállomány 30 ló és 40 igavonó volt. Jegyzetei szerint az áthaladás jó, nemesek lakják.

1828-ban 18 házat jegyeztek fel e Zala megyei faluban, 144 lakossal, kik közül 13 volt héber, 2 protestáns és a többi katolikus.

Ezzel véget ért Zala megye egy igen fontos útjának a hadmérnök tollával készült ismertetése. Ez az út nyilvánvalóan tovább haladt Zalabérre és azon túl Vas megyébe, de a további községeket a mérnök már nem ismertette.

A következő út Kapronczáról (Horvátország) Nagykanizsán, Keszthelyen és Sümegen át a Veszprém megyei Vásárhelyre tart. A hazai rész a Dráva mellől indult, Somogy megyéből: Zákány, Surd, Szent Miklós érintésével érkezett a Zala megyei Nagykanizsa mezővárosba, majd a megyét északi irányban szelve át halad Keszthely, Sümeg és Veszprém megye felé, Vásárhelyt jelölve meg végállomásként.

A somogyi „állomásokat” másutt már áttekintettük,⁸³ így csak Nagykanizsa után (amelynek adataira itt csak utalás történik) vesszük sorra a feljegyzett állomáshelyeket, az út mellett fekvő településeket, ahogyan azokat a hadmérnök 1810-1812-ben rögzítette. 18 települést említ meg névszerint. Nagykanizsa után Nagy Récse falu következett, vagyis az út északnyugati irányba haladt. 1785-ben ez a falu Inkey Boldizsár és „mások” tulajdonában levőként került feljegyzésre 74 házzal és 519 lakossal. Vályi művében Récse címszó alatt Nagy és Kis Récse közösen szerepel, mint két Zala megyei magyar falu. Nagy Récse földesura Inkey és „több uraságok”, a lakosok katolikusok és „másfélék is”. Nagy Récse volt a plébániás falu, Kis Récse annak filiája. Nagykanizsától 1 mérföldnyire fekszenek, földjeik jók, termékenyek, legelőjük és erdejük is elegendő. A postalexikon mindezt azzal egészíti ki, hogy ez a falu a Kanizsától Keszthelyre vivő postaúton fekszik, 3/4 órányira Nagykanizsától.⁸⁴

A hadmérnök táblázatában 70 házat és 50 istállót találunk e falu neve alatt. 700 férfit és 100 lovat tartott itt a hadmérnök elhelyezhetőnek. Az állatállomány: 50 ló, 80 igavonó és 300 juh. A megjegyzés rovatban írottak szerint az út e helység északi kezdetétől mélyúton vezet lefelé. Ez a rossz és nehézkes átjárás nem bővíthető.

A település enyhe lejtőn fekszik és a környező magaslatok által dominál. Van benne egy Inkey-kastély és egy tágas kocsmaház.

1828-ban Rétse (Nagy) német és horvát nevén is szerepel, római katolikus temploma volt, 60 házat és 481 lakost jegyeztek fel, akik közül 12 volt protestáns, a többi katolikus.

Az út halad tovább észak-keleti irányban s a következő állomása: Galambok. 1785-ben a pozsonyi szeminárium tulajdonában volt ez a község, ahol 123 ház állott és 755-en tartózkodtak ott a népszámlálás idején. Vályi magyar falunak jelzi katolikus lakossággal. Kis Komárom filiája, Kanizsától 2 mérföldnyire fekszik. Földje közepesen termő, erdeje, legelője, szőleje és malma van. „Alkalmatossága van” a fuvarozásra és az eladásra. Másodosztálybéli. Mindezt a postalexikon azzal egészíti ki, hogy saját plébániája van, a kiskomáromi uradalom faluja. A Kanizsáról Keszthelyre vezető kereskedelmi úton fekszik, 2 órányira Kanizsától.⁸⁵

A mérnök adatai is jelentékeny településnek jelzik. 120 házat és 60 istállót jegyzett fel. 1200 férfit és 100 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. Állatállománya: 42 ló és 300 igavonó. A megjegyzések rovatába bejegyzettek szerint: egy patak szeli ketté, amelyen egy fahíd vezet át és ezen halad az út. Az áthaladás egy völgyoszoroson történik és ez az áthaladás (Passage) jó, ezt a települést kikerülni (ausweichen) nem lehet. A környező magaslatokról áttekinthető.

1828-ban a falvak között jegyezték fel, római katolikus és kálvinista templommal. 77 ház és 895 lakos szerepel a neve mellett, akik közül 352 volt protestáns, a többi katolikus.

Az út keleti irányban folytatódott tovább, s Komár város (Tölössel) szerepel a mérnök táblázatában. 1785-ben ez is a pozsonyi szeminárium birtoka volt, 136 házzal és 786 lakossal jegyezték fel.

Vályi munkájában nem találjuk, de a postalexikon Komár-Város formában a kiskomáromi uradalom mezővárosaként említi, ahová egyházilag is tartozik. A Keszthelyről Kanizsára vezető kereskedelmi úton fekszik, Kanizsától 2 1/2 órányira távolságra.⁸⁶

A hadmérnök falunak jelezte, amelyben 86 ház és 20 istálló volt található. 891 férfi és 50 ló volt ott elhelyezhető. Állatállománya: 12 ló és 180 igavonó. A megjegyzések szerint a környező magaslatokról áttekinthető. Körüljárható, az átjárás jó. Található benne egy vármegye tulajdonát képező épület, amely háború esetén kórházzá alakítható vagy magazinként használható.

1828-ban Komár-Város, filiális katolikus templommal a falvak között található, ahol 136 házban 1001 katolikus lakos élt. Tölös pusztán 7 házat jegyeztek fel 50 lakossal.

Az út következő állomása a már említett Kis-Komárom mezőváros. 1785-ben is mezőváros, ahol a pozsonyi szeminárium gyakorolja a földesúri jogokat. 123 házban 919 lakost jegyeztek fel. Vályi lexikonában Komárom (Kis- és Homokkomárom) két

Zala megyei mezőváros, amelyeket együtt tárgyal. A földesuruk más (Homok-Komárom Batthyány birtok.) A lakosok katolikusok. A Zala vize mellett fekszik mindkettő – írta Vályi, nyilván tévesen –, Hídvégtől egy mérföldnyire, határuk termékeny, „vagyonyaik külömbfélék”.

A postalexikon külön tárgyalja a két falut, amely a térkép szerint nem is volt közel egymáshoz. Kis (Kisebb) Komárom címszó alatt a Magyar Ált. Szemináriumhoz tartozó uradalomnak és mezővárosnak írja a lexikon, amelynek saját plébániája van Komár mezőváros (!) és Galambok között. 2 1/2 órányira van Kanizsától.⁸⁷

A mérnök ugyancsak mezővárosnak jelzi és Kis-Komárom formában írja nevét. 171 házat és 50 istállót jegyzett fel ebben a településben (a hákszám nagyon nehezen olvasható). 800 férfit és 100 lovat tartott még oda beszállásolhatónak. Az állatállomány: 18 ló, 320 igavonó és 500 juh. A környező magaslatok dominálnak, az áthaladás jó, körüljárható. Megjegyzi, hogy ebben a településben tisztartó él, uradalmi épületek, közöttük több magtár (Schütthäuser) található benne, amelyek magazin céljaira fordíthatók.

1828-ban Komárom (Kis) oppidum, mezőváros, római katolikus templommal, 180 házzal és 1357 lakossal (közülük 5 volt héber, a többi katolikus).

Az út ezt követően a megye határával párhuzamosan, ahhoz közel halad tovább és ér el Magyaródra, amely község neve a térképen: Balaton-Magyaród. 1785-ben is ez utóbbi néven találjuk gróf Széchenyi Ferenc birtokaként, ahol 65 házat és 446 lakost jegyeztek fel.

Vályi munkájában Magyarád (Puszt) néven szereplő település nem azonos ezzel a faluval. A postalexikon viszont közli mindkét Zala megyei Magyaródot. Balaton-Mogyoród – közlése szerint – a Balaton eredeténél fekszik, sziget a mocsarak között. Gróf Széchenyi szentgyörgyvári uradalmához tartozik. A Kanizsa felé vezető kereskedelmi úton, Kiskomárom közelében fekszik, ahová egyházilag is tartozik. Három órányi távolságra van Komáromtól és éppen annyi távolságra Keszthelytől.⁸⁸

A hadmérnök feljegyzése szerint jelentékeny falu lehetett, mert 77 ház állott ekkor benne és 20 istálló. 750 férfit és 50 lovat tartott oda beszállásolhatónak. Állatállománya: 16 ló és 156 igavonó. Nagyon enyhe magaslaton fekszik, az átjárás jó, körüljárható. Egy uradalmi kasznár élt itt.

1828-ban Magyaród (Balaton) filiális katolikus templommal rendelkezett. 69 házat és 515 katolikus lakost jegyeztek fel benne.

Az út következő állomása Hídvég, amely a térkép szerint is elég mocsaras helyen feküdt. 1785-ben Hídvég (Balaton) néven gróf Széchenyi család birtokában volt. Község, amelyben 16 házat és 97 lakost jegyeztek fel az első hazai népszámlálást végzők. Vályi lexikonában a Balaton tavánál levő Hídvégről azt írja, hogy Esterházy herceg birtoka (feltételezhetően felcserélte a földesurat, mert a lendvai uradalomban fekvő Hídvégnek volt Esterházy a birtokosa). A többi adat azonban helyes, katolikus lakosai vannak, Szent György vártól 1 3/4 órányira fekszik, a Zala vizének a Bala-

tonba való lefolyásánál, s hosszú hídjáról nevezetes. A lendvai uradalombéli Hídvég lakosairól nyilván tévesen írja, hogy lakosai a Balatoni halászatból élnek, a Balaton és a Szala vize 300 holdnál nagyobb darab földet „tésznek”, a bozótosai hasznavehetetlenek.

Ezt a leírást teszi életszerűvé a postalexikon információja, amely szerint Balaton-Hídvég falu a Balaton tó forrásánál fekszik, ahol a Szala folyó a tóba torkollik, s mintegy határhíd a tó és a mocsár között. Gróf Széchenyi Szentgyörgyvári uradalomához tartozik. A Keszthelyről Kanizsára vezető kereskedelmi úton fekszik, 2 1/2 órányira Keszthelytől és 3 órányi távolságra Kanizsától.⁸⁹

A mérnök 13 házat és 3 istállót jegyzett fel Hídvégen, ahol még 100 férfi és 12 ló volt elhelyezhető. Az állatállomány: 6 ló és 30 igavonó. A mérnök is megemlíti, hogy a Balaton kezdeténél és annak északi partján fekszik. Az áthaladás a falun jó és száraz időben körüljárható.

1828-ban Hídvég (Balaton) filiális katolikus templommal, 14 házában 112 katolikus lakossal szerepel a Zala megyei falvak között.

Ezt követően Keszthely mezővárosba vezető úton három falut és egy kocsmát jegyzett fel a mérnök. Az első „falu”-nak jelzett település e „státusa” azonban kétségesnek tűnik. Lebuj – már csak furcsa neve miatt is – inkább pusztának tűnik, mint községnek. Az első népszámlálás anyagában nem szerepel, Vályi művében és a postalexikonban is hasztalan keressük nevét. A hadmérnök összesen 4 házat és 1 istállót jegyzett fel itt, 25 férfit és 4 lovat tartott itt elszállásolhatónak. Az állatállomány 2 lóból és 10 igavonóból állt. 1828-ban a megye pusztái és külterületei között találunk egy Lebuj nevű települést, 2 házzal és 16 lakóssal.

A következő „állomás” Égenfölde falu. 1785-ben a Széchenyi grófi család volt a földesura, 23 házzal és 104 lakossal jegyezték fel. Vályi művében Égenfölde „elegyes német falu” Zala vármegyében, földesura a gróf Széchenyi család, lakosai katolikusok. Sármellyékhez fekszik közel, annak filiája. A Balaton tava mellett, Keszthelytől mintegy fél mérföldnyire terül el, határa termékeny és „más nevezetes javai” is vannak, első osztálybéli.

A postalexikon szerint Egen-földe a Széchenyiek szentgyörgyvári uradalomához tartozik és Sármellyék filiája. Másfélóránnyira van Keszthelytől.⁹⁰

A hadmérnök 21 házat és 10 istállót jegyzett fel itt, ahová 180 embert és 20 lovat lehetett beszállásolni. Az állatállománya: 10 ló és 40 igavonó. Az átjárás jó, körüljárható.

1828-ban Égenfölde a megye falvai között szerepel 16 házzal és 132 katolikus lakóssal.

A következő útmenti település Sármellék falu, amely Égenföldtől északra fekszik. 1785-ben Sármellyék község közbirtokosok tulajdonában volt, 141 házat és 734 lakost jegyezték fel benne. Vályi munkájában Sármellyék formában magyar falu Zala

megyében. Több földesura és katolikus lakosai vannak. Keszthelytől 1 mérföldnyire fekszik, határa jó, jeles „vagyonnyai” vannak és szőlő is található benne.

A postalexikon Sármelléket a Balaton eredetéhez közel fekvő falunak jelzi, amely a gróf Festetics és a Bogyai családok birtoka. Plébániás hely. A Keszthelyről Kani-zsára vezető kereskedelmi úton fekszik, egy óránnyira Keszthelytől.⁹¹

A mérnök szerint 119 ház és 20 istálló volt benne az 1810-1812 között készült felméréskor. 1000 férfi és 50 ló volt oda beszállásolható. Az állatállomány: 30 ló, 240 igavonó és 250 juh. Az átjárást jónak írja, a település körüljárható, kikerülhető.

1828-ban Sármellék római katolikus templommal szerepel, 84 házban 645 lakost jegyeztek fel (közülük 8 volt izraelita, 12 protestáns, a többi katolikus).

A mérnök táblázatában a következő „állomásként” Páhoky kocsmát jelöli. A térképen egy P. Páhok helynevet találunk, ami valószínűleg puszta név. Lehet, hogy a kocsmától kapta nevét, bár néha a tulajdonos vagy bérlő neve után „keresztelték” el a kocsmákat. A népszámlálás anyagában nem találjuk nevét, Vályi művében és a postalexikonban szereplő Páhok nem azonos ezzel, a megye északibb részén található. A hadmérnök mindössze egy kis házat jegyzett fel neve mellett (einzelnes kleines Haus). 1828-ban nem szerepel a puszták közt. A „helyszínt” jól ismerő Bencze Géza szerint ennek a kocsmának „polgári neve”: Becsali beszálló-kocsmá, s Alsó-Páhoktól délre feküdt. Az út ott fordult Keszthely irányába.

Az út következő állomása: Keszthely mezőváros. A térképen ez a Balaton északi partján feküdt, az akkor szántói járásnak nevezett területen. 1785-ben ennek a mezővárosnak földesura gróf Festetics György volt. 783 házat és 3586 lakost jegyeztek fel területén. A férfi lakosok közül 132 volt nemes. Vályi, művében „díszes mezővárosnak” nevezi. Földesura „nevezetesen gyarapíttattya” a várost – olvassuk a lexikonban – „és mostan készülök Kastélyának ujjabb része által nem kevésbé fogja híresíteni”. A mezőváros lakosai katolikusok, a Balaton partján fekszik, észak és keleti irányban szőlőshegyekhez közel, szép erdők és „kies ligetek kerítik”. Nyugat és dél felől pedig gazdag mezők és kövér rétek vannak határában. Jelenlegi földesura, gróf Festetics György apjának, Pálnak dicséretéért említi, hogy kastélyának építéséhez jeles szakembereket telepített le. A városban a kastélyon kívül két templom is áll, az egyikben a „Hahóti apátúr viseli a belső hivatalt”, a másik a ferenceseké. Ez utóbbinak közelében van egy növekedőben levő iskola. Az épületek sorát egy vendégfogadó egészíti ki, amely az átutazóknak „alkalmas” szállást ad. A kastély körül gyümölcsös kert van, és itt készülnek felállítani – mint írja –, a „gazdasági Oskolát”, amely „nevezetességet fog szerezni a városnak”.

Megemlíti a városhoz tartozó Hévíz fürdőt, a gazdag kőbányát, a kedvező fekvést, mely előmozdítja a város kereskedelmét. Az uraság jó sajkákat és vitorlás nagy hajót is építtetett Triesztből hívott munkásokkal. Így a só is könnyebben lesz Keszthelyre szállítható. A határ gazdag termésű. Elegendő bora és egészséges levegője van. Fa, vadászat, hala van bőven. Vályi a következő szavakkal fejezi be a városról

készített ismertetést: „szóval Keszthely városa kedves, és jó lakást szolgáltat lakosainak”.

A postalexikon a város más vonásait emeli ki. Mindenekelőtt megjegyzi, hogy azelőtt római település volt (ez az utak miatt fontos információ!). Jelenleg – írja – Festetics György uradalma és mezővárosa a Balaton tó és a Zala folyó közelében. A Veszprémből Kanizsára vezető kereskedelmi úton fekszik egy régi kastéllyal, magisztrátussal, plébániával, templommal és gimnáziummal. Levélgyűjtő hely (Brief-Sammlung), azonkívül gyógyító erejű kénes fürdő és több malom található határában. Négy órányi távolságra fekszik Sümegtől.⁹²

A hadmérnök ugyancsak kiemelten tárgyalja ezt a mezővárost, amelyben 568 házat és 150 istállót jegyzett fel. 6500 férfi és 500 ló volt még ott elhelyezhető. Az állatállomány ekkor 94 lóból, 800 igavonóból és 650 juhból állt, – becslése szerint. A környező enyhe magaslatokkal dominál, – írja a megjegyzések rovatában. Az áthaladás jó, de csak nehezen kerülhető ki. A Balatonnál fekszik. Megemlíti a Festeticsek tulajdonában levő nagy kastélyt és a nagy gazdasági épületeket, amelyek – szükség esetén – kórház vagy magazin, katonai raktár céljaira igénybe vehetők.

1828-ban Keszthelyt a megye mezővárosainak sorában találjuk. Jogilag a Festetics grófi családhoz tartozik. Katolikus templom és zsinagóga található benne. 901 házat jegyeztek fel, 6930 lakossal, akik közül 26 volt protestáns, 256 izraelita, s a többi katolikus.

Az úton továbbhaladva a járásnak nevet adó Szántó falu következik, amely Keszthelytől északra fekszik. 1785-ben ennek a falunak is Festetics György gróf volt a földesura. 187 házat és 1049 lakost jegyeztek fel benne. Vályi magyar falunak írja, amelynek katolikus lakosai vannak. Sümegtől 1 1/2 mérföldre fekszik. Határa termékeny, szőlői jók, „vagyonnyai külömbfélék”. A postalexikon a keszthelyi uradalom falvának írja. Itt van a nemesi szolgabíróság székhelye. Saját plébániája van a falunak, amely a Rezi öreg várának lábánál fekszik. A falutól nyugatra terül el a Vindornya mocsár. Sümegtől 1 1/4 órányi távolságra van, Keszthelytől 1 1/2 óranyira.⁹³

A hadmérnök táblázatában 148 házzal és 30 istállóval jegyezték fel. 1300 férfi és 60 ló volt beszállásolható. Az állatállománya: 20 ló, 300 igavonó és 560 juh volt. A környező magaslatok dominálnak. A település nem járható körül, nem kerülhető ki, de az áthaladás rajta széles, bár a nagyon köves talaj miatt nehezen lehet előrejutni. (Wegen sehr steinigen Grunde”.)

1828-ban római katolikus templomával a megye falvai között szerepel. 140 házat és 1081 lakost jegyeztek fel ekkor benne, akik közül 18 volt „héber”, 1 protestáns és a többi katolikus.

A mérnök táblázatában az út következő állomása: Bazsi falu és a térképen nem jelölt Hidegkút, amelyet a mérnök falunak említ. Bazsi északra van Szántótól. Ez a falu 1785-ben a veszprémi püspököt jelölte földesurának. 87 házat és 550 lakost

jegyeztek fel benne. Vályi munkájában Bázse néven magyar falu Zala megyében. Földesura Foky uraság, lakosai katolikusok. Csehi szomszédságában fekszik – a térkép szerint – attól délre, s Szent László filiája.

A postalexikonban Bázse néven szerepel, mint a veszprémi püspök sümegi uradalmának faluja, amely Csehi filiája. („nach Csehi eingefahrt”) Félórányira van Sümegetől.⁹⁴

A mérnök adatai szerint Bazsi faluban 64 ház és 10 istálló állt. 550 férfi és 20 ló befogadására volt alkalmas. Állatállománya: 6 ló és 160 igavonó. A jegyzet rovatban utal arra, hogy az előző falu tulajdonságai illenek rá is.

L. Nagy munkája szerint 1828-ban Bázsi néven római katolikus filiális temploma volt. 83 házat és 629 lakost jegyeztek fel benne, akik közül 6 volt „héber”, a többi katolikus.

Említettük Hidegkút nevét, amely – noha a mérnök falunak említette – csak két házzal szerepel a listáján és állatállománya is csupán 200 ló. A jegyzetben a mérnök feljegyi, hogy ez egy ménes számára létesített pusztá, amely a Bazsi és Szántó között fekvő erdőben van. 1828-ban nevét a Zala megyei puszták közt találjuk, adatok nélkül. A táblázat megjegyzése alapján joggal következtethetünk arra, hogy Hídvég az úton – sorrendben – megelőzte Bazsit.

Így jut el az út Sümeg mezővárosához. Ez már 1785-ben mezőváros volt, a veszprémi püspök volt a földesura. 399 házat és 2963 lakost jegyeztek fel neve alatt a népszámlálást végzők. A férfi lakosok közül 86 volt nemes. Vályi munkájában magyar mezővárosnak írja, az országútban, a hajdani vár alatt fekszik, ahonnan látszanak a Rezi és a Tátika erdővel borított és vadakban bővelkedő hegyei, továbbá a Badacsony és több szőlőt termő hegy. Az uraság jeles kastélya „díszíti”. Klostrom, posta és ispotály van benne. A várat Kövesdy Andor és Széchenyi építtette – a „mostani díszes kastélyát” pedig Bíró Márton püspök. Ebben „mindössze” – mint írja – 34 szoba van. 1774-ben a város nagy részét tűz pusztította el. Sümeg az uradalom feje, jól termő határral, és középszerű „vagyonnyal”.

A postalexikonban Sümegh, Simeg, Schimegg formában szerepel, nyilván ahogyan a több nemzetiségű lakosai említették. Saját plébániája és ferences rendháza van. Rendezett magisztrátus kormányozza. A veszprémi püspökség uradalmának tisztsége és rezidenciája van itt. A Veszprémből Körmentre vezető postaúton – Szalabér és Tapolcza között – váltóállomás, de postaállomás is van benne.⁹⁵

Azon kevés települések közé tartozik, ahol a hadmérnök a lakosság számát is feljegyezte: 1752 férfi és 1932 nő lakott benne 1810 és 1812 között. 1785 óta tehát 700 fővel nőtt e mezőváros népessége, de a házak száma mindössze 44-gyel lett több. A hadmérnök 52 istállót is feljegyzett, 4500 férfit és 300 lovat tartott oda beszállásolhatónak. Az állatállomány: 26 ló, 600 igavonó és 500 juh volt – becslése szerint. A megjegyzés rovatban írottak szokatlanul hosszúak. Elsőként megjegyzi a mérnök, hogy ez nyitott település, mely minden oldalról körüljárható, kikerülhető.

Az áthaladás elég széles, de észak felé a kijárást a kastély gyűrűje és a házak közötti kis távolság miatt nehezményezi. Keleti irányban a magaslatról dominál, egyébként ez a magaslat szikla, tetején egy öreg várral a környező terület felett.

Megemlíti a helységben álló és a veszprémi püspökség tulajdonát képező kastélyt, a ferences kolostort és a megye tulajdonát képező házat, amelyek mindegyike alkalmas arra, hogy magazin vagy kórház céljait szolgálja.

A lakosok többsége mezőgazdaságból él, másik része iparból. Az „öreg kastély” („alten Schloss”) leírását egy másik Protocollum tartalmazza.

1828-ban Sümegh vagy Simegh oppidumot a megye mezővárosai között találjuk. A ferences rend egyik központja, postahivatalát és római katolikus templomát említi L. Nagy művében. 355 házában 2622 főt jegyeztek fel (közülük 15 volt „héber”, 9 protestáns és a többi katolikus).

Sümegről ez az út északi irányban: Rendeknek tart. Ez a falu az első népszámlálás idején közbirtokosok tulajdonában volt. 322 házban 2004 főt jegyeztek fel ott tartózkodóként (lakosai közül 44 volt „idegen”!). A férfiak közül 66 volt nemes. Vályi magyar falunak említi, amelynek földesura Fekete és „több uraságok”. Lakosai katolikusok. Egy „kis mérföldnyire” van tőle Sümeg, határában csekély szőlő van, lakosai meszet árulnak és fuvarozással foglalkoznak. Földje „meglehetősen termékenységgű”, „vagyonnyai külömbfélék”.

A postalexikonban Rendek több nemesi család birtokában levő, saját plébániával rendelkező falu, amely a Sümegről Vásárhelyre vezető postaúton fekszik, nem messze Nyírlak pusztától, fél órányira Sümegtől.⁹⁶

A hadmérnök ebben a faluban 235 házat és 40 istállót jegyzett fel, s 1500 férfit és 100 lovat tartott bekvártélyozhatónak. Az állatállomány: 22 ló, 400 igavonó és 650 juh volt ekkor – becslése szerint. Nyitott falu, az átjárás elég széles, keleti irányban enyhe magaslatokon kell le- és felhaladni. Észak és nyugat felé a település kikerülhető.

A felállások szempontjából megjegyzi, hogy Sümeg felől előnyösen lehet „sáncolni”, különösen a templom, amely a helység közepén, magaslaton fekszik, van igen kedvező helyzetben. A déli irányban fekvő magaslatról, melyet erdő borít, áttekinthető a környező terület és ezáltal dominál.

1828-ban Rendek (Csab) róm. katolikus templommal és zsinagógával szerepel Zala megye falvai között, amelyben akkor 350 ház állott és 2636 lakosa volt. Közülük 421 volt izraelita, 17 protestáns, s a többi katolikus vallású.

A Veszprém megyei Vásárhelyre vezető zalai útnak még két állomását jegyezte fel a hadmérnök a településtáblázatba: Gupo és Kajánfölde falvakat. 1785-ben az első, nyilván elírt nevű falut Gyepü néven találjuk feljegyezve: közbirtokosok a földesurai. 36 házat és 213 lakost találunk ekkor benne. Vályi művében Gyepü magyar falu Szala megyében. Földesura gróf Esterházy és „más urak”. Lakosai katolikusok. Nem

messze fekszik Káptalanfától. Határa néhol „soványas”, és homokos, „középszerű vagyonyához képest a második osztályba tétetett” – írta Vályi.

A postalexikon közlése szerint ez a falu Káptalanfa filiája, több tulajdonosa van, nincs messze Rendektől, és Sümegtől 1 óra a távolság.⁹⁷

A hadmérnök 19 házat és 3 istállót jegyzett fel ebben a faluban, ahová még 60 férfit és 10 lovat is elhelyezhetőnek vélt. Az állatállomány: 6 ló és 56 igavonó.

1828-ban a megye falvai között találjuk 35 házzal és 298 katolikus lakossal.

Ennek az útnak Zala megye határa előtti utolsó állomása ebben a táblázatban: Kajánföldre falu. 1785-ben Esterházy Károly gróf volt a földesura, a 25 házban 208 lakost jegyeztek fel neve alatt, Vályi magyar falunak említ, katolikus lakosokkal. Sümegtől egy mérföldre fekszik. Káptalanfa filiája. Határa néhol homokos, „vagyonyai” középszerűek.

A postalexikon Kaján-Földe falut gróf Esterházy devecseri uradalmához tartozónak mondja, amely a Sümegtől Devecserre vezető postaúton fekszik, közel Káptalanfához. 1 órányi távolságra van Sümegtől.

A mérnök ebben a faluban 25 házat és 5 istállót jegyzett fel. 90 férfit és 15 lovat is beszámíthatónak tartott ide, s állatállományát 8 ló és 70 igavonó alkotta. Az út – a mérnök megjegyzése szerint – Gyepű és Kajánföldre között vezet el.

1828-ban Kaján, Kajánföldre néven szerepelt ez a település Zala megye falvai között L. Nagy munkájában. 41 házat és 309 katolikus lakost jegyeztek fel benne.

Ebben a táblázatban nem szerepel ennek az útnak ténylegesen az utolsó zalai „állomása”: Káptalanfa, amelyet az I. táblázatban Vásárhely előtt említettek. Kiegészíti viszont a katonatiszt a táblázat 9. oldalán két zalai község adatával az eddigieket. Ezek: Alsó és Felső Zsid, ezeken át vezetett az a kitérő út, mely Keszthelyről tartott Sümegre. Erről az „utak tulajdonságait” ismertető táblázat feldolgozása során már volt szó. E két kitérő állomás már az első népszámlálás idején jelentős település volt. Alsó Zsid Festetics György gróf birtokához tartozott, Felső Zsid földesura pedig akkor a győri káptalan volt. Az első faluban 1785-ben 78 házban 449 lakost jegyeztek fel, Felső Zsiden pedig 114 házban 843 fő tartózkodott az összeírás idején ott-hon. Vályi András mindkettőt magyar falunak mondja, amelyeknek lakosai „többfélék”, „fekszenek egymástól nem messze, földgyeik középszerűek”. A postalexikon ismertetése szerint Alsó Zsid a keszthelyi uradalomhoz tartozott, saját plébániával. Lesencze, Istvánd és a régi Rezi vára között feküdt. Másfél órányira volt Keszthelytől. Felső Zsid a győri káptalan faluja. Nem volt önálló plébániája, egyházilag Alsó Zsidhez tartozott. Rezi régi vára és a Tátika között feküdt. Ez a falu is és Alsó Zsid is egy órányira volt Tapolczától.⁹⁸

A hadmérnök jelentős településnek jelzi mindkettőt. Német (Ober, Unter) néven jegyezte fel azokat. Alsó (Unter) Zsiden 63 ház és 10 istálló állt akkor, 500 férfi és 30 ló volt e községben elhelyezhető. Az állatállomány; 8 ló és 210 igavonó volt. Felső

(Ober) Zsiden 89 házat és 12 istállót tüntetett fel. 600 férfi és 40 ló volt oda beszál-lásolható. 10 ló és 280 igavonó alkotta az állatállományt.

A megjegyzés rovatba feljegyzettek szerint a déli bejáratnál 300 lépés hosszan mélyúton halad hegyre fel az út, s ez nagyon rossz. Mindkét falunál az átjárás széles és jó. Bizonyos távolságból keleti irányban, a földeken át kikerülhetők ezek a helységek. Keleti irányban, a magaslatokról mindkét település dominál.

Az ezirányban vezető összekötő út nehézségeit már az előző terepbejárás során az illetékes hadmérnök igen reálisan bemutatta, s az itt közöltek csak ennek az ismertetésnek igazát húzták alá. A megközelítés nehézsége azonban – úgy tűnik – nem ártott ezeknek a falvaknak. 1828-ban L. Nagy munkájában három nyelven közli a két Zsid nevét, de adataik már összevontan szerepelnek: 180 ház állott a két faluban és 1334 volt lakosai száma (ebből 6 volt izraelita, s a többi katolikus vallású).

Ezzel egy Zala megye számára igen fontos, déli-északi irányban haladó út ismer-tetése ért véget.

E táblázatban is két somogyi út ismertetése következik, melyeknek település-füzére Berzenczétől Szöcsényig, illetve Bolhástól Böhönyéig terjed. Zala megyét nem érinti.

E táblázati oldal másik részén két Zala megyei útszakaszt kísérő településfűzér ismertetését is megtaláljuk. Az első községsor Lendváról Lentin és Nován át Bakra tartó út menti településeket tartalmazza. A második Kis Lakosból indul és Kozma-dombja a záró állomása.

Az előbbi út kezdő állomása a Lenti alatti Rédic. Ez 1785-ben Esterházy Miklós herceg községe volt, 161 házzal, 598 lakossal. Vályi magyar falunak írja, katolikus lakosokkal. Az alsólendvai uradalomhoz tartozik. Határa középtermeékenységű, sző-leje a szomszéd határban van. Eladásra és fuvarozásra van módjuk, ami akkor komoly előnyt jelentett egy-egy község számára.

A postalexikon Rédic falu plébániáját emeli ki. A falu a Baksárol Alsó Lendvára vezető postaút keleti oldalán fekszik, nem messze Nemphy (azaz Lenti) mezővástól. Alsó Lendvától 3/4 óra távolságra van.⁹⁹

A hadmérnök 67 házat és 34 istállót jegyzett fel benne. 600 férfit és 50 lovat tartott benne elhelyezhetőnek. Az állatállománya: 54 ló, 90 igavonó és 380 juh volt. A környező magaslatok uralják. Az átjárás a községen át nagyon rossz. Az út a helység közepén egy fahídon vezet át, amely egy nagyon meredek hasadék: vizes árok felett épült, amelyhez egy erős kanyarulattal jut el az út. A település nem körüljárható.

1828-ban Rédic faluban róm. katolikus templomot jegyeztek fel. A házak száma 82, a lakosoké 614 (közülük 5 volt izraelita, a többi katolikus vallású).

A következő település Lenti vagy Nemphy mezővást. 1785-ben még község Esterházy Miklós herceg birtokában. 325 házat és 622 lakost jegyeztek fel benne. Vályi művében Belső és Külső Lenti vagy Nemphy néven szerepel. Két magyar mezővástnak írja Zala megyében. Földesuruk herceg Esterházy. A lakosok katoliku-

sok. Az alsólendvai uradalomhoz tartozik, határa tágas, földjei középszerűek. Jó bor terem határában. A legelő, a fa és a makk elegendő. „Vagyonnyai külömbfélék.” Négy országos vásárt is tartanak benne, de a Kerka vize sok kárt okoz földjeinek.

A postalexikonban Nempthy, Lenthly néven szerepel és mezővárosként említik. Azelőtt a gróf Bánffy család birtoka volt, akiknek kastélya áll még ma is, mint a lexikon szerzője ezt a XIX. század elején megjelent munkájában írja. Jelenleg – teszi hozzá – Esterházy uradalom mezővárosa, a Kerka partján, saját plébániával és tisztartói hivattal (Verwalter Ämte). Baksától egy órányira, Lendvától másfél óra távolságra van.¹⁰⁰

A hadmérnök táblázatában – mint említettük – mezővárosként jegyezték fel. 89 ház és 40 istálló volt akkor benne. 1500 férfi és 100 ló beszállásolásra volt alkalmas. Az állatállomány: 64 ló, 120 igavonó és 450 juh volt akkor. Síkságon fekszik – írja a mérnök –, a Kerka jobb partján. Az áthaladás jó, körüljárható. A településen több, az Esterházy uradalom birtokában levő épület és terménytároló van. Tisztartó is van a mezővárosban (Hoffrath).

1828-ban a Zala megyei mezővárosok között Lenti, Lenthly, régen Nempthly nevek feltüntetésével szerepel, herceg Esterházy domíniuma, róm. katolikus templommal. 82 ház és 633 lakost jegyeztek fel benne, akik közül 9 volt izraelita, 2 protestáns s a többi katolikus vallású.

Lenti után a hadmérnök táblázatában 2 falu következik, amelyeket a korabeli térképen északnyugati irányban találunk meg. Ezek: Szombathely és Hernyék. 1785-ben mindkettő Esterházy herceg birtokában volt, az elsőben 68 ház és 401 lakossal, Hernyéken pedig 37 házban 262 lakost találunk. Vályi művében Szombathely magyar falu, melynek lakosai „külömbfélék”. Lenti filiája. Határa tágas, hegyes, völgyes. Legelője, fája van és két malma. Hernyék ugyancsak magyar falu, lakosai katolikusok. Az alsólendvai uradalomhoz tartozik. Páka filiája. Határa „szoros”, hegyes és völgyes. Rétje „meglehető”, de kevés. Földje „természet szerint” sovány, „fája tüzre van”, földjeit, rétjét is „záporok járják néha”.

Ezeket az adatokat a postalexikon akként egészíti ki, hogy Szombathely falu a Kerka partján fekszik és Nempthy plébániájához tartozik; egy órányira van Alsó-Lendvától. Nincs messze tőle Lenti és Iklód. Hernyék viszont 2 1/2 óra távolságra van Alsó Lendvától. Az Esterházy-féle lenti uradalomhoz tartozik.¹⁰¹

A hadmérnök Szombathelyen 49 ház és 20 istállót jegyzett fel, 450 férfit és 40 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. Az állatállomány: 46 ló, 84 igavonó és 650 juh volt. Hernyéken 29 ház és 10 istálló volt. Elszállásolható 250 férfi és 20 ló volt. Az állatállomány: 20 ló, 54 igavonó volt – becslése szerint.

Mindkét falunál azonos a megjegyzés: az áthaladás jó, körüljárható. 1828-ban Szombathely faluban 35 házban 285 katolikus lakost jegyeztek fel L. Nagy közlése szerint. Hernyéken ugyanakkor 34 házban 256 katolikus lakos élt. A házak és a lako-

sok száma 1785 óta mindkét faluban csökkent. Érdeemes lenne ennek okát megkeresni.

A hadmérnök táblázatának következő települése egy mezőváros: Nova. Ez már 1785-ben oppidum volt és a szombathelyi püspök volt a földesura. 138 házat és 593 lakost jegyeztek fel benne. Vályi magyar falunak (!) jelzi, lakosai katolikusok. A kapornaki járásban fekszik, határa középtermékenyséű, legelője, fája, makkja elég, szőleje is van.

A postalexikon az egerszegi járásban említi Novát, mint a szombathelyi püspök mezővárosát. Plébániája van és uradalmi hivatal található benne. Erdőségekkel, szántóföldekkel körülvett település. 2 órányira van Baksától és 3 órányira Zalaegerszegtől.¹⁰²

A hadmérnök 72 házat és 50 istállót jegyzett fel Nova mezővárosban. 750 férfit és 100 lovat tartott oda beszállásolhatóknak. Az állatállomány: 80 ló, 120 igavonó és 400 juh. Az átjárás jó, nem körüljárható, ennyi az összes megjegyzés neve mellett!

1828-ban Nova a Zala megyei oppidumok között szerepel, római katolikus templommal és 81 házban 581 lakossal (közülük 8 volt izraelita, a többi katolikus vallású).

A leírt út nyugati irányban tart: Tárnok és Vakolya (a térképen Vakola) falvakon át Bakra. 1785-ben Tárnok Deák Gábor és „mások” faluja volt, 141 házban 551 lakost jegyeztek fel. Vakolyán viszont 1785-ben csak 11 ház állott, 62 lakos élt és a Kiss család pusztája, praediuma volt.

Vályi munkájában Tárnok magyar falu, melynek földesura Deák, lakosai katolikusok. Egerszegtől másfél mérföldnyire fekszik. Határa tágas, földje és rétje középszerű, legelője „szoros”, erdeje van, határát néha záporok járják. Vakolya – Vályi műve szerint is – szabad puszta, Tárnokhoz közel, annak filiája.

A postalexikonban Tárnok több uraságnak szolgáló plébániás falu (Pfarrdorf), Kozmadombja és Zágorhida között. Zalaegerszegtől 3 órányi távolságra fekszik. Vakola – a postalexikon szerint – Tárnok plébánia filiális faluja, amely több nemes családnak adózik. Keleti irányban Tárnokkal és Vörösfa pusztával határos. Zalaegerszegtől 2 1/2 órányi távolságra van.¹⁰³

A hadmérnök Tárnok falunál 92 házat és 50 istállót jegyzett fel. 700 férfi és 80 ló számára volt szálláslehetőség a faluban. Az állatállomány: 70 ló, 140 igavonó volt. A megjegyzés rovatban beírt szöveg szerint az áthaladás jó, a faluban egy vizesárkon át vezet az út, amelyen egy keskeny fahíd áll. Nem körüljárható.

Vakolya faluban 12 ház és 2 istálló állott, 50 férfi és 2 ló volt elhelyezhető. Az állatállomány: 4 ló és 34 igavonó. Az áthaladás keskeny és rossz, észak felől kikerülhető.

1828-ban L. Nagy munkájában Tárnok róm. katolikus templommal feljegyzett falu, amelyben 84 ház állott és 664 lakos élt (közülük 19 volt izraelita, a többi katolikus vallású).

Vakolát (sic!) ugyancsak a falvak között találjuk, 6 házzal, 52 katolikus lakossal.

Ennek a mérnök által feljegyzett hadi útnak „célállomása” az akkori kisebb közlekedési csomópontnak számító Bak falu volt, amelynek adatai előbb már szerepeltek.

A következő „hadi út” (10.): Dobritól Tárnokig megjelölést kapta, bár sem a kezdő, sem a végállomás adatai és neve nem szerepel a táblázatnak ezen a részén. Az út első állomása: Kis Lakos falu. Ennek 1785-ben Esterházy Miklós herceg volt a földesura, 46 házat és 148 lakost jegyeztek fel benne a népszámlálás biztosai. Vályi művében Lakos néven három falu szerepel Zala megyében, Cserta, Lendva és Kis Lakos. Mindháromnak Esterházy herceg volt a földesura, lakosai katolikusok és „más félek” voltak. Kis Lakosról annyit jegyzett fel, hogy igen termékeny talajú, szőleje van, s boraikat „jó móddal eladhattyák”, más „keresettyük is van”.

A postalexikonban ez a település nem szerepel, a nagy közlekedési hálózatban nyilván nem játszik szerepet. A hadmérnök 10 házat jegyzett fel benne. 54 férfit tartott ott elhelyezhetőnek, s az állatlétszám mindössze 28 igavonóból állt. A körbenfekvő magaslatok „besáncolják”, az áthaladás jó.

1828-ban Lakos (Kis) néven a megye falvai között találjuk, 12 ház és 91 lakos került feljegyzésre, mely utóbbiak közül 5 volt izraelita, a többi katolikus vallású. Ennek az útszakasznak további két állomása: Tormafölde falu és egy Iklódnál fekvő majorság (Mayerhof).

1785-ben Tormafölde a Szapáry grófok és a Keresztury család birtoka volt. 86 ház állott benne és 269 ott tartózkodó lakost jegyeztek fel. Iklód falu neve mellett nem szerepelt puszta, nyilván utóbb létesült ez a majorság.

Vályi munkájában Tormafölde magyar falu, katolikus lakosokkal. Földesúrként Kereszturi és „mások” szerepelnek. Szécsi-Sziget filiája. Szőlei jó bort teremnek. Fuvarozásra is lehetőségük van. A földje közepes termékenységű. Vályi művében Iklód neve alatt „külterület”, praedium nem szerepel.

A postalexikon Tormaföldről annyit ír, hogy közel van a Kerkánál fekvő Kis Lakoshoz, és másfél órányi távolságra fekszik tőle Alsó Lendva.¹⁰⁴

A hadmérnök Tormafölde faluban 35 házat és 8 istállót jegyzett fel. 250 férfit és 15 lovat tartott oda beszállásolhatóknak. Az állatállomány: 10 ló és 70 igavonó. A megjegyzés rovatban e falu és a majorság neve alatt is ugyanaz a szöveg szerepel, mint Kis Lakosnál.

Az Iklódnál jelölt majorban 1 házat és 2 istállót jegyzett fel a mérnök, s 50 férfit, 40 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. Az állatállomány: 6 ló, 12 igavonó és 450 juh. Uradalmi juhászat volt tehát itt.

1828-ban Tormafölde faluban 35 házat és 295 katolikus lakost találunk.

Ennek az útszakasznak további települései: Páka (a mérnök Paka-nak írta), Ortoháza (a mérnök Ortoházának írta), Gutorfölde és Kozmadombja. Ezek északnyugati irányban fekvő falvak mindannyian.

1785-ben Páka Esterházy Miklós herceg és az Erdődy család községe volt, 231 házban 637 lakost jegyeztek fel benne. Ortaháza Esterházy hercegi birtok volt ugyancsak, 16 házban 122 lakossal. Gutorföldre a Mathay család birtoka volt, viszonylag népes település: 141 házban 326 főt jegyeztek fel. Kozma Dombja kettő is volt ekkor Zala megyében. A térképen nincs jelölve. A későbbi tulajdonosok személyéből ítélve az a Kozma Dombja (Szent) néven szereplő település, amely közbirtokosok tulajdonában volt és 15 ház valamint 69 lakos szerepelt neve alatt.

Vályi munkájában Páka magyar falu, katolikus lakosokkal. Zalaegerszegtől 3 mér-földnyire fekszik. Erdeje csekély, szőleje termékeny, legelője tágas, földje középszerű, második osztálybeli. Ortaháza lakosai „külömbfélék”, de földesura Esterházy herceg, miként Páka egyik földesura is ő. Páka filiája, egyházilag oda tartozik tehát. Szőleje nincs, erdeje csekély, földje középszerű. Gutorföldre ebben a Vályi-féle ismertetőben Guerföldre néven szerepel, nyilván elírás ez. Magyar falu, „külömbfélé urak” a földesurai. Lakosai katolikusok. „Határa tsupa hegyekből és völgyekből áll és természete szerint sovány”. Legelője is sovány, szoros, a szomszédságban „szereznek”, vagyis bérelnék legelőt. Szőleje közép termékenységű, erdeje szép és elég. Zápork és „apróbb folyóvizek” (a hadmérnök ezeket vadpatakoknak nevezte!) gyakran károsítják földjeit, ezért harmadik osztályba tartozik a határ. S végül a rejtélyes Szent Kozma Dombja ebben a műben nem található.

A postalexikon néhány évvel későbbi felvétele jól egészíti ki az eddigi adatokat. Pákát a zalaegerszegi járásban tünteti fel, saját plébániája van, a Cserta és a Valicska összefolyásánál fekszik, 2 órányira Alsó-Lendvától. Ortaháza a Cserta patakánál fekvő s az Esterházyak lenti uradalmához tartozó falu Dömeföld és Páka között, mely utóbbinak filiája. 3 órányira van Alsó-Lendvától. Gutorföldre is Páka filiája, de több földesura van. 3 órányira fekszik Zalaegerszegtől. A zalaegerszegi járásban fekvő Kozma-Dombja a Bezerédj család birtoka. Tárnok filiája. 2 3/4 órányira van Zalaegerszegtől.¹⁰⁵

A hadmérnök táblázatában Páka 87 házzal és 52 istállóval szerepel. 900 férfit és 150 lovat lehetett oda beszállásolni, a mérnök szerint. Az állatállomány 96 ló, 120 igavonó és 600 juh, melyek nyilván az uradalom birtokában voltak, hiszen a mérnök megjegyzése szerint ebben a faluban uradalmi intézőség is volt.

Ortoháza faluban 17 ház és 12 istálló került feljegyzésre. 160 férfit és 20 lovat lehetett beszállásolni. Állatállománya: 20 ló és 40 igavonó. Gutorföldén 53 ház és 20 istálló állt. 400 férfi és 40 ló volt itt – szükség esetén – elhelyezhető. Az állatállomány: 30 ló és 90 igavonó volt. A Tárnok előtti utolsó település: Kozmadombja 11 házzal és 3 istállóval került a listára. 60 férfi és 6 ló volt itt elhelyezhető, az állatállomány pedig 8 ló, 26 igavonó és 200 juh volt. A Bezerédj birtokon is volt tehát juhállomány, juhászat. További megjegyzés nem volt.

E települések fejlődésének irányát mutatja, hogy 1828-ban Páka faluban feljegyezték a róm. katolikus templomot, továbbá 82 házat és 609 katolikus lakost.

Ortaháza faluban 18 ház állott és 148 katolikus lakos élt. Gutorföldre faluban katolikus filiális templom állott és 34 házban 252 lakost jegyeztek fel. Közülük 5 volt izraelita, 1 protestáns és a többi katolikus vallású. A két Kozmadombja közül a kevésbé népesben 12 ház állott és 89 katolikus lakos élt.

Ez a viszonylag rövid útszakasz tehát főleg uradalmi falvakat érintett, s világosan kirajzolódik, hogy az 1800-as évek fordulójától már fontos volt az uradalmak kiemelése. Nyilván az árufelesleg elszállítása szempontjából az utak jelentősége folyamatosan nőtt.

A katonai táblázatos kimutatás 11. oldalán egy „Kanisáról Egerszegh”-re vezető út megjelölését találjuk, de ezen kívül egyetlen település neve és adata sem szerepel ebben a táblázati részben. Ezt követi a Szala-Egerszeghről Körmendre vezető hadi út ismertetése, amelynek során a mérnök öt falu adatait közli.¹⁰⁶

Vizsgáljuk meg ezeket sorban. Az elején megemlíti, hogy Zalaegerszeg mezővárost már megtárgyalta egybevonatban Ola faluval. Andrásidánál aztán az út elkanyarodik. Ez utóbbi falu adatait nem közli, csupán azt jegyzi meg a neve mellett, hogy az út csak a község néhány háza mellett, a falun kívül vezet el. Az útirány eddig valóban nem szerepelt, mert ebben 4 Zala megyei és egy Vas megyei község kerül felsorolásra: Alsó- és Felső Bagod, Bőrönd, Egyházás Bük és a Vas megyei Saal. Ez az út vezet azután a Vas megyei közlekedési központok egyikére: Körmend mezővárosba.

1785-ben mindkét Bagod (Alsó- és Felső-) a Sennyei, Skublics és más nemesi családok birtokában volt. Alsó Bagodon akkor 40 ház állott és 227 lakos élt, Felső-Bagodon pedig 31 házat jegyeztek fel 157 lakossal. Később a közlekedésben jelentősebb szerephez jutó Bőrönd falu földbirtokosai ugyancsak közbirtokosok voltak, a Simon család és mások. 97 házat és 477 lakost jegyeztek fel itt az első népszámlálás alkalmával. A Vas megye határában levő Egyházás Bük nevének ezt a formáját nem találjuk 1785-ben, noha két Bük is szerepelt a megye településlistáján: Nemes és Ozmán Bük. E kérdés megoldásában Vályi sem lehet segítségünkre, mert ő is két Büköt említ, mindkettőt közbirtokosok tulajdonaként. Az egyiknél azonban azt az adatot közli, hogy Körmendtől 1, Zalaegerszegtől pedig másfél mérföldre fekszik, s a térkép tanúsága szerint ez lehet a későbbi Egyházás Bük. Lakosait Vályi katolikusnak, határát középtermékenységűnek írja.

Visszatérve az útszakasz első két településéhez, Alsó és Felső Bagod magyar faluként szerepel Vályi művében, mindkettő ekkor a Zsennyei (nyilván Sennyei) család birtokában volt, s lakosai katolikusok voltak. Mindkét település a Zala folyó mellett, Egerszegtől félmérföldnyi távolságra volt, termékeny volt a határuk, elegendő a legelőjük és a rétjük. Határukat második osztálybelinek jegyezte fel Vályi.

Bőrönd ugyancsak magyar falu volt Zala megyében, katolikus lakosokkal, akik egyházilag Zala Szent Györgyhöz tartoztak. Határa termékeny. „Posta ház is van benne” – írta Vályi.

A postalexikon Alsó Bagodról úgy emlékezik meg az 1804-ben megjelent kötetben, hogy saját plébániája van és Felső Bagod a filiája. Mindkettő több nemesi család tulajdona, s Böröndtől, valamint Zalaegerszegtől egyaránt 1-1 óra távolságra vannak.

Bük Egyházas néven szerepel a következő település a postalexikonban, amely ugyancsak több nemesi családot szolgál. A Körmenről Zalaegerszegre vivő postaút közelében fekszenek, nem messze Háshágy plébániás helytől. Börönd félórányi távolságra fekszik tőle. Börönd falunál megemlíti, hogy a Körmenről Zalaegerszegre vivő postauton postaváltóállomás van. Zalaszentgyörgy filiája. Postaállomása is van.¹⁰⁷

A hadmérnök 1810-12 között – mint azt már említettük – konkrét adatokkal csak a felsorolt 5 falut jegyezte fel. Alsó Bagodon 24 házat és 4 istállót találunk a táblázatban, 200 férfit és 10 lovat tartott még e faluban elhelyezhetőnek. Az állatállomány: 8 ló és 46 igavonó. Dominál, az átjárás egy mélyúton vezet, széles és jó. A falu nem körüljárható. Felső Bagodon 18 ház és 2 istálló állt ekkor, a mérnök 120 férfi és 6 ló elhelyezésére találta még alkalmasnak. Az állatállomány 2 ló és 54 igavonó. Dominál, nem körüljárható, de az áthaladás rajta jó. Böröndön 42 ház és 6 istálló volt. 350 férfi és 20 ló volt benne elhelyezhető. Az állatállomány: 12 ló és 104 igavonó. A megjegyzés az előző faluval azonosnak jelzi helyzetét azzal a különbséggel, hogy ebben a faluban posta van! Egyházas Bükben 50 ház állt, istálló nem volt. Ennek megfelelően csak 400 férfit lehetett ott elhelyezni, lovakat nem. Az állatállomány: 4 ló és 120 igavonó. A megjegyzés szerint az út a település néhány háza előtt vezet el.

A következő falu a Saalnak írt Sal már Vas megyében fekszik.

1828-ban a települések adatai a következőképpen alakultak: Bagod (Alsó) német és horvát néven is szerepelt római katolikus templommal, 21 házzal és 193 lakossal, akik közül 4 volt izraelita és a többi katolikus vallású. Bagod (Felső) 3 nyelven közölt névvel a megye falvai közt van ugyancsak. 19 ház állott ekkor benne és 152 lakosa volt (közülük ugyancsak 4 volt izraelita, a többi katolikus vallású).

Börönd faluban L. Nagy munkájában filiális katolikus templomot találunk feljegyezve, továbbá 40 házban 310 lakost (4 izraelita, a többi katolikus). Bük melléknév nélkül szerepel ebben a műben, filiális katolikus templommal, 34 házzal és 254 lakossal (közülük 5 volt izraelita, és 249 katolikus).

Ez az útszakasz – noha nem szerepelnek benne nagyforgalmú települések – közlekedési szempontból, a Bécs-Eszék postaút részeként, fontos és forgalmas volt. Ezért is jegyezte fel a hadmérnök olyan precízen adatait.

A táblázatban feljegyzett következő „hadi út” Galamboktól vezet Zalabérre, jó-szerivel átszeli az egész megyét, déli-északi irányban. Tizenhét település szerepel a listán.

Az induló állomás Karos, hiszen Galambok adatai már másutt szerepeltek, ez ennek az ún. kitérő útnak első külön „állomása”. Ezt Kis és Nagy Rada falvak említése követi.

Karos 1785-ben a pozsonyi szeminárium falva volt, 78 házat és 564 lakost jegyeztek fel a népszámlálás alkalmával területén. Kis és Nagy Rada a zalavári prépostság birtokában volt, Kis Radában 37 házat és 265 főt, Nagy Radában pedig 56 házban 423 főt jegyeztek fel a népszámlálás „biztosai”. Vályi művében Káros néven szerepel, mint magyar falu, katolikus lakosokkal. Kis-Komárom filiája, annak szomszédságában fekszik. Földje középtermékenységű, legelője kevés, szőleje „selejte” (sic!), de borainak eladására „jó módgyuk van”, erdeje elegendő és van egy malma is.

Rada ugyancsak ékezetes formában: Ráda néven került be Vályi munkájába. Kis- és Nagy Rádát Zala megyei falvakként említi, melyek földesura a zalavári prépostság, az előbbi Szabarnak, az utóbbi Mernyének filiája. Lakosai katolikusok és „másfélék is” írja. A határbeli földek középtermékenységűek, szőlőjük és fájuk van, de határukat a záporok gyakran károsítják. Második osztályba tartoznak.

A postalexikonban Karos szerepel, mint a kiskomáromi uradalomhoz tartozó falu (az általános szeminárium tulajdona). A Szent Grótról Kanizsára vezető úton fekszik. Galambok filiája. Két órányra van Nagy Kanizsától.

Kis és Nagy Rada falvak a kapornaki járásban fekszenek. Mindkettő a zalavári benedekrendi apátság birtoka. Kis Rada a Szent Gróthtól Kanizsára vezető kereskedelmi úton helyezkedik el, a Zala folyó és a Balaton alkotta mocsárnál, Merenyé filiája. 2 1/2 órányra találjuk Nagykanizsától. Nagy Rada ettől északra fekszik és a hozzá közeli Szabar filiája. 3 órányi távolságra van Nagy Kanizsától.¹⁰⁸

A hadmérnök Karoson 74 házat és 20 istállót jegyzett fel. 550 férfi és 40 ló volt ott elszállásolható. Az állatállomány 14 ló és 170 igavonó volt – becslése szerint. A település dominál, az átjárás rajta jó, keletről kikerülhet.

Kis Rada faluban 39 házat és 12 istállót jegyzett fel, 300 férfi és 16 ló volt beszállásolható. Az állatállomány: 6 ló és 74 igavonó. A megjegyzés rovatban a Karosnál leírtakra utal vissza. Nagy Radán 50 házat és 10 istállót jegyzett fel, 450 férfi és 20 ló volt még ott elhelyezhető. Állatállománya 10 lóból és 120 igavonóból állt. A település nem körüljárható – írta.

E települések jövőjét tekintve az 1828. évi adatok a következőképpen mutatják be azokat: Káros (ebben a névformában) 1828-ban filiális katolikus templommal rendelkező falu, 69 házában 515 katolikus lakott. Rada (Kis) és Rada (Nagy) falvoknak háromnyelvű falu neve szerepel L. Nagy művében, ami feltételezhetően három nemzetiség ott lakására mutat (magyar, német, horvát). Az előbbiben 35 házban 292 katolikus élt, az utóbbiban viszont 56 házban 448 katolikust jegyeztek fel.

Ez az út folytatódik és a következő települések szerepelnek a hadmérnök listáján, amelyek a korabeli térképen is nyomunkövethetők: Szabar, Alsó és Felső Báránd, Esztergály és Szala Apáthi.

Az első népszámlálás idején Szabar Sallér István és mások községe volt, 112 házzal és 581 lakossal. Báránd a zalavári apátság praediuma, pusztája volt akkor, ahol 8 házban 50 lakost találtak. Esztergálynak és Szala Apáthinak ugyancsak a zalavári

apátság volt a földesura, de az előbbiben 44 házban 283 lakos élt, az utóbbiban 85 házban 626 főt jegyeztek fel.

Vályi munkájában Szabar magyar falu Zala megyében, közbirtokos földesurakkal, katolikus lakosokkal. Vályi Rába-Hídvégnek írta annak a falunak a nevét, amelynek filiája. A térképen Hídvég neve szerepel, s mivel a Zala folyó közelében fekszik, ez semmiképpen sem lehet Rábahídvég. Földjét középszerűnek mondja, rétjei egy részét víz járja (de nem a Rába, hanem a Zala!) szőleje és legelője „meglehető”.

Báránd Vályi művében már két néven szerepel: Alsó és Felső Báránd, de mindkettő szabad puszta Zala megyében, nem messze Zalaapátitól. Esztergály – Vályi szerint – elegyes német falu Zala megyében, a Zalavári apátság a földesura, lakói katolikusok. A Zala vize mellett fekszik, nem messze Zalaapátitól, amelynek filiája. Határa középszerű, legelője és fája „tűzre elég”. Malma a szomszéd határban van. Szőleje jó, borainak eladására alkalma van és ezért második osztályba tartozik.

Ezen út melletti települések legnagyobbika Zalaapáti, amelyet Vályi művében mezővárosnak mond, a népszámlálás falunak írta. A Zala vize mellett fekszik, Szent Gróttól 1 1/4 mérföldnyire. Benedek-rendi kolostor van itt, amelyet Szt. Adriánról neveztek el. A határ földje közepes, legelője elég, szőleje jó és borait el tudja adni. Fája elég tűzre és épületre is. Határában malom is van. Berkes rétjeit néha elöntik az áradások, ezért határa második osztályba tartozik.

A fenti adatokat a postalexikon a következőkkel egészítette ki: Szabar Zala megyében több nemesi családnak adózó falu, a Zala folyó nyugati partján, közel a Balaton tó eredetéhez. Saját plébániája van. A Szent Grótról Kanizsára vezető úton fekszik, 2 órányira Keszthelytől, és 3 1/2 órányira Kanizsától. Alsó és Felső Bárándot két összefüggő pusztának és erdőterületnek mondja a Zala folyó nyugati partján, Zalavár ősi várának vidékén, közel Szabarhoz. 4 órányira van Kanizsától és 3 óra Keszthelytől. Esztergál a zalavári apátsághoz tartozó falu, Zalaapáti filiája, Zalabér, Szent Grót és Kanizsa felé vivő kereskedelmi úton fekszik, 3 óra távolságra Keszthelytől és 5 órányira Kanizsától. Zalaapátit a postalexikon magyar falunak mondja, ahol a zalavári apátságnak van rezidenciája. A királyi országút és a Zala folyó partján fekszik, saját plébániával, nem messze Hosszúfalutól. Egerszegtől 4 óra, Keszthelytől 3 óra távolságra van.¹⁰⁹

A hadmérnök 1810 és 1812 között a következő adatokat jegyezte fel ezekről a településekről:

Szabar faluban 52 házat és 22 istállót talált. 460 férfit és 30 lovat lehetett oda beszállásolni. Az állatállomány: 26 ló és 126 igavonóból állt. Az út a település néhány házát érintette csak, a falu nagyobbik része attól nyugatra feküdt, írta a megjegyzések rovatába a mérnök.

A magyar néven írott Alsó és Felső Bárándot falunak írta. Az elsőben 4 ház állt és 10 igavonó volt benne, 15 férfi volt ott elhelyezhető. Felső Bárádon 5 házat és

12 igavonót jegyzett fel, s 18 férfit lehetett beszállásolni. Mindkettőnél megjegyezte, külön, külön: kicsi, egyes kunyhók. (Klein, einzeln Hütten.)

Esztergály faluban 46 házat és 10 istállót találunk a táblázatban, az állatállomány: 6 ló és 120 igavonó. Az ott beszállásolható férfiak száma 400, a lovaké 24. A megjegyzés rovatában írottak szerint a környező magaslatok dominálnak. A településtől keletre a Zala mocsaras erdeje fekszik. Az átjárás jó, de a település nem körüljárható.

Szala Apátit a mérnök falunak jelölte. 97 ház és 42 istálló volt benne. Az állatállomány: 26 ló, 220 ökör és 300 juh. Az elszállásolható férfiak száma 1200, a lovaké: 60.

A település neve mellett hosszabb bejegyzés található: a külső helyzete Esztergályéval megegyezik („Wie vorher”). Ezen a településen – mint írja – egy tágas, benedek-rendi kolostor található, s mivel ez a település átvonulási állomáshely (Marsch Station), Galambok és Türgye között, ezért „szakasz kórházként” (Absatz Spital) lehetne használni ezt az épületet, a gazdasági építményeket pedig katonai raktárrá lehetne átalakítani. Ezekén kívül a településen egy tágas kocsmá és több jelentős magánépület van.

1828-ban ezeknek a településeknek az arculata – a számok tükrében – a következőképpen alakult: Szabár falut római katolikus templommal jegyezte fel L. Nagy művében, ahol még 84 házban 670 lakos élt (közülük 11 volt izraelita, a többi katolikus vallású). Alsó és Felső Báránd a puszták közt szerepelt, az elsőben 2 házban 17-en laktak, Felső Bárándon pedig 3 házban 27-en. Esztergály faluban filiális katolikus templom volt, 48 házban 364 katolikus lakos élt. Apáthy (Zala) viszont a megye mezővárosai közt található („oppidum Abbatia S. Benedicti ad cuius Dominationem pertinet, insigne”). Katolikus temploma volt, s 90 házban 687 lakost jegyeztek fel (8 volt izraelita, a többi katolikus).

Az út tovább halad északi irányban, s a település-füzére most további 9 helynevet foglal magába. Ezek zöme falu, s néhány puszta.

Az első népszámlálás alkalmával Hosszúfalú, mint Zalahosszúfalú Bajaki Boldizsár községe volt. 29 házat és 116 lakost jegyeztek fel benne. Bókaháza a Bóka család és mások községe volt, 59 házában 281 lakossal. Újfalú (Zala) Botka Bálintot tekintette földesurának, 11 házat és 62 lakost tüntettek fel benne. A mérnök listáján Ober Csány néven szereplő falut itt Csány néven találjuk, amely a Csányi család birtokában volt. 86 házat és 495 lakost találunk itt 1785-ben. Kehida ekkor is Deák-birtok volt, bár „mások” is szerepelnek földesurukként. 70 házat és 348 lakost találunk benne. Barát-Sziget falu a túskevári pálosok birtoka volt: 14 házban 60-an laktak 1785-ben ebben a faluban. Koppan a Bezerédy család és mások falva volt, 174 házban 930 lakost tüntettek fel.

A mérnök listáján Kosári puszta vagy Fényes háza néven szereplő település 1785-ben mint a Fényes család praediuma, pusztája került feljegyzésre 23 házzal és 34 lakossal. Az út utolsó állomásaként jelölt Felső Aranyad Zalabértől délnyugatra ta-

lálható. 1785-ben a népszámlálás anyagában Aranyad faluként került feljegyzésre, közbirtokosok tulajdonában van. 60 házban 226 fő lakott ekkor.

A közigazgatási helyzetre is figyelő Vályi András Hosszúfalu esetében összevontan tárgyalja a két Zala megyei falut. Közülük minket Csány filiája érdekel, amely Bodajki birtok volt, lakosai katolikusok. Bókaháza „elegyes” falu, közel a Zala vízéhez, ez is Csány filiája. Zalaapátitól fél mérföldnyire fekszik. Határa középszerű, vagyoni „külömbfélék”, második osztályba tartozik. Újfaluról csak annyit írt Vályi, hogy Botka a földesura s a falu Csány filiája.

Ezt követi Csány, amelyet a mérnök: Ober (Felső) melléknévvel jelölt. Vályi művében elkülönített Zala megyében egy Alsó és egy Felső Csányt. Ez utóbbit Tölgy Csány névvel is jelölték – írja. Magyar falu Zala megyében, Csányi uraság birtoka. A lakosok katolikusok. Ez a település Alsó Csánytól két mérföldnyire fekszik – Vályi szerint. A térképen viszont csak egy Csány van jelölve. Határa jó termékenységű, vagyoni különfélék, második osztálybeli.

Koppan magyar falu Zala megyében, katolikus lakosokkal. Szent Gróttól egy mérföldre fekszik. Földje termékeny, legelője, fája tűzre és épületre elég, malma van a határban.

Kosári puszta nevét nem találjuk Vályi művében, de Fényesházát igen. Ez magyar faluként szerepel Zala megyében. Gróf Batthyány és „más urak” birtoka. Katolikus lakosai vannak. Határa termékeny, vagyoni különfélék, „eladásra jó módgyuk van”, második osztálybeli.

Aranyad magyar falu Zala megyében, Szegedi és más uraságok a földesurai, lakosai katolikusok. Szent Grót mezőváros szomszédságában fekszik, határa termékeny és a különböző „vagyonokhoz képest” első osztálybeli.

Mindezeket az adatokat a postalexikon a következőkkel egészíti ki: Hosszúfalu a Zala folyó partján fekszik, Alsó Csány filiája. Zalabérről Szent Gróton át Kanizsára vivő kereskedelmi úton fekszik, Zalaegerszegtől és Zalabértől egyaránt 4-4 óra távolságra. Bóka-Háza ugyancsak Csány filiája volt – e lexikon szerint –, s ugyanezen a kereskedelmi úton feküdt nem messze Újfalutól. Zalaegerszegtől és Zalabértől egyaránt 3-3 órányira fekszik. A kapornaki járásban fekvő Újfalú a Zala folyó keleti partján, a már említett kereskedelmi úton feküdt, s ez is Alsó Csány filiája volt. Zalabértől 3 órányi távolságra fekvőnek írja a postalexikon.

Megtaláljuk ebben a lexikonban Tölgy Csány néven a Vályinál említett Felső Csányt. Ezt Pakod falu pusztájának mondja, közel a Zala folyóhoz, Zalabértől fél-óránnyira a Zalaegerszegről Zalabéren át Sümegre és Nagykanizsára vezető út mentén. Ezek nagyon elgondolkodtató adatok, véleményem szerint a mérnök az Ober Csány helyett Alsó Csányt akart írni, mert ez a falu feküdt az említett állomások közelében. Ez plébániás község volt, Újfalú és Kehida között, 2 és félóránnyira Zalabértől!

E település után Kehida falu következett, amely ugyancsak a Zala folyó partján feküdt a már említett kereskedelmi úton, egy plébániával. 2 1/2 óra távolságra volt Zalabértől.

Barát-Szigetről annyit jegyzett meg a postalexikon, hogy a Szent Groth-ról Kanisára vivő kereskedelmi útvonalon fekszik Kehida és Koppán között, 2 órányira Zalabértől. Koppán a lexikonban Zala-Koppán néven a Zala nyugati partján fekvő faluként kerül említésre. Plébániás falu. 2 óra távolságra van Zalabértől.

Fenyesházáról azt jegyezte fel, hogy a Zala folyó partján fekvő szőlőhegy-praedium, közel Szent Gróthoz és másfélóránira Zalabértől. S végül ennek az útnak utolsó állomásaként jelölt Alsó és Felső Aranyad a Zala mellett feküdt, két falunak írja, melyek vallásilag Szent Gróthoz tartoztak. Egy órányira feküdtek Zalabértől.¹¹⁰

A hadmérnök más oldalukról mutatta be ezeket a településeket. Hosszúfaluban 29 házat és 6 istállót jegyzett fel. 350 férfit és 15 lovat tartott oda beszállásolhatónak. Az állatállomány: 6 ló, 60 igavonó és 200 juh volt. E településben volt egy kis kastély és egy tisztartó.

Bókaházán 22 ház állott, itt 120 férfit lehetett elhelyezni, de lovat egyet sem, hiszen istálló sem volt a faluban. A 48 igavonót (szarvasmarhát) nyilván ridegen tartották. A mérnök megjegyzi, hogy a falu keletről körüljárható, egyébként a fent leírtakra utal, vagyis ez a helység is a Zala mocsárvidékén feküdt.

Újfaluban 13 ház és 2 istálló szerepel a mérnök kimutatásában. 150 férfit és 10 lovat tartott itt elhelyezhetőnek. Az állatállomány 4 ló és 36 igavonó. Egy kis kastély állt a falu területén.

Ober Csányban 29 házat és 8 istállót jegyzett fel (ez a legfőbb bizonyítéka annak, hogy itt nem lehet szó pusztáról!) 350 férfit és 15 lovat lehet oda beszállásolni. 6 lovat és 72 igavonót tüntetett fel a faluban. Nem körüljárható. Egy egészen kis uradalmi lakóépületet jegyzett fel (Wohngebäude).

Kehida népesebb volt: 75 ház és 18 istálló található benne. 700 férfit és 30 lovat lehetett még itt elhelyezni. 20 ló és 186 igavonó alkotta állatállományát. Nem volt körüljárható. Ebben a faluban azonban lakott egy szolgabíró és egy plébános. Állt benne egy kis kastély is.

Barátságigeten 13 ház állott és 30 igavonó volt. 56 férfit lehetett beszállásolni, nem volt körüljárható. Koppán faluban 160 házat és 70 istállót tüntettek fel a táblázatban. 1500 férfi és 126 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány: 50 ló és 320 igavonó volt. A megjegyzés rovatában írottak szerint az út a falutól keletre vezetett el. A faluban volt egy plébánia.

Kosári puszta vagy Fényesháza – noha falunak jelzik, nem lehet az. Három ház és 8 igavonó szerepel a táblázatban, 12 embert lehetett itt elszállásolni. A megjegyzés rovatában szerepel, hogy egy malom és két ház áll ott.

Felső Aranyad neve mellett nem szerepelnek adatok.

A közeli jövőbe nyújtanak betekintést L. Nagy adatai e településekkel kapcsolatban. A két Zala megyei Hosszúfaluról ma már nem tudjuk megállapítani – ebben a forrásban –, hogy melyik volt Zalahosszúfalú, mely ma Zalaapáti északi településrésze, és melyik Lendvahosszúfalú. Az egyikben 20, a másikban 21 ház állott, és mindkettőben 160 fő körüli volt a lakosok száma ekkor. Bókaháza faluban filiális katolikus templom állott, 33 házban 264 lakost jegyeztek fel (közülük 4 volt izraelita vallású, a többi katolikus). Újfalu 8 házzal és 68 katolikus lakossal került feljegyzésre. Csányban római katolikus templom állott, 63 házat és 495 katolikus lakost találunk. Kehida román katolikus templommal, 55 házzal és 412 lakossal (közülük 4 volt izraelita vallású) szerepel a Zala megyei falvak sorában.

Szigeth (Barát) faluban mindössze 8 házat tüntettek fel 62 katolikus lakossal! Koppán (Szala) falut római katolikus templommal, 119 házában 888 lakossal jegyezte fel L. Nagy művében. Utóbbiak közt 39 volt izraelita vallású, a többi katolikus. Fényesháza ekkor már a puszták között szerepel, adatok nélkül. Aranyadon 33 ház állott, 270 lakossal, kik közül 6 volt protestáns, a többi katolikus vallású 1828-ban.

Ezzel ennek a hosszú útnak a végére értünk. A katonai településtáblázat listáján, két kisebb útszakaszt kísérő falvak bemutatása következik, amelyek kitérőnek tűnnek és ezért e falvak bemutatása érdekesnek ígérkezik. Az első útszakasz Keszthelyről indul és célállomásaként a Türgye feletti Szalapa szerepel. A térképen követve elég nagy távolságban fekvő településeket is jelöl, az út enyhén nyugati, és északi irányban halad.

Keszthely után egy kocsmát jelöl a mérnök ennek az útnak kiinduló pontjaként, majd Karmacs, Szöllős és Kis Görbő falvak következnek.

Karmacs 1785-ben közbirtokosok tulajdonában lévő község volt, amelyben 154 ház és 840 lakost találunk. Érdekessége, hogy a férfiak közül 70 volt nemes. Szöllős – a térkép szerint – a későbbi Vindornya Szöllőssel azonos, amelyet ekkor gróf Festetics birtokaként jelöltek, s ahol 58 házban 366 lakost jegyeztek fel. A következő falu: Kis Görbő közbirtokosok tulajdonában volt, 59 házban 405-en laktak (15 nemes férfit jegyeztek fel ekkor ott). A célállomásként jelölt Szalapa is köznemesi tulajdonban volt, 44 házban 228 lakosa élt.

Vályi munkájában a következőképpen mutatja be ezeket a településeket: Karmacs magyar falu, földesura Hertelendi és több uraság. Lakosai katolikusok. Szent Gróttól egy mérföldre fekszik, határa középtermékenységű, rétje, legelője „meglehető”, „vagyonnyai” középszerűek. Ezeket az adatokat a postalexikon azzal egészíti ki, hogy ezen a területen három összefüggő falu neve Karmacs (Daniel-, Kis- és Nagy), amelyek különböző nemesi családokhoz tartoznak és együtt van egy plébániájuk. Fok-Rezi és Kustán vidékén található, másfél órányira vannak Keszthelytől.

Szöllős – Vályi munkájában – Vindornya-Szöllősként „külömbféle” lakosokkal szerepel. Szántó filiája. Földesurai: Festetics és „több urak”. Határa jó, borai jelesek.

A postalexikon még ehhez hozzáteszi, hogy a Vindornya-mocsár mellett fekszik ez a falu, és nevét innen veszi. Értesülése szerint Kis Görbő filiája, annak plébániájához tartozik.

A következő település: Görbő, Vályi művében kettő van: egy szabad puszta, amely Széchenyi pölöskei uradalmához tartozik és szép fiatal fenyves erdejéről nevezetes és Nagy Görbő, amelynek több birtokosa volt, s az előbbi falutól (!) nincs messze – írja Vályi, Sümegtől egy mérföldnyire van. A postalexikonban is két Görbő szerepel: Görbő-Kisebb és Görbő-Nagyobb. Az előbbinek külön plébániája van és több tulajdonosa. Nagy Görbő és Erenye puszta között fekvő falu, amely 1 1/4 órányira van Sümegtől. Görbő-Nagyobb ugyancsak több birtokosé, Kis Görbő plébániájához tartozik és 1 órányira van Sümegtől – a postalexikon tudósítása szerint.¹¹¹ Ha a térképre tekintünk, akkor láthatjuk azonnal, hogy Kis Görbő feküdt nyugatabbra és északabbra. A hadi út ezen vezetett keresztül.

A hadmérnök a következőképpen mutatta be ennek az útnak „állomásait”.

Gyagyosnak írta az elsőt, s ez nyilván a Gyöngyös csárda elírása, ahol mindössze két ház állott és 6 igavonó alkotta az egész „állatállományt”. 10 embert lehetett még ott elhelyezni. A megjegyzés rovatba írottak szerint egy kocsma és egy malom állt ott.

Karmats faluban 103 házat és 20 istállót jegyeztek fel, 80 férfi és 40 ló volt oda beszállásolható. Állatállománya: 12 ló és 180 igavonó volt. Az átjárást jónak mondja, a falu nem körüljárható. Ugyanez a megjegyzése Szöllős faluval kapcsolatban, ahol 69 házat és 142 igavonót jegyzett fel a táblázatba. Istálló nem volt. Ennek ellenére 500 férfi mellett 30 lovat is elhelyezhetőnek tart. Kis Görbő faluban 37 házat és 2 istálló szerepel a mérnök táblázatában. Az állatállomány: 2 ló és 74 igavonó. 300 férfi és 10 ló volt ott elhelyezhető. Megjegyzés e falu neve mellett nem volt.

E települések további fejlődését vagy visszafejlődését mutató 1828. évi adatok a következők:

A puszták között szerepel egy Gyöngyös 2 házzal és 20 lakóval. Karmats faluban róm. katolikus templom állott, 90 házában 654-en éltek, akik közül 15 volt izraelita, a többi katolikus vallású lakos. Szöllős (Vindornya) területén filiális katolikus templomot jegyeztek fel, 74 házzal és 556 lakossal. Görbő ekkor is kettő volt, mindegyiknek neve három nyelven szerepelt. Kis Görbőben róm. katolikus templomot jegyeztek fel, 34 házat és 255 lakost (közülük 5 volt protestáns, 4 izraelita és a többi katolikus vallású).

A következő rövid útszakasznak csak a célállomása van Zala megyében: Keszthely, a többi Somogy megye területén fekszik (Zsitva, Füredház, Sámson, Maród, Szent György), s ezekkel e megye útjainak tárgyalásakor foglalkoztunk.¹¹²

A hadmérnöknek a települések táblázatában tárgyalt útmenti települései sorában a 13. oldalon ismét Zala megyei út következik. Két muraközi utat mutat be. Az első-

ben az ausztriai Fridauból Csáktornyán át Kottoriba tartó út településeit mutatja be. 13 helységet jegyzett fel, s közülük három volt mezőváros (XII. út).

Az út menti települések közül az első a határmenti Ternovecz, majd nyugati irányban haladva F. Hrasán, Nedelicz és Csáktornya mezővárosok következnek. Innen továbbhaladva nyugatra Postakovecz nevű falut jegyez fel, melynek neve a korabeli térképen Pusztakovecz. Heiligen Kreuz a következő állomás (a térképen P. Szent Kereszt), s déli irányban Perlak mezőváros.

E települések „múltját” tekintve a következőket találjuk az első népszámlálás anyagában. Ternovecz Althann grófi birtok, 20 házban 164 lakost jegyeztek fel. Felső Hrasán ugyancsak Althann birtok volt, de Bogdán László is birtokos volt ebben a faluban. 34 házban 308 lakost tüntettek fel.

Nedelicz és Csáktornya mezővárosokról már készült leírás ebben a táblázatban, így ezzel nem foglalkozunk. Az út mellett fekvő következő település Pusztakovecz Althann gróf birtoka. 1785-ben 27 házat és 193 lakost jegyeztek fel itt. Heiligen Kreutz noha faluként jelölték – lényegében puszta lehetett, a népszámlálás anyagában nem szerepel. Ugyanúgy hiányzik a Porosnak feljegyzett kis település is.

Perlak mezőváros már 1785-ben oppidum volt. Althann birtok volt ez is. 242 házban 1748 lakost találunk.

E településekről Vályi és a postalexikon adataiból a következőket tudhatjuk meg:

Ternovecz Zala megyében fekvő falu, „többféle” uraságokkal, középtermékenységgű határral. A postalexikon szerint a Dráva folyóhoz közel, a Csáktornyáról Pettauba tartó kereskedelmi úton fekszik, a csáktornyai uradalomhoz tartozik. Martinosovecz filiája. A stájer határnál található, másfél órányira Csáktornyától.¹¹³

F. Hrasán adatait Vályi művében Hrasán címszó alatt találjuk, ez a falu is Althann birtok volt. Horvátok és katolikusok lakosai. Határa közepes. A postalexikonban Felső Hraschán címszó alatt szerepel. A Dráva folyóhoz közel fekvő falu, a Csáktornyáról Stájerországba vezető kereskedelmi úton. Nedelicz filiája. E mezőváros és Ternovecz között fekszik, Csáktornya várához tartozik. Egy órányira van Csáktornyától.

Pusztakovecz (Alsó- és Felső) Vályi munkája szerint két falu Zala megyében. Az Alsó földesura: Selley, a Felsőnek földesura: Keglevics gróf. Alsó Pusztakovecz Szent Györgyhöz, Felső pedig Csáktornyához volt közel, annak filiája, s „minden megkívántató javai megvannak”. Alsó Pusztakovecz határa közepes.

A postalexikon is Alsó és Felső Pusztakoveczet említi. Az Alsó síkságon fekszik és Tüskés Szent György plébániájához tartozik, 1 1/4 órányira van tőle Csáktornya. Valószínűleg a mérnök Felső Pusztakoveczet említi, amely a Csáktornyáról Vidoveczre vezető úton feküdt, és Csáktornya filiája volt, 1/4 órányi távolságra feküdt tőle. Térképünkön e név megjelölését nem találtuk.

A térképen megtaláljuk viszont P. Szent Kereszt helynevet, melynek adatai azonban sem Vályi művében, sem a postalexikonban nem szerepelnek. Hasonlóképp hiányzik Poros neve is.

Az út Perlak mezővárosához ér, amelynek nevét Vályi Prelog formában is közli. Elegyes horvát mezővárosnak írja, gróf Althán (!) birtoka, katolikus lakosokkal. Horvátország széle felé fekszik. Sóház áll benne, s határa első osztályú. A postalexikonban Prelog nevét gót betűkkel írták. Lehet, hogy német lakói is voltak? A lexikon kiemeli, hogy kereskedelmi mezőváros, Festetics György birtoka. Plébániája, saját magisztrátusa és sóhivatala van. Közel van a Drávához. Azon a posta- és kereskedelmi úton fekszik, amely Kanizsáról vezet Csáktornyára. Másfél órányira van Alsó Vidovecztől és két órányira Csáktornyától.¹¹⁴

Az útnak ezt a szakaszát a hadmérnök a következőképpen mutatta be: Ternovecz faluban 19 házat és 15 istállót jegyzett fel. 170 férfi és 40 ló elhelyezését tartotta lehetőségek. Az állatállomány: 36 ló és 50 igavonó. A megjegyzés rovatba írottak szerint az út e falutól délre haladt el. F. Hrasánban 31 házat és 25 istállót tüntetett fel. 300 férfi és 50 ló volt oda beszállásolható. Az állatállomány 50 lóból és 60 igavonóból állt. Síkságon feküdt a falu, az átjárás rajta jó, körbejárható.

Az út következő két állomása, a két mezőváros: Nedelicz és Csáktornya már a Varasdról Bécsbe haladó út leírása során szerepelt a hadmérnök táblázatában, itt tehát csupán erre utalva, nem közli adataikat.

Postakovecz, mely – mint láttuk helyesen Pusztakovecz –, faluban 21 házat és 10 istállót tüntet fel. 150 férfi és 30 ló volt itt elhelyezhető. Az állatállomány 36 ló és 40 igavonó. A falu síkságon fekszik – írja a mérnök, az átjárás jó, de a település nem körüljárható. Ezt követi a „falunak” feltüntetett, de adatai szerint a praedium határát nem átlépő két „lakott hely”: Heiligen Kreuz és Poros. Az elsőben 2 ház és 2 istálló, de jelentékeny állatállomány került feljegyzésre: 20 ló, 30 igavonó és 600 juh! 100 férfit és 50 lovat is beszállásolhatónak tartott oda. A megjegyzés rovatba írottak szerint ezen a helyen egy Szent Kereszt elnevezésű templom áll, vele szemben egy kocsmá (Wirthaus), s a közelében egy majorság több gazdasági épülettel.

A másik kis település: Poros, ahol 3 ház és 1 istálló volt mindössze, s állatállománya 8 lóból és 4 igavonóból állt. 25 férfit és 4 lovat tartott itt elhelyezhetőnek. A megjegyzés rovatba írottak szerint ez egy kis nemesi „székhely”. (Ein klein Edelsitz.)

S végül az egész út „közepének” számító Perlak vagy Prelok mezővárosban 158 házat és 120 istállót jegyzett fel. 2500 férfi és 200 ló volt oda beszállásolható. Az állatállomány 420 ló, 300 igavonó és 500 juh volt. Síkságon fekszik – írja a mérnök, az áthaladás jó, körüljárható. Ezen a településen van egy selyemgyár (Seiden fabrique) és több jeles magánépület.

E települések közeljövőjébe nyújt bepillantást L. Nagy 1828-ban megjelent munkájának adatsora, amely szerint: Ternovecz faluban 21 házban ekkor 185 katolikus lakost jegyeztek fel, Hrasán (Felső) faluban 47 házban 360 lakos élt, Pusztakovecz

(Felső) neve három nyelven szerepel, utalva vegyes lakosságára, 26 házban 208 lakost tüntettek fel. Kereszt (Szent) Zala megye pusztái között szerepel 9 házzal és 76 lakossal. Poros, Pörös, Peres helynevet itt sem sikerült találni. Perlak a mezővárosok között van Perlakinum néven, Festetics György gróf birtoka egy róm. katolikus templommal, 312 házában 2311 lakossal, akik közül 12 volt izraelita, s a többi katolikus vallású.

Ennek a hosszú útnak második szakasza népesebb falvakat érintett, amelyeket a korabeli térképen, a nyugati irányban haladó főút vonal mellett követhetünk.

Perlak után a hozzá közelfekvő falu: Czirkovlyan szerepel a mérnök listáján, amelyet az első népszámlálás anyagában is ezen a néven találunk. Ekkor Althann grófi birtok volt, a faluban 73 házat és 582 lakost tüntettek fel. Vályi munkájában nem sikerült nevét megtalálnom, de a postalexikonban gróf Festetics György csáktornyai uradalmához tartozó faluként említik, amely Perlak filiája. A Kanizsáról Vidoveczen át Csáktornyára haladó posta és kereskedelmi úton fekszik, 1 órányira Alsó Vidovecztől és 2 órányira Csáktornyától.

A következő „állomás”: Draskocz vagy Draskovecz, utóbbi néven találjuk a népszámlálás anyagában. Althann grófi birtok volt ekkor ez is, 48 házában 419 lakost jegyeztek fel 1785-ben. Vályi munkájában „elegyes falu”, katolikus lakosokkal. (A vegyes szó nyilván a nemzetiségre utal.) Dekanovetz filiája. Határa közepes termékenységű. A postalexikonba bejegyzettek szerint „szabad telepések” által lakott falu, amely a csáktornyai uradalomhoz tartozik. A Dráva folyónál fekszik, saját papja van. A Csáktornyáról Kanizsára vezető postaúton fekszik, tőle nyugatra 1 órányi távolságra van Alsó Vidovecz, s tőle keletre 2 órányira fekszik Csáktornya, a postaút két fontos állomása.

A következő falu: Szent Mária, Althann birtok volt ugyancsak 1785-ben, ahol 138 házban 1135 lakos élt akkor. Vályi horvát falunak írja, ugyancsak Álthan (!) földesúr birtokában. Lakosai katolikusok és határa „meglehető”. A postalexikonban Szent Mária néven találjuk, ekkor már a csáktornyai uradalom falva, saját plébániája van. Negyedórányira volt tőle Alsó Vidovecz.

Ennek az útvonalnak utolsó, adatokkal szereplő települése: Alsó Vidovecz vagy Gornyi. 1785-ben az előbbi néven szerepel az első népszámlálás települései között. Althann grófi birtok volt, falu, amelyben 182 házban 1252 lakost jegyeztek fel.

Vályi művében két Vidoveczt találunk: Alsó és Felső Vidovecz néven. Mindkettő falu Zala megyében, katolikus lakosokkal. Adatai nem látszanak megbízhatónak, mert mindkettőt Csáktornyához közel fekvőnek jelzi, közepes földekkel, meglehető réttel, legelővel és „vagyonnyal”. A postalexikonban külön szerepel Alsó-Vidovecz, mint a Festetics gróf csáktornyai uradalmához tartozó falu, saját plébániával. Postaváltó állomás a Pécsről, Kanizsáról Varasdra és Pettauba vezető postaúton. Szent Mária és Alsó Dobrava között fekszik. Postaállomása is van.¹¹⁵ A térkép szerint is

Alsó Vidovecz az itt tárgyalt helység, míg Felső Vidovecz Csáktornya közelében feküdt.

A hadmérnök adatai 1810 és 1812 között a következőképpen mutatják be ezeket a településeket: Czirkovljan faluban 87 ház és 60 istálló állt, 1000 férfi és 100 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány: 230 ló és 120 igavonó. A megjegyzés szerint síkságon fekszik, jól át- és körüljárható.

Draskócz vagy Draskovecz faluban 61 ház és 54 istálló volt ekkor. 750 férfi és 120 ló nyerhetett itt – időleges – elhelyezést. Az állatállomány: 200 ló és 100 igavonó. A megjegyzés rovat szerint az előző településnél feljegyzettek erre és a következő két településre is vonatkoznak.

Szent Mária faluban 153 ház és 120 istálló került a megfelelő rovatba. 1500 férfi és 200 ló nyerhetett itt elhelyezést. Az állatállomány 320 lóból és 180 igavonóból állt.

Alsó Vidovecz vagy Gornyi faluban 165 házat és 130 istállót jegyzett fel a mérnök. 1700 férfi és 200 ló volt elhelyezhető. Az állatállomány 326 ló és 200 igavonó volt.

Elgondolkodtató, hogy az előző adatokkal ellentétben ezen a területen a lovak száma magasabb az igavonóknál. Nyilvánvaló, hogy a Muraközben a lovakra igavonó feladatok vártak.

Ennek az útnak végállomásaként Kottori szerepel, de ennek adatait a mérnök már nem közli, hiszen ez ebben a táblázatban már szerepelt.

1828-ban L. Nagy munkájában ezek az útmenti települések a következő konkrét adatokkal szerepeltek: Czirkovljan faluban 97 házban 733 katolikus lakos élt. Draskovecz faluban róm. katolikus templomot és 76 házban 564 katolikus lakost jegyeztek fel.

Mária (Szent) település neve három nyelven szerepel, római katolikus templommal, 220 házban 1618 lakost jegyeztek fel (katolikusok voltak mindannyian). Vidovecz (Alsó) nevét ugyancsak három nyelven közölte L. Nagy munkája, a közölt adatok gyanúsán alacsony számúak, 7 házban mindössze 58 lakos szerepel. Feltételezhető, hogy a két Vidovecz adatait felcserélték, mert Felső Vidoveczen ekkor róm. katolikus templomot és 207 házban 1568 katolikus lakost tüntettek fel.

Ennek az útnak a településhálózata – adatai alapján – fejlődést mutat, érdemes lenne ennek okait közelebbről is megvizsgálni, feltárni.

A mérnök táblázatában áttekintett következő út nagyon hosszú. A 13., 14. és 15. oldal táblázataiban tekinti át egy stájer földről kiinduló, Muraközön és a Murán túl Somogy megye nagy területén átmenő utat, amelynek célállomása Somogy megye székhelye: Kaposvár volt (XIII. út).

Ennek az útnak Zala megyei szakasza Rác Kanizsától Nagykanizsáig tart. 31 települést említ a mérnök, részint adatokkal, részint csak irányjelölőként ebben a megyében s további 12-t Somogy megye területén.

A Zala megye nyugati határán fekvő Rác Kanizsa említésével kezdődik ennek a Stájerországból kiinduló útnak a tárgyalása, illetve az amellet fekvő települések ismertetése. E falu után olyan falvak felsorolása következik, amelyek a korabeli (Görög-Kerekes közölte) Zala megye térképen – sűrű egymásmellettségük miatt – csak számmal jelölten szerepelnek, s külön jegyezték fel nevüket, annak feltüntetésével, hogy ezek Stridó és Szerdahely, illetve Csáktornya mellett fekvő települések. Mura-szerdahely mezőváros után Potturen felé halad az út, végig a Mura jobb partján, majd Letenye irányában áthaladva a Murán Polától jut el Kis- és Nagy Kanizsáig. Sántz somogyi falunál lépi át a megyehatárt és halad északnyugati irányban Vrászló és Nagy Bajom felé.

Ennek az útnak Zala megyei szakasza elsősorban a Muraköz északi részéről ad érdekes „közelképet”, olyan településekről, amelyek meglehetősen „rejtett életet” éltek.

A stájer határ utáni első település Rác Kanizsa falu. 1785-ben gróf Althann József birtoka, ahol 18 házban 99 lakos élt akkor. Safarszko falu ugyancsak Althann birtok volt, 15 házzal és 101 lakossal. Mura-szerdahelyig a következő falvak is Althann grófi birtokok voltak, így Gibina falu, ahol 21 házat tüntettek fel 138 lakossal. Csesztjanecz falu volt az egyetlen kivétel, mert ezt 1785-ben a stridói plébános birtokaként jegyezték fel. 10 házában 66 lakos élt. Bukovje és a többi település már ismét Althann birtok, ebben a faluban az első népszámlálás alkalmával 10 házat találtak 64 lakossal. Lapsina faluban 10 házat 62 lakossal jegyezték fel, Jurovecz faluban 10 ház és 73 lakos, Brezoveczben 16 ház és 117 lakos került fel a listára. Szent Márton (Mura-) neve alatt 40 házban 245 lakos feljegyzését találjuk. Verhovlyan, Sabnik és Marof adatai más úttal kapcsolatban már szerepeltek. A mérnök listáján, közvetlenül Szerdahely (Mura) előtt Hapichina helynév szerepel, de ennek a településnek (noha a mérnök szerint több háza, állata stb. volt) nevét sem a térképen, sem az első népszámlálás anyagában nem sikerült megtalálnom. Szerdahely (Mura) 1785-ben már mezővárosként került feljegyzésre, amely ugyancsak Althann gróf birtoka volt, 77 házában 539 lakos élt. Nem volt tehát különösen népes település.

A továbbiakban e települések XVIII–XIX. századfordulói gazdasági, társadalmi helyzetét próbáljuk meg – a rendelkezésünkre álló adatokkal – bemutatni.

Kanisa (Rátz) Vályi munkája szerint horvát falu, amelynek gróf Festetics volt a földesura és katolikus lakosai voltak. Nem messze fekszik a Drávától, közép termékenységű határral és „vagyonyjai is oly formák” – írta. A postalexikonból megtudjuk, hogy ez a falu Stridó filiája, amelynek saját temploma és egy harmincad hivatala van. A Mura partján fekszik, 2 órányira Alsó Lendvától. A lexikon Althann grófi birtoknak mondja.

Sáfarszko – Vályi művében – Saffarko néven szereplő horvát falu, Althann birtok, Stridó filiája. A postalexikonban Saffarszko néven jegyezték fel, a Mura folyó déli partján fekszik, nyugatról Rátz Kanisa határolja. Ez a falu is Stridó filiája. A

csáktornyai uradalomhoz tartozik. Stridó és Gibina között fekszik. 2 órányira volt ekkor Alsó Lendvától és 2 1/2 órányira Csáktornyától. Gibina horvát faluként szerepel Vályi lexikonában, gróf Althann a földesura, lakosai katolikusok. Ez a falu is egyházilag Stridóhoz tartozik ekkor. Határa gazdag termékenységű és első osztályba tartozik. A postalexikon a csáktornyai uradalom falujának írja. Változatlanul Stridó filiája, a vámút mellett fekszik a Mura folyónál, közel a stájer határhoz. 3 órányira van Alsó Lendvától és éppen akkora távolságra Csáktornyától.

Cesztianecz Vályi munkájában Cesztianecz néven szerepel, horvát falu, katolikus lakosokkal. Szent Márton filiája, hozzá hasonló. A postalexikon Chesztianecz néven említi a Rác Kanisáról Stájerország felé haladó kereskedelmi út mentén. A Mura déli partján találjuk, Szent Márton filiája, 2 1/2 órányi távolságra van Alsó Lendvától.

Bukovje – Vályi szerint – „elegyes horvát falu” Zala megyében, s ugyancsak Szent Márton filiája. Határa gazdag, rétjei sűrűn termők, legelője kövér, fája elég, más javai is jelesek, első osztálybeli. A postalexikonban Bukovie néven szerepel, mint Rác Kanisa alatti „falucska”, a Muraközéből a stájer Ratkersburgba vezető úton. Nincs messze tőle Lapsina öreg vára, 2 órányi távolságban fekszik Alsó Lendvától és 2 1/2 órányira Csáktornyától.

Lapsina – Vályi munkája szerint – horvát falu, Szent Márton filiája, határa hozzá hasonló. A postalexikon szerint kis falucska egy régi várral, amelynek maradványai a Mura folyónál vannak. Jelenleg a Festetics gróf csáktornyai uradalmához tartozik. Alsó Lendvától 2 óra, Csáktornyától 2 1/2 óra távolságra van.

Juroveczről Vályi csak annyit közöl, hogy horvát falu Zala megyében. A postalexikon tudósítása szerint a Festetics gróf csáktornyai uradalomhoz tartozik, a Mura partján, a Stájerország felé vivő kereskedelmi úton, Szent Márton filiája. 2 órányira van tőle Alsó Lendva, 2 1/2 órányira Csáktornya. Brezovecz és Lapsina között fekszik.

A következő falu Brezovecz, Vályi munkájában „elegyes falu”. Szent Márton filiája és a belatinzi uradalom faluja. Határa kövér, rétjei jók, legelője és fája elég, eladásra „alkalmas módgya van”, első osztálybeli. A postalexikon ezeket az adatokat azzal egészíti ki, hogy a falu a Mura déli partján fekszik a Stájerország felé vezető kereskedelmi úton. 2 órányira van Alsó Lendvától és Csáktornyától egyaránt.

S most következik a „plébániás falu”: Szent Márton, amelyről Vályi csak annyit jegyez fel – minden melléknév nélkül –, hogy horvát falu Zala megyében, földesura gróf Althann, lakosai katolikusok, határa középszerű. A postalexikonban Szt. Marton pro Morie néven szerepel. A Mura folyó déli partján fekszik egy hajóhíddal és egy plébániával bír. Régi szép gótikus temploma van. Brezovecz és egy szőlőhegy között fekszik, 2 órányira Alsó Lendvától, 2 1/4 órányira Csáktornyától.

A hadmérnök listáján ezt követően három falu említése szerepel: Verkolyan(sic!), Zsabnik (a térképen Sabnik) és Marof falu, amelyeknek adatait nem közli, csupán azt jegyzi meg, hogy ezek az úttól balra fekszenek.

A Muraszterdahely előtti falu Hapichina nevét Vályi művében és a postalexikonban is hasztalan kerestük.¹¹⁶

Muraszterdahely ismertetése itt elmarad, hiszen ezt a várost már a Varasd-Bécsi út kapcsán a hadmérnök ismertette. Az összehasonlító vizsgálatra ott került sor.

Az előbb áttekintett útszakasz települései a következőképpen szerepelnek a hadmérnök ismertetésében, majd a másfél évtizeddel későbbi, L. Nagy-féle felvételben.

Rác Kanisa faluban 21 házat és 15 istállót jegyzett fel a hadmérnök az 1810-12 között készült felmérések adatai nyomán. 200 férfit és 30 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. Az állatállományt 50 lóra és 60 igavonóra becsülte. A megjegyzésekbe írottak szerint az út áthalad ezen a falun egy igen erős (stark) völgysszoroson, amely nem kiigazítható (dem nicht ausgewiesen werden kann). Stájerország irányában előnyökkel rendelkezik. Nem jelentős magaslatok dominálnak. 1828-ban Kanisa (Rátz) a megye falvai között volt, 21 házában 182 katolikus lakost jegyeztek fel.

Safarszko faluban a hadmérnök 9 házat és 6 istállót jegyzett fel. 150 férfi és 20 ló volt oda beszállásolható. Az állatállomány: 24 ló és 30 igavonó. Házai az úttól északi irányban szétszórtan fekszenek. Van benne egy gróf Festetics tulajdonában álló kastély. 1828-ban Saffarszko néven találjuk Zala megye falvai között. 21 házában 187 katolikust jegyeztek fel.

Gibina faluban a hadmérnök 14 házat és 10 istállót jegyzett fel. 120 férfi és 20 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány 30 ló és 40 igavonó volt. Ebben a településben csak néhány ház állott az úton. Innen erős völgysszoros vezet tovább, melyet nem lehet kiigazítani. 1828-ban ez a falu 27 házzal és 214 katolikus lakossal szerepel L. Nagy összefoglaló munkájában.

Csesztianecz faluban a mérnök 6 házat és 4 istállót jegyzett fel. 60 férfi és 6 ló volt még oda beszállásolható. Az állatállomány 16 lóból és 18 igavonóból állt. A mérnök megjegyzése szerint néhány ház az út északi részén fekszik, attól néhány lépésnyire. 1828-ban Chestyaneczen 7 házban 59 lakos élt.

Bukovjében a mérnök 7 házat és 5 istállót jegyzett fel (70 férfi és 10 ló volt oda beszállásolható). Az állatállomány 18 ló és 20 igavonó volt. Utal arra, hogy az előző településen leírt megjegyzése erre a községre is vonatkozik. 1828-ban 5 házat és 44 katolikus lakost tartottak nyilván ebben a faluban.

Lapsina faluban 12 házat és 10 istállót tüntetett fel a mérnök. 120 férfit és 20 lovat tartott még ott elhelyezhetőnek. Az állatállományt 20 ló és 30 igavonó alkotta. E településből az út egy völgysszoroson haladt, amely nem kiigazítható. A helység az úttól északra szétszórtan feküdt. 1828-ban Lapsina faluban 9 házban 74 katolikus lakost jegyeztek fel.

Jurovecz faluban 5 házat és 4 istállót jegyzett fel a hadmérnök. (50 férfi és 8 ló volt oda beszállásolható.) Az állatállomány 10 ló és 14 igavonó volt. Ez a település az úttól északra fekszik – írta a mérnök. 1828-ban Jurovecz, Jurocz néven szerepel L. Nagy művében, ahol akkor 9 házban 70 katolikus lakott.

Brezovecz faluban a mérnök 13 házat és 10 istállót talált. 130 férfit és 20 lovat tartott oda beszállásolhatónak. Az állatállomány a faluban 24 ló volt és 40 igavonó. A település előtt és azon át halad az út egy keskeny völgy-szoroson, amely nem kiigazítható. 1828-ban Brezoveczben 14 házat és 107 katolikus lakost jegyzett fel L. Nagy.

Szent Márton illetve St. Martin faluban 39 ház és 30 istálló volt a felmérés idején. 500 férfit és 40 lovat lehetett még ott elhelyezni, a mérnök szerint. Az állatállomány 64 lóból és 86 igavonóból állt. A településen való áthaladás jó – írja. A községben van néhány nagyobb urasági épület.

1828-ban Mártony (Szent) neve három nyelven szerepel, amely vegyes ajkú lakosságra mutat. 24 házban 186 katolikus lakost tartottak nyilván.

Hapichina faluban a mérnök 30 házat és 25 istállót jegyzett fel. 350 férfit és 60 lovat tartott ott elszállásolhatónak. Az állatállomány: 74 ló, 90 igavonó és 250 juh. Az út e településtől délre haladt el, s állt benne egy majorság (Mayerhof) egy nagyobb épület mellett. L. Nagy művében hasonló nevű településnevet nem találtam.

Muraszerdahely mezőváros adatait a mérnök a Varasd-Bécs út kapcsán közölte. Így e mezőváros neve melletti megjegyzés rovatban az addigi út településeit tekintette át röviden, megjegyezve, hogy ezen az útszakaszon Rác Kanizsától domináló magaslatok vannak. Északi irányban a Mura folyó felé meredek lejtők kísérik. Ezek homokkal átfújta, legelővel keverték, lakott területek, amelyek lakói szántóföldi termelésből és szőlőművelésből élnek.

Az út további része ugyancsak a Mura déli partján halad. A következő településeket említi a hadmérnök listája: Peklenicza, Krisovecz, Miklovecz, Ferketinecz és Potturen. Onnan halad aztán tovább az út: Novakovecz, Domasinecz, Turchische és A. Hraschán érintésével a Murán történő átkelésig.

Vegyük tehát sorra a térképen is jól követhető települések adatait.

E települések nagyrésze is az Althan grófi birtokhoz tartozott 1785-ben az első népszámlálás idején. Peklenicza faluban ekkor 32 házban 193 lakost jegyeztek fel, Krisovecz községben 33 házban 207 lakos élt, Miklovecz falu 35 házában 209 lakost jegyeztek fel. Ferketinecz falu 12 házában 85 lakost tüntettek fel. Potturenben (melyben nevét egyes forrásokban Poturen formában találjuk) 1785-ben 116 házban 736-an laktak.

A Mura partján tovább haladó út következő állomása Novakovecz is az Althan birtokhoz tartozott, mint eddig a többi falu. 1785-ben 81 házban 600 lakost találunk. Ugyanennek a földesúrnak falva volt Domasinecz, ahol 1785-ben 103 házban 812 lakos élt. A következő falu: Turchische, az Osterhuber család birtoka volt, s 1785-

ben 46 házat és 347 lakost jegyeztek fel itt. Alsó Hrasán falut itt Csárics Ferenc birtokának mondták, amelyben 25 házban 283 lakost tartottak nyilván.

A településeket más adatokkal is bemutató gazdasági és kereskedelmi források a következőket közlik a fent áttekintett településekről:

Vályi munkájában és a térképen is Paklenicza neve szerepel, amely a századfordulón „elegyes falu” volt, Althan és Pruszkay birtok. Lakosai „külömbfélék” – írta. Vratisenetz filiája. A postalexikonban Peklenitza néven találjuk, a Mura déli partján fekvő falunak írja ez a forrás. Gróf Festetics csáktornyai uradalmához tartozik, Vratisenetz filiája. A lexikon szerint itt kőszent ásnak ki, melyet források kiépítésénél (esetleg kutak?) hasznosítanak („es werden hier Steinkohlen gegraben, welch vorzüglich zum Brunnenbau verwendet werden”).

A következő „állomás”: Krisovecz, Vályi munkájában horvát falu, katolikus lakosokkal, Vratisenetz filiája, határa közepes termékenységű, legelője, rétje „meglehető”. A postalexikonban Krisevecz néven szerepel, mint a Mura déli partján fekvő „falucska”, amely a Magyarországról Stájerországba vezető kereskedelmi úton fekszik, 2 1/2 órányira Csáktornyától, amelynek uradalmához tartozik.

Miklovecz – Vályi munkája szerint – horvát falu, katolikus lakosokkal, középszerű határral. A postalexikonban úgy találjuk, hogy a Mura déli partján fekvő falu, Krisevecz és Ferketinecz között, Vratisenetz filiája. Egy órányira van tőle Alsó Lendva és 2 óra kell Csáktornya eléréséhez.

Ferketinecz horvát falu, Vályi szerint, katolikus lakosokkal. Godthurn filiája. Határa közepes, rétje jó, legelője tágas. A postalexikon a csáktornyai Festetics uradalomhoz tartozónak mondja, Potturen filiája. A Mura folyó partján, a Sümegről Radkertsburgba vezető kereskedelmi úton fekszik, 2 órányira Alsó Lendvától és 2 órányira Csáktornyától.

A következő település: Poturen, Vályi szerint ugyancsak horvát falu, katolikus lakosokkal „leginkább”. A határa „középszerű”, másodosztályba sorolták. A postalexikon Potturennek írja, s a Mura folyó déli partján fekvő falunak mondja. A csáktornyai uradalomhoz tartozik, de saját plébániája és régi temploma van, melyet még a templomosok építettek. Másfél órányira van Csáktornyától és 2 órányira Alsó Lendvától.

Továbbhaladva Novakovecz vagy Nezatitze (horvát és szlovén elnevezéssel) szerepel Vályi lexikonában. Vályi horvát falunak mondja, Althann birtok, katolikus lakosokkal. Dekanovecz filiája, „a természetnek szép javaival bővelkedik”. A postalexikonban Novakovecz néven a Festeticsek csáktornyai uradalmához tartozik. Dekanovecz filiája, a Mura partján.

A következő falu Domasinecz „elegyes magyar falu”-ként szerepel Vályi munkájában, gazdag határú, első osztályba sorolt. A postalexikonban Domássinecz formában szerepel, a csáktornyai uradalom falva, mely nincs messze a Mura folyótól és egy órányi távolságra van Csáktornyától. Dekanovecz filiája.

Ezt követi Turchische falu, Vályi művében Turcsicse formában szerepel, ekkor is Oszterhuber tulajdon. Horvát katolikusok lakják. Szent György filiája. Határa és „vagyonyjai” közepesek. A postalexikonban Turssisse néven találjuk. Tüskés Szent György filiája, a csáktornyai uradalom faluja, Festetics birtok. 2 1/2 órányira van tőle Csáktornya.

Ezen az úton a Mura jobb partjának utolsó itt jelzett faluja: Alsó Hrasán. Vályi munkájában Hrasan név alatt két falut jelölt, amelyek Althann gróf tulajdonában voltak és határuk középszerű volt. A postalexikonban külön szerepel Alsó és Felső Hrasán. Az utóbbi a Muraköz síkságán fekszik, közel a Dráva folyóhoz, a csáktornyai uradalom része. 2 óra távolságra van Csáktornyától – írja a lexikon, s nyilván jelentős távolságban Alsó Hrasántól is.¹¹⁷

Ezek után kövessük nyomon e hadiútnak Muraszerdahely mezővárostól a Murán történő átkelésig bemutatott településeit, ahogyan azokat a hadmérnök, majd másfél évtizeddel később, L. Nagy munkájában bemutatta.

Peklenicza faluban a mérnök 17 házat és 10 istállót jegyzett fel 1810-1812 között. 200 férfit és 24 lovat tartott még ott elhelyezhetőnek. Az állatállomány: 36 ló és 20 igavonó volt. Megjegyzése szerint ezt a falut a környező magaslatok „besáncolják”, az átjárás jó, de nem körüljárható. A településen van egy kis kastély. 1828-ban Peklenicza faluban 23 házban 195 katolikus lakost jegyzett fel L. Nagy.

Krisovecz faluban 30 házat és 22 istállót tüntetett fel a hadmérnök. 300 férfi és 34 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány 42 lóból és 28 igavonóból állt. Az áthaladást jónak írta, a falu körüljárható. 1828-ban 34 házban 255 lakost jegyeztek fel. A helynév horvátul és szlovénül fel van tüntetve.

Miklovecz faluban 31 házat és 22 istállót találunk a táblázatban. Az elhelyezhető személyek száma: 300 férfi, a lovaké 30. Az állatállomány 44 ló és 32 igavonó. Az út a településen átvezet ugyanúgy, mint Ferketinecz faluban is, ahol ekkor 9 ház és 6 istálló állott. (80 férfi és 10 ló volt ott elhelyezhető.) Az állatállomány: 12 ló és 10 igavonó.

1828-ban Miklovecz, Miklósfá néven feljegyzett faluban 17 házban 131 katolikus lakos élt. Vajon miért csökkent ennyire a házak száma? Ferketinetz faluban viszont 23 házat és 196 lakost jegyeztek fel ugyanakkor.

A hadmérnök táblázatában Potturen falu 93 házzal és 56 istállóval szerepel. 900 férfit és 80 lovat lehetett oda beszállásolni. Az állatállomány 120 ló volt és 80 igavonó. Az út csak a település egy részén, a déli oldalon vezet át. Körüljárható. 1828-ban Potturen falut római katolikus templommal, 130 házzal és 965 lakossal jegyezték fel. (Az utóbbiak közül 16 volt izraelita, a többi katolikus.)

Novakovecz a mérnök adatai szerint ugyancsak jelentékeny falu: 74 ház és 50 istálló volt benne. 750 férfi és 64 ló elhelyezésére volt alkalmas. Állatainak száma: 120 ló és 100 igavonó. Az út szorosan a falu előtt vezetett el. 1828-ban 101 házat és 775 lakost tüntettek fel benne.

A mérnök a táblázatba feljegyezte Dekanovetz falu nevét, de adatok nélkül, csupán a megjegyzés rovatban rögzített annyit, hogy az úttól északra fekszik ez a falu, s egy szolgabíró lakik benne. 1828-ban római katolikus templomot is feljegyeztek neve mellett, több falu tartozott plébániájához. Nem volt nagy: 62 házban 459 lakos élt. A közigazgatásban – a szolgabíró révén – és a plébánia vonzásával mégis a jelentősebb települések közé tartozott, melyet még az esetleg átvonuló katonaságnak is figyelembe kellett vennie.

A „hadiút” közvetlenül Domasinetz falu mellett halad el, ahol a mérnök 69 házat és 50 istállót jegyzett fel. 700 férfi és 50 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány 120 ló és 80 igavonó volt. Az áthaladás jó, körbejárható. 1828-ban 142 házban 1065 katolikus lakost jegyeztek fel.

Nem kevésbé jelentős település volt 1810 és 1812 között Turchische, amely faluban a hadmérnök 76 házat és 60 istállót tüntetett fel. 800 férfi és 50 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány: 140 ló és 60 igavonó volt akkor, a mérnök becslése szerint. Az áthaladás jó, de a Ternawán álló híd miatt nem körüljárható. E településen áll egy kis kastély. 1828-ban 34 házat jegyeztek itt fel és 259 lakost (köztük 3 volt protestáns, a többi katolikus). Vajon mitől csökkent a házak száma ennyire katasztrofálisan az eltelt időszakban?

Ezen az úton a Mura jobb partján fekvő, felsorolt települések közül az utolsó A. Hrasán, ahol a mérnök 31 házat és 20 istállót jegyzett fel a táblázat megfelelő rovatába. Itt 300 férfi és 20 ló volt elhelyezhető. Az állatállomány 50 ló volt és 40 igavonó. Az átjárás jó, a helység körbejárható – jegyezte meg a mérnök. 1828-ban Hraschan (Alsó) neve alatt 26 ház és 206 lakos bejegyzését találjuk, akik közül 1 volt protestáns, a többi katolikus.

Ez a hadi út ezt követően áthalad a Murán, a mérnök táblázatos kimutatásában a következő település Letenye. Ez már a 3. oldalon szerepelt, így nevén kívül egyéb bejegyzést nem találunk.

Letenyétől északi irányba vezet tovább az út, amelynek következő állomása: Pola, majd nyugati irányba fordulva Becsehely falu következik. Az út további irányát jelzi: Rigyác, majd Sormás, amelyeknek adatait nem közli, s így érkezik el az út Kis- és Nagykanizsára, a Zala megyei utolsó állomásokra, ahonnan Sántz érintésével halad tovább Somogy megyébe, a már említett településeken át, északnyugati irányba.

Pola és Becsehely falvak 1785-ben a Fekete grófi család birtokai voltak, az előbbiben 78 házban 519 lakost jegyeztek fel, Becsehelyen viszont 86 házban 545 lakos élt. Vályi munkájában Pola nevét Polya formában találjuk. Magyar falu Zala megyében, katolikus és „másféle” lakosokkal. Letenye filiája. Határa, „vagyonyjai” közép-szerűek. A postalexikonban a Kanizsáról Lendva és Stájerország felé vezető kereskedelmi úton fekszik. A becsehelyi uradalomhoz és a Csúzy családhoz tartozik. A letenyei plébánia filiája. Másfél órányira van tőle Nagykanizsa és 2 órányira Alsó Lendva. Becsehelyről Vályi azt írta, hogy magyar falu Zala megyében, Fekete uraság

birtoka, lakosai katolikusok. Letenye filiája. Kanizsától másfél mérföldre fekszik. Szőlőhegyei jók, borait el tudja adni. Földje „középszerű”, pusztáival első osztályú, azok nélkül második osztályba tartozik. Érdekesen és tanulságosan különül el itt tehát a földesúri és jobbágyi birtok, a minőség alapján. A postalexikon adatai szerint Betsehely a Czúzy család birtoka. Fontos kereskedelmi út mellett fekszik, borban és gyümölcsben gazdag. Vadászterület (Jagdgegend). 2 órányira van Kanizsától.¹¹⁸

A hadmérnök a következőket jegyezte fel ezekről a településekről: Pola faluban 62 házat és 40 istállót talált, 500 férfi és 100 ló beszállásolására vélte alkalmasnak. Az akkori állatállomány a községben 84 ló és 120 igavonó volt. Az átjárás ezen a településen meglehetősen széles, de az út a nedves évszakban rossz, a település nem körüljárható. 1828-ban Pola, Polya néven találjuk L. Nagy munkájában. Filiális katolikus temploma, 68 háza és 513 lakosa volt ekkor (közülük 19 volt izraelita, a többi katolikus).

Becsehely faluban a hadmérnök 47 házat és 30 istállót talált (400 férfi és 40 ló volt oda beszállásolható). Az állatállomány 90 ló és 70 igavonó volt. Az áthaladás jó, fáradtságosan kikerülhető (kann mühsam umgangen werden). 1828-ban Becsehely, Betschely filiális katolikus templommal, 75 házban 566 lakossal szerepel L. Nagy munkájában. A lakói közül 5 volt ekkor protestáns, a többi katolikus. Tehát mindkét falu fejlődött az eltelt évek folyamán.

Az adatok nélküli Rigyác neve mellett az a megjegyzés szerepelt, hogy csak egy kocsmá feküdt itt az úton, a település maga 400 lépésnyire volt északi irányban. Sormás vagy Sarmás, neve mellett megjegyzést sem találunk. Kis- és Nagy-Kanizsa magyar és német néven is szerepel a mérnök táblázatában, de adatok nélkül. A megjegyzés rovatban viszont nagyon érdekes tömör jellemzését adja a mérnök az akkor még elkülönült Kis Kanizsának. Eszerint a települést kis homokdombok veszik körül, s a Kanisa jobb partján fekszik. Az áthaladás jó, de a község nem körüljárható, nem kikerülhető.

Figyelemre méltó út ez, s itt világosan kiderült, hogy másként mérte és mérlegelte egy-egy település adottságait a közigazgász, a forgalmat bonyolító szakember, a katoná és a népesség számát vizsgáló, azt rögzítő tudós.

A hadmérnök településtáblázatában ezt követően több kisebb Zala és Somogy megyei útszakasz ismertetése következik. A 16. oldalon három rövid Zala megyei útszakaszt, kitérő és a hadsereg számára hasznosítható utat mutat be.

Az első Csáktornyáról indul, s innen nyugati irányban haladva hat települést érint. Közülük azonban csak kettőt említ adatokkal, mert a többi már más út ismertetésekor szóba került.

A felsorolt települések mind falvak, névszerint a következők: Szent Mihály, Szent Rochus adatokkal, majd Novakovecz, Kis Csernetz (már a Murán túl), Szent Király és Felső Szemenye (XIV. út).

A két első, eddig még nem ismertett faluról forrásaink a következőket árulják el: az első népszámlálás alkalmával Szent Mihály (Dráva) Althann birtok volt, 31 házban 219 lakos élt. Szent Rókus nem szerepel a települések közt, a mérnök listáján is inkább praedium illetve puszta „státusába” tartozónak látszik. Vályi munkájában Szent Mihály egyes falu Zala megyében, Althann birtok, katolikus lakosokkal, Csáktornya fiúja. A falu a csáktornyai uradalomhoz tartozik, határa jól termő, vagonai különfélék. A postalexikon a Muraközben fekvő Szent Mihály faluról feljegyzí – az előzőleg említett adatokon kívül –, hogy félórányira fekszik Csáktornyától.

Szent Rókus a postalexikonban Szent Rok formában szerepel, mint a muraközi járásban fekvő „allodiál praedium”, vagyis földesúri puszta, amely az Alsó Lendvától Csáktornyára vezető postaút keleti felén fekszik, közel van hozzá Kistanovecz, és félórányira Csáktornya.¹¹⁹

A hadmérnök a következőket jegyezte fel erről a két településről: Szent Michael faluban 31 ház és 15 istálló volt ekkor, 300 férfit és 40 lovat lehetett benne elhelyezni. Az állatállománya 20 lóból és 64 igavonóból állt. Az út keleti irányban haladt el a falu mellett és mélyút vezet onnan el.

St. Rochus neve alatt 2 ház és 2 istálló szerepel. 100 férfi és 50 ló volt oda beszál-lásolható. Az állatállomány 10 lóból, 30 igavonóból és 600 juhból állt. A megjegyzés rovatban meg is magyarázza ezeket az adatokat: két majorság és egy kis templom van itt, amelytől ez a hely a nevét is kapta. Az út keleti irányban halad el előtte.

1828-ban csak egy Szt. Mihály falu szerepel Zala megye falvai között, s kérdéses, hogy ez azonos-e az 1785-ben Dráva-Szent-Mihály néven feljegyzett faluval. Ezt 3 nyelven jegyezték fel, 83 ház állott benne, s 617 lakosa volt (köztük 10 protestáns). Róm. kat. templom is állt a községben 1828-ban. Róchus (Szent) helységet a megye pusztái között találjuk, 11 házzal és 116 lakossal L. Nagy művében.

Az útszakaszban már említett további négy településnek csak a neve szerepel a táblázatban.

A másik csáktornyai út ismét egy muraközi szakaszt átívelő, összekötő hadi út, amelynek kiindulási állomása ismét Csáktornya, de ez az út Turchische irányában halad, oda tart. Három falut említ a mérnök név szerint és adatokkal: Pribiszlavec, Bilicza és Dersenevecz falvakat. Utolsó helyen feljegyzí még Turchische nevét is azzal, hogy a Rác Kanisa-Kaposvár úttal kapcsolatosan ez a falu a 14. oldalon már szerepelt (XV. út).

A térképen is követte ezt az utat, iránya enyhén észak-nyugati. 1785-ben Pribiszlavec és a másik két falu is Althann birtok volt. Pribiszlavec községben 55 házat és 415 lakost jegyezték fel, Bilicza nevét a térképen és a népszámlálás anyagában is Bellicza formában találjuk. Az Althann család mellett itt birtoka volt a Kőszeghy családnak is. 73 házban 557 lakost jegyezték fel 1785-ben. Dersenevecz nevét itt Drasimerecz formában találjuk, 40 ház állott benne és 307 jelenlevőt tüntettek fel.

Vályi munkája és a postalexikon alapján e települések századfordulói képe ekként rajzolódik ki: Pribiszlavec „elegyes horvát falu” – írta róla Vályi, katolikus és „másféle” lakosokkal. Csáktornya filiája. Határa jól termő. A postalexikonban is ezen a néven találjuk, a csáktornyai uradalom faluja, amelynek központja félóránnyira fekszik tőle, úgyis mint anyaegyháza, amelyhez tartozik. A postalexikonban azt is feljegyezték, hogy határához tartozik Szent Rok allodiális puszta.

Bellicza – Vályi munkája szerint – ugyancsak horvát falu, Althann birtok, közepes termékenységű, másodosztályú határral. A postalexikonban Belitza néven találjuk, az ekkor az Inkey család birtokának írja. Saját plébániája volt, s a Muraköz közepén feküdt. 3/4 órányi távolságra feküdt Csáktornyától.

Vályi lexikonában Drasimerecz „elegyes magyar faluként” szerepel, katolikus lakosokkal, Szobotitza falu filiája. Közepes termékenységű a földje és a vagyonai is, második osztálybeli. A postalexikonban Drasimerecz néven a Festeticsek csáktornyai uradalmának faluja, Belicza filiája. Nincs messze tőle a Ternawa patak. 1 óránnyira fekszik Vidovecztől és 2 óránnyira Csáktornyától.¹²⁰

A hadmérnök a következőképpen mutatta be ezeket a falvakat: Pribiszlavec faluban 98 ház és 60 istálló állott az összeírás, a feljegyzés idején. 1000 férfi és 100 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány 160 ló, 150 igavonó és 400 juh volt. Az átjárást szélesnek és jónak tartja. Körüljárni, kikerülni nem lehet. Van a határban egy lejtő, ahonnan az út védhető. Egy kastély található még a faluban, mely kórházzá alakítható át.

1828-ban Pribiszlavec (német néven is jelölve) faluban 62 házban 479 katolikus lakos élt.

A Bilicze néven feljegyzett falu is népes volt ekkor. A hadmérnök 92 házat és 60 istállót tüntetett fel benne. A beszállásolható férfiak száma ezer, a lovaké száz. Az állatállomány összetétele az előző faluéhoz hasonló: 154 ló, 176 igavonó és 500 juh. Az áthaladás lehetősége jó, nem körüljárható. Ez is az útról védhető.

1828-ban Bellicza falut római katolikus templommal, 62 házzal és 486 lakossal jegyezte fel L. Nagy munkájában Zala megye falvai között.

Dersenevecz faluban a mérnök 47 házat és 40 istállót tüntetett fel. 450 férfi és 50 ló volt még itt elhelyezhető. Az állatállomány 80 ló volt és 60 igavonó. Síkságon fekszik, – írja a mérnök, a Ternawa partján. 1828-ban Dersimerecz, Drasimerecz kettős néven szerepel Zala megye falvai között. 48 házban 361 lakost jegyeztek fel (katolikusokat).

A következő út az előbbinek folytatása: Turchischéből Draskovecz felé halad, ahogy ezt a mérnök a táblázatban jelölte. Ennek az útnak első állomása Pallinovecz falu, majd Tüskés Szent György, s utána Alsó Kravevecz és Himusevecz falvak következtek. A délnyugat felé haladó út eddig nem feljegyzett települései ezek.

Pallinovecz falut az első népszámlálás anyagában egy l-lel írták (helyesírása eltért az egyes forrásokban) Ferenczy Antal volt 1785-ben a földesura. 46 ház és 337

lakost jegyezték fel benne. Tüskés Szent György a szentgyörgyi plébános birtokaként került a népszámlálás íveire. 19 házban 151 lakosa volt. Alsó Kralyvecz Althann gróf faluja volt, 73 házban 646-an laktak akkor. A mérnök által „elírt” falu neve: itt Hemussevecz, ugyancsak Althann grófi birtok volt, 11 házzal és 128 lakossal (XVI. út).

A századfordulón a következő adatokkal egészülnek ki az e telepítésekről kapott ismereteink. Vályi munkájában Palinovecz „elegyes falu” Zala megyében, katolikus lakosokkal, homokos határral. A postalexikonban is ezen a néven találjuk, ekkor a Festeticsek csáktornyai uradalmának faluja, de felerészben a Kőszegi árváké volt. Tüskés Szent György filiája, 1 3/4 órányira fekszik Csáktornyától – írja a lexikon –, és 2 órányira Alsó Vidovecztől. A hadmérnök az 1810-es években 43 házat és 36 istállót tartott itt nyilván, 450 férfit és 50 lovat tartott ott elhelyezhetőnek, szükség esetén. Az állatállomány 60 ló és 80 igavonó. Síkságon fekszik, bokros és erdős részek között – írja a mérnök a megjegyzés rovatban. 1828-ban Pallinovecz faluban 55 házat és 429 lakost találunk.

Tüskés Szent György nevét a mérnök magyar, latin és horvát nyelven is feljegyezte. Vályi munkájában igen sok Szent György nevű helységet találunk, Zala megyében is három van. A Tüskés melléknév egyik mellett sem szerepel. A postalexikonban Tüskés Szent György a csáktornyai uradalom faluja (mint jelölik: falucskája), saját plébániával. A Pécsről Grazba vezető postaúton fekszik, nem messze Alsó Priszkovecztől. Másfél órányira van Csáktornyától és éppen annyi távolságra Alsó Vidovecztől.

A hadmérnök ebben a faluban 16 házat és 14 istállót jegyzett fel, 200 férfi és 36 ló volt elszállásolható. Az állatállomány: 38 ló és 40 igavonó. A megjegyzés rovatban az előző községnél feljegyzettekre utal vissza („Wie vorher”), majd megjegyzi, hogy a helységben van egy kis kastély. 1828-ban György (Tüskés Szent) falu római katolikus templommal, 26 házban 177 katolikus lakossal szerepel L. Nagy művében.

Az út következő állomása: Alsó Kralyvecz Vályi lexikonában Kralotz, Královecz néven található, Alsó és Felső, vagyis két elegyes falu Zala megyében. Althann birtok. Lakosai katolikusok. Vratisenetz filiája. Határa és vagyona közepes, a rétek és a legelők „meglehetősek”. A postalexikonban Alsó Királyovecz formában találjuk nevét, a csáktornyai uradalom faluja. Síkságon fekszik, Gorichán filiája, azzal határos. Alsó Vidovecztől 1, Csáktornyától 2 óra távolságra van. A hadmérnök táblázatában 52 házat és 46 istállót jegyezték fel neve mellett. 550 férfi és 50 ló volt benne elhelyezhető. Az állatállomány 80 ló és 100 igavonó. 1828-ban Kralyvecz (Alsó) 3 nyelvű névvel szerepel L. Nagy munkájában. 31 házban 239 katolikus lakost jegyezték fel.

E rövid út utolsó települése, amely a mérnöki listán Himusevecz formában szerepel, Vályi munkájában Hemisovecz, Althann birtok, horvát és katolikus lakosokkal. Draskovecz szomszédja és filiája. Határa közepes és vagyonai „külömbfélék és

meglehetősek”. A postalexikonban Hemusevecz, Hennusovecz néven szerepel. A csáktornyai Festetics uradalom faluja, a Csáktornyáról Alsó Vidoveczbe vezető postaúton feküdt, 2 órányira Csáktornyától és ugyanannyira Alsó Vidovecztől.¹²¹

A hadmérnök csak adatokat közölt neve mellett: 23 ház és 18 istálló volt ekkor ebben a faluban (200 férfit és 20 lovat lehetett még ott elhelyezni.). Az állatállomány 34 lóból és 40 igavonóból állt. 1828-ban Hemussevecz néven találjuk Zala megye falvai között, s ekkor 22 ház állt benne és 184 katolikus lakosa volt.

Rövid kis út volt ez, de érdekes, hiszen a bozót, az erdő és egy település nevében is jelzett tövis, a környező tájat is elének varázsolja.

A következő, 17. táblázatos oldalon Tüskés Szent Györgyről Letenyére vezető utat mutat be, de itt csak két falu szerepel adatokkal: Csekovecz és Hodossan. Közük találjuk Tüskés Szent Györgyöt, adatok nélkül, visszautalással az előző oldalra. Ez az út és a következő, amely Alsó Kralyeveczből halad Goricsánba és ahol csak egy falu neve szerepel adatokkal, a Wege (út) megjelöléssel található, amely minőségi különbséget jelentett a másutt szereplő Srasse útmegjelöléssel szemben.

Az első rövid útszakaszban szereplő Csekovecz 1785-ben Althann birtok volt, a térképen: Chehovecz (magyar neve: Csehlaka), 41 házzal és 370 lakossal. Ugyancsak Althann volt a birtokos Hodossán faluban is, ahol 91 házat és 824 lakost találtak a népszámlálást végzők. A következő, már említett útszakasz az egyetlen, adatokkal feljegyzett faluja: Gorichán ugyancsak Althann birtok volt 1785-ben, s 166 házában 1363 lakos élt.

Vályi lexikona Csekoveczet horvát falunak mondja, lakosai katolikusok, a falu Szent György filiája. Határa termékeny, „a természettől nevezetes tulajdonságokkal megáldván”, első osztálybeli. A postalexikon szerint a csáktornyai uradalom faluja, nem messze Perlaktól. 1 órányira fekszik Csáktornyától és másfél órányira Alsó Vidovecztől. A hadmérnök 27 házat és 18 istállót jegyzett fel területén, 270 férfit és 30 lovat lehetett még elhelyezni benne. Az állatállomány 46 ló volt és 50 igavonó. A síkságon feküdt, körüljárható – írta a mérnök. 1828-ban Csehovecz, Chehovecz néven jegyezte fel L. Nagy művében, 61 házzal és 462 lakossal.

A következő falu Hodossán Vályi lexikonában Hodosan néven szerepel, elegyes falu Zala megyében katolikus lakosokkal. „... határját a természet szép javakkal megáldotta.” A postalexikonban Hudossan formában találjuk, közel van a Murához, Gorichan filiája. A lexikon a csáktornyai várhoz tartozónak írja. 2-2 órányira feküdt Csáktornyától és Vidovecztől is.

A hadmérnök 135 házat és 100 istállót jegyzett fel területén. 1600 férfi és 150 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány: 220 ló, 120 igavonó és 400 juh. A megjegyzések rovatba írottak szerint bokrokkal és erdős lejtőkkel teli terület. Az átjárás széles és jó, nem lehet körüljárni, illetve kikerülni. 1828-ban Hodossan, Hudossan néven találjuk Zala megye falvai között, 124 házzal és 899 katolikus lakossal.

A másik útszakaszban említett Goricsán Vályi művében Goritsan horvát falu, katolikus lakosokkal. Gordinovetzhez van közel. Határa „külömbféle”, de jeles vagyonnyai vannak, első osztályú. A postalexikon adatai szerint Goritsán a Mura folyóhoz közel fekvő falu, saját plébániával. A csáktornyai váruradalomhoz tartozik. Jó dohányművelés folyik ott (Tabakbau). Másfél órányira van Alsó Vidovecztől és kétóránnyira Csáktornyától.¹²² A hadmérnök 230 házat és 200 istállót jegyzett fel ebben a faluban, ahová még 2500 férfit és 300 lovat is beszállásolhatónak tartott. Az állatállomány 400 ló és 300 igavonó. A helység – a mérnök feljegyzése szerint – enyhe magaslaton fekszik, ahonnan a körülfekvő területek felett dominál. Nagyrészt erdőségek veszik körül. A fekvése miatt nedves időszakban a Mura kiöntése, áradása miatt mocsarassá és hozzáférhetlenné (unzugänglich) válik. Száraz időszakban eltűnik a víz. Az átjárás a falun át széles és jó, nem kikerülhető. Lakosai horvátok, akik a szomszédos viszonyokhoz képest különleges jómódban élnek. 1828-ban Gorichán faluban római katolikus templomot, 278 házat és 2048 katolikus lakost jegyzett fel L. Nagy.

A következő útszakasz a Muraköz egyik – forgalmi szempontból – legérdekesebb része. Alsó Vidovecztől Alsó Dobrava vagy Dombori falun át halad az út a Somogy megyei Kakonyára, amelyről már előzőleg megtudhattuk, hogy fontos átkelőhely volt, majd megemlíti a mérnök még két kisebb „megállóhelyet”, két malmot.

Alsó Dobrava nevét Dobrova formában találjuk az első népszámlálás anyagában. Ez Althann Miksa gróf birtoka volt, 275 házzal és 2060 lakossal jegyezték fel. Kakonya nem szerepelt a népszámlálás anyagában, mint ahogyan a két malom nevét sem találjuk a praediumok között sem. Vályi művében Dobrava (Alsó, Felső) együtt szerepel, mint „elegyes falvak”, katolikus lakosokkal. Sovány a határa mindkettőnek, harmadik osztályba tartoznak. A valóságban egymástól mintegy 50 km távolságban feküdtek. A postalexikonban Alsó-Dobrava, Domború néven jegyezték fel, a Dráva és a Mura összefolyásánál fekvő plébániás község. A csáktornyai uradalomhoz tartozik. Negyedóránnyi távolságra van Alsó Vidovecztől. Kakonya neve sem Vályi művében, sem a postalexikonban nem található.¹²³

A hadmérnök a következőképpen mutatta be az általa útmenti településekként feljegyzett, említett helységeket. Alsó Vidovecz neve mellett csak egy megjegyzés áll, amely szerint ezt a falut a 13. oldalon már bemutatta. Alsó Dobrava, Dombori 209 házzal és 150 istállóval szerepel a mérnök táblázatos kimutatásában. 2000 férfi és 250 ló volt ott elhelyezhető. Állatállománya 420 ló és 300 igavonó volt. A falu síkságon feküdt, nem messze a Dráva bal partjától. Az áthaladás rajta elég széles, az útnak a faluban több kanyarulata van. Déli irányban a helységtől kis mocsár nyúlik le a Dráváig, azért ezt a községet ezen az oldalon nem lehet körbejárni, kikerülni.

1828-ban Dubrava, Dobrava néven találjuk a megye falvai között, római katolikus templommal, 272 házában 2026 katolikus lakos élt.

A következő település a Somogy megyei Kakonya, ahol 4 házat és 2 istállót jegyzett fel. 100 férfi és 20 ló volt oda beszállásolható. Az állatállományt 12 ló és 14 igavonó alkotta. A Mura balpartján, enyhe hajlaton fekszik, – írta a mérnök. A település egy meglehetősen tágas kocsmából áll és több kis terménykunyhó (Fruchthütten) áll benne, amelyek kis hadi raktárakká, magazinná alakíthatók, használhatók.

1828-ban Kakonya Somogy megye pusztái között 3 házzal és 24 lakossal került feljegyzésre.

Két puszta említése zárja le ezt az útszakaszt: Sola vagy Fekete ház malom, egy házat említ csak neve mellett és azt, hogy 5 férfit lehet itt elhelyezni. 4 igavonót jegyzett még fel, ezek bizonyos tehenek voltak. A másik Posta malom néven szerepel a mérnök listáján. Adatai ugyanazok. A mérnök megjegyzése mindkét malomra vonatkozik, amely szerint ezek mindketten rosszul megépített és az erdőben elszigetelten álló malmok. L. Nagy munkájában egyik nevet sem találjuk a puszták és külterületek között, sem Zala, sem Somogy megyében.

A következő út az előbbinek kiágazása, Alsó Vidoveczből indulva Alsó Dobraván át Légrád mezővárosba tart. A hadmérnök itt írja le tüzetesebben ezt a mezővárost. Az út ezen áthaladva a katonai őrvidek területére lép. Itt több település nevére említi: Ottok, Gyellakovecz, Toreház (a térképen Thorchos), Sidó város, Kanyar város, Poszamog települések, majd Bodáló kocsmánál illetve Pertozi falunál átlépi Somogy megye határát és Berzencére, valamint Babocsára tart.

A Zala megyei utak szempontjából minket most csak Légrád érdekel, amely 1785-ben is már mezőváros volt az Althann család birtokában. 394 házban 2009 lakost jegyeztek fel, de ezek közül 88 volt „idegen”, nem állandóan ott tartózkodó személy. Nemes viszonylag kevés (mindössze 33 férfi), de 301 férfit polgárként tartottak nyilván.

Vályi munkájában Légrád magyar mezőváros, katolikus lakosokkal. A Mura Szigetben, a Dráva vize mellett fekszik, határa jó, tulajdonságai „szépek” – írja –, de az áradások károsítják! A postalexikon „privilegizált” mezővárosnak mondja, amely a Festeticsek csáktornyai uradalmához tartozik. Azelőtt – írja a lexikon – a Muraköz félsziget között feküdt, most azon kívül: a Dráva és a Mura folyók összefolyásánál. (Az „átköltözésről” már előzőleg volt szó ebben a munkában.) A postalexikon még megjegyzi, hogy saját magisztrátusa van és plébániája. Egy órányira fekszik Zákánytól (Somogy megye) és 2 órányira Vidovecztől. A Kanizsától való távolságot 3 órára becsülte.¹²⁴

A hadmérnök ennél a mezővárosnál a népesség számát is feljegyezte: 2700 fő. A rovatokban 366 ház és 230 istálló szerepel. 4500 férfit és 500 lovat tartott beszállásolhatónak Légrádon. Az állatállomány 380 ló, 400 igavonó és 500 juh volt. A mérnök hosszabb bejegyzést írt a megfelelő rovatba. Eszerint Légrád síkságon fekszik, a Dráva jobb partján, szemben azzal a hellyel, ahol a Mura ebbe a folyóba ömlik. A település a régi Dráva medertől délre fekszik, az ún. Dravitzával szemben. Az átha-

adás elég nyitott és minden évszakban jó. A megyeháza jelentékeny épület, azonkívül plébánia és néhány kitűnő magánépület van a mezővárosban. Egyébként a házak főként fából és polyvából készültek, bár elég tágasak.

A településen él egy plébános, egy ügyvéd (Fiscalis) és a tulajdonképpeni városvezetés (Obrigkeit). Horvátok lakják, akik föld- és szőlőművelésből élnek.

1828-ban Légrád Zala megye mezővárosai között található a Mura és a Dráva összefolyása között. A Festetics uradalomhoz tartozik. Postahivatala, katolikus és luteránus temploma van. 311 házában 2337 lakos élt ekkor, akik közül 249 volt protestáns, 4 izraelita és a többi katolikus.

A következő út ugyancsak Légrádból indul, átlépi Somogy megye határát és a Dráva partján Babócsának tart. Leírása Somogy megye számára érdekes.

A hadmérnök táblázatának 19. oldalán ismét Zala megyei utat találunk, amely Bedeinczéből tart Lendva felé. 13 népes települést érintett ez az út, amely utolsó állomásaként a két Lakost említette: Alsó és Felső Lakost.

A hadmérnök által feljegyzett állomásokon haladunk végig, először az első népszámlálás adatai alapján.

Ez az út Vas megyéből indul, Petancz és Tisina Vas megyei falvak és Muraszombat mezőváros a két megye: Vas és Zala határához közel fekszik. Az ezeket követő útjelző falu: Bratoncz vagy Bratonitz már Zala megyéhez tartozó falu, s innen halad az út keleti irányban tovább. 1785-ben az említett falu neve: Bratóncz, földesura a Csáky grófi család volt. 29 házat és 197 lakost találunk neve alatt feljegyezve. Azon ritka falvak közé tartozott, ahol sem távollevőt, sem idegent nem jegyeztek fel. Ennek az útnak következő állomása: Bellatincz falu ugyancsak Csáky grófi birtok. 80 házban 583 lakos élt akkor. Az út délkeleti irányba fordul és a következő állomása: Adriancz falu, ugyancsak Csáky birtok. 85 házat és 586 lakost jegyeztek fel itt a népszámlálás végzői. Az út a Mura irányában haladva érinti Cserencsócz falut, amely ugyancsak a Csáky grófok birtoka volt. 90 házban 555 lakost jegyeztek fel benne 1785-ben. Ezt követően a mérnök táblázatában egy kocsmát említ, mely – természetesen – a népszámlálás anyagában nem található. Az út továbbhalad a Mura irányában és a következő feljegyzett falu: Hotticza. Ennek földesura Esterházy Miklós herceg volt. 64 házat és 375 lakost találunk itt a népszámlálás idején (ebből 6 volt „idegen”). Az út újabb állomása az észak-keleti irányban fekvő Kapcza falu, amely ugyancsak Esterházy birtok volt, s 69 házában 447 lakost jegyeztek fel 1785-ben. Innen délkeleti irányba fordul az út, Gyertyános következik, amely szintén Esterházy birtok, és ahol 48 házban 329 lakost találunk. A mérnök listájának utolsó két faluja; Alsó és Felső Lakos. A korabeli térképen közvetlenül Lendva alatt Lakos neve szerepel. 1785-ben, a népszámlálás anyagában találunk egy Lendvalakos nevű községet is, amely Esterházy birtok volt, amelyben 87 házat és 627 lakost jegyeztek fel.

Vályi munkájában és a postalexikonban a következőképpen mutatták be ezeket a településeket: Bratoncz vagy Bratony, Brotjánc „tót és elegyes falu Szala Vármegyé-

ben” – írta Vályi – a birtokosa Csáky gróf, lakosai katolikusok, Szelnitza filiája. Határa gazdag, rétjei kövérek, legelője elég és a fája is a „szükségletre” elég. Eladásra „meglehetősen módgya” van, első osztálybeli. A postalexikonból megtudjuk, hogy a belatinczi uradalomhoz tartozó falu, s e falunak filiája, egyházilag Belatinczhoz tartozott tehát. Vas megyével határos. Alsó Lendva 3 órányi távolságra van tőle.

Bellatincz – Vályi szerint – népes mezőváros, lakosai katolikusok, és „többnyire tótok”. A határ földjei termékenyek, első osztálybeli. A postalexikon falunak mondja, külön plébániával. Közel van a stájer határhoz és 2 órányira Alsó Lendvához. Adrianczot Vályi „Tót falu”-nak mondja Zala megyében, katolikus lakosokkal. Ez is a bellatinczi Csáky uradalomhoz tartozik, és e falunak filiája. Határa középtermékenységgű, legelője, rétje elég, „de más fogyatkozásaiért harmadik osztálybeli”. A postalexikon részben megismétli Vályi közléseit, majd megemlíti, hogy a hajózható Mura folyónál fekszik, közel Bellatinczhoz és másfél órányira Alsó Lendvához.

Cserencsóc nevét Vályi két formában is közli: Cserencsóc, Cserencsovetz. „Magyar és tót falunak” mondja, katolikus lakosokkal. Turnitska (helyesen: Turnitsa) mellett fekszik, annak filiája. Határa olyan, mint Gumilicza falué, amely ugyancsak Turnitsa filiája volt. Határbeli földjei termékenyek és más javai is vannak, – írta róla Vályi. Határa első osztályú.

A postalexikonban Cserentsotz néven szerepel, a bellatinczi uradalomhoz tartozik, Turnische filiája (a térképen is ez a név szerepel), másfél órányira van Alsó Lendvától.

Hotticza Vályi művében Hoticza formában horvát falu, katolikus lakosokkal. Herceg Esterházy birtoka, Alsó Lendva filiája. Határa „meglehetősen”, de a Mura vize „meg szokta önteni”. A postalexikonban Hotiza néven az alsó Lendvai uradalom faluja, a Mura vize mellett fekszik. Egy órányira van Alsó Lendvától.

Kapcza – Vályi szerint – „elegyes tót falu” Zala megyében, katolikus lakosokkal. Alsó Lendva filiája, a Mura vize mellett fekszik és annak kiöntései „alkalmatlanság” – írja ízes magyar nyelven. Másként „jó termékenységgű” határa van.

A postalexikonban Kaptza néven találjuk. Ez kiemeli jó talajadottságait (Guten Erdreich). 1 1/4 órányira fekszik Alsó Lendvától.

Gyertyános – Vályi munkája szerint – magyar falu Zala megyében, Esterházy birtok. Lakosai katolikusok, Alsó Lendva filiája. Határát a Mura folyó néha elönti, egyébként elég termékeny. Szőlőhegye helyben van és eladásra „más helyeken” „jó módgya van”. Második osztálybeli. A postalexikon is kiemeli a Mura közelében fekvését, az Alsó Lendvai uradalomhoz tartozik és e községnek filiája is. Az Alsó Lendváról a Muraközbe vezető országúton fekszik 3/4 órányira Alsó Lendvától.

A mérnöki listán Alsó és Felső Lakosként szereplő két falu helyett Vályi művében három Lakos nevű falut találunk: Cserta, Lendva és Kis Lakos melléknevekkel. A térképen Lakos neve szerepel Lendvához közel. A postalexikonba Lendva-Lakos

néven jegyezték fel a lövői járásban, mint Alsó Lendva fiúját, amely e helységtől Csáktornyára vezető postaúton fekszik és negyedóránnyira van Alsó Lendvától.¹²⁵

A hadmérnök a következő adatokkal jegyezte fel 1810-1812 között a helységtáblázatba ezeket a településeket:

Bratonc vagy Bratonitz faluban 25 házat és 20 istállót talált. 250 férfi és 40 ló volt oda beszállásolható. Az állatállomány 30 lóból és 50 igavonóból állt. Neve mellett nem szerepel megjegyzés, de az út elején papírra vetett általános feljegyzések feltehetően erre a településre is vonatkoznak. Eszerint a névszerint említett és a körülöttük fekvő falvakban vendek (ma úgy mondanánk: szlovének) laknak és szántóföldek megműveléséből élnek. A települések síkságon fekszenek, többségük kikerülhető. Az átjárás nyitott és jó. E települések további sorsát jelzik az 1828. évi adataik. Az L. Nagy művében Bratoncz nevű faluban 34 házat és 294 lakost találunk a jelzett esztendőben.

Az út következő állomása Bellatincz vagy Bellatincze, – ahogyan a mérnök írta. 73 házat és 50 istállót jegyeztek fel itt az 1810-es évek elején. 800 férfi és 150 ló volt ide beszállásolható. Az állatállomány méltó egy uradalmi központhoz: 140 ló, 150 igavonó és 550 juh. A megjegyzés szerint áll e településen egy kastély és gazdasági épületek. Egyébként a fent írottak (vend lakosság stb.) rá is vonatkoznak.

1828-ban Bellatincz Zala megye mezővárosai között található, római katolikus templommal. 94 házban 714 lakost jegyeztek fel ebben az évben kiadott munkában. (Közülük 5 volt protestáns, 44 izraelita és a többi katolikus vallású.)

A mérnök Adriancz falu nevét is vaglyagosan írja: Oderiancze a szlovén neve lehetett. 43 házat és 40 istállót találunk a táblázatban. 400 férfit és 60 lovat tartott ott elhelyezhetőnek. Az állatállomány 60 lóból és 100 igavonóból állt. A megjegyzés rovata üres. 1828-ban Adriancz névsor szerint az első helyen áll Zala megye falvai között. 90 házban 678 katolikus lakos lakott benne. (Magyar neve: Adorjánfalva.)

Cserencsocz vagy Tsernschowcze néven szereplő faluban 89 házat és 60 istállót találunk. 900 férfit és 100 lovat lehetett oda beszállásolni. Az állatállomány 140 lóból és 160 igavonóból állt. A megjegyzés szerint nedves időben az áthaladás nagyon rossz, melyhez a levezető árkok fölé vert hidak szolgálnak. A kikerüléshez előkészületek szükségesek, mert a település árkokkal és sövényekkel van körülvéve. 1828-ban Cserencsosz néven római katolikus templommal és 90 házában 668 lakossal szerepel a megye falvai között L. Nagy művében (lakosai közül 6 volt izraelita, a többi katolikus vallású).

E falvakat érintő úton egy kocsmát is feljegyez a mérnök, amelyet Gallay-nak ír, s mindössze egy ház állott rajta, a többi rovat üres. A megjegyzés szerint elszigetelten álló kocsmáépület volt ez.

Az út mentén megemlített következő falu: Hotticza vagy Hotise néven 39 házban állt. 36 istállót jegyezték még fel benne a hadmérnök. 400 férfi és 60 ló volt benne

elhelyezhető. Az állatállomány 70 lóból és 90 igavonóból állt. L. Nagy munkájában Hotiza, Hoticza néven találjuk ezt a falut 45 házzal és 339 lakossal.

Ezt követően Kapcza falunál 47 házat és 40 istállót jegyzett fel a táblázatba, 450 férfi és 60 ló volt ott még elhelyezhető. Az állatállomány 84 lóból és 100 igavonóból állt. A megjegyzés rovatba írottak szerint ebben a faluban volt két mocsaras rész, amelyeken nedves időszakban nehéz áthaladni, továbbjutni. 1828-ban ezt a falut 49 házzal és 399 katolikus lakossal jegyezték fel Zala megye falvai közé.

Gyertyános neve a mérnök táblázatában „vel Gürga” névvel szerepel, ami el-
lentmondani látszik annak, hogy itt teljesen magyar településről van szó. 21 házat és 15 istállót tüntetett fel a mérnök. 200 férfi és 30 ló volt ide beszállásolható. Az állatállomány 40 lóból és 50 igavonóból állt. L. Nagy művében Gyertyános falu néven 35 házzal és 292 katolikus lakossal feljegyezten találjuk.

A két Lakos közül az első: Unter (Alsó) Lakos faluban 54 ház és 50 istálló volt ekkor. Az elhelyezhető férfiak száma: 500, a lovaké: 80. Az állatállomány: 100 ló és 120 igavonó volt. Ober (Felső) Lakos területén 29 házat és 25 istállót jegyeztek fel, 300 férfi és 56 ló volt ott még elhelyezhető. A falu állatállományát ugyancsak 56 lónak és 59 igavonónak becsülte.

1828-ban L. Nagy munkájában Lakos (Alsó Lendva) néven szerepel az első falu, amelyben 32 házat és 243 katolikus lakost találunk, és Lakos (Felső Lendva) néven jegyezték fel a másodikat, amelyben 35 házban 278 katolikus lakos élt.

E három település neve mellett a mérnök táblázatában nem találunk megjegyzést. Az adatok változása, e „rejtélyek” megoldása a helytörténeti kutatások számára adandó feladat.

A mérnöki táblázatos anyag 20. oldalán ismét Zala megyét érintő hadi út leírását találjuk. Stájer földről: Radkersburgból Lendva felé halad egy út. A hadmérnök Muraszombatig három Vas megyei falu nevével jelzi az útirányt, majd Radicsán Vas megyei falu után lépi át ez az út Zala megye határát, ahol elsőként Sztrukovecz vagy Strikowcze vagy Lippahocz néven tárgyalja egy falu adatait. Ez a falu Vas megye határán a térképen Lipvahocz néven található. Keleti irányban haladva Renkocz a következő állomás, majd áthalad Dobronak mezővároson, érinti Szécsit, melynek még két nevét közli így: vagy Szigeth vagy Zsitkocz. Keleti irányban haladva tovább Kámaházán és Göntérházán át Hídvégre ér. (Ez a hadi utakat feltüntető 5. ábra 33. útjával azonos.)

Az első népszámlálás idején Lippahocz falu gróf Csáky birtoka volt, 51 házat és 364 lakost jegyeztek fel területén. Renkócz is Csáky gróf faluja volt, 49 házban 324 lakos élt. Ezt az úton Dobronak mezőváros követte, amelynek adataival kapcsolatosan a mérnök a 3. oldalra utal vissza. A következő falut a mérnök három néven is említi, ezek közül a térképen Zsitkocz nevét találjuk, amely Esterházy herceg birtoka volt 1785-ben. 25 házban 175 lakos élt. Kámaháza az első népszámlálás idején ugyancsak Esterházy Miklós herceget szolgálta földesuraként. 8 házban 87 lakost

jegyezték fel. Göntérháza és Hídvég (Lendva) szintén Esterházy Miklós herceg falvai voltak, az előbbiben 24 házban 192 lakos élt, Hídvégen pedig 11 házban 110 lakost jegyezték fel az első hazai népszámlálás alkalmával.

A XVIII–XIX. század fordulóján két forrás alapján a következő adatokat találjuk ezekről a településekről:

Strukovecz falu a Muraközben van, így a feljegyzett három nevű falut Lippahóc néven kell keresnünk, de Vályi munkájában ezen a néven nincs település. A postalexikonban Lippahóc gróf Csáky bellatinczi uradalmához tartozik, s ez a falu Bellatincz filiája is egyben. Stájer földről a Mura irányába vezető kereskedelmi úton fekszik, nem messze Renkócztól és 2 1/2 órányira Alsó Lendvától.

Továbbhaladva Renkócz falu nevét Vályi lexikonában is megtaláljuk. „Elegyes német falu”-ként szerepel ebben, amelynek földesura gróf Csáky. Lakosai katolikusok, Turnicsától nincs messze, s annak filiája. Másfél órányira van Alsó Lendvától. A postalexikon ezt annyival egészíti ki, hogy a bellatinczi uradalomhoz tartozik.

Zsitkóczot Vályi magyar falunak mondja, „lakosai többfélék”, Dobronak filiája. Határa középszerű. A postalexikon ezt azzal egészíti ki, hogy ez a falu az alsólendvai uradalomhoz tartozik, Kámához és Bödeházához van közel, azok határolják. 1 1/4 órányira van Alsó Lendvától.

Göntérháza Vályi munkájában nem szerepel, de a postalexikonban az alsólendvai uradalom falujaként említik nevét. Dobronak filiája. Hídvég és Kámaháza között fekszik, egy óra távolságra Alsó Lendvától.

Hídvég Vályi munkájában kettő van, ezek közül az egyik a lendvai uradalomhoz tartozik. A postalexikonban Lendva-Hídvég néven jelöli, s az alsólendvai Esterházy uradalom faluja. A Bagonyáról Stájerországba és Baksárról Lendvára vezető kereskedelmi és posta úton fekszik, nem messze Hosszúfalutól, 3/4 órányira Alsó Lendvától.¹²⁶

A hadmérnök 1810-1812 között a következő adatokkal mutatja be a hadi út mellett fekvő településeket: Sztrukovecz, Srikowcze vagy Lippahocz faluban 49 ház és 40 istállót jegyzett fel. 500 férfi és 50 ló volt még ott elhelyezhető. Az állatállomány: 86 ló és 90 igavonó volt. Az út északi irányban vezet el a helység előtt, amely síkságon fekszik, és északról cserjés (Gebüsch) veszi körül.

1828-ban Lippahóc falut 55 házzal és 419 katolikus lakossal jegyezte fel L. Nagy.

Renkócz vagy Rankovecz faluban a mérnök 47 házat és 40 istállót jegyzett fel. 480 férfi és 50 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány: 86 ló és 94 igavonó. Síkságon fekszik, Lendvánál az áthaladás nyitott és jó. Nem kikerülhető. 1828-ban Renkócz Zala megyei faluban 48 házban 395 katolikus lakost találunk.

A következő, ezen út melletti település Dobronak mezőváros, amelynek adatai e protocoillum 3. lapján található.

A következő falu: Szécsi vagy Szigeth vagy Zsitkocz. 13 házat és 10 istállót jegyeztek fel benne. 120 férfi és 15 ló volt még ide beszállásolható. Az állatállomány: 26 ló és 36 igavonó. Az út e településtől nem messze egy erdővágásban, nyiladékbán (Allée) vezet tovább. 1828-ban Sitkócz néven találjuk a Zala megyei falvak között. 17 házban 138 katolikus lakost jegyeztek fel.

Kámaházán a hadmérnök 7 házat és 5 istállót tüntetett fel. 50 férfi és 5 ló volt még oda beszállásolható. A faluban 12 ló és 9 igavonó volt ebben az esztendőben. A megjegyzések rovatába írottak szerint a falu síkságon fekszik, az áthaladás jó, kikerülhető.

1828-ban Kámaháza faluban 10 házban 78 katolikus lakos élt.

Göntérháza faluban a mérnök 14 házat és 10 istállót jegyzett fel. 120 férfi és 15 ló volt még ott elhelyezhető. Az állatállomány 26 lóból és 22 igavonóból állt. Az út keleti irányban kissé a községtől távolabb fekszik. 1828-ban Göntörháza, Göntérháza faluban 22 házat és 188 katolikus lakost jegyeztek fel.

Hidegvég falut 15 házzal és 12 istállóval jegyezte fel a hadmérnök. 150 férfit és 20 lovat tartott még ott elhelyezhetőnek. 30 ló és 38 igavonó volt ekkor a faluban. A megjegyzés rovatban utal a mérnök arra, hogy az előbbi településhez hasonló, vagyis a település az úttól valamivel távolabb fekszik. 1828-ban Hídvég (melléknév nélkül) a falvak közt szerepel, 19 házban 146 katolikus lakost jegyeztek fel.

Ezzel e rövid út településeinek áttekintése véget ért.

A következő út, amely a táblázat 21. oldalán található, ugyancsak Zala megyét érinti: Lendváról Letenyére halad. Az út irányát a következő falvak neve jelzi: Alsó Lendváról indul, majd áthalad Feritfalun, Völgyifalun, Pincze, Újfalu, Szent Miklós, Dobri, Vörceg, Csernye földje, Szemenyky kocsmá, Rátk településeken és így érkezik el Letenyére, amelynek adatai a protocollum 3. oldalán már előkerültek. (Lásd 5. ábra 34. út és II. táblázat XXIII. út.)

E településeket jellemző adatok a következők: Az első öt falu Esterházy Miklós földesúr tulajdona volt, míg Dobri falu a gróf Zichy, Szecsődi és más nemesi családok birtoka volt 1785-ben. Feritfaluban 42 házban 160 lakost, Völgyifaluban 73 házban 302 lakost, Pincze faluban 48 házban 243 lakost jegyeztek fel az első hazai népszámlálás alkalmával. Újfalu kettő volt Zala megyében, az itt említett Lendva-Újfalu volt (a földrajzi fekvése alapján). Itt 48 házban 301 lakos élt. Szent Miklós (Kerka-) faluban 89 házban 339 volt a lakosok száma. Dobriban 131 házban 324 lakost jegyeztek fel. Vörceg nem volt falu, a hadmérnök csupán egy kastélyt és egy kocsmát jegyzett fel területén. Csernyefölde faluban Esterházy herceg volt a földesúr 1785-ben, s 48 házban 345 lakost jegyeztek fel. S végül Rátk falu földesuraként Bless János szerepel a népszámlálás anyagában. Itt 14 ház állott ekkor és 77 lakost jegyeztek fel jelenlevőként.

A századfordulón Feritfalun Vályi munkájában magyar falu, katolikus lakosokkal, Alsó Lendva fiúja. Határa, szőlőhegye középszerű, eladásra más helyeken van jó al-

kalmatossága. Határát a Lendva vize el szokta önteni. Második osztálybeli. A postalexikonban ezt a falut az alsólendvai Esterházy uradalomhoz tartozónak írják, egyházzal is odatartozik. A Kanizsáról Alsó Lendván át Stájerország felé haladó kereskedelmi úton fekszik, nem messze Völgyi Falutól és félóránnyira Alsó Lendvától.

Vályi munkájában Völgyifalva szerepel, mely magyar falu Zala megyében. Esterházy birtok. Határának egy részét a Lendva vize szokta „megöntözni”, szőlői termők. A postalexikonban Völgyi-falu a neve, az alsólendvai uradalomhoz tartozik, egyházzal is! A Kanizsáról Alsó Lendvára vezető kereskedelmi úton fekszik, Ferit-falu és Pincze vidékén, félóránnyira Alsó Lendvától.

A következő település Pincze, amely Vályi munkájában Zala megyei magyar faluként kerül említésre, „lakosai külömbfélék”, az alsólendvai uradalomban fekszik. Határa „meglehető”, néha a Lendva vize, egy részét elönti. Szőleje közészerű, eladásra „módgyuk van”, második osztálybeli.

A postalexikonban Pintze formában szerepel, mint a Lendva patakánál fekvő falu, nem messze a Mura folyótól. Az alsólendvai uradalomhoz tartozik, Kerka-Szent Miklós filiája, fél óránny távolságra fekszik Alsó Lendvától.

Újfalu néven több falu is szerepel Vályi munkájában, Zala megyében is kettő van belőle. Egyik Csány, a másik Csesztreg filiája, nyilván ez utóbbiról van itt szó. Esterházy birtok, közészerű határral.

A postalexikonban Újfalu vagy Kerka-Újfalu néven jegyezték fel, mint Kerka Szent Miklós filiáját. A Kerka és a Lendva egybefolyásánál fekszik, az alsólendvai uradalomhoz tartozik. Egy óránny távolságra van Alsó Lendvától.

Szent Miklós a következő falu, s Vályi lexikonában sok ilyen nevű település található. Az itt fekvő Szent Miklós „elegyes falu” Zala megyében, Esterházy volt a földesura. Lakosai katolikusok. Negyedóránnyira feküdt Alsó Lendvától. A postalexikonban a Kerka patakhoz közel fekvő faluként említik Szent Miklóst, amely az alsólendvai uradalomnak adózik. A Lendváról Stájerország felé haladó úton fekszik. Plébániája van. 3/4 óránnyira van tőle Alsó Lendva. Ha a térképre tekintünk ez az időtáv becslés megalapozottabbnak tűnik, mint Vályi negyedórája.

A következő falu: Dobri, Vályi lexikona szerint „elegyes falu” Zala megyében, különböző földesurakkal, katolikus lakosokkal. Szent Mihály filiája. Szőlőhegyei jó bort teremnek, amelyet könnyen eladnak. Határa közészerű, második osztályba tartozik. A postalexikon ezeket az adatokat erősíti meg, hozzátéve azt, hogy ez a falu a Kerka és a Lendva egybefolyásánál fekszik, s a Kanizsától Alsó Lendván át stájer földre vezető kereskedelmi úton. Egy óránnyira van tőle Lendva.

Csernyefölde a következő falu, amely Vályi munkájában Csernye földgye névformában szerepel, magyar falu katolikus lakosokkal. Határa „kiváltképpen termékeny”, szőleje jó bort terem, amit jó áron adnak el, különféle javai vannak, s így első osztályú. A postalexikonban Csernefölde falu az alsólendvai uradalom része, de részben a Keresztury családhoz is tartozik. Felső Szemenye filiája, nincs messze a

kereskedelmi úttól. Másfél órányira fekszik Alsó Lendvától. S végül Rátk falu, amely Vályi lexikonában Ráth formában is szerepel. Magyar falu, Pless „uraság” a földesura. Lakosai katolikusok és „másfélék”. Felső Szenyér filiája, határa is hozzá hasonló. (Valószínűleg Szemenyét írta el, mert Szenyér nevű falu nincs a korabeli térképen.) A postalexikon szerint Rátk az Inkey család birtoka és Felső Szemenye filiája. A Mura északi partján fekszik, két órányira van tőle Alsó Lendva és 2 1/4 órányi távolságra Nagykanizsa.¹²⁷

Rátérve a hadmérnök beszámolójára, ez adja a legkonkrétabb képet e helységekről, 1810-es évek eleji helyzetéről.

Feritfaluban 13 házat és 5 istállót jegyeztek fel. (70 férfi és 10 ló volt oda beszállásolható.) Az állatállomány 18 lóból és 30 igavonóból állt. Az áthaladás nyitott és jó, nem elkerülhető. Nem dominál, katonai értéke nincs. 1828-ban sem tartozott a jelentékeny települések közé, 9 házában 69 katolikus élt. Falu volt.

Völgyifaluban 19 ház és 10 istálló állott ekkor. 100 férfit és 20 lovat lehetett még ott elhelyezni. 16 ló és 42 igavonó alkotta a község állatállományát. A falu az út mellett, északi irányban, egy szűk völgyben fekszik. 1828-ban Völgyifaluban 33 házban 265 katolikus lakos élt.

Pincze nevű faluban 23 házat és 10 istállót jegyzett fel a hadmérnök. 120 férfi és 20 ló volt oda beszállásolható. Állatállományát 26 ló és 47 igavonó alkotta. A mérnök megjegyzése szerint a Völgyifalunál feljegyzettek rá is érvényesek, vagyis az út mellett, szűk völgyben fekszik. 1828-ban Pincze faluban 29 házban 235 katolikus lakost jegyeztek fel.

Újfalu 29 házzal és 20 istállóval szerepel a hadmérnök táblázatában. 250 férfi és 40 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállományát 36 ló és 48 igavonó, továbbá 220 juh alkotta. Hegyen fekszik, az áthaladás nyitott és jó, nem elkerülhető. 1828-ban Újfalu (Lendva) néven 34 házat és 282 katolikus lakost jegyeztek fel benne.

Szent Miklós faluban a mérnök 35 házat és 26 istállót tüntet fel a táblázatban. 320 férfi és 46 ló volt még ide beszállásolható. Az állatállományt 50 lóra és 60 igavonóra becsülte. Az út a településtől északra vezet.

1828-ban Miklós (Szent) kettő volt Zala megyében, de csak az egyikben állt római katolikus templom. Ebben a faluban ekkor 49 házat és 393 lakost találunk. 8 volt közülük izraelita, a többi katolikus vallású.

Dobri faluban a mérnök táblázata szerint 37 ház és 20 istálló volt. 300 férfi és 46 ló volt még itt elhelyezhető. Az állatállomány 50 ló és 70 igavonó volt. A falu síkságon fekszik – írta a mérnök –, a Kerka és a Lendva összeömlésénél. Az út – ennek ellenére – a község belső részén halad át és meglehetősen széles és jó. Kikerülhető. Semmi különleges katonai értéke sincs. 1828-ban Döbri, Dobri néven került L. Nagy művébe, s a második helyen álló nevét gót betűkkel írták. 34 házban 294 lakost jegyeztek fel, akik közül 39 volt izraelita, a többi katolikus vallású.

E település után egy 3 házból és 2 istállóból álló kis „helység” következik a mérnök táblázatában: Vörceg, ahová 80 férfi és 12 ló volt beszállásolható. Az állatállomány 8 ló volt és 24 igavonó. Kis kastély és egy kocsmá található a hegy lábánál. 1828-ban Vörtsök néven Zala megye praediumai, pusztái között bukkan fel, filiális katolikus templommal, 7 házban 58 katolikus lakossal.

Cserneföldre faluban 29 ház és 15 istálló került a mérnök táblázatába. 250 férfi és 24 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány: 28 ló és 70 igavonó. A település az úttól északra feküdt. 1828-ban Cserneföldre, Tsörneföldre néven jegyezték fel 35 házzal és 285 katolikus lakossal.

E „hadi út” következő állomásaként a mérnök Szemenysky kocsmát tüntette fel, ahol egy ház és egy ló volt feljegyezve, s mellette ennek magyarázata: egy kis kocsmá, az úttól nyugatra.

Rátk faluban 22 ház és 10 istálló szerepel a listán. 200 férfi és 20 ló volt oda beszállásolható. Az állatállomány 20 ló és 64 igavonó volt. A megjegyzés rovatba írottak szerint egy kis uradalmi épület volt itt. Az áthaladás kissé szűk, a településen át egy mocsaras magaslat következik. A falu keletre, magasan van, a hegyek észak felé dominálnak. Nem kerülhető ki.

1828-ban Rátk faluban 15 házat és 121 katolikus lakost találunk L. Nagy munkájában.

Ez a „hadi út” Letenyével zárul, melynek adatait már volt alkalmunk áttekinteni.

A táblázat 21. oldalán újabb, de rövidebb Zala megyei útszakasz következik, amely Letenyéről Kakonyára vezet és közben öt települést érint (XXIV. út). Ezek a következők: Egyedina, amely Egyeduta elírása ezen a listán, Tót Szerdahely, Molnári (ennek az adatait a protocollum 4. oldalán már közölte), Keresztúr és Kollátszeg. Egy más típusú forrás már említette ezt az utat (lásd. 35. út az 5. ábrán), s ennek végállomása ott Nagykanizsa volt.

Tekintsük tehát át ezeket az út mellett jelölt településeket.

Egyeduta 1785-ben a Szapáry grófok birtoka volt. 69 házban 472 lakost jegyeztek fel benne. Vályi munkájában „elegyes falu”-nak mondja, lakosai katolikusok, Letenye filiája. Határának földje igen termékeny és más jeles tulajdonságai is vannak. Első osztályba tartozott. A postalexikonban Egyed-uta néven találjuk, a Szapáry grófok letenyei uradalmához tartozott és a letenyei plébániának volt filiája. A Mura folyó partján fekszik Letenye és Tóth Szent Márton között. 2 1/2 óra távolságban volt Nagy Kanizsától.

A következő útmenti település: Tóth Szerdahely nevét 1785-ben Szerdahely (Tót-) néven találjuk. A Fekete grófi család birtoka. 101 házban 712 lakost jegyeztek fel az első népszámlálás alkalmával. Vályi munkájában találunk Szerdahely, Puszt Szerdahely, Tót Szerdahely néven említett települést, amely „elegyes falu” volt és Szent Balás filiája. Nem valószínű, hogy ez azonos a mérnök listáján szereplő településsel. A postalexikonban viszont arról a Tót Szerdahelyről van szó, amelyet a

térképen is megtalálunk, s amely a becshelyi uradalomhoz tartozott, Szent Márton filiája volt, a Mura északi partján feküdt és 1 1/4 órányira volt Nagykanizsától.

A következő falu Molnári, melynek adatait már előbb ismertettük, majd Keresztúr következett, amely a Mura balpartján feküdt ugyancsak. 1785-ben a Kereszturi prépostság volt a földesura, 32 házat és 209 lakost jegyeztek fel benne. Vályi munkájában a sok Keresztúr között melléknév nélkül szerepel ez a Zala megyei falu. Földjét a Mura vize el szokta önteni. Erdeje és fuvarozásra „jó módgya” van. A postalexikonban Keresztúr a Kapornaki járásban fekvő falu, amely Kollátszeg mellett fekszik és annak plébániájához tartozik. Az e nevet viselő apátság birtoka a Mura folyó partján. Másfél órányira fekszik Vidovecztől és két órányira Nagy Kanizsától.

A következő falunak, Kollátszegnek is a Keresztúri apátság volt a földesura már 1785-ben is. 74 házat és 464 lakost jegyeztek fel benne az első hazai népszámlálás alkalmával. Vályi munkájában Kollátszegről csak annyit írt, hogy határa néhol „soványas”, a Mura vize el szokta önteni, erdeje tágas és legelője jó.

A postalexikon szerint: Kolát-Szeg a kapornaki járásban fekvő plébániás falu, apátsági birtok. Itt ömlik a Kanisnicza patak a Mura folyóba. Keletre van tőle Somogy megye határa. Másfél órányira van Vidovecztől és 2 órányira Nagy Kanizsától.¹²⁸

E rövid, de nem lényegtelen út településeiről a hadmérnök és L. Nagy adatai a következő képet alakítják ki:

Az Egyedínának írt Egyeduta faluban a mérnök 55 házat és 45 istállót jegyzett fel. 550 férfi és 100 ló volt még itt elhelyezhető. Az állatállomány 130 lóból és 120 igavonóból állt. Az út a falu keleti részén halad át, kikerülhető. 1828-ban Egyeduta faluban 72 házat és 536 katolikus lakost jegyeztek fel.

Tóth Szerdahely faluban a mérnök 85 házat és 60 istállót jegyzett fel. 800 férfi és 180 ló számára akadt ott férőhely. Az állatállomány figyelemreméltó: 190 ló, 200 igavonó és 500 juh! A falu enyhe magaslaton fekszik, egy kis patak folyik át rajta, nem kikerülhető. Az átjárás nyitott és jó.

1828-ban Szerdahely (Tót) faluban 112 házat és 884 lakost találunk, akik közül 5 volt izraelita, a többi katolikus vallású.

Keresztúron 17 házat és 10 istállót jegyzett fel a mérnök a táblázatba. (150 férfi és 30 ló volt még oda beszállásolható.) Az állatállomány 40 lóból és 30 igavonóból állt. A megjegyzés szerint a település az úttól északra feküdt. 1828-ban Keresztúr nevénel Kollátszegre utal, nyilván annak adataiban szerepel ez a falu is.

Kollátszeg faluban a hadmérnök 73 házat és 50 istállót jegyzett fel a táblázatba. 150 férfi és 50 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány ugyanaz volt, mint Keresztúron, vagyis 40 ló és 30 igavonó. Ez a falu a síkságon feküdt, a Kanisánál. Kikerülhető. Az átjárás nyitott és jó.

L. Nagy 1828-ban megjelent művében „Kollátszeg alias Keresztúr” szerepel, római katolikus templommal, 104 házban 779 katolikus lakossal.

A táblázatos kimutatás 22. oldalán 2-2 Somogy és Zala megyei utat találunk. A Zala megyei ún. hadi utak egyike Csáktornyáról Ráczkánizsára tartott – vagyis muraközi út volt –, a másik pedig Sümegről a Vas megyei Jánosházára vezetett, vagyis a megye északi részének egyik útszakasza volt.

A muraközi út öt, eddig nem tárgyalt települést köt össze és ad azokról érdekes helyzetképet. Közülük négy falu és egy mezőváros. Iránya dél-északi.

Az első falu: Szent György, amelynek nevét a népszámlálás anyagában nem találjuk és a Vályi munkájában feljegyzett sok Szent György falu között sincs olyan, amely ennek a földrajzi fekvésnek megfelelő. Egyedül a postalexikon említi: S. Georgicus in Aqua néven a muraközi járásban, néhány házzal és plébánia templommal, a csáktornyai uradalomhoz tartozó faluként. 3/4 órányira van tőle Csáktornya, írta a lexikon.

A hadmérnök St. Georgen falu neve mellett 30 házat jegyzett fel (istállót nem!), s 150 férfit tartott ott elhelyezhetőnek. Az állatállomány 80 igavonóból állt. Feltételezhető, hogy ez ridegen tartott marhagulya lehetett. Igen valószínű, hogy egy szarvasmarha tartásra is berendezkedett uradalom egyik „részele” volt itt. A falu neve melletti megjegyzés szövege hosszú és sok mindent megmagyaráz. A templom és néhány ház az útnál magasabban fekszik – írja a mérnök –, a falu többi háza szétszórtan helyezkedik el. A magaslat, amelyen a templom áll, dominál. A környezet a helységből előnyösen védhető, a templom mellől, amely szilárd anyagból készült. Az átjárás széles, nem kikerülhető.

1828-ban Zala megyében három Szent György nevű település is van. Ezek: Zala-, Bánok-, és Tüskés Szent György. Ezek egyike sem azonos az itt említettel.

A hadmérnök ennek az útszakasznak következő településeiként Pleszkovecz és Prekopál nevét jegyezte fel. Ilyen nevű településeket sem az első népszámlálás, sem Vályi munkájában nem találunk. A postalexikon Pleszkoveczet az 5. hegyi distriktus (körzet) promontoriuma, szőlőhegyeként jegyezte fel, amely St. Georgii in Aquis plébániának volt a filiája, leányegyháza. Egy órányira feküdt Csáktornyától. Prekopál nevét a postalexikonban Prekupa névformában találjuk, s Zala megye 4. hegyi körzetébe tartozó promontorium. Lakosai Stridó plébániájához tartoznak. Három órányira van Csáktornyától.

A hadmérnök Pleszkoveczen 20 házat és 60 igavonót, Prekopálon 10 házat és 30 igásállatot jegyzett fel. Az előbbi helyen 100, az utóbbiban 50 férfit tartott elhelyezhetőnek. Ezeket a településeket is szétszórt házak jellemzik. 1828-ban Pleszkoveczen 26 házat és 232 lakost jegyeztek fel, Prekopának(sic!) csak a nevét találjuk (mindkét település praedium volt!) ház- és lakosságszámának megjelölése nélkül.

A következő „állomás”: Leszkovecz falu, amelynek nevét az első népszámlálás anyagában Leszkovecz formában találjuk. E falu földesuraként 1785-ben a pálos rend szerepel, s 15 házban 96 lakost jegyeztek fel neve alatt. Vályi horvát falunak mondja, mely az ő felvételekor már a „Religiói Kincstárnak” adózott, ez volt a

feloszlatott pálos rend jogutóda. A lakosai katolikusok, egyházilag Stridóhoz tartozik. Határa sovány. A postalexikonban Leszkovecz néven találjuk, a muraközi járás faluja, mégpedig Stridó mezővárosához közel fekvő „hegyi falu”. A Knezevich család tulajdonát képező Szent Ilona uradalomhoz tartozik. Stridó filiája. 3 órányira van Csáktornytól. A hadmérnök 16 házat és 50 igavonót jegyzett fel területén. 80 férfit lehetett itt elhelyezni. A megjegyzés rovatba írottak szerint itt is szétszórtan feküdtek a házak.

1828-ban Leszkovátz falu Zala megyében, 8 házban 58 katolikus lakos élt.

Az út vége: Strido vagy Strigau mezőváros. 1785-ben már mezőváros volt, Althann gróf volt a földesura, 45 házban 274 lakost jegyeztek fel. (Jellemző „városi” voltára, hogy férfi lakosai között 39-et a polgárok között tüntettek fel.) Vályi munkájában Strido, Stridonia horvát mezőváros Zala megyében. Lakosai katolikusok. A Mura és a Dráva közt fekszik, Csáktornyához 1 3/4 órányi távolságban. Némelyek szerint Szent Hieronimus születési helye. Határa jó termésű, vagyonai különfélék, borai jelesek, emeli ki Vályi András.

A postalexikon Stridóról a következőket írta: mezőváros, részben a csáktornyai uradalom, részben a Knesevich nemesi családhoz tartozik. Saját plébániája van. Egy hajdani vár maradványait találjuk itt. Kiváló szőlőhegye van. 2 1/2 órányi távolságra van Alsó Lendvától.¹²⁹

A hadmérnök ebben a mezővárosban 40 házat és 15 istállót tüntet fel, 460 férfit és 40 lovat tartott még itt elhelyezhetőnek. Az állatállomány: 20 ló és 100 igavonó. Az átjárás a településen át korlátozott, nem kikerülhető, a körülfekvő magaslatokról dominál. E településen van egy kis kolostor. 1828-ban Strido, Strigova mezőváros Zala megyében, Szt. Jeromos hazája (Patria), róm. kat. temploma és 35 házban 259 kat. lakosa volt.

Az itt végig követett út azért érdekes, mert hegyi körzeteken vezet át s hírt ad e települések jellegzetességeiről: a szétszórt házakról, a viszonylag nagy számú igásállatról, melyeket talán előfogatként, vontatásra is hasznosítottak. Érdekes „csemege” lehet ez a néprajz és a gazdaságtörténet kutatóinak egyaránt.

A táblázatos anyag 22. oldalán leírt másik Zala megyei útszakasz igen rövid: Sümeg mezővárosból halad a Vas megye határához közeli Jánosháza mezővárosba. Ezen út mellett a mérnök mindössze 4 település nevét említi: Laki malom, Gyömörő, Ukk és Megyes falvakét. Közülük az első falu Gyömör néven szerepel az első népszámlálás anyagában. Közbirtokosok tulajdonában volt 1785-ben és 118 házában 717 lakost jegyeztek fel. Ukk falu ugyancsak közbirtokosok faluja volt, 78 házában 550 lakos élt 1785-ben. (Érdemes megemlíteni, hogy a férfi lakosok közül 17 volt nemes.) Hasonlóképp közbirtokos földesurai voltak Medgyes falunak is, ahol 28 házban 124 lakost jegyeztek fel 1785-ben.

A századfordulói források a következőképpen állítják elének ezeket a településeket: Gyömörő Vályi munkájában magyar falu Szala megyében, több földesúrral

(Sándorfi, Gyömörei és mások). Lakosai katolikusok. Somogy megyéhez 3/4 mér-földnyi távolságra van. Határa középszerű, rétje és legelője jó. A postalexikonban Gyömörő falu a Jánosházáról Sümegre vivő kereskedelmi úton fekszik. Saját plébániája van. Egy órányira van Sümegtől.

Uk Vályi munkája szerint magyar falu, több földesúr tulajdona ez is (a Horváth családot említi névszerint). Lakosai katolikusok. Sümegtől másfél órányira fekszik. Határa jól termő. A postalexikonban ugyancsak Uk névformában szerepel, a szentgyörgyi Horváth család birtoka, Szegvár filiája. Megyer és Gógánfa között fekszik, egy órányira Sümegtől. (Szegvár, Zala, Vas és Veszprém megyék határán fekvő plébániás falu volt ekkor.)

Medgyes Vályi munkájában magyar falu Zala megyében, katolikus lakosokkal. Szegvár filiája. Több földesura van, s lakosai is „többfélék”. A postalexikon Medgyes esetében azt emeli ki, hogy Vas megye határán fekszik, Szegvár filiája. A Jánosházáról Sümegre vezető út mellett találjuk, másfél órányira Sümegtől.¹³⁰

A hadmérnök ezekről a falvakról a következőket írta:

Laki neve mellett Mühle (malom) szó szerepel a település „típusának” megjelöléseként. 3 ház és 1 istálló meglétét rögzíti a mérnök. 18 férfit és 4 lovat tart oda beszállásolhatónak. Az állatállomány 4 ló és 8 igavonó. A Marczalon – e malmon túl – két jó fahíd vezet át, jegyzi meg a mérnök. 1828-ban Zala megye pusztái között van egy Lak nevű (Nyír a közelebbi megjelölése), de adatok a neve mellett nincsenek.

Gyömörő faluban a hadmérnök 68 házat és 34 istállót jegyzett fel. 650 férfi és 50 ló volt ide beszállásolható. Az állatok száma: 34 ló és 120 igavonó, továbbá 400 juh! Síkságon fekszik, az átjárás nyitott, a nedves időszakban nehéz a településen a továbbhaladás. Nem kerülhető ki.

1828-ban Gyömörő falut római katolikus templommal, 76 házban 594 katolikus lakossal jegyezte fel művében L. Nagy.

Uk faluban 52 házat és 40 istállót jegyzett fel a hadmérnök. 650 férfi és 100 ló volt itt elhelyezhető. Az állatállomány 60 ló, 100 igavonó és 560 juh volt. A falu síkságon fekszik, nyugati oldalán erdő van, az áthaladás nyitott, elkerülhető. A helységben három nagy uradalmi épület található, s mellettük gazdasági épületek. Egy főszolgabíró lakik ebben a faluban. (Ober Stuhlrichter.)

1828-ban Ukk falu nevét két k-val írták. Filiális római katolikus templom volt itt. 55 házban 426 lakost jegyeztek fel (akik közül 29 volt protestáns, 16 izraelita és a többi katolikus vallású).

Medgyes faluban, melyet a mérnök Megyesnek írt, 23 házat és 10 istállót jegyeztek fel. 250 férfi és 20 ló volt itt elszállásolható. Az állatállomány 12 ló, 50 igavonó és 300 juh volt. Az átjárás nyitott. A Marcal folyón való átkelés miatt a falu nem kikerülhető. A település keletről dominál, egyébként síkságon fekszik. 1828-ban Medgyes falu, 17 házban 137 lakost jegyeztek fel (közülük 28 volt protestáns, a többi katolikus).

Jánosháza volt ennek az útnak utolsó, befejező állomása, amely már Vas megyében volt.

Ugyancsak e táblázat 23. oldalán találjuk azt a Zala megyei „hadi utat”, amely Lövből tart Zalaegerszegré (XXVII. út). Öt állomásának nevét jegyezte fel a hadmérnök, s ezek mindannyian falvak voltak: Szalapataka, Budafa, Györkefa, Cséb és Szent György. Ez az út nyugatról halad keleti irányban, de – a térkép szerint – ezek a felsorolt települések az útnak egy kisebb szakaszában fekszenek.

Az első település 1785-ben Pataka néven szerepel az első népszámlálás anyagában, közbirtokosokat jelöltek földesúrként. 95 házat és 510 lakost jegyeztek fel benne. Budafa község földesurai ugyancsak közbirtokosok voltak ekkor, 23 házat és 105 lakost találtak benne 1785-ben. Györkefa ekkor még pusztá lehetett, nem találjuk nevét, de Cséb falu, ugyancsak közbirtokos földesurakkal, 78 házában 291 lakos élt. Szent György – a korabeli térkép szerint: Szala Sz. György Batthyány József gróf faluja volt 1785-ben. 34 házában 218 lakost jegyeztek fel.

Vályi munkájában Szalapataka nevét már Szala Pataka formában találjuk a P betűnél. Elegyes magyar falunak írja, amelynek lakosai katolikusok. Lövből fél mérföldnyire van, határa és „vagyonyjai” középszerűek. A postalexikon mindezeket az adatokat azzal egészíti ki, hogy ez a falu több családnak adózik. A Körmenről Lövbőre vezető posta út nyugati oldalán fekszik. Salomvár filiája. Lövből negyedóránnyira fekszik.

Budafáról Vályi úgy emlékezik meg, mint magyar faluról, amelynek birtokosai „külömbféle urak”, lakosai „leg inkább katolikusok” – mint írja, Salomvár filiája s vidéke hozzá hasonló termékenységgű. (Salomvár a Zala folyó jobb partján feküdt, Budafa és az említett út többi települése a bal oldalán.) A postalexikonban Budafát úgy jellemzik, mint több nemes tulajdonában levő falut, amely a Lövből Zalaegerszegré vivő kereskedelmi út közelében fekszik. Salomvár filiája. Negyedóránnyira fekszik tőle Lövből.

Györke néven találunk Vályi munkájában egy „szabad pusztát” Zala megyében, nem messze Salomvártól. A postalexikon Györke-fa néven kis falucskának nevezi, mely Salomvár filiája, Cséb és Budafa között fekszik, a Lövből Egerszegré menő kereskedelmi úton. Fél óránnyira távolságban van Lövből. Csébről Vályi annyit ír, hogy elegyes falu Zala megyében, birtokosai „külömbféle urak”, lakosai katolikusok. Szala Szent György szomszédságában fekszik, Lövből egy mérföldre, Vas megye szomszédságában. Határa középszerű termékenységgű, legelője, fája, makkja elegendő. Második osztályba tartozik.

A postalexikon régi nemesi család falujának és székhelyének írja, Zala Szent György filiája. Ezen falu és a Zala folyó mellett haladt a Lövből Zalaegerszegré vezető kereskedelmi út, Cséb egy óránnyira feküdt Böröndtől (ahol postaállomás volt) és 1 1/4 óránnyira Lövből.¹³¹

A hadmérnök és L. Nagy feljegyzéseiben a következőket olvashatjuk az ezen út mellett fekvő, említett településekről:

Szalapataka faluban 69 házat és 20 istállót talált, 450 férfi és 40 ló számára volt elhelyezési lehetőség. A falu állatállománya 12 ló és 140 igavonó volt. Az átjárás ezen a helységeen nagyon rossz, az út fel és lefelé halad, keresztezi egy patak, amelyen átvezető út meredeken megy ki a partra, s amelyen fahíd vezet át. Mindkét oldalon magaslatok veszik közre és nem kikerülhető. A helységben van egy kis kastély és egy nagy plébánia.

1828-ban Szalapataka faluban filiális római katolikus templomot jegyeztek fel. 56 házban 475 lakos élt (közülük 15 volt izraelita, a többi katolikus).

Budafa faluban 16 házat és 40 igavonót jegyzett fel a táblázatba a mérnök. 50 férfi volt oda beszállásolható. 1828-ban Budafa ugyancsak a megye falvai között található, 20 házat és 151 katolikus lakost tüntetett fel benne L. Nagy.

Györkefán a mérnök 3 házat és 10 igavonót említ, és 15 férfit tartott oda beszállásolhatónak. 1828-ban Györkefa a puszták közt szerepel, adatok nélkül.

Cséb faluban a mérnök 38 házat és 4 istállót talált az 1810-es években. 190 férfi és 10 ló volt még ott elhelyezhető, szükség esetén. A faluhoz tartozó állatállományt a mérnök 6 lóra és 90 igavonóra becsülte. 1828-ban Cséb, Tséb falu neve szerepel Zala megyében, filiális római katolikus templommal, 27 házzal és 209 katolikus lakossal.

Szent György faluban a hadmérnök 45 házat és 10 istállót jegyzett fel. (200 férfi és 12 ló volt ott elhelyezhető.) Az állatállomány 8 lóból és 120 igavonóból állt. 1828-ban György (Szala Szent) falut római katolikus templommal jegyezték fel. 27 házban 209 római katolikus lakos élt, éppen, mint Cséb faluban.

A hadmérnök az utolsó négy települést összekapcsolva jegyezte meg a következőket: az átjárás ezeken a településeken nyitott és jó. Az északi oldalon, hegy lábánál fekszenek szoroson és délre van tőlük a Szala vonal.

E helységtáblázat Zala megyét érintő utolsó útja Türgye mezővárostól vezet Sümegre (37. és XXVIII. út).

E rövid szakasz kezdő és végállomása előkerült már ebben a táblázatban, így a mérnök ezek adatait nem ismétli meg. Így aztán ennek az útnak csak két települését jegyezte itt fel a hadmérnök: Szalapa falut és Mihályfát. Mindkét falu a korabeli térképen bejelölt út mellett fekszik, az előbbi attól északra, Mihályfa falu pedig délre.

1785-ben Szalapa közbirtokosok tulajdonában levő község volt, 44 házzal és 228 lakossal. Mihályfa ugyancsak közbirtokosoknak adózó falu volt, 147 házat és 818 lakost jegyzett fel benne a népszámlálást végző.

Vályi munkájában Szalapat német falunak mondja Zala megyében. Földesurai többen vannak. Lakosai katolikusok. Kis Görbő filiája. Határa középszerű. Mihályfa magyar falu Zala megyében, földesura: Forintos, lakosai katolikusok, határa jól termő.

A postalexikon meghatározza mindkét falu helyét, a szántói járásban vannak. Mindkettő a Sümegről Zalabérre vezető postaúton fekszik. Szalapa egyházilag Kis Görbőhöz tartozik, s egy órányira van Sümegtől. Mihályfa a Dotzi és Forintos családé, saját plébániája van. Nincs messze tőle Ohíd. Ez is egy órányira feküdt Sümegtől.¹³²

A mérnök a következőképpen mutatta be ezeket a településeket: Szalapa faluban 45 házat és 100 igavonót jegyzett fel. Istálló és egyéb állat nem tartozott a faluhoz. 200 férfi volt ott elhelyezhető. A falu síkságon fekszik – írja –, az átjárás nyitott, kikerülhető. 1828-ban ebben a faluban 28 házat és 225 katolikus lakost jegyzett fel L. Nagy munkájában.

Mihályfa faluban a mérnök 47 házat és 4 istállót talált. 400 férfi és 30 ló volt ott elhelyezhető. Az állatállomány 12 lóból, 200 igavonóból és 300 juhból állt. A megjegyzés rovatban írottak szerint ez a település enyhe magaslapon feküdt, amely a környező vidék felett dominál, az átjárás nyitott, elkerülhető.

1828-ban L. Nagy ebben a faluban egy római katolikus templomot és egy zsinagógát tüntetett fel. 96 házban 728-an laktak, akik közül 71 volt izraelita, 1 protestáns, a többi katolikus.

Ezt követően ez a táblázat már csak egy oldalból állt, amelyen egy Vas megyét érintő út és egy Somogy megyei rövid útszakasz ismertetése található.

A táblázat végén Mähler Hauptm, és Kerpen Infr. aláírása szerepel, kelet nélkül, tehát sem a hely, sem az időpont nem ismeretes.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ha a továbbiakban áttekintjük az utak melletti települések helyzetére vonatkozó információkból levonható következtetéseket, akkor lényegében a tanulságokat összegezzük.

Az egyes településekről a XVIII. század végéről már vannak konkrét, biztosnak tekinthető értesüléseink. Más és más oldalról mutatja be ugyanazt a települést a népszámlálás és az anyakönyvek adatait összegző szakember, mint a közgazdasághoz értő tudós összefoglaló ismertetése, vagy a forgalmat irányító szakember útmutató, tömör adatai. Más oldalról tekint ezekre a településekre a katona, akinek az emberek és javak védelme a feladata. Ezért fontos számára az utak állapota, a kialakuló „helyzetek”, szituációk többoldalú megvizsgálása, a megközelíthetőség, az átjárhatóság, a szükség esetén felhasználható épületek. Lényeges számára a férőhely, amely egyben a település másik arculatára is fényt vet, arra tí. hogy a kérdéses település mennyire alkalmas táborozásra, elrejtőzésre vagy éppen támadásra.

Rendkívül érdekesek azok a feljegyzések, amelyeket az egyes települések lakóiról adnak – néhány odavetett megjegyzéssel – életszerű képet. Fontos, hogy kik azok a tekintélyes emberek (plébános, tiszttartó, szolgabíró stb.), akikkel a vonuló katona-

ság vezetői szót érthetnek, akikre támaszkodhatnak. Nem közömbös számukra a falu és a körzetében található állatlétszám és az állatfaj. Ezek az adatok azonban nemcsak a katonaság számára fontosak, a néprajz és a gazdaságtörténet művelője is sokat profitálhat belőle. Érdekes lenne pl. megállapítani, hogy Zala megye mely területein találunk nagy juhnyájakat, vagy hogy mi az oka egyes vidékeken a ló és a szarvasmarhatartás közötti arányeltolódásoknak. (Az igavonó ún. nemcsak ökör lehetett, hiszen e célra tehenet is használtak akkor.) Szép feladat lehetne az egy uradalomhoz tartozó települések gazdálkodásának közös vonásait felfedni, elindulva ezeknek az adatoknak a nyomán. Ez, a ma már történeti adatsor új és új gondolatokat vet fel és az adatok összehasonlítása nyomán keletkező „rejtélyek” megoldásának eltérő útjait tárja elénk. A hadmérnök akkor papírra vetett gondolatait, mondatait az akkori élet sugallta és ezek mindig fényt vetnek az akkori valóságnak eddig rejtett oldalára.

Azt azonban meg kell vallanom, hogy nem lévén jártas az akkori hadászati kifejezésekben, lehet, hogy néhány stratégiaiilag fontos megjegyzés nem kapta meg a megérdemelt hangsúlyt. Egy példát említek erre. A település ismertetésekor a hadmérnök az Umgangen szót használta. Ennek – segédigétől függően – kettős értelme van. Az alapige: umgehen, „hat” segédigével: körbejárni, „ist” segédigével: elkerülni jelentésű. A hadmérnök úgy fogalmazott, hogy nem használt segédigét, így az olvasó joggal tekintheti helyesnek e szó mindkét értelmét. (Több helyen ezt így is használtam.)

Másik, nem lényegtelen probléma az első hazai népszámlálás időpontjához fűződik. Ma már pontosan megállapítható, hogy Zala megye mely részén volt a felmérés 1783-ban, amely részében 1784-ben.¹³³ Az adatok feldolgozása egységesen 1785-ben történt. A szövegben erre az időpontra utaltam minden esetben, de a további feldolgozásnál figyelembe kell venni azt, hogy a konkrét adatok egy vagy két évvel korábbiak. Így válik érthetővé, hogy néhány községben szerzetesrendi birtokosok vannak. II. József szerzetesrendeket feloszlató rendelkezései alapján, ezeknek a falvaknak földesura a Vallásalap, ahogyan írták: a „religiói kincstár” lett. Az eltérő típusú források ezeket a változásokat pontosan regisztrálják.

A településeket bemutató forrásoknak segítségével a XVIII–XIX. századforduló Zala megyéjének emberi arculata is kibontakozik. Megtudjuk, hogy a megyében a népesség nemzetiségi és vallási szempontból „tarka”. A helységnevek sokfélesége nemcsak a háborús időkben elpusztult települések helyén létesült vagy újra települt falvak azonos nevét mutatja, hanem azt is, hogy más-más néven nevezte ugyanazt a települést az ott élő, de eltérő nyelvet beszélő lakosság. De megtudjuk az adatokból azt is, hogy az eltérő vallás más-más kultúrát, s gyakran eltérő foglalkozást is jelentett. A megtelepülő zsidóság kereskedelmi érzeke közismert, jelenlétük egy-egy településen ennek a foglalkozási ágának fellendülésére is utalhat. A helytörténész számára az adatok összehasonlítása, átgondolása sok problémát vethet fel és ajánlja azok megoldását.

Miután e tanulmány végére értem és bejártam – sok-sok előd nyomdokain haladva – a XVIII–XIX. századforduló Zala megyéjének útjait, meg kellett állapítanom, hogy ez a megye nemcsak változatos tájaival lenyűgöző, hanem az elmélyült gondolkodásra ösztönző múltjával is. Az utak és a mellettük fekvő települések rejtett adatai, az eltérő tájakon kívül, egy épülő és fejlődő terület új arcát fedik fel. Ez az időszak Zala megyében a reformokra felkészülés, a várakozás időszaka volt. A hadmérnök leírása, adatai egy elfeledett korról adnak „közelképet”.

FÜGGELÉK

I. táblázat

Hadi utak Zala megyében (1810-1812)

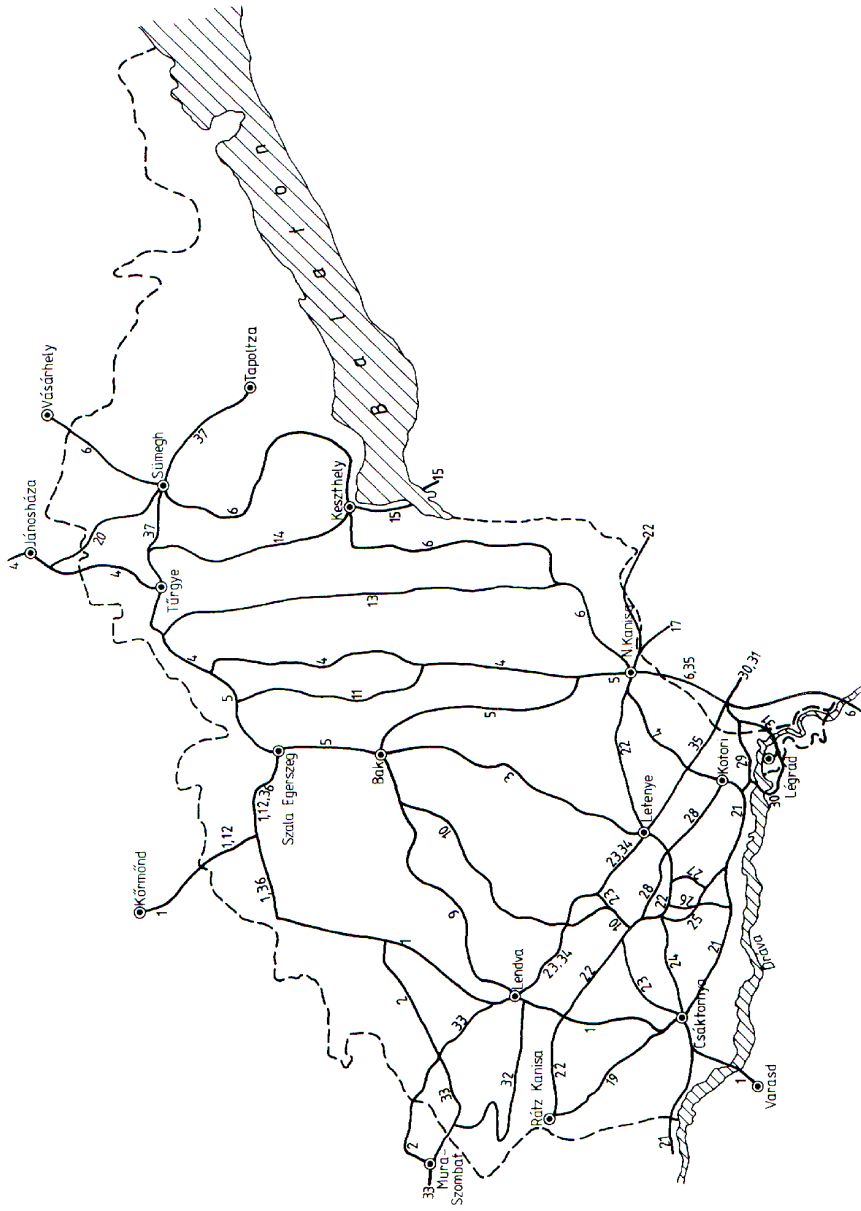
1. Varasd, Buschina (Puchina), Nedelicz, Csáktornya, Strukovecz, Muraszerdahely, Lendva, Szt. János, Baksa, Kozmadombja, Zalalövő, Zalaegerszeg, Körmend.
2. Muraszombat (Vas m.), Bagonya, Dobronak, Nemesnép, Csesztreg, Czupp.
3. Letenye, Vindófa, Tolmács, Bánokszentgyörgy, Szentliszló, Magyaród, N. és K. Söjtör, Bak.
4. Kottori, Mura, Molnári, Semjénföld, Szepetnek, Kiskanizsa, Nagykanizsa, Pallin, K. Sziget, Gelse, A. és F. Rajk, Pacsa, Sergi Malom, Igricze, Rád, Misesfa, N. és K. Kapornak, Orbánosfa, Istvánd, Szöpötk, Bakod (Pakod), Poczol (Bocsol), Zalabér, Battyk, Türgye, Ötvös, Jabula (Nyavalád), Jánosháza (Vas m.).
5. Kanizsa, Hahót, Zalaegerszeg. N. Kanizsa, Pallin, Korpavár, Német-Szentmiklós, Szt. Balázs, A. és F. Hahót, Bak, Boczföld kocsmá, Bessenye, Zegerszeg, Poszva, Szt. Ivány, Alibánfa, Lukafa, Ollár, Pokafa, Szöpötk.
6. Kaproncza, Dernyei rév, Zákány, Surd, Szentmiklós, Nagykanizsa, Nagy Récsé, Bank kocsmá, Galambok, Komárom, Kis Komárom, Magyaród, Hídvég, Lebuj, Égenföld, Sármellék, Pahoky kocsmá, Keszthely, Bazsi, Szántó, Sümeg, Rendek, Kajánföld, Káptalanfa, Vásárhely. Keszthelyről Szántó és Basi illetve Alsó és Felső Zsid, Sümeg.
7. Somogy m. út (Berzence, Marcali).
8. Somogy m. út (Berzence, Böhönye, Marcali).
9. Leágazik a Varasd-Bécs útból: Lendva, Rédics, Lenti, Szombathely, Herényék, Nova, Zágorhida, Tárnok, Vakolya, Bak (Kanizsa-Zegerszeg útból ágazik).
10. Lendva-Letenyei útból ágazik. Dobri, Dekanovecz, Kis Csernek, Szt. Király, Kis Lakos, Tormafölde, Szécsi-Sziget, Páka, Ortaháza, Gutorfölde, Kozmadombja, Tárnok, Vakolya, Bak.
11. Felső Rájk, Szent Mihály, Pölöske, Vaskapu malom, Szt. László Egyháza, Szt. Tamás, Bötefa, Alsó Apáti, Felső Henye, Alibánfa (Egerszeg-Türgyei úthoz kapcsolódik).
12. Zalaegerszeg-Oláh, Zala folyón malom, Varhota (Vorhota), Andrásida, Gebárt, Alsó és Felső Bogod (Bagod), Bőrönd, Egyházaskük, Hodász falu (Vas m.) (Körmendnél Varasd-Bécsi út).

13. Galambok, Karos, Garaboncz kocsmá, Merenye, Kis és Nagy Rada, Szabar, Alsó és Felső Báránd, Esztergály, Szalaapáti, Hosszúfalu, Bokaháza, Újfalú, Felső Csány, Kehida, Barátság, Koppán, Kosári pt., Szt. Grót, Felső Aranyad, Zalabér (Zegerszeg-Sümegei út) (Zala folyó jobb partján halad).
14. Keszthely, Gyöngyös kocsmá, Karmats, Szöllös, Kis Görbő, Óhid, Szalapa, Türgye (postaúthoz).
15. Somogyi úttal kezdődik: Szőcsény, Zsitfa, Szt.György, Batthán balatoni átkelés, Főnik, Keszthely.
16. Berzence-Csurgó somogyi út.
17. Iharosberény, Sáncz, Nagykanizsa.
18. Somogyi út: Surd, Iharosberény.
19. Csáktornya, Szt. Heléna, Szt.Georgen, Prekopa, Leskovecz, Stridó, Ráczkánizsa.
20. Sümege majorság, Laki malom, Gyömörő, Uk, Megyeri erdő, Marcal folyón át, Jánosháza.
21. Stájerország, Fridau, Ternovecz, F. Hrasán, Nedelicz, Csáktornya, Buzovecz, Pusztakovecz, Vidovecz, Kis Stephancze, Poros, Perlak, Czirkovlan, Draskovecz (a mérnök szer. Czirkoblian, Traskovica), Mihalyevecz, Szt. Mária, Vitovecz, Kottori.
22. Ráczkánizsa, Gibina, Bukovje, Lapsina, Jurovecz, Brezovecz (Szt. Márton körül vannak ezek a települések). Szt. Martin, Verhovlan (mérnök szerint Verkonlyan), Sabnik (Zsabnik a mérnök szer.), Marof, Hapicina [nem találtam (T. M. K.)], Peklenicza, Krisovecz, Miklovecz, Ferketinecz, Potturen, Novakovecz, Dekanovecz, Domasinecz, Turschische. A. Hrasán (Ternava bal partján, Letenye felé) Pola, Beczehely, Rigyác, Sormás, Kis Kanizsa, N. Kanizsa, tovább Somogy megyében Vrászlói, Nagybjomig.
23. Csáktornya, Szt. Mihály, Szt. Rochus, Novakovecz, Mura, Felső Szemenye. Csernyeföldénél: Dobri-Zegerszeg úthoz, Lendva-Letenye úthoz.
24. Csáktornya, Pribislavec, Belicza, Dersenevecz, Turschische (postaúthoz csatlakozik).
25. Turschische, Palinovecz, Szt. György, Alsó Kralovecz, Hemusevecz, Draskovecz (csatlakozás a Perlakon át Kottoriba tartó úthoz).
26. Perlak, Csekovecz, Szt. György in Spinnis, Hodosán (Hrasánnál csatlakozás a Letenyébe és a Légrádba tartó utakhoz.)
27. A. Krályovecz, Goricsán, Hrasán, Letenye.
28. Domasinecztől a Mura jobb partján Kottoriba.
29. A. Vidoveczból A. Dobráván át Kakonyai átkeléssel (Kaproncza-Nagykanizsai úthoz csatlakozik).
30. Alsó Vidovecz, Dobrava, Ottok átkelés, Légrád, Horváto., Dernye (Somogy m.), Babocsa, Berzence.

31. Légrád, Szt. Mihály, Csurgó (Somogy m. út).
32. Stájerország, Bratonetz, Bellatincz, Adrianz (mérnök szerint Oderiancze), Tsorasovce (térképen Tsakotz), Gallay kocsmá, Hottica (Hotto), Gyertyános, Kapcza, Alsó és Felső Lakos (itt egyesül a Varasd-Szombathely postaúttal).
33. Stájero., Radkersburg, Muraszombat, Rakicsán (Vas m.), Strikovecz vagy Lippahócz, Ganicsa, Renkocz, Dobronak, Zsitkocz, Kámaháza, Göntérháza, Hídvég, Hosszúfalu (Lendva-Bécs úthoz).
34. Alsólendvánál kiágazik a Varasd-Bécs útból Feritfalu, Völgyi falu, Pincze, Újfalu, Szt. Miklós, Dobri, Vörcesek, Csernyefölde, Szemenysky kocsmá, Rátk (hamuzsírőző előtt el, csatl.: Letenye).
35. Letenye, Egyeduta, Tótszerdahely, Molnári, Keresztúr, Kollátszeg, Kakonya.
36. Lövő, Zalapataka, Budafa, Györkefa, Cséb, Szt. György, Bagod, Zegerszeg (Körmend felé).
37. Türgye, Zalapa, Mihályfa, Sümeg, Tapolca.
38. Ikervár-Sotony, Jánosháza, Vas megyei út.
39. Inke, Böhönye, Marczali, Somogy megyei út.

Forrás: Bécs, Kriegsarchiv, Kartensammlung. VII. Ortschafts-Tabelle. 1-43. o.

5. ábra
Hadi utak Zala megyében (1810-1812)

II. táblázat

Az utak melletti települések Zala megyében (1810-1812)

Település	Ház	Lakos	Lakos	Ház	Istál- ló	Ló	Iga- vonó	Juh	Ház	Lakos
	1785-ben		1810-1812-ben					1828-ban		
I. út Varasdról Szombathelyre										
Puschina F.	11	80	H	H	H	H	H	H	21	185
Nedelicz Mv.	112	956	H	210	8	120	50	-	134	1001
Csáktornya Mv.	157	1142	H	130	100	350	200	790	190	1459
Szent Ilona F.	H	H	H	5	2	20	40	-	3	51
Strukovecz F.	16	107	H	17	5	26	40	-	14	114
Muraszerdahely Mv.	77	539	H	95	50	120	200	-	101	671
Alsólendva Mv.	416	849	H	106	50	20	240	300	109	888
Szt. János F.	H	H	H	29	4	6	30	-	H	H
Hosszúfalu F.	90	396	-	26	20	40	60	-	21	167
Etvény kocsmá	H	H	H	1	-	-	-	-	H	H
Baksa F.	69	358	H	56	50	90	120	250	44	354
Kozma-dombja F.	15	69	H	1	-	-	-	-	12	89
Kolosvár F.	H	H	H	8	4	8	40	400	-	-
Lövő (Szala-Lövő) F.	107	474	H	90	70	100	160	500	69	541
Mindszent F. (Szala-Mindszent)	65	380	-	28	24	40	60	-	41	319
II. út Szombathelyről Varasdon át Bécsbe										
Bagonya F.	55	300	H	35	20	34	60	-	54	417
Dobronak Mv.	142	781	H	71	20	40	160	-	105	795
Nemesnép F.	85	401	H	43	34	60	80	-	56	434
Csesztreg Mv.	102	501	H	120	74	120	200	400	69	527

Jelzések: H=az adat hiányzik, Mv.=mezőváros, F.=falú, Pt.=puszta, praedium.

Település	Ház	Lakos	Lakos	Ház	Istál- ló	Ló	Iga- vonó	Juh	Ház	Lakos
	1785-ben		1810-1812-ben					1828-ban		
III. út Letenyéről Bakra										
Letenye F.	114	683	H	86	70	220	200	500	90	658
Alsó és Felső Windofa malom	-	-	H	2	H	H	H	-	H	H
Tolmács F.	45	307	H	60	34	40	60	-	27	217
Bánok Sz. György F.	121	871	H	88	70	66	90	300	112	833
Pusztá Magyaród F.	103	650	H	90	60	100	120	-	83	614
Ubornak Pt.	H	H	H	3	3	10	50	450	1	13
Söjtör F.	225	1447	H	150	60	50	240	-	151	1167
IV. út Kottoriból Kanisán, Istvándin és Jánosházán át Győrbe										
Kottori Mv.	263	1712	2350	266	220	560	200	-	261	1971
Molnári F.	51	342	-	-	-	-	-	-	48	377
Semjénföldre (Er- dősfa) F.	41	270	H	35	30	90	62	-	47	352
Szepetnek F.	151	1077	H	115	80	280	290	600	190	1401
Kis Kanisa F.	297	1618	H	H	H	H	H	H	H	H
Nagy Kanizsa Mv.	529	3857	H	H	H	H	H	H	762	5897
Pallin F.	46	183	H	19	10	36	60	400	24	209
Kanáts kocsmá	H	H	H	1	-	-	-	-	H	H
Sziget F.	31	252	H	36	15	10	80	-	34	276
Gelse F.	139	931	H	143	54	80	220	-	125	920
Kilimán F.	32	198	H	19	10	12	30	-	26	200
Alsó Rajk F.	64	349	H	64	20	8	140	200	48	367
Felső Rajk F.	60	369	H	70	20	18	160	500	62	481
Pacsa F.	116	770	H	104	15	4	280	-	84	670
Igricze F.	27	195	H	26	6	4	80	-	25	179
Sergi malom	H	H	H	1	-	-	4	-	H	H
Rád F.	173	760	H	96	10	6	320	-	84	667
Misefa F.	55	331	H	30	-	-	56	-	31	232

Település	Ház	Lakos	Lakos	Ház	Istál- ló	Ló	Iga- vonó	Juh	Ház	Lakos
	1785-ben		1810-1812-ben					1828-ban		
Nagy Kapornak Mv.	124	688	H	138	30	14	320	-	109	883
Kiskapornak F.	11	54	4	14	-	-	30	-	8	62
Orbányosfa F.	23	84	H	13	-	-	28	-	10	79
Istvánd F.	104	605	H	46	10	4	94	-	124	955
Szöpötk F.	77	488	H	H	H	H	H	H	60	498
Pakod F.	159	766	H	65	20	10	40	200	84	639
Bocsol F.	H	H	H	8	4	2	26	-	H	H
Szalabér F.	184	935	H	79	30	30	240	400	91	707
Csapó F.	13	79	H	7	-	-	20	-	9	74
Batyk F.	81	590	H	63	20	12	200	-	H	H
Türgye Mv.	147 84	768 464	H	273	100	20	560	400	166	1268
Öttvös F.	11	103	H	16	8	20	56	500	20	157
Jabula (Nyavalád) F.	63	401	H	49	20	10	130	300	63	478
Jánosháza Mv.	Vas megyében									
V. út Kanisától Szala Egerszegen át Szöpötkre										
Korpavár F.	10	89	H	14	3	2	30	-	15	119
Német Sz. Miklós F.	H	H	H	36	10	6	84	-	53	409
Sz. Balás F.	145	895	H	72	20	18	142	-	95	701
Alsó Hahót F.	75	551	H	82	20	26	160	-	141	1076
Felső Hahót F.	105	704	H	105	24	16	250	-		
Fakos Pt.	5	46	H	3	2	2	18	350	7	57
Csurgó Pt.	H	H	H	5	3	-	20	400	1	14
Bak F.	89	378	H	69	15	10	160	300	70	549
Sárhida F.	59	299	H	31	-	-	80	-	54	419
Böczföldre F.	102	387	H	26	-	-	76	-	56	443
Botfa F.	75	416	H	35	6	6	90	-	54	405

Település	Ház	Lakos	Lakos	Ház	Istál- ló	Ló	Iga- vonó	Juh	Ház	Lakos
	1785-ben		1810-1812-ben					1828-ban		
Besenyő F.	121	412	H	39	5	8	100	-	35	296
Szalaegerszeg Mv.	693	2881	H	375	120	60	600	500	425	3116
Kaszaháza F.	13	74	H	14	5	4	38	-	16	122
Nekeresfi Pt.	H	H	H	1	1	-	-	450	H	H
Poszva F.	21	141	H	27	-	-	60	-	11	90
Sz. Ivány F.	53	334	H	51	-	-	120	-	37	283
Ollár F.	27	217	H	39	2	6	80	450	19	142
Pókafa F.	18	121	H	17	15	30	40	-	18	144
VI. út Kapronczáról Nagykanisán, Keszthelyen és Sümegen át Vásárhelyre										
Nagy Kanisa Mv.	Lásd a IV.-ben									
Nagy Récsé F.	74	519	H	70	50	50	80	300	60	481
Galambok F.	123	755	H	120	60	42	300	-	77	895
Komár Város Tölössel F.	136 12	786 69	H	86	20	12	180	-	136 7	1001 50
Kis Komárom Mv.	123	919	H	171	50	18	320	500	180	1357
Magyaród F.	65	446	H	77	20	16	156	-	69	515
Hídvéghe F.	16	97	H	13	3	6	30	-	14	112
Lebuj Pt.	H	H	H	4	1	2	10	-	2	16
Egenfölsé F.	23	104	H	21	10	10	40	-	16	132
Sármelleyék F.	141	734	H	119	20	30	240	250	84	645
Páhoky kocsmá	H	H	H	1	-	-	-	-	H	H
Keszthely Mv.	783	3586	H	568	150	94	800	650	901	6930
Szántó F.	187	1049	H	148	30	20	300	560	140	1081
Bazsi F.	87	550	H	64	10	6	160	-	83	629
Hidegkút F.	H	H	H	2	H	200	-	-	-	-
Sümeghe Mv.	399	2963	3684	443	52	26	600	500	355	2622
Rendek F.	322	2004	H	235	40	22	400	650	350	2636
Gyepü F.	36	213	H	19	3	6	56	-	35	298
Kajánfölsé F.	25	208	H	25	5	8	70	-	41	309

Település	Ház	Lakos	Lakos	Ház	Istál- ló	Ló	Iga- vonó	Juh	Ház	Lakos
	1785-ben		1810-1812-ben					1828-ban		
Alsó Zsid F.	78	449	H	63	10	8	210	-	180	1334
Felső Zsid F.	114	843	H	89	12	10	280	-	-	-
VII. út Lendváról Lentin és Nován át Bakra (I. táblázatban 9. út)										
Rédics F.	161	598	H	67	34	54	90	380	82	614
Lenti vagy Nemphti Mv.	325	622	H	89	40	64	120	450	82	633
Szombathely F.	68	401	H	49	20	46	84	650	35	285
Hernyék F.	37	262	H	29	10	20	54	-	34	256
Nova Mv.	138	593	H	72	50	80	120	400	81	581
Tárnok F.	141	551	H	92	50	70	140	-	84	664
Vakolya F.	11	62	H	12	2	4	34	-	6	52
VIII. út Dobriból Tárnokra (I. táblázatban 10. út)										
Kis Lakos F.	46	148	H	10	-	-	28	-	12	91
Tormafölde F.	86	269	H	35	8	10	70	-	35	295
Pusztá Iklodnál	H	H	H	1	2	6	12	450	H	H
Páka F.	231	637	H	87	52	96	120	600	82	609
Ortaháza F.	16	122	H	17	12	20	40	-	18	148
Gutorfölde F.	141	326	H	53	20	30	90	-	34	252
Kozmadombja F.	15	69	H	11	3	8	26	200	12	89
IX. út Szala Egerszegről Körmendre (I. táblázatban 12. út)										
Ola F.	30	171	H	Zalaegerszeggel egybefoglalva					24	180
Andráshida F.	58	417	H	H	H	H	H	H	42	345
Alsó Bagod F.	40	227	H	24	4	8	46	-	21	193
Felső Bagod F.	31	157	H	18	2	2	54	-	19	152
Bőrönd F.	97	477	H	42	6	12	104	-	40	310
Egyházas Bük F.	60	279	H	50	-	4	120	-	34	254
Saal	Vas megyében									
X. út Galambokról Zalabérre (I. táblázatban 13. út)										
Káros F.	78	564	H	74	20	14	170	-	69	515

Település	Ház	Lakos	Lakos	Ház	Istál- ló	Ló	Iga- vonó	Juh	Ház	Lakos
	1785-ben		1810-1812-ben					1828-ban		
Kis Ráda F.	37	265	H	39	12	6	74	-	35	292
Nagy Ráda F.	56	423	H	50	10	10	120	-	56	448
Szabar F.	112	581	H	52	22	26	126	-	84	670
Alsó Báránd Pt.	8	50	H	4	-	-	10	-	2	17
Felső Báránd Pt.	-	-	H	5	-	-	12	-	3	27
Esztergály F.	44	283	H	46	10	6	120	-	48	364
Szala Apáthi F.	85	626	H	97	42	26	220	300	90	687
Hosszúfalu F.	29	116	H	29	6	6	60	200	21	167
Bokaháza F.	59	281	H	22	-	-	48	-	33	264
Újfalu F.	11	62	H	13	2	4	36	-	8	68
Felső Csány F.	86	495	H	29	8	6	72	-	63	495
Kehida F.	70	348	H	75	18	20	186	-	55	412
Barátság F.	14	60	H	13	-	-	30	-	8	62
Koppan F.	174	930	H	160	70	50	320	-	119	888
Kosári vagy Fenyvesháza Pt.	23	34	H	3	-	-	8	-	-	-
Felső Aranyod F.	60	226	H	H	H	H	H	H	33	270
XI. út Keszthelyről Szalapára (I. táblázatban 14. út)										
Gyöngyös kocsma Pt.	H	H	H	2	-	-	6	-	2	20
Karmats F.	154	840	H	103	20	12	180	-	90	654
Szőllős F. (Vindornya)	58	366	H	69	-	-	142	-	74	556
Kis Görbő F.	59	405	H	37	2	2	74	-	34	255
Szalapa F.	44	228	H	H	H	H	H	H	28	225
XII. út Fridautól Csáktornyan át Kottoryba (I. táblázatban 21. út)										
Ternovecz F.	20	164	H	19	15	36	50	-	21	185
F. Hrasan F.	34	308	H	31	25	50	60	-	47	360
Nedelicz Mv.	Lásd az I.-ben									
Csáktornya Mv.	Lásd az I.-ben									

Település	Ház	Lakos	Lakos	Ház	Istál- ló	Ló	Iga- vonó	Juh	Ház	Lakos	
	1785-ben		1810-1812-ben					1828-ban			
Pusztakovecz F.	27	193	H	21	10	36	40	-	26	208	
Heilingen Kreutz Pt.	H	H	H	2	2	20	30	600	9	76	
Poros Pt.	H	H	H	3	1	8	4	-	H	H	
Perlak Mv.	242	1748	H	158	120	420	300	500	312	2311	
Czirkovlyan F.	73	582	H	87	60	230	120	-	97	733	
Draskovecz F.	48	419	H	61	54	200	100	-	76	564	
St. Maria F.	138	1135	H	153	120	320	180	-	220	1618	
Alsó Vidovecz F.	182	1252	H	165	130	326	200	-	207	1568	
Kottori Mv.	Lásd a IV.-ben										
XIII. út Stájerországból Ráczkánizsán, Letenyén, Kánizsán, Tapsonyon, Nagy Bajomon át Kaposvárra (I. táblázatban 22. út)											
Rác Kanisa F.	18	99	-	21	15	50	60	-	21	182	
Safarszko F.	15	101	H	9	6	24	30	-	21	187	
Gibina F.	21	138	H	14	10	30	40	-	27	214	
Csesztianecz F.	10	66	H	6	4	16	18	-	7	59	
Bukovje F.	10	64	H	7	5	18	20	-	5	44	
Lapsina F.	10	62	H	12	10	20	30	-	9	74	
Jurovecz F.	10	73	H	5	4	10	14	-	9	70	
Brezovecz F.	16	117	H	13	10	24	40	-	14	107	
Sz. Marton F. (St. Martin)	40	245	H	39	30	64	86	-	24	186	
Verhovlyán F.	18	128	Balra az úttól							14	119
Sabnik F.	26	170								20	172
Marof F.	26	169								22	172
Hapichina F.	H	H	H	30	25	74	90	250	H	H	
Mura-Szerdahely Mv.	Lásd az I.-ben										
Peklenicza F.	32	193	H	17	10	36	20	-	23	195	
Krisevecz F.	33	207	H	30	22	42	28	-	34	255	

Település	Ház	Lakos	Lakos	Ház	Istál- ló	Ló	Iga- vonó	Juh	Ház	Lakos
	1785-ben		1810-1812-ben						1828-ban	
Miklovecz F.	35	209	H	31	22	44	32	-	17	131
Ferketinecz F.	12	85	H	9	6	12	10	-	23	196
Potturen F.	116	736	H	93	56	120	80	-	130	965
Novakovecz F.	81	600	H	74	50	120	100	-	101	775
Dekanovecz F.	54	350	H	H	H	H	H	-	62	459
Domasinecz F.	103	812	H	69	50	120	80	-	142	1065
Turschische F.	46	347	H	76	60	140	60	-	34	259
A. Hraschán F.	25	283	H	31	20	50	40	-	26	206
Letenye F.	114	683	H	Lásd a III.-ban					90	658
Pola F.	78	519	H	62	40	84	120	-	68	513
Becsehely F.	86	545	H	47	30	90	70	-	75	566
Rigyác F.	66	449	H	E helységből csak a kocsmá van az úton					76	566
Sormás F.	80	577	H	H	H	H	H	H	82	650
Kis Kanisa F.	297	1618		A Kanisa partján fekszik					H	H
Nagy Kanisa Mv.	529	3857		Lásd a VI.-ban					762	5897
Sáncz F.	Somogy megye további 12 településsel									
XIV. út Csáktornyárról Szemenyére (I. táblázatban 23. út)										
Szent Mihály F.	31	219	H	31	15	20	64	-	86	617
Szent Rochus Pt.	H	H	H	2	2	10	30	600	11	116
Novakovecz F.	81	600	H	H	H	H	H	H	101	775
Kis Csernecz F.	21	117	H	H	H	H	H	H	20	119
Szt. Király F.	31	219	H	H	H	H	H	H	31	236
Felső Szemenye F.	38	259	H	H	H	H	H	H	28	239
XV. út Csáktornyárról Turschischére (Muraközön belül, I. táblázatban 24. út)										
Pribiszlavec F.	55	415	H	98	60	160	150	400	62	479
Bélicza F.	73	557	H	92	60	154	176	500	62	486
Drasimerecz F.	40	307	H	47	40	80	60	-	48	361
Turschische F.	46	347	H	H	H	H	H	H	34	259

Település	Ház	Lakos	Lakos	Ház	Istál- ló	Ló	Iga- vonó	Juh	Ház	Lakos
	1785-ben		1810-1812-ben					1828-ban		
XVI. út Turschischeből Draskoveczbe (Muraközön belül, I. táblázatban 25. út)										
Pallinovecz F.	46	337	-	43	36	60	80	-	55	429
Tüskés Szent György F.	19	151	-	16	14	38	40	-	26	177
Alsó Kralevecz F.	73	646	-	52	46	80	100	-	31	239
Hemussevecz F.	11	128	-	23	18	34	40	-	22	184
XVII. út Tüskés Szt. Györgytől Letenyéig (I. táblázatban 26. út)										
Csekovecz F.	41	370	-	27	18	46	50	-	61	462
Tüskés Szent György F.	Lásd a XVI.-ban									
Hodosan F.	91	824	-	135	100	220	120	400	124	899
XVIII. út Kralyeveczből Goricsanra (I. táblázatban 27. út)										
Alsó Kralevecz F.	73	646	Lásd a XVI.-ban						31	239
Goricsán F.	166	1363	-	230	200	400	300	-	278	2048
XIX. út Vidovecztől Nagy Kanizsára (I. táblázatban 29. út)										
Alsó Vidovecz F.	Lásd a XII.-ben								7	58
Alsó Dobrava F.	275	2060	H	209	150	420	300	-	272	2026
Kakonya F.	H	H	H	4	2	12	14	H	H	H
Sola, vagy Fekete ház malom	H	H	H	1	-	-	4	H	H	H
Posta malom	H	H	H	1	-	-	4	H	H	H
XX. út Vidovecztől Légrádon, Letenyén, Berzencén át Babócsára (I. táblázatban 30. út)										
Alsó Vidovecz F.	Lásd a XIX.-ben									
Dobrava F.	Lásd a XIX.-ben									
Légrád Mv.	394	2009	2700	366	230	380	400	500	311	2337
Ottok F.	Ezek a helységek részint a Provinciához, részint a horvát katonai határőrvidekhez tartoznak.									
Gyellekovecz F.										
Torcház F.										
Dernye F.										
Sido Város F.										

Település	Ház	Lakos	Lakos	Ház	Istál- ló	Ló	Iga- vonó	Juh	Ház	Lakos
	1785-ben		1810-1812-ben					1828-ban		
Kanyar Város F. Posztemeg	Ezek a helységek részint a Provinciához, részint a horvát katonai határőrvidékhez tartoznak.									
Bodaló kocsmá	H	H	H	1	-	-	2	-	H	H
Somogyban folytatódik az út										
XXI. út Bedeinczéből Lendvára (I. táblázatban 32. út)										
Bratoncz F.	29	197	H	25	20	30	50	-	34	294
Bellatincz F.	80	583	H	73	50	140	150	550	94	714
Adriancz F.	85	586	H	43	40	60	100	-	90	678
Cserencsoz F.	90	555	H	89	60	140	160	-	90	668
Gallay kocsmá	H	H	H	1	H	H	H	-	H	H
Hotticza F.	64	375	H	39	36	70	90	-	45	339
Kapcza F.	69	447	H	47	40	84	100	-	49	399
Gyertyános F.	48	329	H	21	15	40	50	-	35	292
Alsó Lakos F.	87	627	H	54	50	100	120	-	32	243
Felső Lakos F.	H	H	H	29	25	56	59	-	35	278
XXII. út Radkersburgból (Stájerország) Lendvára (I. táblázatban 33. út)										
Líppahócz F.	51	364	H	49	40	86	90	-	55	419
Renkocz F.	49	324	H	47	40	86	94	-	48	395
Dobronak Mv.	H	H	H	Lásd a II.-ban						
Zsitkocz F.	25	175	H	13	10	26	36	-	17	138
Kámaháza F.	8	87	H	7	5	12	9	-	10	78
Göntérháza F.	24	192	H	14	10	26	22	-	22	188
Hídvég (Lendva) F.	11	110	H	15	12	30	38	-	19	146
XXIII. út Lendváról Letenyére (I. táblázatban 34. út)										
Alsó Lendva Mv.	Lásd az I.-ben									
Feritfalu F.	42	160	H	13	5	18	30	-	9	69
Völgyifalu F.	73	302	H	19	10	16	42	-	33	265
Pincze F.	48	243	H	23	10	26	47	-	29	235
Újfalu F.	48	301	H	29	20	36	48	220	34	282

Település	Ház	Lakos	Lakos	Ház	Istál- ló	Ló	Iga- vonó	Juh	Ház	Lakos
	1785-ben		1810-1812-ben					1828-ban		
Szt. Miklós F.	89	339	H	35	26	50	60	-	49	393
Dobri F.	131	324	H	37	20	50	70	-	34	294
Vörcesek Pt.	H	H	H	3	2	8	24	-	7	58
Csernyefölde F.	48	345	H	29	15	28	70	-	35	285
Szemenyasky koc- ma	H	H	H	1	H	1	H	H	H	H
Rátk F.	14	77	H	22	10	20	64	-	15	121
Letenye F.	Lásd a III.-ban									
XXIV. út Letenyétől Kakonyába (I. táblázatban 35. út)										
Egyeduta F.	69	472	H	55	45	130	120	-	72	536
Tóth Szerdahely F.	101	712	H	85	60	190	200	500	112	884
Molnári F.	Lásd a IV.-ben									
Keresztúr F.	32	209	H	17	10	40	30	-	104	779
Kollátszeg F.	74	464	H	73	50	40	30	-		
XXV. út Csáktornyáról Rác Kanizsára (I. táblázatban 19. út)										
St. Georgen F.	H	H	H	30	-	-	80	-	-	H
Pleskovecz Pt.	H	H	H	20	-	-	60	-	26	232
Leszkovecz F.	15	96	H	16	-	-	50	-	8	58
Strido Mv.	45	274	H	40	15	20	100	-	35	259
XXVI. út Sümegről Jánosházára (I. táblázatban 20. út)										
Laki malom	H	H	H	3	1	4	8	-	-	-
Gyömörő F.	118	717	H	68	34	34	120	400	76	594
Uk F.	78	550	H	52	40	60	100	560	55	426
Medgyes F.	28	124	H	23	10	12	50	300	17	137
Jánosháza Mv.	Lásd a IV.-ben									
XXVII. út Lövőről Szalaezerszegre (I. táblázatban 36. út)										
Szalapataka F.	95	510	H	69	20	12	140	-	56	475
Budafa F.	23	105	H	16	-	-	40	-	20	151
Györkefa Pt.	H	H	H	3	-	-	10	-	H	H

Település	Ház	Lakos	Lakos	Ház	Istál- ló	Ló	Iga- vonó	Juh	Ház	Lakos
	1785-ben		1810-1812-ben					1828-ban		
Cséb F.	78	291	H	38	4	6	90	-	27	209
Szt. György F.	34	218	H	45	10	8	120	-	27	209
XXVIII. út Türgyéről Sümegre (I. táblázatban 37. út)										
Türgye Mv.	Lásd a IV.-ben									
Szalapa F.	44	228	-	45	-	-	100	-	28	225
Mihályfa F.	147	818	-	47	4	12	200	300	96	728
Sümeg Mv.	Lásd a VI.-ban									

JEGYZETEK

¹ *Csalog József*: Híd és dongautak Zalavár környékén. In: A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyvéből. Zalaegerszeg, 1960.

² *Pais László*: A Zala vízgyűjtőjének régi vízrajza. Budapest, 1942. 10-11. o.

³ Zalamegye. In: Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország. IV. köt. Budapest, 1896. 205. o.

⁴ Bécs, Kriegsarchiv, Kartensammlung (továbbiakban: WKK) K VII. k 116/E és F.

⁵ WKK, K VII. k. 116 E 80. o.-tól több helyütt is. Vö. *Joseph von Márton*: Deutsch-Ungarisch-Lateinisches Lexicon. Wien, 1823. I. Bd. (köt) 511. o. szerint a Communication szó Verbindung szóval azonos, s ez – a szöveges magyarázat szerint – háború idején a települések és a csapatok közötti összeköttetést, kapcsolatot jelentette.

⁶ WKK, K VII. k. 116 E 80-87. o.

⁷ Eligazító térképként *Görög-Kerekes*: Magyar Átlás. Viennae, 1802-1811. c. munkájában kiadott Zala megye térképet használtam, amelyet Tomasich János mérnök készített 1798-ban (lásd melléklet). A többi térképvázlatot is e térkép adatai nyomán rajzolta Fonyódi Valéria.

⁸ *Bencze Géza*: Zala megye közúti közlekedése a XVIII-XIX. század fordulója körüli időszakban. In: Zalai Gyűjtemény (továbbiakban: ZGY) 16. Zalaegerszeg, 1981. 63-76. o. – *Uő*: Zala megye leírása a reformkorban. ZGY. 23. Zalaegerszeg, 1986.

⁹ A táblázat címe: Ortschaftliche Wege, leelőhelye WKK, K VII. k. F. (Az Országos Levéltár mikrofilmtárában is megtalálható.) Itt szeretném megköszönni Varga János akadémikusnak, a Magyar Országos Levéltár akkori igazgatójának, hogy lehetővé tette ennek az anyagnak a mikrofilmre vitelét és Benczéné Nagy Eszternek, hogy elősegítette az akkor még nehezen megoldható xerox készítést erről a táblázatról is. Ez nagyon megkönnyítette munkámat. A Haditanács idézett rendeletét ismertette: *Gábor Imre-Dr. Horváth Árpád*: A hadi térképek története. Budapest, 1979. 113-114. o.

¹⁰ Jochbrücke = jármoshíd, eredeti jelentése: gerendahíd. Közbeeső alátámasztását fa- vagy vascsölöpökön álló jármok képezik. (Pallas Nagy Lexikona. Budapest, 1895. IX. köt. 173. o.) A lépés (Schritt, passus) régebben 93,78 cm volt, de az újabb korban ennek használata kikopott a gyakorlatból. A XVIII. században már a közepes lépés nagyságát használták, ami 71-75 cm volt. (*Bogdán István*: Magyarországi hossz- és földmértékek a XVI. század végén. Budapest, 1978. 82. o.) Másutt a lépést e szerző 63,2-93,7 cm-nek jelöli. Számításainkban 73 cm-nek vettük. (*Bogdán István*: Régi magyar mértékek. Budapest, 1987. 58. o.)

¹¹ A Muraköz vízgyűjtőjeként már előzőleg is említett Ternava a középkorban is meglévő Tornova vízfolyással lehet azonos, amely Muraköz nyugati felén eredt, Nedeliczen és Csák-tornyán áthaladva Kotorig folyt, majd Légrád irányában tartva ott kétfelé ágazott és a Murába illetve a Drávába ömlött. (*Holub József*: Zala megye középkori vízrajza. Zalaegerszeg, 1963. 39. és 66. o. valamint a térkép alapján.)

¹² Az utak minősítésére lásd: *Csendes László*: Térképhistória. Budapest, 1980. 158. o – *Bencze Géza*: Közlekedési viszonyok és úthálózat Délnyugat-Dunántúlon a 18-19. század fordulóján. In: Nemzetközi Kulturtörténeti Szimposium. Mogersdorf, 1977. Maribor, 1977. 135-153. o.

¹³ *Crusius, Christian*: Topographisches Post-Lexikon von Ungarn sammt den dazu gehörigen Provinzen und Siebenbürgen. Wien, 1804. I. Bd. (köt.) XXXIII. o. – 15. és 108-109. o.

¹⁴ Mértékügyi törvények és szabályok gyűjteménye. Budapest, 1905. (Az 1874. VIII. tc. Mértékbehozatali törvény 9. §. 18.)

¹⁵ A Somogy megyén áthaladó utak e táblázatban levő adatait lásd: *T. Mérey Klára*: Utak és települések viszonya Somogy megyében a 18-19. század fordulóján. (In: Somogy megye múltjából. 1997. Szerk. *Szili Ferenc*, Kaposvár, 1997. 169-239. o.)

¹⁶ *Vályi András*: Magyarországnak leírása. 1-3. kötet Buda, 1796-1799. 2. köt. 18. és 705. o. - 3. köt. 649. o. A továbbiakban az e kötetekben megtalálható helységnevek pontos leelőhelyét csak akkor jelöljük meg, ha a megkeresésük nehézségbe ütközik.

¹⁷ A Nagykanizsára tartó útvonalak feldolgozását lásd: *T. Mérey Klára*: Nagykanizsa szerepe a régió közlekedésében a 18-19. század fordulóján. (In: Zalai Múzeum 7. Zalaegerszeg, 1997. 89-93. o.)

¹⁸ Az itt használatos öl (Klafter, orgia lat.,) a bécsi öllel azonos, amely 1,896 méter. Általánosan használt mértékként 6 lábbal volt egyenlő, 1,8-2,0 méternek számították. (*Bogdán* i. m. 1987. 58. o.)

¹⁹ *Bencze Géza*: Közlekedési viszonyok és úthálózat Délnyugat-Dunántúlon a 18-19. század fordulóján. Maribor, 1977. 141-143. o.

²⁰ WKK, K VII. k. 116. E. 7. Heft. „Wegen und Strassen mit Ortschafts Tabellen.” Az 1785. évi adatok forrása: Az első magyarországi népszámlálás. (1784-1786) Szerk.: *Dányi Dezső* és *Dávid Zoltán*. Budapest, 1960. 188-192. o. Az 1828. évi adatok forrása: *Ludovicus Nagy*: Notitiae Politico-Geographico-statisticae inlyti Regni Hungariae, Partiumque eidem adnexarum. Tomus primus. Buda, 1828. Zala m. adatai: 339-395. o.

²¹ *Crusius* i. m. IV. köt. 325. o. – Praediális település azt jelenti, hogy olyan nemesek lakják, akik nem teljes jogú adománybirtokot, hanem bizonyos szolgáltatásokhoz kötött földet kaptak, függő helyzetű nemesek. (Vö. Magyar történelmi fogalomtár. Szerk. *Bán Péter*. Budapest, 1989. II. köt. 119. o.)

²² *Crusius* i. m. IV. köt. 16. o.

²³ Uo. I. köt. 394-395. o.

²⁴ Uo. II. köt. 507. o.

²⁵ Uo. IV. köt. 544. o.

²⁶ Uo. IV. köt. 639. o.

²⁷ Uo. III. köt. 335. o.

²⁸ Uo. II. köt. 430. o.

²⁹ Uo. I. köt. 102-103. o.

³⁰ Uo. III. köt. 227. o.

³¹ Uo. III. köt. 372. o.

³² Uo. III. köt. 538. o.

³³ Uo. I. köt. 92. o.

³⁴ Uo. II. köt. 570. o.

³⁵ Uo. IV. köt. 21. o.

³⁶ Uo. I. köt. 434. o.

³⁷ Uo. III. köt. 344. o.

³⁸ *Bitter-Pubr*: Deutsch-Ungarisches Wörterbuch. Budapest, é. n. 106. o. szerint der Dec-hant = esperes. Feltételezhető, hogy itt ez volt e szó értelme és nem, mint ahogyan a későbbi visitatiókban szerepelt: sekrestyés, harangozó. A hadmérnök mindenütt csak a falu vezető személyiségeit említette meg.

³⁹ *Crusius* i. m. V. köt. 88. o.

⁴⁰ Uo. I. köt. 120. o.

⁴¹ Uo. III. köt. 421. o.

⁴² Uo. III. köt. 216. o.

⁴³ Uo. III. köt. 559. o.

⁴⁴ Uo. IV. köt. 482. o.

⁴⁵ Uo. IV. köt. 635. o.

⁴⁶ Uo. III. köt. 24. o.

⁴⁷ Uo. III. köt. 24. o.

⁴⁸ Uo. IV. köt. 141. o.

⁴⁹ Uo. IV. köt. 648. o.

⁵⁰ Uo. II. köt. 241. o.

⁵¹ Uo. III. köt. 116. o.

⁵² Uo. IV. köt. 343. o.

⁵³ Uo. IV. köt. 130. o.

⁵⁴ Uo. II. köt. 497. o.

⁵⁵ Uo. IV. köt. 333. o.

⁵⁶ Uo. III. köt. 540-541. o.

⁵⁷ Uo. III. köt. 35. o.

⁵⁸ Uo. IV. köt. 102. o.

⁵⁹ Uo. II. köt. 525. o.

⁶⁰ Uo. IV. köt. 681-682. o.

⁶¹ Uo. IV. köt. 134. o.

⁶² Uo. V. köt. 344. o.

⁶³ Uo. I. köt. 400. o.

⁶⁴ Uo. I. köt. 156-157. o.

⁶⁵ Uo. V. köt. 127. o.

⁶⁶ Uo. IV. köt. 56. o. (Nyavalád). Érdemes megemlíteni, hogy Nyavalád községnek 1889-től Zalaerdőd a neve (Bencze Géza közlése).

⁶⁷ Uo. III. köt. 202-204. o. (Korpavár).

⁶⁸ Uo. III. köt. 524. o.

⁶⁹ Uo. I. köt. 104. o.

⁷⁰ Uo. II. köt. 348. o.

⁷¹ Uo. II. köt. 156. o.

⁷² Uo. I. köt. 99. o.

⁷³ Uo. IV. köt. 448. o.

⁷⁴ Uo. I. köt. 310. o.

⁷⁵ Uo. I. köt. 306. o.

⁷⁶ Uo. I. köt. 218-219. o.

⁷⁷ Uo. II. köt. 118. o.

⁷⁸ Uo. III. köt. 52. o.

⁷⁹ Uo. IV. köt. 297. o.

⁸⁰ Uo. II. köt. 532. o.

⁸¹ Uo. IV. köt. 92. o.

⁸² Uo. IV. köt. 265. o.

⁸³ Lásd: 15. jegyzetben említett kiadványt.

⁸⁴ Uo. IV. köt. 382. o.

⁸⁵ Uo. II. köt. 221. o.

⁸⁶ Uo. III. köt. 182. o.

⁸⁷ Uo. III. köt. 182. o.

⁸⁸ Uo. III. köt. 421. o. Itt szeretném megemlíteni, hogy Bencze Géza közlése szerint Zala és Somogy megyék közötti határ a múlt század első harmadáig a Kápolnai-, vagy Ormándiberek felezővonalára volt. A lektor, Bencze Géza földrajzos szemmel tett megjegyzéseit, s a szövegbe is beemelt észrevételeit, kiegészítéseit ez úton is köszönöm.

⁸⁹ Uo. II. köt. 400. o.

⁹⁰ Uo. II. köt. 114-115. o. Lebuj pusztára Bencze Géza közlése szerint Zalavárhoz tartozott.

⁹¹ Uo. IV. köt. 452. o.

⁹² Uo. III. köt. 107. o.

⁹³ Uo. IV. köt. 580-581. o.

⁹⁴ Uo. I. köt. 157. o. Szent László téves feljegyzés lehet Vályinál, mert a térképen a település közelében ilyen nevű település nincs. (Vö. *Váhyi* IV. köt. 633. o., V. köt. 343. o. et passim.)

⁹⁵ *Crusius* i. m. IV. köt. 549. o.

⁹⁶ Uo. IV. köt. 375. o. 1828-ban Rendek neve mellett szereplő Csab a hozzá tartozó, tőle délre fekvő Csab pusztát jelenti (Bencze Géza közlése).

⁹⁷ Uo. II. köt. 319. o.

- ⁹⁸ Uo. III. köt. 5. o., – V. köt. 384. o.
- ⁹⁹ Uo. IV. köt. 366. o.
- ¹⁰⁰ Uo. IV. köt. 26. o.
- ¹⁰¹ Uo. IV. köt. 690. o., – II. köt. 388. o.
- ¹⁰² Uo. IV. köt. 44. o.
- ¹⁰³ Uo. V. köt. 21. és 197. o.
- ¹⁰⁴ Uo. V. köt. 100-101. o.
- ¹⁰⁵ Uo. IV. köt. 133. o., IV. köt. 116. o., Uo. II. köt. 310. o., Uo. III. köt. 227. o.
- ¹⁰⁶ Itt meg kell jegyeznünk azt, hogy a Helységtáblázat (amelynek szövegét a függelékben közöljük) útszámozása már nem egyezik meg az utak leírását tartalmazó táblázatban lefektetett utak számával. A Függelékben közölt rajzhoz tartozó I. táblázatban az utóbbi útszámozás szerepel. A II. táblázatba foglaltuk a települések adatait. A tájékozódás megkönnyítése végett az ábrához tartozó táblázatban az utakat arab számokkal jelöltük, míg a települések adatait tartalmazó II. táblázatban római számok jelölik az egyes útszakaszokat. A két táblázat útszámozása a 7. út után már más-más utat jelöl.
- ¹⁰⁷ *Crusius* i. m. I. köt. 92. o. – Uo. I. köt. 267. és 352. o. A mai Ozmánbüknek mindkét említett Bük közvetlen előde volt (Bencze Géza közlése).
- ¹⁰⁸ Uo. III. köt. 48. o. – IV. köt. 333. o.
- ¹⁰⁹ Uo. IV. köt. 561. o. – I. köt. 131. o. – II. köt. 149. o. és 54. o.
- ¹¹⁰ Uo. II. köt. 430. o. – I. köt. 279. o. – V. köt. 152. o. – I. köt. 399. o. – III. köt. 63. o. – I. köt. 134. o. – III. köt. 193-194. o. – II. köt. 181. o. – I. köt. 59. o. Az út mentén tárgyalt Csány a későbbi Zalacsánnyal azonos. A postalexikon megbízhatóságát jelzi, hogy Fényesháza, a terepet jól ismerő Bencze Géza szerint is, sohasem volt falu, hanem szőlőhegy.
- ¹¹¹ *Crusius* i. m. III. köt. 47. o. – IV. köt. 680. o. – II. köt. 271. o.
- ¹¹² Lásd: 15. jegyzetben hivatkozott kiadványt.
- ¹¹³ *Crusius* i. m. V. köt. 50. o. Itt említem meg, hogy Vályi idézett művében (III. köt. 493. o.) Ternovecz és Ternovcsák néven két falut említ, mindkettő Althann birtok, az egyiknek Stridó, a másiknak Macsinecz volt az anyaegyháza.
- ¹¹⁴ *Crusius* i. m. II. köt. 438. o. – IV. köt. 327. o. – IV. köt. 192. o.
- ¹¹⁵ Uo. I. köt. 480. o. – II. köt. 84-85. o. – III. köt. 444. o. – V. köt. 272-273. o.
- ¹¹⁶ Uo. III. köt. 25. o. – IV. köt. 429. o. – II. köt. 257-258. o. – I. köt. 384., 358. o. – III. köt. 305. o. – II. köt. 530-531. o. – I. köt. 331. o. – III. köt. 465. o.
- ¹¹⁷ Uo. IV. köt. 181. o. – III. köt. 244. o. – III. köt. 523. o. – II. köt. 184. o. – IV. köt. 294-295. o. – IV. köt. 136. o. – II. köt. 437-438. o.
- ¹¹⁸ Uo. IV. köt. 267. o. – I. köt. 224. o.
- ¹¹⁹ Uo. III. köt. 513. o. – IV. köt. 402. o.
- ¹²⁰ Uo. IV. köt. 308. o. – I. köt. 178. o. – II. köt. 84. o.
- ¹²¹ Uo. IV. köt. 141. o. – II. köt. 332. o. – III. köt. 233. o. – II. köt. 380. o.
- ¹²² Uo. I. köt. 414. o. – II. köt. 444. o., 284. o.

¹²³ Uo. II. köt. 55. o.

¹²⁴ Uo. III. köt. 322. o.

¹²⁵ Uo. I. köt. 316. o. – I. köt. 174. o. – I. köt. 120. o., 424. o. – II. köt. 432. o. – III. köt. 37. o. – II. köt. 321-322. o. – III. köt. 335. o.

¹²⁶ Uo. III. köt. 361. o. – IV. köt. 376. o. – V. köt. 387. o. – III. köt. 19. o. – II. köt. 270. o. – 400-401. o.

¹²⁷ Uo. II. köt. 183. o. – V. köt. 297. o. – IV. köt. 232. o. – V. köt. 154. o. – III. köt. 524. o. – II. köt. 55. o. – I. köt. 429-430. o. – IV. köt. 358. o.

¹²⁸ Uo. II. köt. 122. o. – IV. köt. 639. o. – III. köt. 91. o. – III. köt. 176. o.

¹²⁹ Uo. II. köt. 333. o. – IV. köt. 240. o., 303. o. – III. köt. 342. o. – IV. köt. 573. o.

¹³⁰ Uo. II. köt. 324-325. o. – V. köt. 175. o. – IV. köt. 605. o. – III. köt. 485-486 o. Meg kell említenem, hogy Medgyes mellett találjuk az út mentén Megyert, amelynek erdején haladt át az út. Ez ugyancsak Szegvár filiája volt (Vö. I. táblázat 20. út).

¹³¹ Uo. IV. köt. 167. o. – I. köt. 343. o. – I. köt. 408. o. – II. köt. 332. o. Itt kell megjegyez-
nem, hogy a *J. M. Korabinszky*: Atlas Regni Hungariae portatilis c. mű Zala megye II. tábláza-
tában közölt térképén Cséb neve alatt szerepel Györk, de ennek jelölése a századfordulón
készült térképről már hiányzik.

¹³² Uo. IV. köt. 571. o. – III. köt. 517. o.

¹³³ *Csendes* i. m. 1980. Az első katonai felmérés szelvényezése és időrendi mutatója.

KLÁRA T. MÉREY

Die Straßen des Komitats Zala und die an denen liegenden
Siedlungen um die Wende des 18-19. Jahrhunderts

Das Ziel dieses Werkes ist, die Straßen eines der aus mehreren Gegenden bestehenden Komitate von Ungarn zur Zeit der Napoleonischen Kriege darzustellen, als das Land noch vor dem Vormärz stand. Die Daten stammen aus zwei Quellen und beide gehören zu dem Stoff der zweiten militärischen Vermessung, die von König Franz I. (Kaiser Franz II.) im Jahre 1806 verordnet wurde. Das sind zwei Tabellen über Ortschaften. Eine der beiden stellt ausführlich die geographische Lage der Straßen dar, die für die Bewegung der Armee wichtig waren (siehe I. Tabelle, 5. Landkarte). Sie macht die damalige schwierige Lage des Komitats Zala bekannt, die von der türkischen Besatzung und den Befreiungskriegen verursacht wurde. Damals war dieses Gebiet zum größten Teil das Land der wilden Gewässer. Die zweite Tabelle gibt die Daten der Siedlungen an diesen Kriegswegen an (II. Tabelle). Die mit der Zahl der Bevölkerung und der Tiere zusammenhängenden Daten vergleicht der Verfasser mit anderen. Mit den Daten der zur Zeit Joseph II. durchgeführten Volkszählung, mit denen der um die Jahrhundertwende herausgegebenen zwei Lexika und mit denen einer im Jahre 1828 veröffentlichten Publikation, die mit der Hilfe der Angaben der Matrikeln zusammengestellt wurde.

Als Ergebnis dieser Forschungen können wir die wirtschaftliche Lage des Komitats Zala mit seinen Problemen und Ergebnissen im Jahre 1810-1812 ganz konkret studieren: die geographische Umgebung, die in Ordnung gebracht werden müßte, und die da lebenden, arbeitenden und produzierenden Menschen: die Einwohner der Marktflecken, der Dörfer und der Heiden.

A Zalai Gyűjtemény sorozatban eddig megjelent:

1. Blázy Árpád: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711-1848. 1974.*
2. Tanulmányok (régészeti, történelmi, néprajzi). 1974.*
3. Lagzi István: Lengyel menekültek Zala megyében a második világháború idején. 1975.*
4. Béli József: Az 1945-ös földreform Zala megyében. 1976.
5. Tanulmányok Deák Ferencről. 1976.*
6. Régészeti tanulmányok. 1977.*
7. Szentmihályi Imre: Hetés és a Lendvavidék néprajzi sajátosságai. 1977.
8. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1978.
9. Kotnyek István: Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig. 1978.
10. Vajda József: Hallottad-e hírét Zalaezerszegnek? 333 zalai népdal. 1979.
11. Vaska Miklós: Paraszti gazdálkodás Nován a két világháború között. 1979.
12. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1979.
13. Horváth Károly: Egy hernyei parasztember népdalkincse. 1981.
14. Horváth László: A magyarszerdahelyi kelta és római temető. 1980.
15. Varga János: Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. 1980.
16. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1980-1981.
17. Petánovics Katalin: Liber contractuum. A keszthelyi Festetics-uradalom szerződésai. 1981.
18. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1982-1983.
19. Müller Róbert: A mezőgazdasági vasszerek fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a török kor végéig I-II. 1982.
20. Kerecsényi Edit: A muramenti horvátok története és anyagi kultúrája. 1984.
21. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1984-1985.
22. Gaál Antal: Zala megye közigazgatási beosztása és a tanácsok tisztségviselői 1950-85. 1986.*
23. Bencze Géza: Zala megye leírása a reformkorban. 1986.
24. Zala megye földrajzi nevei. II. A keszthelyi járás. 1986.
25. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1986.
26. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1987.
27. A dél-dunántúli aprófalvak és szórványok település- és társadalomtörténete.
28. Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból. 1988.
29. Bilkei Irén-Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1555-1711. I.
30. Kossuth kormánybiztosa Csány László 1790-1849. 1990.
31. Művelődéstörténeti tanulmányok. 1990.
32. Kovács Imre: A türjei premontrei prépostság története. 1991.
33. A szabadságharc zalai honvédei 1848-49. 1992.
34. Gazdaságtörténeti tanulmányok. 1993.
35. Zalai történeti tanulmányok. 1994.
- 36/I. Hadtörténelmi tanulmányok. 1995.
- 36/II. Hermann Róbert: Perczel Mór első honmentő hadjárata. 1995.
37. Dokumentumok Zala megye történetéből 1944-1947. 1995.
38. Balogh Elemér: Göcseji szólások és közmondások. 1995.
39. Turbuly Éva: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái II. 1996.
40. '56 Zalában. A forradalom eseményeinek Zala megyei dokumentumai 1956-1958.
41. Iskola és társadalom. 1997.
42. Zalai történeti tanulmányok. 1997.
43. A Batthyány-kormány igazságügyi minisztere. 1998.
44. Csány László kormánybiztos iratai 1848-1849. I-II. köt. 1998.
45. Zalai Gyűjtemény 1974-1998. Repertórium. 1999.

* Elfogyott

A Zalai Gyűjtemény kötetei beszerezhetőek az alábbi helyeken:

Zalaegerszeg

Zala Megyei Levéltár, Széchenyi tér 3.
Széchenyi István Antikvárium, Széchenyi tér 5.
Simon István Könyvesház, Tüttössy u. 7.

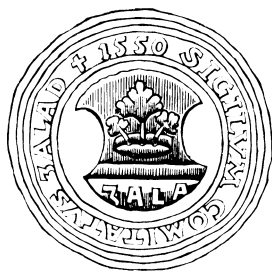
Keszthely

Balatoni Múzeum, Múzeum u. 2.

Budapest

Kis Magister Könyvesbolt, V. ker. Magyar u. 40.

ZALA MEGYE A XVIII–XIX.
SZÁZADBAN
KÉT KORABELI LEÍRÁS
ALAPJÁN

ZALAI GYŰJTEMÉNY 46.

Ára: 800,- Ft

A Zala Megyei Levéltár kiadványsorozatának, a Zalai Gyűjteménynek ezen újabb kötetében a Tisztelt Olvasó két olyan megyeleírást talál, amelyek eredetijével sajnos nem a mi intézményünk büszkélkedhet. Tartalmi fontosságuk okán azonban kötelességünknek éreztük, hogy ezt a két forrást – amely a XVIII-XIX. századi Zaláról ad helyzetképet – egy kötetben, a történelem iránt érdeklődő nagyközönség elé tárjuk. Az első mű Bél Máttyás: Notitia Hungariae novae historico geographica című munkájának Zalára vonatkozó, kéziratban megmaradt, magyar nyelvű fordítása. A töredékessége és olykor pontatlansága ellenére is fontos mű közreadásával nemcsak a XVIII. század nagy tudósára, hanem a munka fordítójára, Szabó Bélára, a Zala Megyei Levéltár néhai levéltárnokára és igazgatójára is emlékezni kívánunk.

A kötetben helyet kapó másik leírás, T. Mérey Klára munkája, a XVIII-XIX. század fordulójának Zala megyéjét, különösen annak közlekedési és települési viszonyait mutatja be az 1806-ban elrendelt második katonai felmérés adatai alapján. Ezeket a szerző a II. József korában végrehajtott népszámlálás, valamint a XVIII-XIX. század fordulóján megjelent több lexikon és kiadvány adataival vetette össze, egységes keretbe foglalva így a párhuzamosan, de külön létező adatsorokat.

E két leírás közreadásával, amelyek a török háborúk lezárultával kezdődő és a reformkorig tartó időszak két végpontján mutatják be Zalát, reméljük sikerült a megye történetének fehérfoltjai közül pár darabkát eltiüntetni és egy átfogó, összehasonlításra is alkalmas képet kialakítani.